TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN TASAVVUFA YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER VE BU ELEŞTİRİLERE SÛFÎLERİN CEVAPLARI

Filiz TÜRK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN TASAVVUFA YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER VE BU ELEŞTİRİLERE SÛFÎLERİN CEVAPLARI

Filiz TÜRK

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mansur GÖKCAN
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Hayri KAPLAN
Jüri Üyesi: Doç. Dr. Mahmud Esad ERKAYA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2020

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet MANSUR GÖKCAN
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Hayri KAPLAN

Üye: Doç. Dr. Mahmud Esad ERKAYA

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.
… /… / 2020

Prof. Dr. Serap ÇABUK
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. …. / …. / 2020

Filiz TÜRK

ÖZET

İBNÜ'L-CEVZÎ'NİN TASAVVUFA YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER VE BU ELEŞTİRİLERE SÛFÎLERİN CEVAPLARI

Filiz TÜRK

Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mansur GÖKCAN
Mayıs 2020, 183 sayfa

Mensuplarınca "hâl ilmi" olarak tabir edilen tasavvuf, genel olarak "zahiri ve batını manada şeriat adabına vakıf olmaktır." şeklinde tarif edilebilir. Bu takdirde kişi zahirden olan hükümleri batında görür, batını hükümleri ise zahirde görür. Bu iki ru'yetle edeplenen kimse için kemâl hâsıl olur.

Sûfîler maslahata binaen, şahısları hedef almaksızın, usul ve füruata dair meselelerde özeleştiri yaparlar. Tasavvuf aynı zamanda sûfî olmayan müslüman âlimler ve müsteşrikler tarafından da kaynağı, "hakikat ilmi"nin niteliği ve teferruata dair uygulamaları cihetinden eleştirilmiştir.

Selefî âlimlerden İbnü'l-Cevzî, hakikat kavramına karşı çıkarak, tasavvufun batını yönünü tamamen reddetmiş, sûfîlerin bahsettikleri keşf ve müşahedeleri nefsin hayalleri ve şeytanın vesveseleri olarak görmüştür. İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs* adlı eserinde zühd döneminden kendi dönemine kadar gelen çok sayıda sûfîye; Allah'la ittihad, ilmi terk etmek, hadis uydurmak, asılsız terimler icat etmek, şatah sözler söylemek, zühd ve tevekkülde aşırıya kaçarak şeriata muhalefet etmek gibi itikat ve amele dair eleştiriler yöneltmiştir. Her biri şer'i ilimlere vakıf olan sûfî-âlimlerden, Abdülvehhab Şa'rânî, İbnü'l-Gânim Makdisî ve Ahmed el-Alevî yazdıkları eserlerde hakikatin şeriata dahil olduğunu belirterek İbnü'l-Cevzî'ye cevap vermişlerdir. Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye* adlı eserinde *Telbîs'*teki usul ve füruata dair eleştirileri cevaplarken, Alevî *Telbîs*'teki tutarsızlıkları eleştirmiş, Makdisî ise şeytanın velilere etki edemeyeceğini belirtmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Eleştiri, İbnü'l-Cevzî, Abdülvehhâb Şa'rânî, İbnü'l-Gânim Makdisî, Ahmed el-Alevî.

ABSTRACT

IBN AL-JAWZI'S CRITISIZM TOWARDS SUFISM AND SUFIS' RESPONSES

Filiz TÜRK

Master, Departmant of Basic Islamic Sciences,
Supervisor: Dr. Fac. Member Mehmet Mansur GÖKCAN
May 2020, 183 pages

Sufism, which is described as "inner sense science" is generally defined as "to be very competent on Shariah manners in external and internal terms" by its members. In this respect, the individual sees the external rules in internal terms; the internal rules in external terms. The person who is mannered with these two visions becomes mature.

Sufis, because of utility, self-criticize in relation to the subjects about methods and details without targeting individuals. At the same time, Sufism is criticized with regard to its origine, its practices about the details and the features of "knowledge of truth" by Muslim scholars who are non-sufi and orientalists.

Ibn al-Jawzi, one of Salafi scholars, rejects the internal side of sufism by opposing "truth" concept; considers inspirations and instrospections referred by sufis' as illusions of nafs and evil's delusions. In his book named *Telbisu Iblis*, Ibn al-Jawzi, brings critisizm about theology and action such as unity with Allah, leaving knowledge, fabricating hadith, inventing false terms, saying ecstatic (false) words, opposing Shariah by excessive ascetism and resignation to many sufis, from the ascetism period to his period. The sufi scholars, each of who are very competent on religious knowledge, Abd al-Vahhab al-Sha'rani, Ibn al-Ganim al-Makdisi, and Ahmad al-Alavi respond to Ibn al-Jawzi as stating that the truth is included in Shariah, in their written works. While in his work named *al-Ejwibetu al-Mardiyye*, al-Sha'rani, responds to the criticisms on methods and details in *Telbis,* al-Alavi criticizes the inconsistencies in *Telbis,* and in addition al-Makdisi states that evil cannot affect saints.

Key words: Sufism, Criticism, Ibn al-Jawzi, Abd al-Vahhab al-Sha'rani, Ibn al-Ganim al-Makdisi, Ahmad al-Alavi.

ÖN SÖZ

Bir şeye kıymet biçme, o şeyi kıymetlendirme anlamlarına gelen "tenkid" Arapça "nakd" kökünden türemiştir. Nakd; bir şeyi satın alırken verilen akçe, kıymet ölçüsüdür ve tenkit de o şeyi kıymetlendirme yani hak ettiği değeri verme anlamını taşır.[1] Bu bağlamda tenkit edilen şeyin maddi bir şey olması şart değildir. Bilgi, fikir, fiil ve bunları üzerinde taşıyan insan ve zümreler de iyi yanları ortaya konduktan sonra, hataları ve noksanlıkları tespit edilip, bu tespitler muhataba iletilebilir. Günümüzde tenkit kelimesi yerine eleştiri kelimesi kullanılmaktadır. Eleştiride dikkat edilmesi gereken husus, eleştiren kişinin; ele aldığı konunun sistemi ve kuralları hususunda bilgi sahibi olması, bu konudaki küçük ve büyük nüansları ayırt edebilmesi ve eleştirdiği kişiyi tanımasıdır. Aksi takdirde eleştiri mecrasından çıkıp karalama ve tahkire dönüşebilir. "Tefrik olmadan tenkit olmaz." sözü de bu manada söylenmiştir.

Mensupları tarafından "hâl ilmi" olarak tabir edilen tasavvufta, bahsedilen "hâl"; tüm insanların ortak olarak yaşadıkları sevgi, mutluluk, hüzün, acı vb. hislerden çok daha farklı ve etkisi aklı şaşırtacak derecede kuvvetli bir histir. Dünyada herkes tarafından bilinen bir örneği olmadığı için sûfîler, bu hâli anlatmakta zorluk çekmişler ve "tatmayan bilemez" demişlerdir. Bu hâl insana Allah tarafından vehbî olarak verilebildiği gibi, sufîler bu hâle seyru sülûk yoluna girerek bir takım riyazet ve mücahede yöntemleriyle, nefis ve kalplerini tasfiye etmek suretiyle, kesbî olarak da ulaşabilirler.

Kur'an'da nefse; kötülüğü emretme (Yusuf, 12/53), yaptığı kötülükleri kınama (Kıyamet, 75/2) ve huzura erme (Fecr, 89/27) gibi menfiden müspete doğru tedrici roller yüklenmiştir. *"Su değdiği zaman demir nasıl paslanırsa kalpler de öyle paslanır."*, *"Her şeyin cilası vardır, kalbin cilası ise Allah'ı zikretmektir."* hadis-i şerifleri ve bahsedilen ayetler, nefis ve kalbin tasfiye edilebileceğinin delilidir. Bu nedenle sûfiler, Yunus Emre'nin; "Kimsenin kimseye etmediğini ben kendime etmişem." ifadesinde olduğu gibi, nefsin daima kötülüğü teşvik ettiğine ve ona karşı uyanık olunması gerektiğine inanır, böylece eleştiriye öncelikle kendi nefsinden başlarlar.

Sûfîler Kur'an'da "hakka'l-yakîn" (Hâkka, 69/51) kavramıyla ifade edilen "hakikat ilmi" üzerinde ittifak etmekle birlikte, şahısları hedef almamak üzere hatalı buldukları fikir, fiil ve hâlleri tenkit edip otokritik yapmayı din ve tasavvufun istikameti için gerekli görmüşlerdir. Ancak hiçbir zaman iki hakikat ehli birbirini ret ve inkâr etmez. Ret ve inkâr ya iki nakıs ya da biri hakikat ehli, diğeri nakıs olan kişiler arasında

[1] Tansel, F. Abdullah, *İyi ve Doğru Yazma Usulleri*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1985, I-II, 192.

söz konusu olabilir. Sûfîlerin eleştirdiği diğer bir husus, zamane ehli dedikleri bazı kimselerin işin özünden uzak oldukları halde mürid, mutasavvıf hatta şeyh kılığına bürünerek hem kendilerini hem de halkı aldatmalarıdır. Oysaki bu kimseler batınlarını günahlardan temizlemedikleri gibi zahiren günah işlemekten dahi sakınmazlar.

Sufîlerin iç tenkitleri erken dönemden itibaren başlamakla birlikte, tasavvufa ve sûfilere dışarıdan yapılan eleştiriler nispeten daha geç dönemde başlar. Selefî âlimlerin iddia ettiği gibi Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) sûfîleri eleştirmemiştir. Zira kendisi de bir zâhid olup, onun ilk dönem sûfîlerine yaptığı eleştiriler tasavvufla ilgili değil, kelâmî konularla ilgilidir. Tasavvufu dışarıdan eleştirenler arasında bazı mütekellimler, muhaddisler, Selefî âlimler ve müsteşrikler sayılabilir. Muhaddisler, sûfîlerin "keşf" yoluyla hadislerin sıhhatini tespit etmesine karşı çıkmışlar, müsteşrikler ise eski Yunan, Hristiyan veya Hint mistisizminden doğduğunu söylemek suretiyle, tasavvufun İslam kaynaklı olmadığını iddia etmişlerdir.

Bazı mütekellimlerin ve Selefîlerin tasavvufa dair eleştirileri, genellikle tasavvufun "tahakkuk" denilen bilgi ve mârifetle ilgili olan kısmına yöneliktir. Tasavvufun "tahalluk" adı verilen zühd ve eğitim hayatına yönelik eleştiriler varsa da azdır. Zühd hayatı ile birlikte tasavvufa tamamen karşı çıkan Selefî âlim İbnü'l-Cevzî'dir (ö. 597/1201). İbnü'l-Cevzî *Telbîsü İblîs* adlı eserinde, şeriata aykırı gördüğü, sûfîlerin usul ve teferruata dair hatalarını, tahkir ve tekfir etmek suretiyle eleştirmiştir.

Tasavvufa ve sûfîlere yöneltilen eleştirilere karşı en doğru cevapları gerçek sûfîlerin vereceği düşüncesinden hareketle bu çalışmamızda, İbnü'l-Cevzî'nin eleştirilerine ve her biri aynı zamanda ilmi kişilikleri ile öne çıkan sûfîlerin cevaplarına yer verilmiştir. Bununla birlikte ön fikir edinme sadedinde, birinci bölümde tasavvufa yapılan iç ve dış tenkitlere, ikinci bölümde ise eleştiren ve cevap veren âlimlerin hayatlarına ve görüşlerine de yer vermek uygun görülmüştür.

Tez konumun belirlenmesi ve kaynak temininde yardımcı olan sayın Prof. Dr. Hayri KAPLAN hocama, tezimi okuyup gerekli değerlendirme ve düzeltmeleri yapan sayın Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mansur GÖKCAN ve sayın Doç. Dr. Mahmud Esad ERKAYA hocalarıma, tez yazma sürecinde bana sabırla destek veren değerli ailemin tüm üyelerine içtenlikle teşekkür eder, karşılaştığım tüm zorluklara rağmen bu tezi yazmamı nasip eden Allah Teâlâ'ya hamd ederim.

Filiz Türk
Mayıs-2020
Adana

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYANI……4
ÖZET…… IV
ABSTRACT……V
ÖN SÖZ……..VI
İÇİNDEKİLER……...VIII
TABLOLAR LİSTESİ……..XI
KISALTMALAR……..... XII
GİRİŞ……1
I. Araştırmanın Konusu, Kapsamı ve Önemi 1
II. Araştırmanın Amacı 2
III. Araştırmanın Yöntemi..... 3

BÖLÜM I
TASAVVUFA YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLERE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Dış Eleştiriler 5
1.1.1. Zahir-Batın Ayrımı 5
1.1.2. Velâyet 6
1.1.3. Ricâlü'l-Gayb..... 7
1.1.4. Vahdet-i Vücûd..... 8
1.1.5. Şeyh-Silsile 9
1.1.6. Tevessül-Rabıta..... 10
1.1.7. Zühd Hayatı (Riyazet, Halvet ve Uzlet)..... 11
1.1.8. Kerâmet..... 13
1.1.9. Şathiyyât..... 14
1.2. İç Eleştiriler..... 15
1.2.1. Sûfî Gibi Görünenler..... 16
1.2.2. Usulde Aldananlar..... 17
1.2.3. Teferruatta Aldananlar 19
1.2.4. Şatah Söz Söyleyenler..... 20

BÖLÜM II
TARTIŞMANIN TARAFLARI

2.1. İbnü'l-Cevzî 22
2.1.1. Yaşadığı Yer ve Dönem 22
2.1.2. Hayatı 23
2.1.3. Görüşleri 26
2.1.4. Eserleri 28
2.1.5. *Telbîsü İblîs*'in Tanıtımı 29
2.2. Şa'rânî 32
2.2.1. Yaşadığı Yer ve Dönem 32
2.2.2. Hayatı 34
2.2.3. Görüşleri 36
2.2.4. Eserleri 41
2.2.5. *El-Ecvibetü'l-Mardıyye*'nin Tanıtımı 42
2.3. Makdisî 43
2.3.1. Hayatı 43
2.3.2. Eserleri 45
2.3.3. *Telbîsü İblîs*'e İtirazları 46
2.4. Alevî 51
2.4.1. Hayatı 51
2.4.2. Eserleri 52
2.4.3. *Telbîsü İblîs*'e İtirazları 53

BÖLÜM III
İBNÜ'L CEVZÎ'NİN TASAVVUFA YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER VE ŞA'RÂNÎ'NİN CEVAPLARI

3.1. Tasavvufun Tanımı ve Kaynağına Dair Eleştiriler 63
3.1.1. Sûfî Kelimesinin Filolojik Kökeni ve Tarihçesi 63
3.1.2. Tasavvufun Tanımı 69
3.1.3. Tasavvufun Kaynağı 74
3.2. İtikada Dair Eleştiriler 79
3.2.1. Hulûl ve İttihad 79

3.2.2. Allah Aşkı 83
3.2.3. Hızır 85
3.2.4. Kerâmet 89
3.2.5. "Leyse fi'l-İmkân" Tartışması 92
3.2.6. İlmin Yerilmesi 93
3.2.7. Zahir-Batın (Şeriat-Hakikat) Ayrımı 95
3.2.8. Hz. Âdem 102
3.2.9. İşârî Tefsir: 103
3.2.10. Şathiyyât 108
3.2.11. Şeriata Muhalif Görünen Sözler 116
3.2.12. Şefaat 122
3.3. Muamelata Dair Eleştiriler 124
3.3.1. İbadetlere Dair Yanlış Uygulamalar 125
3.3.2. Tevekkül 129
3.3.3. Nefis Terbiyesi 135
3.3.4. Malın İtlaf Edilmesi 140
3.3.5. Şeyhe İtaat 143
3.3.6. Uzlet 145
3.3.7. Evlenmeme ve Çocuk İstememe 145
3.3.8. Allah'la Ahitleşme 149
3.3.9. Semâ ve Çalgı Dinleme 150
3.3.10. Cezbe ve Galebe Hâli 153
3.3.11. Elbiseyi Kısaltma 155
SONUÇ……162
KAYNAKÇA……169
ÖZGEÇMİŞ……177
EKLER……....178

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Bazı konularda İbnü'l-Cevzî ve sûfilerin -araştırmanın I. Bölümünde yer alan ve otokritik yapan sûfîler dahil- karşılaştırmalı görüşleri 168

KISALTMALAR

as. : Aleyhisselam
b. : Bin
bkz. : Bakınız
bl. : Bölüm
bs. : Baskı
c. : Cilt
ç. : Çoğul / çoğulu
çev. : Çeviren
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
Fac. : Faculty
h. : Hicri
Hz. : Hazreti
krş. : Karşılaştırınız
Ktp. : Kütüphane / Kütüphanesi
MEB : Millî Eğitim Bakanlığı
mö. : Milattan önce
ms. : Milattan sonra
no. : Numara
nşr. : Neşreden
ö. : Ölümü
ra. : Radıyallahü anh
S. : Sayı
s. : Sayfa
SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü
ss. : Sayfa aralığı
thk. : Tahkik eden
ts. : Tarihsiz
v.dğr. : Ve diğerleri
vb. : Ve benzeri
vd. : Ve devamı
vr. : Varak
yy. : Yayın yeri yok

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu, Kapsamı ve Önemi

Araştırmamızın konusu İbnü'l Cevzî özelinde tasavvufa yöneltilen eleştiriler ve bu eleştirilere sûfîlerin verdiği cevaplardır. Tasavvuf ilmi, yalnızca zahiri delillere dayanmayıp batını unsurlar içerdiğinden, sûfîler her devirde meşruiyet sorunu yaşamışlardır. Buna rağmen yaşadıkları iç müşahedeleri kendilerinin dışında kalan kimselerin yaşamasını zorunlu görmediklerinden, bu kimselerin sûfîlere yaptıkları eleştirileri mazur görüp cevap vermemeyi tercih etmişlerdir.

Sûfîlerin tasavvuf hakkında eser telif etmesinin temel nedeni, sahte sûfîlerin meydana çıkıp halk arasında tasavvufun yanlış anlaşılması ve halk nezdinde bu yolun meşruiyetini kaybetmesidir. Aslında bir meslekte sahtekarların türemesi ne mesleğin meşruiyetine ne de gerçek meslek erbabına zarar veremez. Sadece kafaları bulandırıp halkın bu mesleğe olumsuz bakmasına neden olabilir. Tasavvuf açısından bakıldığında, bu sorun günümüzde de hâlen devam etmektedir. Birtakım çevreler sûfîlerin kullandığı sözlere başvurup, onların hallerini taklit ederek, mana âleminden bilgiler aldıklarını ima etmek suretiyle, halk arasında fitneye sebep olmaktadırlar. Bu durum tasavvufun doğru anlaşılmasının ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Abdülvehhâb Şa'rânî'nin (ö. 973/1565) *el-Ecvibetü'l-Mardıyye* adlı eseri bu amaca matuf olarak yazılmıştır. Eserde sûfîlere has ilimlerin örneklerinden bahsedilmiş ve tasavvuf ehline yöneltilen itirazlara cevap verilmiştir. Kitabın dokuzuncu bölümünün bir kısmı, İbnü'l-Cevzî'nin ağırlıklı olarak *Telbîsü İblîs* adlı eserinde yer alan, tasavvufa yönelttiği eleştirilerine verilen cevaplara ayrılmıştır.

İbnü'l-Cevzî'nin eseri dilimize çevrilmiş bulunmaktadır.[2] Şa'rânî'nin eseri ise henüz Türkçeye kazandırılmamıştır. Bu çalışmada *el-Ecvibetü'l Mardıyye'*nin bahsedilen dokuzuncu bölümü tercüme edilmiştir. Ancak bu tercüme tarafımızdan yapılmış olup, yüksek lisans seviyesinde bir çalışmadır. Hataların ve yanlış anlamaların olması muhtemeldir. Tasavvufa yapılan itirazlara sûfîlerin cevaplarını ortaya koymak açısından eserin dilimize kazandırılması önem arz etmektedir.

Şa'rânî'nin eserinde, iki yerde eleştiri yapan kişinin İbnü'l-Cevzî olduğu belirtilmiş, diğer eleştirilerde ise İbn Kayyim ismi zikredilmiştir. Selefî âlimlerden İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), bu nisbeyi İbnü'l-Cevzî'nin oğlu Muhyiddin

[2] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs: Şeytanın Ayartması*, Elif Yayınları, çev. Savaş Kocabaş, İstanbul 2018.

Yusuf'un (ö. 656/1258) yaptırdığı Cevziyye Medresesi'nin kayyımı olduğu için almıştır. Hanbelî mezhebine mensup bu iki âlim nisbelerindeki benzerlik dolayısıyla sık sık karıştırılmıştır. Şa'rânî de eserinde, iki yer dışında eleştiri yapan kişi olarak İbn Kayyim nisbesini zikretmek suretiyle aynı hataya düşmüştür. Ancak Şa'rânî'nin eleştiriyi naklederken kullandığı cümleler, *Telbîsü İblîs'*teki ifadelerle birebir uyuşmaktadır. Bu nedenle çeviride İbn Kayyim nisbesinin geçtiği yerlerde İbnü'l-Cevzî nisbesi tercih edilmiştir.

Çeviride *el-Ecvibetül-Mardıyye* adlı eserin Süleymaniye Ktp. / Şehid Ali Paşa Bölümü, no: 1111 nüshası esas alınmış; gerekli görülen yerlerde Süleymaniye Ktp. / Esad Efendi Bölümü, no: 1301 nüshasına da başvurulmuştur.

Çalışmamızda İbnü'l-Cevzî'nin eleştirileri ve Şa'rânî'nin cevaplarının yanı sıra; sûfî-âlimlerden olan İbn Gânim Makdisî (ö. 678/1280) ve Ahmed el-Alevî'nin (ö. 1353/1934) de tasavvuf hakkındaki görüşlerine ve İbnü'l-Cevzî'ye yaptıkları itirazlara yer verilmiştir. İbnü'l-Cevzî, tasavvufa dair görüşleriyle başta Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbn Kayyim el-Cevziyye olmak üzere birçok âlimi etkilemiş[3], bu nedenle kendinden sonraki dönemlerde, tasavvufa onun zaviyesinden bakanlar, benzer itirazlar yöneltmiştir. Bu itirazlara bahsettiklerimizden başka, İbnü'l-Cevzî'nin ismini zikretmeksizin, sadece konu bazında cevap veren sûfîler de vardır. Ancak bunların tamamını incelemek geniş kapsamlı bir çalışmayı gerektirir. Bu çalışma İbnü'l-Cevzî'nin bizzat ismini zikrederek eleştirilerine itiraz eden sûfîlerle ve onların cevaplarıyla sınırlı tutulmuştur. Çalışmamızda, konu bütünlüğü açısından genel olarak tasavvufa içeriden ve dışarıdan yapılan eleştirilere, müelliflerin hayatları ve ilmi kişiliklerine de yer vermek uygun görülmüştür.

Çalışmada, İbnü'l-Cevzî'nin eleştirilerinin ve sûfîlerin cevaplarının mukayeseli olarak ele alınması, tarafların meseleye hangi zaviyeden baktıklarının daha iyi anlaşılabilmesi bakımından önem arz etmektedir.

II. Araştırmanın Amacı

Sûfîler için hakikat ilmi tasavvufun özü ve şer'i ilimlerle ulaşılmak istenen en yüksek mertebedir. Bu nedenle sûfîler çeşitli riyazet ve mücahede yöntemleriyle nefis ve kalplerini arındırıp hakikate ulaşmak isterler. Tasavvufu reddedenlerin temel dayanak noktası da hakikat ilminin Kur'an ve sünnette delilinin olmadığı şeklindeki

[3] Yavuz, Yusuf Şevki-Avcı, Casim, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 545; Apaydın, H. Yunus, "İbn Kayyim el-Cevziyye", *DİA,* İstanbul 1999, XX, 110.

iddialarıdır. Hakikat kavramı, tasavvufu savunan ve reddeden iki zıt kutbun tam merkezinde yer almaktadır.

Hakikat nedir? Hakikat şeriata dahil midir, yoksa şeriatın dışında mıdır? Tasavvuf nedir? Sûfîler neden kendi ilimlerine "batın ilmi" demektedir? Sûfîler neden şeriatın zahirine muhalif sözler söylerler veya fiiller işlerler? İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs* adlı eserinde bu vb. sorular sormuş ve birtakım deliller getirerek hakikat diye bir şeyin olmadığını, sûfîlerin bahsettiği iç müşahedelerin ya açlık sebebiyle gördükleri hayaller ya da şeytanın kalplerine fırlattığı birtakım vesveseler olduğunu savunmuştur. Günümüzde de tasavvuf ehli olmayan kimseler, aynı soruları sormakta ve benzer cevaplar vermektedirler.

Gerçek şu ki tasavvuf hakkında ileri sürülen bu tür sorulara, ancak tasavvuf ehli sûfîler doğru cevapları verebilirler. Araştırmamızın amacı sûfîlerin kendileri hakkında ileri sürülen bu tür eleştirilere ne şekilde yanıt verdiklerini ortaya koymak ve onların daha iyi anlaşılabilmesini sağlamaktır.

III. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamızın konusu İbnü'l-Cevzî'nin tasavvufa yönelttiği eleştiriler ve sûfîlerin cevaplarıdır. Sûfîler Allah'a giden yolların nefislerin sayısı kadar olduğunu söylerler. Ortak nesne tasavvuf olsa dahi sûfîler arasında düşünce, uygulama ve hâller farklılaşabilmekte, hatta her bir sûfînin hâli sülûkundaki mertebesine göre değişebilmektedir. Hâl ehli olmayan kimselerin sûfîlik davasında bulunması meseleyi daha da karıştırmış, bu nedenle dışarıdan gelen eleştirilerin yanı sıra sûfîler özeleştiri de yapmışlardır. Araştırmamızın birinci bölümünde konuya giriş mahiyetinde, tarihsel süreçte tasavvufa yapılan iç ve dış tenkitler incelenmiş, ikinci bölümde İbnü'l-Cevzî'nin ve ona itiraz eden sûfîlerin biyografilerine ve görüşlerine yer verilmiştir. Makdisî ve Alevî'nin itirazları, *Telbîsü İblîs* kitabının ismine ve delillendirme usullerine yönelik olup İbnü'l-Cevzî'nin eleştirilerine ve iddialarına doğrudan cevap verilmediğinden bu sûfîlerin itirazlarına ikinci bölümde yer vermek uygun görülmüştür.

Üçüncü ve son bölümde İbnü'l-Cevzî'nin eleştirileri ve Şa'rânî'nin cevapları ana başlıklar altında sınıflanarak ele alınmıştır. Yapılan eleştiriler ve verilen cevaplar çoğunlukla rivayet ve nakillerden oluşmaktadır. İfadeler oldukça açıktır, bu nedenle insicamı bozmamak için gerekli görülen yerlerde kısa değerlendirmeler yapılmış, genel değerlendirme ise sonuç bölümüne bırakılmıştır.

BÖLÜM I

TASAVVUFA YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLERE GENEL BİR BAKIŞ

İslam dini itikat, ibadet ve ahlaka dair öğretilerden oluşmuş, bu öğretiler zamanla Kur'an ve sünnete dayalı deliller doğrultusunda şekillenerek ilimleşme sürecine girmiştir. Hz. Peygamber ve sahabe döneminde yaşam şekli olarak karşımıza çıkan bütün unsurların, zamanla farklılaşıp ayrışarak bir ilim haline gelmesi tabii bir gelişmedir. Bu ilimlerin Hz. Peygamber zamanında bulunmadığını söylemek gereksizdir. Ancak bunların tamamı tenkide açık bırakılmalıdır. Zira tenkide tabii olmayan iki alan vardır: Bu ilimlerin kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve sahih hadisler. Kur'an ve sünnet kaynaklı ortaya çıkan başlıca ilimler; Tefsir, Hadis Fıkıh, Kelam ve Tasavvuftur.

İslami ilimler arasında Tasavvuf, diğer dört ilimden farklı olarak sadece zahiri delillere dayanmayıp keşf, ilham, hakikat, marifet ve zevk gibi batıni unsurları; vahdet-i vücûd, hatm-i velâyet ve ricâlü'l gayb gibi nazariyeleri; halvet, uzlet, nefisle mücadele ve zühd gibi öznel yaşam formlarını içinde barındırmak suretiyle, usul ve esasları kitaplarla kayıtlanamayacak bir ilim olup adeta canlı bir organizmaya benzer. Tasavvufun bu özellikleri sûfî olmayan âlimler tarafından eleştirilmesine zemin hazırlamış, özellikle mezhep farklılıkları bu eleştirileri tetiklemiştir.

Mutasavvıflar, sûfî olmadıkları halde tasavvufu eleştiren âlimlere "zahir uleması" ve "rüsum ehli" gibi isimler vererek yapılan tenkitlere cevap vermişler ve karşı tenkitlerde bulunmuşlardır. Ancak sûfîlerin bu tenkitleri şer'i ve zahiri ilimlerin bağlayıcılığını kabul etmemeleri anlamına gelmez. Zira sûfîler yazdıkları eserlerde şeriata tâbi olduklarını dile getirmişler, kendilerine dışarıdan yapılan tenkitlerden daha fazla özeleştiri yapmaktan da çekinmemişlerdir.

Tarihi gerçekler ve uygulamalar tasavvufun ve sûfîlerin hatadan uzak ve eleştiriye kapalı olmadığını ortaya koymuştur. Önemli olan eleştiren kimsenin eleştiriye ehil olması, gerçek tasavvuf ve sûfîlerle sahtelerini ayırt etmesi, makul ve mutedil ölçülerde, uygun bir üslupla eleştirisini yapabilmesidir. Araştırmamızın bu bölümünde tasavvufa dışarıdan ve içeriden yapılan tenkitlere yer verilecektir.

1.1. Dış Eleştiriler

Tasavvufun mahiyetinin genişliği ve unsurlarının çeşitliliği, etrafını cami ağyarını mâni bir tanımının yapılmasına imkân vermediği gibi, özellikle sûfî olmayan kimseler tarafından bu ilme yöneltilen eleştirilerin çeşitlenmesine de sebep olmuştur. Bu eleştirilerin tamamını ele alıp değerlendirmek ayrı bir araştırma konusudur. Burada en çok eleştiri alan konulara kısaca değinilecektir.

1.1.1. Zahir-Batın Ayrımı

Klasik tasavvuf kitaplarında şeriat-hakikat, başka bir deyişle zahir-batın ayrımından sıkça bahsedilmektedir. Ali b. Osman Hücvirî (ö. 465/1072), şeriatın zahirdeki hali, hakikatin ise batındaki hali düzelten sûfîlere ait iki ıstılah olduğunu belirtmiş; Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî (ö. 378/988), zahir ve batın amellerinden her birinin kendine göre bir ilmi, her birinin sıhhatini kanıtlayan Kur'an ve sünnetten bir delili olduğunu söylemiştir. Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî (ö. 481/1089), tasavvuf ıstılahlarını açıkladığı eserinde hakikatleri on kısma ayırırken, Ebû Hâmid Muhammed Gazâlî (ö. 505/1111), fıkıh âlimlerini zahir uleması, kalp erbabını ise batın uleması olarak zikretmiştir.[4] Ancak sûfîler bu ifadelerle birbirinden bağımsız iki ilmi kastetmezler. Bu ilimler ya birbirinin tamamlayıcısıdır[5], ya da zahiri ve batıni ilimlerin hepsi birden şeriattır. Nitekim Gazâlî; namaz, oruç, zekât, hac ve Kur'an tilâveti gibi bütün ibadetlerin bir zahiri, bir de batıni yönü bulunduğunu ifade ederek; zahiri amel-batıni amel, zahiri hüküm-batıni hüküm, zahiri edep-batıni edep gibi ikili ayırımlar yapmıştır. Sûfîler metot olarak zahir ilminin eğitim ve öğretimle, batın ilminin ise keşf ile elde edildiğini kabul ederler.[6]

Bazı sûfîlerin hadislerin sıhhatini keşf yoluyla tespit etmesini hadis âlimleri reddetmiş, keşfe dayanılarak bir hadisin Hz. Peygamber'e ait olup olmadığını tespit etmenin mümkün olmadığını belirtmişlerdir. Prensip olarak keşfe karşı çıkmayan Selef âlimleri, bilhassa İbn Teymiyye ve halefi İbn Kayyim'e göre; keşf ile elde edilen bilgilerin makbul olması için Kur'an ve sahih hadislere muhalif olmaması gerekir.[7] İbn

---

[4] Bkz. Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb,* çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010, 440; Serrâc, Ebû Nasr Tûsî, *el-Lüma*, çev. H. Kâmil Yılmaz, Erkam Yayınları, İstanbul 2016, 23; Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, çev. Mehmed A. Müftüoğlu, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1993, I, 59; Herevî, Hâce Abdullah el-Ensârî, *Menâzilü's-Sâirîn*, çev. Abdürrezzak Tek, Emin Yayınları, Bursa 2007, 72.

[5] Hücvirî*, Keşfü'l-Mahcûb,* 440.

[6] Uludağ, Süleyman, "Bâtın İlmi", *DİA*, İstanbul 1992, V, 188-189.

[7] Uludağ, Süleyman, "Keşf", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 316-317.

Kayyim bazı tasavvufî anlayışların, "Kalbim bana Rabbimden haber veriyor." şeklinde kaynak olarak keşfe bağlanmasını "Kur'an ve sünneti aşma" olarak değerlendirmiştir.[8]

Ebû Zeyd Veliyyüddîn İbn Haldun (ö. 808/1406), Kur'an ve hadiste mevcut olduğunu kabul etmekle birlikte keşfin, sonradan ortaya atılan teferruat ve bidat olarak ortaya çıkan ruhbanlık nevînden olduğunu söylemiştir. Ona göre keşf mücahedesi ruhbanlık gibi meşakkatli ve yerine getirilmesi zor bir iştir.[9] Üstelik mükâşefe ilmine dalan sûfîlerin sözlerini teyit edecek herhangi bir burhan yoktur. Sözlerinin çoğu şeriatın zahirine muhalif olan bu kimseler hakkında hüsnü zanda bulunmak mümkün değildir.[10] Bir mütekellim olan Ebû Muîn Nesefî (ö. 508/1115), ilhamı bilgi kaynağı olarak görmemiş, Kur'an'ı Kerim'den batıni manalar çıkarmanın zındıklık olduğunu savunmuştur.[11] Keşf ve hakikat ilmine en şiddetli itirazı İbnü'l-Cevzî yaparak, şeriatın yüce Allah'ın kullarının yararına koyduğu kurallar olduğunu, hakikatin ise şeytanın kalplere fırlattığı vesveseler olduğunu söylemiştir.[12]

1.1.2. Velâyet

Velilik karşılıklı olarak Hakk'ın kulunu[13], kulun da Mevlâsını[14] dost edinmesidir.[15] Bu durumda Allah kuluna kesintisiz bir şekilde ihsan ve lütuflarda bulunur; kul da mümkün olduğu kadar Allah'a ve O'nun sıfatlarına vâkıf, kullukta daim, isyandan uzak, lezzet ve şehvetlere dalmaktan yüz çevirmiş olur.[16] Veli masum değildir ancak mahfuzdur, yani günah işlese bile günahında ısrar etmez. Son nefeste imanla vefat etme garantisi yoktur. Veli peygamber değildir, peygamberden üstün de değildir. Veli kerâmeti ne izhar ne de iddia etmez ancak kerâmet ondan zuhur eder.[17]

Başta Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932) olmak üzere birçok sûfî, "hatm-i velâyet" nazariyesini ileri sürmüştür. Buna göre veli, nebîden üstün değildir, ancak bir peygamberin velilik yönü nebîlik yönünden üstündür. Her ne kadar tebliğ etme

---

[8] Kara, Mustafa, *İbn Teymiyye'ye Göre İbn Arabî*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017, 144-145.
[9] İbn Haldun, *Şifâu's-Sâil: Tasavvufun Mahiyeti*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019, 143-144.
[10] İbn Haldun, *Şifâu's-Sâil*, 138-139.
[11] Kara, *İbn Teymiyye'ye Göre İbn Arabî*, 43.
[12] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 455.
[13] Ali İmran, 3/68.
[14] Enfal, 8/34.
[15] Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2012, 378.
[16] Cürcânî, Seyyîd Şerîf, *Ta'rîfât: Tasavvuf Istılahları*, çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, Litera Yayıncılık, İstanbul 2014, 114.
[17] Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* Otto Yayınları, Ankara 2014, 524.

bakımından nübüvvetin zahiri tamamlanmışsa da ilâhî kemâlin yeryüzüne yansımaları olarak kabul edilen velilerin tasarruf görevleri sürdüğünden nübüvvet, velâyet şeklinde devam etmektedir.[18] Muhyiddîn İbn Arabî'de (ö. 638/1240) kendisini velilerin sonuncusu olarak görmüştür.[19]

İbn Teymiyye'ye göre Hz. Peygamber'in risâleti nübüvvetinden, nübüvveti de velâyetinden üstündür. Bu teoriyi iddia edenler, "Peygamberin risâletinden daha üstün olan velayetinde bizler ona ortak olduk." demek suretiyle doğru yoldan sapmışlardır. Velilerin keşfî bilgileri, peygambere vahiy getiren meleğin aldığı kaynaktan aldığını söyleyen İbn Arabî[20], itikat yönüyle inkârcı filozoflara benzemiştir.[21] Tasavvufa bakışı İbn Teymiyye'ye benzeyen Ebû Muhammed İbn Hazm'a (ö. 456/1064) göre velâyetin nübüvvetten üstün olduğu iddiası küfürdür.[22]

Veliliği Allah'ın bir lütfu olarak gören İbn Haldun[23], Şiîlerle birlikte geç dönem sûfîlerinin kabul ettiği velayet teorisinin sonucu olarak gelişen Mehdî inancına karşı çıkarak, bunun siyasi bir olgu olduğunu belirtmektedir.[24] Velayeti sosyolojik olarak da değerlendiren İbn Haldun, velilerin, ahlaki bir toplum inşa etme girişimlerinde bulunduğunu[25], ancak asabiyet desteği olmadan bu girişimlerin sonuçsuz kaldığını ileri sürerek, buna tarihten örnekler göstermiştir ki bu, veliliğin otoritesini sarsan bir durum olmuştur.[26]

1.1.3. Ricâlü'l-Gayb

Türkçede "gayb erenleri, üçler yediler, kırklar" şeklinde ifade edilen ricâlü'l-gayb telakkisine göre bunlar; genel anlamda Allah'ın, âlemdeki manevi ve ruhani düzenin korunması, hayırların temini ve kötülüklerin giderilmesi için, sevdiği kulları arasından görevlendirdiği kimselerdir. İbn Arabî'ye göre mümin ve dindar cin

---

[18] Yurdagür, Metin, "Hatm-i Nübüvvet" *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 479.
[19] Afîfî, Ebü'l-Alâ, *Tasavvuf: İslam'da Manevî Hayat*, çev. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal, İz Yayınları, İstanbul 2015, 74.
[20] İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2013, 437.
[21] İbn Teymiyye, *Allah Dostları ile Şeytanın Dostları Arasındaki Fark*, çev. Harun Yıldırım, 93-94, http://www.islah.de/menhec/men00025.pdf
[22] Kara, *İbn Teymiyye'ye Göre İbn Arabî*, 41.
[23] İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime,* çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul 2004, I, 207.
[24] İbn Haldun*, Mukaddime,* I, 427-431.
[25] İbn Haldun*, Mukaddime,* I, 207.
[26] İbn Haldun*, Mukaddime,* I, 224.

taifesiyle[27] bilgilerini ve rızıklarını şehadet âleminden değil, gayb âleminden alan veliler, ricâlü'l-gayb olarak kabul edilmiştir. Ricâlü'l-Gayb tabakaları; nükabâ, nücebâ, büdelâ (abdallar), ahyâr, umed ve gavs (kutup) şeklinde sıralanmaktadır.[28]

İbn Haldun, "abdal" ve "kutup" inancına karşı çıkarak, sûfîlerin bu inancı Rafizîlerden aldığını söylemiştir.[29] İbn Temiyye, halkın dilinde dolaşan "gavs, kutup, abdal, nücebâ" gibi isimlerin Kur'an'da ve hadislerde yer almadığını belirterek, bunları ümmetin kabul ettiği şeyhlerin söylemediğini, müteahhir sûfîlerin bu sözleri dillerine dolayarak hak ve batılı birbirine karıştırdığını savunmuştur.[30] İbnü'l-Cevzî ise abdalla ilgili hadislerin mevzû olduğunu belirtmiştir.[31]

1.1.4. Vahdet-i Vücûd

Varlığın zorunlu ve mümkün diye bölünmemesidir. Filozof ve kelamcılar tarafından araz kabul edilen mümkün varlıklar hakikatte var olmayıp, hakikî varlık bunların var olmasını sağlayan şeydir ki, bu Hak'tan başkası değildir.[32] Bu düşünceyi ilk kez ortaya koyan Muhyiddîn İbn Arabî'ye göre, "Varlık birdir, o da Hakk'ın varlığıdır." İbn Arabî en ulvî makamlara ulaşanlar için "ehlü'l-keşf ve'l-vücûd" tabirini kullanmıştır. Burada kastedilen şey varlığın hakikatinin ancak seyru sülûk yoluyla beşerîlikten uzaklaşarak beka makamına ulaşan kimseler tarafından idrak edileceğidir. Ancak "hâl ilmi" olarak tabir edilen ve sübjektif yöntemleri bulunan tasavvuftan böylesi kapsamlı bir teorinin çıkması oldukça eleştirilmiştir.[33]

Sa'düddîn Mes'ûd Teftâzânî (ö. 792/1390), Allah'a varlık denmesine karşı çıkar; Ali el-Kârî (ö. 1014/1605), vahdet-i vücûdun Allah'la ittihad olduğunu belirterek bunun Ehl-i sünnet itikadına aykırı olduğunu söyler.[34] İbn Teymiyye'ye göre yaratanın ve yaratılanın varlığının birliğini iddia eden vahdet-i vücûdçuların söylediği mutlak ittihad, yaratıcıyı işlevsiz kılmak ve inkâr etmek demektir. Buysa her türlü şirki içerir.[35]

---

[27] Cin, 72/11,12,15.
[28] Uludağ Süleyman, "Ricâlü'l-Gayb", *DİA,* İstanbul 2008, XXXV, 81-82.
[29] İbn Haldun*, Mukaddime,* I, 427.
[30] İbn Teymiyye, Ahmed, *Mecmû'u Fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, Mecmeu el-Melik Fahd, Medine 2004, XI, 434.
[31] İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec, *el-Mevzûât*, thk. Nureddin Şükrü Boyacılar, Edvâü's Selef, Riyad 1997, III, 400-401.
[32] Kâşânî, Abdürrezzak, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İz Yayınları, İstanbul 2015, 583.
[33] Demirli, Ekrem, "Vahdet-i Vücûd", *DİA*, İstanbul 2012, XLII, 432-434.
[34] Demirli, "Vahdet-i Vücûd", 434.
[35] İbn Teymiyye, *Tuhfetü'l-Irâkıyye fi'l-A'meli'l-Kalbiyye: Kalp amelleri*, çev. İbrahim Sarmış, Guraba Yayınları, İstanbul 2004, 101.

Vahdet-i vücûdun felsefî işaretlere benzeyen garip bir görüş olduğunu söyleyen İbn Haldun, bu nazariyenin felsefede olduğu gibi, başıboş elastiki tabirler ve müphem ifadelerin tasnifiyle oluştuğunu belirtmiştir. Üstelik bu müphem fikirlerin doğruluğunu ispatlayacak bir delil ve ortaya sürülecek bir kanıt da mevcut değildir.[36]

1.1.5. Şeyh-Silsile

Sözlükte "yaşlı kimse" anlamındaki "şeyh", tasavvuf ehline göre, bir tarikata intisap ederek seyru sülûkunu tamamlayan ve şeriat, tarikat, hakikat ilimlerinde yüksek dereceye ulaşan kimsedir. Bu makam, peygamber vekilliğinin en üst derecesi kabul edilir. Şeyh, müridlerinin her bakımdan Hz. Peygamber'e uymasını sağlamakla, Allah'ı onlara sevdirmekte ve nefislerini temizleme yollarını öğretmektedir.[37] Her şeyhin kendisinden sonrakine icazet vermesiyle oluşan şeyh zincirine "silsile" denir.[38]

İbn Haldun *Şifâü's-Sâil* adlı eserinde tasavvufta şeyhin gerekli olup olmadığını detaylı bir şekilde irdelemiştir. Tasavvufî mücahedeleri; takvâ mücahedesi, istikamet mücahedesi ve keşf mücahedesi[39] olarak üç kısma ayıran İbn Haldun'un, bunların önemine dair görüşleri ile bu mücahedelerde şeyhin gerekliliği hususundaki görüşleri ters orantılıdır. Ona göre birinci mücahede her mükellef için farz-ı ayn; ikincisi peygamber için farz-ı ayn ümmeti için meşru; üçüncüsü ise hoş karşılanmayacak derecede mekruh ve mahzurludur. Birinci mücahede teklife mazhar olduğu için, bir şeyhi beklemeye gerek yoktur. İkinci mücahedede şeyhe ihtiyaç vardır ancak bu mücahede farz-ı ayn olmadığı için bu gereklilik zorunlu değildir. Üçüncü mücahede ise birçok tehlikelere haiz olduğu için mutlak surette bir şeyh gözetiminde yapılmalıdır.[40]

Selefîler Sünnî tasavvufa mutedil yaklaşmakla birlikte; tarikat, tekke, silsile ve buna bağlı olarak sahabeye tasavvuf nispet edilmesi ve şeyh-mürid ilişkisini kabul etmezler.[41] Şeyhe kayıtsız-şartsız teslim olmayı ifade eden ve tasavvuf kitaplarında yer alan, "Tasavvuf, itirazı terk etmektir.", "Mürid şeyhe karşı gassal önündeki meyyit gibi olmalıdır." sözlerine şiddetle karşı çıkarlar.[42] İbn Teymiyye'ye göre, bir şeyhe ancak

---

[36] İbn Haldun, *Şifâu's-Sâil,* 129-131.
[37] Öngören, Reşat, "Şeyh", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 50.
[38] Tosun, Necdet, "Silsile", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 206.
[39] İbn Haldun, *Şifâu's-Sâil*, 101-102,107.
[40] İbn Haldun, *Şifâu's-Sâil*, 141-143.
[41] İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve: Allah Dostları*, çev. Abdülvehhab Öztürk, Kahraman Yayınları, İstanbul 2016, 9; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 220; İbn Teymiyye, *Mecmû'u, Fetâvâ*, XI, 510.
[42] Uludağ, Süleyman, "Tarihî Süreçte Selefîlik-Tasavvuf İlişkileri", *İlahiyat Akademi Dergisi*, 2015, S: 1-2, I, 260.

kendisinden itikadî ilimler ve Kur'an tahsil edilmek suretiyle dinin zahiri ve batınına dair bilgi edinmek için ihtiyaç duyulur. Şeyhe kutsiyet atfetmeyi, şeyhin rızasıyla Allah'ın rızasını bir tutmayı, ondan medet ummayı, şeyhin hem dünyada hem de ahirette kişinin şeyhi olması gibi hususları açıkça reddeden[43] İbn Temiyye, şeyhe takvâ boyutuyla değer vermiş bu bağlamda Fudayl b. Iyad (ö. 187/803), Ebû Süleyman Dârânî (ö. 235/849) ve Ma'rûf-i Kerhî (ö. 200/815-16[?]) gibi sûfî büyüklerine, halk arasında iman ve takvâları ile tanındıklarından, itiraz etmemiştir.[44] Ona göre Allah'a ve Resulüne itaati emreden şeyhe itaat edilir, aksi durumda şeyhe itaat ve bağlılık geçerli değildir.[45]

1.1.6. Tevessül-Rabıta

Tevessül, müslümanın bir vesileyle Allah'a yakın olmaya çalışmasını ifade eder. Vesilenin çeşidine göre tevessül değişiklik gösterir. Allah'ın zatı ve sıfatlarıyla, Hz. Peygamberle, sâlih amellerle, mü'minlerin duasıyla, hayatta olan veliler ve sâlih mü'minlerin zatıyla; ölümlerinden sonra peygamberler, veliler ve sâlih kullarla tevessül edilebilir.[46] Tevessül çeşitlerinden son ikisi, aradaki zaman ve mekân farkından dolayı rabıta şeklinde de yapılabilir.

Sözlükte iki şeyi birbirine bağlayan ip, bağ, münasebet anlamlarına gelen rabıta; tasavvufta, sâlikin kâmil bir mürşide gönlünü bağlaması, onun suret ve sîretini düşünmesini ifade eder. Sûfîlere göre râbıta, kalbi dünyevî düşüncelerden temizlemek, mürşidin ruhaniyetinden feyz almak, mürşidle manevî beraberlik ve muhabbet tesis ederek onun vasıtasıyla Allah'ı hatırlamak amacıyla icra edilir.[47] Ebû Hafs Şehabeddîn Sühreverdî (ö. 632/1234) bu hususta, "Müridin şeyhine nazar ederek ondaki nuraniyet içinde kaybolması ve Allah'ın onda tecelli ettiği ilâhî ihsanlarını seyre dalması, kendisi için semâa kulak vermesinden daha hayırlıdır." demiştir.[48] İmâm-ı Rabbânî (ö. 1034/1624) ise, "Bir zorlama ve yapmacık olmadan, şeyhin müride rabıtasının husulü, mürid ile mürşid arasındaki münasebetin tam olduğuna alamettir. Bu rabıta faydalanma

[43] İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ*, XI, 511-516.
[44] İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ*, XI, 512,518.
[45] İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ*, XI, 517.
[46] Yavuz, Yusuf Şevki, "Tevessül", *DİA*, İstanbul 2012, XLI, 6-7.
[47] Tosun, Necdet, "Râbıta", *DİA,* İstanbul 2007, XXXIV, 378.
[48] Sühreverdî, Ebû Hafs Şehabeddîn, *Avârifü'l-Maârif*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2016, 521.

ve faydalı olma sebebidir, asla rabıta yolundan daha yakın bir yol yoktur." demek suretiyle mürşidin de müride manevî nazar ettiğini belirtmiştir.[49]

Tasavvufta, "*Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve ona yaklaşmaya vesile arayın ve onun yolunda savaşın. Ta ki muradınıza eresiniz*."[50] ayet-i kerimesi, vesile ve rabıtanın geçerli olmasının delili kabul edilmiştir. Ancak şirke sebep olur ve tevhid inancını zedeler düşüncesiyle, başta İbn Teymiyye olmak üzere Selefîler, ayette geçen vesileyi, iman ve sâlih amel olarak tevil etmişler; özellikle vefatından sonra, değil sâlihleri Hz. Peygamber'i dahi vesile edinmenin meşru olmadığını belirtmişlerdir.[51] Şeyh-mürid ilişkisinde zaman ve mekân birlikteliğini gerekli gören İbn Haldun ise, bu gerçekleşmediği takdirde şeyhin müride bir faydasının olamayacağını söylemiştir.[52]

1.1.7. Zühd Hayatı (Riyazet, Halvet ve Uzlet)

Sözlükte, "bir şeye rağbet etmemek, ona karşı ilgisiz davranmak, ondan yüz çevirmek" gibi anlamlara gelen zühd[53], tasavvufta değişik şekillerde tanımlanmıştır. Bazı sûfîler zühdü eldeki malın terkedilmesi olarak görürken; bazıları haramın, bazıları da helalin terki olarak görmüşlerdir. Kimine göre kanaatkârlık olan zühd, kimine göre dünyanın bütün malı-mülkü elinde olsa da gönülde ona yer vermemektir.[54] Zühdü ilim, hâl ve amelden tanzim edilen bir makam olarak gören Gazâlî, ilmi meyve veren sebep, ameli meyve olarak görmüş, arada kalan ve hâl olan zühdü, "kendisine iştiyak duyulan bir şeyden yüz çevirip, ondan daha hayırlısına yönelmek" şeklinde tanımlamıştır. Gazâli'ye göre, kalbin talep etmediği ve değer vermediği bir şeyi terk etmek zühd değildir. Allah'tan başka değer verdiği her şeyden, hatta cennetten bile yüz çeviren kimse ise mutlak manada zâhiddir.[55]

Zühdde aslolan, kalbin dünyaya gereğinden fazla önem vermemesidir. Bu mertebeye erişebilmek için dünyevî arzulara bulanmış nefsin halka zarar vermemesi, riyazet, halvet ve uzlet gibi uygulamalarla tezkiye edilmesi gereklidir.[56] Zühdün unsurlarından sayılan riyazet, yemeği, konuşmayı ve uyumayı azaltıp; zikir, tefekkür ve

[49] İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî,* çev. Abdülkadir Akçiçek, Merve Yayınları, İstanbul 1977, I, 396, Mektup no: 187.
[50] Maide, 5/35.
[51] Gündüz, İrfan, "Tasavvufi Bir Terim Olarak Râbıta", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2007, S: 19, 43.
[52] İbn Haldun, *Şifâu's-Sâil*, 183.
[53] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 397.
[54] Gökcan, M. Mansur, *Temel Ahlâkî Prensipleriyle Tasavvûf*, Harf Yayınları, Adana 2006, 123-124.
[55] Gazâlî, *İhyâ*, IV, 375-376.
[56] Ceyhan, Semih, "Zühd" *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, 531.

ibadetleri çoğaltmak suretiyle nefsin eğitilmesidir.[57] Halvet, Hak ile gizlice konuşmaktır. Bu konuşmada ne melek ne de insan vardır. Maksada ulaşmayı sağlayan meşhur halvet yani "yalnız kalıp bir köşeye çekilme" uygulaması ise bir suretten ibarettir.[58] Sûfîler "*Kim kırk gün Allah için ihlasla amel ederse, kalbinden diline doğru hikmet pınarları fışkırır*."[59] hadisine uyarak halveti kırk gün süreyle yapmayı adet edinmişlerdir. Onlar bu uygulamayı diğer zamanlarda aramadıkları özel bir şeyin peşine düşmek için yapmazlar. Ancak içinde bulundukları manevi hâlin karışması ve nefsin edebe aykırı tutumları sebebiyle, edebi tüm vakitlere yaymak gayesiyle halvete girerler.[60]

Uzlet de halvetle benzer manada olup, halk arasına karışmadan, inzivaya çekilip onlardan ayrı yaşamaktır. Bunu tercih eden bir kimse uzletiyle insanları kendi zararından kurtardığına itikat etmeli, yoksa kendisini onların kötülüğünden kurtardığını düşünmemelidir. Zira birinci düşünce kendi nefsini küçük görmenin neticesidir. İkincisi ise halka karşı kendisinde bir üstünlük ve ayrıcalık görmektir ki bu durum uzletle ulaşılmak istenen hedefe ters düşmektedir.[61]

Tasavvufta nefis terbiyesi için gerekli görülen bu uygulamaları, Selefî âlimler bidat ve dalalet olarak görüp reddederler. Onlara göre tasavvuftaki çileli hayat, şeriata muhalif olduğu gibi akla ve fıtrata da aykırıdır. Hz. Peygamber zamanında kişilerin iman ve İslam'a nispeten "mü'min" ve "müslüman" olarak anıldığını, "zâhid" isminin sonradan türetildiğini belirten İbnü'l-Cevzî'ye göre, İblis bu kimseleri ilimden uzaklaştırıp, onlara önemli olanın amel olduğunu söyleyerek aldatmıştır. Bu kimseler de az yemek ve az uyumak suretiyle bedenlerine eziyet etmiş, malı uyuşturucu olarak görüp dünyayı tamamen terk etmişlerdir.[62] Halvet ve riyazette orta yolu tercih eden İbn Teymiyye, sürekli oruç tutmanın, et yemeyi terk etmenin ve insanlardan uzak yaşamanın tasavvufa Hristiyanlık ve Brahmanizm gibi dinlerden geçen adetler olduğunu söylemiştir.[63] Benzer şekilde Raynold Nicholson (ö. 1945), sûfîliğin ahlakî nefis

[57] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 402.
[58] Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 234.
[59] İbn Mübârek, Abdullah, *Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik*, thk. Habîbürrahmân el-Azamî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971, "Zühd", no: 1014.
[60] Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, 270.
[61] Kuşeyrî, Abdülkerim, *Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2017, 258.
[62] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 215, 218.
[63] Kara, *İbn Teymiyye'ye Göre İbn Arabî*, 56-58.

terbiyesi, zühdî murakabe ve riyazetler hususunda Hristiyanlık ve Budizm'e çok şey borçlu olduğunu savunmuştur.[64]

1.1.8. Kerâmet

Sözlükte "ikram, lütuf ve ihsan" anlamlarına gelen kerâmet; terim olarak mü'min bir kuldan hasıl olan harikulade halleri ifade eder. Harikulade haller çeşitli vesilelerle inançsız kimselerde de görülebilir. Ancak bunlara kerâmet değil istidrac, sihir veya mekr denir.[65] Kur'an'da kerâmete delil teşkil eden çok sayıda ayet vardır: İmran'ın karısı, kızı Meryem'i Rabbine adamıştı, "*Bunun üzerine Rabbi onu (n adağını) güzel bir şekilde kabul etti. Onu güzel bir nebat gibi yetiştirdi ve Zekeriyya'yı bakımıyla görevlendirdi. Zekeriyya, ne zaman (Meryem'in bulunduğu) mihraba girdiyse, onun yanında bir yiyecek buldu. 'Ey Meryem! Bu sana nereden geliyor?' dedi. O da 'Bu Allah katındandır. Şüphesiz Allah hesapsız rızık verendir.' dedi*."[66] Hz. Meryem bir peygamber değil, kerâmet gösteren sâliha bir kuldur. Mü'min kulun kerâmetine dair hadislerden de çok sayıda delil vardır: "Rahib Cüreyc kıssası"[67] olarak bilinen bir hadiste, beşikteki bir çocuğun konuşması, "mağara hadisi"[68] diye bilinen bir rivayette, üç arkadaşın sığındıkları mağaranın önünü kapatan kayayı, yaptıkları dua ile hareket ettirip kurtulmaları, "*Benim ümmetimin içinde muhaddes ve mükellemler vardır, Ömer b. Hattab bunlardan biridir*."[69] hadisi bunlardan bir kaçıdır.

Tasavvuf klasiklerinde velilerin kerâmetlerine dair çok sayıda örnek vardır. Ancak onlar kerâmeti ulaşılması gereken asıl gaye olarak görmezler. Ebû Yezîd (ö. 234/848 [?]), "Bir adam suyun üzerine seccade serse, gökyüzüne bağdaş kurup otursa, emir ve nehiy çizgisindeki tavrını görmedikçe ona aldanmayın." demiştir. Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) de şöyle söylemiştir, "Manevi nimetleri görüp onlarla lezzetlenmek ve kerâmetlere aldanmak havvasın kalplerini perdeler."[70]

---

[64] Nicholson, Reynold. A., *The Mystics of Islam: İslam Sûfîleri*, çev. Kemal Işık v.dğr., Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2014, 46,52.
[65] Yılmaz, H. Kâmil, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayınları, İstanbul 2017, 313.
[66] Ali imran, 3/36-37; Ayrıca bkz. Meryem, 19/25,38-40.
[67] Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2002, "Enbiya", 48; Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim,* Dâru Taybe, Riyad 2006, "Birr", 7-8.
[68] Buhârî, "Edeb", 5; Müslim, "Zikir", 100; Ebû Dâvûd, es-Sicistânî Süleyman b. El-Eş'as b. İshâk, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996, "Buyû", 28.
[69] Buhârî, "Fezâil", 16.
[70] Serrâc, *el-Lüma*, 379.

Ehli sünnet âlimleri kerâmetin hak olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Selef âlimleri de Kur'an ve sünnete muhalif olmamak şartıyla ilham ve kerâmeti kabul ederler.[71] Oysa ki onlara göre sûfîlerin menakıp kitaplarında anlattıkları hikâyelerin çoğu Kur'an ve sünnete uymaz.[72] İbn Teymiyye bazı sûfîlerin, sarih şeriata ve akla aykırı olarak nefislerinde keşfettikleri ve kerâmet zannettikleri şeylerin şeytanın bir aldatmacası olduğunu söylemiş[73], İbnü'l-Cevzî de sûfîlerin kerâmete dair fiillerini ve eşyada tasarruf yetkilerini kabul etmeyerek şeriata aykırı bulmuştur.[74]

1.1.9. Şathiyyât

"Şath" kelimesi Arapçada hareket anlamına gelir. Bir şey hareket ettiği zaman "şataha" denir. Un elenen yere aynı kökten "miştâh" denir. Belki de bu hareket sırasında eleğin dışına un taşmasındandır. Nitekim dar bir nehirden su kenarlara taşıp sel olunca buna "nehir taştı" manasında "şataha" derler. Vecd ehli sûfîler de vecdleri artıp, hakikat nurlarının etkisiyle kalplerine vârid olan şeyleri taşımaya güç yetiremeyince, duygularını dile dökerek alışılmamış ibareler kullanırlar. Bu yüzden bu sözlere ıstılahçılar "şath" demişlerdir.[75]

Sûfîlerin vecd halinde kendilerini kaybetmelerine sekr denir. Sekr eşyadan değil, eşya arasındaki farkları görmekten kaybolmaktır. Sekr halinde bulunan kimseler, Hakk'a muvafakat halinde iken kendilerine uygun düşen ve haz veren şeylerle, zıddını ayırt edemezler.[76] Bu durumda dışardan bakıldığında anlaşılması güç birtakım sözler sarf ederler. Onların bu sözlerini, aynı yola girmemiş; yöneliş, maksat ve gayelerini bilmeyen kimseler reddetmekten kaçınıp, Allah'a havale etmelidirler.[77] Kulun sekr halinden temyiz haline geri dönerek elem veren şeyle haz veren şeyi ayırt etmesine sahv denir. Sûfîler sekr halini mazur görmekle birlikte sahv halini sekrden daha üstün tutarlar.[78]

Şathiyyât hususunda mutedil olan İbn Teymiyye'ye göre, kişi Allah'a duyduğu güçlü sevgiden dolayı aklı başından giderek söylediği birtakım sözlerden sorumlu tutulmaz. Aklın caiz olmayan bir sebepten dolayı baştan gitmesi durumunda ise, kişi

---

[71] İbn Teymiyye, *Allah Dostları ile Şeytanın Dostları Arasındaki Fark*, 76-77.
[72] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 220-221.
[73] İbn Teymiyye, *Allah Dostları ile Şeytanın Dostları Arasındaki Fark*, 111-112.
[74] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs.*, 419,429-430.
[75] Serrâc, *el-Lüma*, 443.
[76] Kelâbâzî, *Ta'arruf,* çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, 190.
[77] Serrâc, *el-Lüma*, 444.
[78] Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 191-192.

tekfir edilmese bile söylediği sözden dolayı mazur sayılmaz.[79] İbnü'l-Cevzî sûfîlerin şathiyelerini saçma, hezeyan ve zırva sözler olarak görüp; bu sözleri söyleyen kimseleri şeriata muhalefet etmekle, zındıklık ve küfre düşmekle itham ederek daha katı bir tutum sergilemiştir.[80]

İbn Haldun, sufîlerin şathiyyâtıyla ilgili konuşmayı şu sebeplerle mahzurlu görmüştür: Birincisi; melekut âlemine ait olup, keşf ile elde edilen idraklerin, mülk ve melekut âlemi arasında herhangi bir iştirak olmadığından, bu dünyada ifade edilebilecek bir karşılığı yoktur. İkincisi; melekut âlemine muttali oluşu, sûfîlerle arasında hiçbir nispet kabul etmeyecek derecede üstün olan Hz. Peygamber'den şatah ifade eden sözler ortaya çıkmamıştır. Üçüncüsü ise; mükellef olan kula dini ve dünyevi hususta kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi emrolunmuştur. Önceki sûfîler bu hususlara dikkat edip keşfi bilgiler hakkında konuşmazken sonrakiler mükâşefeyi, bir ilim ve ıstılah haline dönüştürmüşler, bu hususta farklı kanaatlerin izhar edilmesi sonucu müteaddid mezhepler ortaya çıkmıştır. İbn Haldun'a göre sûfîlerin bu tür şatah sözleri ve müphem ifadeleri terk edip şer'i delillerle meşgul olmaları daha doğrudur.[81]

Tasavvufa ve sûfîlere dışarıdan yöneltilen eleştiriler gerek şahıs gerekse konu bazında, bahsettiklerimizle sınırlı değildir. İslam tarihinde siyasî, sosyal ve fikrî kırılmaların yaşandığı ve İslam toplumlarının çöküşe uğradığı her dönemde, o dönemin önde gelenleri mevcut durumun sebebi olarak gördükleri etkenleri eleştirmiş, bu eleştirilerden tasavvuf da nasibini almıştır. Tasavvufa dahil olmayan kimselerin -ister övmek ister yermek suretiyle olsun fark etmez- tasavvuf hakkında konuşması Gazâlî'nin belirttiği gibi, sarhoş olmayan birinin sarhoşluğun tarifini yapmasına benzer. Yapılan tarif hiçbir şekilde sarhoşluk olmadığı gibi, tarifi yapan da gerçekte sarhoş değildir.[82] Bu nedenle sûfî olmayan kimselerin bilhassa hakikat kavramı üzerinden tasavvufa ve sûfîlere yaptıkları eleştiriler, nominal olmaktan öteye gidemeyecektir.

1.2. İç Eleştiriler

Bilindiği üzere tasavvufta başkasını eleştirmekten ziyade kişinin kendi nefsini tenkit etmesi esastır. Sûfîlerin manevi seyirden kastettikleri şey, nefislerindeki kusurlardan ve hastalıklardan kurtulup kemâle ulaşmaktır. Bireysel olarak yerine

[79] İbn Teymiyye, *Tuhfetü'l-Irâkıyye*, 101-102.
[80] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 419-426.
[81] İbn Haldun, *Şifâu's-Sâil,* 125-128.
[82] Gazâlî, *el-Munkız Min-ad-Dalâl,* çev. Hilmi Güngör, MEB Yayınları, Ankara 1960, 58.

getirilen bu eleştiri anlayışı, sûfî zümresi arasında da etkin bir şekilde uygulanmıştır. Gayesi verâ, takvâ ve mücahede yoluyla arınmak olan bir sistemde sahteciliğe geçit yoktur. Bu durum sûfîlerin erken dönemlerden itibaren iç tenkit mekanizmasını çalıştırmasına neden olmuş, klasik dönem sûfileri ise eserlerinde, yapılan bazı hatalara ve batıl olan mezheplere yer vermişlerdir. İlim, fiil ve hâlde ortaklığı bulunan sûfîlerin birbirlerini eleştirmesinin yapılan dış tenkitlerden daha isabetli ve yapıcı olacağı bir gerçektir. Tasavvufta iç tenkit meselesi de dış tenkit meselesi gibi kapsamlı bir konu olup, bununla ilgili müstakil çalışmalar yapılmıştır.[83] Burada kısaca değinilecektir.

1.2.1. Sûfî Gibi Görünenler

İlk zâhidlerden günümüze kadar uzanan süreçte hemen her devirde sûfîler, kendi dönemlerinde gerçek tasavvuf ehlinin sayısının azaldığından, buna karşılık sûfî gibi görünenlerin meydanı doldurduğundan şikâyet etmişlerdir. Bazı sûfîlerin bu konudaki sözleri şöyledir:

Ebü'l-Hasan Büşencî (ö. 348/959) tasavvufun ne olduğunu soranlara, "Bugün hakikati olmayan bir isimdir, geçmişte ise ismi olmayan bir hakikatti."[84] demiştir. Ebû Bekr Muhammed Vâsıtî (ö. 320/932) sûfî geçinen kimseleri, "Bazı sahtekârlar kötü edeplerini ihlas, oburluklarını Allah'ın nimetlerinden faydalanma, düşük arzularını bir maharet olarak gördüler. Bu nedenle gözleri kör olup, hak yolu göremediler." sözleriyle eleştirmiştir.[85]

Hücvirî *Keşfü'l-Mahcûb* adlı eserinde kendi dönemini, gerçek mana ehli sûfîlerin bir kenara çekilip sahtekarların kol gezdiği bir fetret dönemine benzeterek şöyle söyler, "Allah bizi öyle bir dönemde yarattı ki, bu dönemde yaşayan insanlar; münafıklığa zühd, nefsani hezeyanlara marifet, gönlün hareketlerine ve nefsin hilelerine muhabbet, ilhada fakr, inkâra safvet, zındıklığa fenâ, şeriatı terk etmeye tarikat ismini veriyorlar. Neticede mana ehli, bir köşeye çekilip perde arkasında yaşamayı tercih etti."[86]

Muhammed b. İbrâhim Kelâbâzî (ö. 380/990) *Ta'arruf*'un giriş kısmında, bu eseri telif etmesine, tasavvufun yaşanır olmaktan çıkıp "soru-cevap" ve "kitap-risale" şekline dönüşmesini sebep olarak gösterir ve şöyle söyler: "Nihayet mana gitti, isim

[83] Uludağ Süleyman, *Tasavvuf ve Tenkit*, Mavi Yayınları, İstanbul 2011.
[84] Sülemî, Ebû Abdurrahmân, *Tabekâtü's-Sûfiyye*, thk. Nureddîn Murîbe, Mektebetü'l-Hanci, Kahire 1986, 459.
[85] Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 141.
[86] Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 73.

kaldı. Hakikat kayboldu, şekil zuhur etti. Tasavvuftan anlamayanlar sûfîlik iddia etti. Bu yolda liyakat sahibi olanlar, kıskandıkları için tasavvufi bilgileri yabancılara anlatmaktan kaçınıp sükût ettiler. Neticede gönüller tasavvuftan nefret etti. Bu durum beni tasavvufu vasfetmeye ve bu mezhebi açıklamaya sevk etti."[87]

Gazâlî, Allah'ın koruduğu kimseler hariç, kendi dönemindeki mutasavvıfların kıyafet, görünüş ve konuşma şekilleriyle gurura kapıldığını, etraflarındaki kişilerin de birtakım merasimlerle onlara baş eğdiğini ve kendilerini gerçek sûfî zannettiklerini belirterek: "Oysa ki hiçbir zaman nefislerini mücahede, riyazet, kalbin murakabesi, batın ve zahirin gizli ve açık günahlarından temizlenme hususunda yormadılar." demiştir.[88]

Anadolu coğrafyasında tasavvufun yeniden filizlenmesine vesile olan geç dönem sûfîlerinden Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469-70 [?]), *Müzekkin Nüfus* adlı eserinde, insanlar azgınlaştığı ve onlara karşı gelecek gerçek mürşitler kalmadığı için, hedefleri makam ve dünya malı elde etmek olan sahte şeyhlerin ortaya çıktığından bahsetmiştir. Rûmî, bu nedenle uzlete çekilmiş ve insanların kurtuluşuna vesile olsun, herkes okuyup anlasın ve faydası geniş olsun diye kitabını Türkçe telif etmiştir.[89]

Sûfîlerin bu manadaki sözleri çok fazladır. Görünen o ki her dönemde zühd ve tasavvuf yoluna girenlerin sayısı az, ancak bu kılığa bürünenlerin sayısı bir o kadar çok olmuştur. Bu durum sûfîleri, tasavvufun doğru anlaşılması için eser telif etmeye sevk etmiştir. Bu eserlerde tasavvufun tanımı, kaynakları, usul ve teferruata dair bilgiler ile dalalete düşen mezheplere yer verilmiştir.

1.2.2. Usulde Aldananlar

Sufîlerin sıdk, ihlas ve marifet eksikliğinden kaynaklanan ve daha çok itikadî alanda yaptıkları usul hataları onları dalalete düşürmek suretiyle ulaşmak istedikleri hedeflerden alıkoymuştur. Nitekim "Usulsüzlük vusulsüzlüktür." sözü bunu ifade etmek için söylenmiştir.[90]

Sûfîler arasına karışan ve "Hulûliyye" denilen bir grup, Allah'ın cesetleri tasfiye edip onlara hulûl ettiğini, böylece cesetlerin beşerî sıfatlardan arındığını iddia etmişlerdir. Bu iddianın tevhid inancına aykırı olduğunu belirten Hücvirî, aslolan din

[87] Kelâbâzî, *Ta'arruf,* 55-56.
[88] Gazâlî*, İhyâ*, III, 813.
[89] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekkin Nüfus*, İpek Yayınları, İstanbul ts., 36.
[90] Serrâc, *el-Lüma*, 494.

sağlam olmazsa fer' olan tasavvufta aksaklıklar olacağını söyler.[91] Hulûliyye'nin sapık bir mezhep olduğunu belirten Serrâc, eşyanın Allah'ın sanatının eserleri ve varlığının delilleri olduğunu, bu fırkanın ise Sanatkârın sanatının delilleri ile Sanatkârı birbirinden tefrik edemeyip dalalete düştüklerini söylemektedir.[92]

İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd nazariyesi birçok tarikat şeyhi tarafından reddedilmiş hatta onu tekfir edenler olmuştur. İbn Arabî'yi reddeden sûfîler arasında; Rükneddin Alaüddevle Simnânî (ö. 736/1336), Şeyh Harirî (ö. 645/1248), Necmeddin İsfahânî, Taceddin Ata[93] ve İmâm-ı Rabbânî sayılabilir. Bu eleştirilerin temel dayanağı vahdet-i vücûdun Allah ile âlem arasındaki farkı ortadan kaldırmasıdır.[94]

Bir kısım sûfîler; nebîlerin vahyi bir aracı vasıtasıyla, velilerin ise ilhamı vasıtasız aldığını ileri sürerek, velâyetin nübüvvetten üstün olduğunu iddia etmiştir. Serrâc'a göre bunlar Musâ-Hızır kıssasını[95] kendi görüşlerine göre yorumlamış ve dalalete düşmüşlerdir.[96] İbn Arabî'nin de savunduğu[97] bu görüşü İmâm-ı Rabbânî reddederek, bu sözün ancak sekr halinde söylenen şatahât kabilinden bir söz olduğunu belirtir. Nitekim *Fusûs*'un şarihleri dahi bu cümlenin tevilini yaparken birçok zorlamalara girmişlerdir.[98]

Sûfîlerden bir grup, ibâhiliğe düşerek şeriatın ahkamını ortadan kaldırmış, helal ve haramı aynı seviyede görmüşlerdir.[99] Mübahlar ve mahzurlular hususunda dalalete düşen bu grup: "Eşyada aslolan mübah olmaktır, yasaklar sınırı aşınca meydana gelir. Aşırılığa kaçılmadıkça eşya ibâha hükmü taşımaya devam eder." demişlerdir.[100]

Bir kişi Cüneyd'in yanında şöyle bir söz sarf eder, "Marifetullaha sahip kimseler, öyle bir makama ulaşmışlardır ki artık onların takvâ ve iyilik türü amellerle uğraşmaları gerekmez." Bundan çok rahatsız olan Cüneyd, "Bu söz kendilerinden amellerin düştüğünü söyleyen İbâhiyye gurubunun bir sözüdür. Bana göre bu çok ağır

---

[91] Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 322.
[92] Serrâc, *el-Lüma*, 509.
[93] Molla Camî, *Nefahâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds,* çev. Abdülkadir Akçiçek, Huzur Yayınevi, İstanbul 2016, 825-826.
[94] İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, II, 926, Mektup no: 314.
[95] Kehf, 18/65-82.
[96] Serrâc, *el-Lüma*, 505,507.
[97] İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, 437.
[98] İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, II, 926-927, Mektup no: 314.
[99] Gazâlî, *İhyâ*, III, 814.
[100] Serrâc, *el-Lüma,* 507.

bir sözdür. Hırsızlık yapan ve zina eden kimsenin hâli, böyle söyleyen ve düşünen kimseden daha iyidir." diyerek tepki gösterir.[101]

Ruhun varlığına dair bilgiler kesin, keyfiyeti hususunda akıllar acizdir. Allah Teâlâ, "*Sana ruhtan soruyorlar. De ki ruh Rabbimin emrindendir.*"[102] buyurarak ruhun keyfiyeti hususunda düşünmeyi yasaklamıştır. Tasavvuf yolunda olduğunu iddia eden birtakım kimseler ise ruhun kadim olduğuna dair bazı sözler söyleyip dalalete düşmüşlerdir. [103]

1.2.3. Teferruatta Aldananlar

Bir kısım sûfîler ayet ve hadisleri yanlış tevil etmek suretiyle teferruata dair meselelerde aldanmışlardır. Bunlar tevillerinde isabet etmese de dalalete düşmüş sayılmazlar. Zenginlik ve fakirlik hususunda aldananlardan bir grup, gerçek zenginliğin dünya malı ile olduğunu zannetmiş ve bunu güzel bir hal ve şerefli bir makam haline getirmeye çalışmıştır. Başka bir grup ise fakirliğin fazilet olabilmesi için, beraberinde sabır ve rıza duygusunu şart koşmuştur. Serrâc bu görüşlere karşı çıkarak, asıl zenginliğin dünya malıyla değil Allah'la zenginlik olduğunu, fakirliğin ise haddi zatında güzel bir şey olup beraberinde başka bir şarta gerek bulunmadığını belirtmiştir.[104]

Sûfîlerden tevekkül hususunda aldananlar çoktur. Bazı kimseler tevekkül sahibi olduklarını kanıtlamak için erzaksız olarak çöllere dalarlar. Bu davranışın selefin anlayışına ters düştüğünü belirten Gazâlî'ye göre, selef kalben Allah'a tevekkül ettikleri halde erzaksız yola çıkmamış, bu kimseler ise sebeplere tevekkül ettikleri halde, Allah'a tevekküllerini kanıtlamak gayesiyle, seferde yanlarına azık almayı terk etmiştir.[105]

Tedbirin terk edilmesi, kulun kendisinden yapması istenilen ve kendisine mübah edilen işlerdeki çalışma ve tasarrufu terk etmesi değildir. Bundan maksat ilahî takdire itiraz manası taşıyan, "Bu iş neden böyle oldu? Keşke şöyle olsaydı." şeklindeki sözlerin ve boş temennilerin terk edilmesidir.[106]

Bazı sûfîler zühd hayatını yanlış anlayarak, henüz işin başındayken şeyhlerin usullerini terk edip, nefislerinin kaldıramayacağı uygulamalar yaparlar. Günlerce oruç

---

[101] Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, 115.
[102] İsra, 17/85.
[103] Serrâc, *el-Lüma*, 517-518; Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 323,327.
[104] Serrâc, *el-Lüma*, 495-496.
[105] Gazâlî, *İhyâ*, III, 815.
[106] Mekkî, Ebû Tâlib, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2016, III, 31-32.

tutarlar ve insanlardan uzaklaşarak uzlete çekilirler. Bir şeyhe tabi olmadan yapılan bu işler çoğu kez kişinin telafi edemeyeceği sıkıntılara düşmesine neden olur. Zira bu kimseler az yemek ve dağlara çekilmek suretiyle nefsin şerrinden emin olamazlar. Bu tür fiillere ancak gönlüne birtakım varidatlar gelen ilim ve hâl ehli sûfîler güç yetirebilirler. Kendilerini zorlayarak bu fiilleri işleyen ve havvasa ait bir dereceye ulaştığını vehmeden kimseler yanılgıya düşmüşlerdir.[107]

Bazı kimseler tasavvufun; semâ, raks, dua okumak, bir araya gelip yemek-içmek; bu esnada da gazeller söyleyip çeşitli sûfî hikâyeleri anlatmak olduğunu zannetmişlerdir. Bu kimseler de yanılgı içindedirler. Çünkü, dünya sevgisi ve kirli bir kalp ile gaflet ve tembelliği alışkanlık haline getirmiş nefsin semâı da vecdi de sakattır. Bu şekilde kendisini zorlayarak vecde geleceğini ve hakikat ehlinden olacağını zanneden kimseler hata içindedirler.[108] Nitekim Zünnûnu Mısrî (ö. 245/859) şöyle söylemiştir, "Semâ Hak'tan gelen bir manadır ve kalpleri Hakk'a doğru harekete geçirir. Semâı Hak ile dinleyen hakikat mertebesine çıkar, nefsiyle dinleyen zındıklık derekesine düşer."[109] Sûfîler semâı sadece kalbi uyanık, hali sağlam arifler için uygun görürler. Semâ manevi yola yeni girmiş müridler için mübah değildir.[110]

Teferruata dair sûfîlerin eleştirdiği hususların tamamı, bu fiilleri işleyen kimselerin, şekilde kalıp öze ulaşamaması ve kâmil sûfîlere has fiilleri henüz bu mertebeye ulaşamadan işlemek suretiyle, derecelerinin arttığını zannedip kendilerini aldatmalarıyla ilgilidir.

1.2.4. Şatah Söz Söyleyenler

Allah'la ünsiyeti galebe çalıp yerleşik hale gelen kul, bu ünsiyetin perdelenip bozulacağı korkusuyla kalbi bulanmazsa, kendisinden hâlini ifşa eden söz ve fiiller yayılıp durur. Bazen de cüretli oluşu ve heybetinin zayıflığı sebebiyle kul, duyanların hoşuna gitmeyecek nahoş sözler sarf eder. Ünsiyet makamında daim olan bir kimsenin bu tür sözlerine sabredilmelidir. Bu makamda olmayan kimselerin, söz ve fiillerinde bu makam sahiplerini taklit etmesi ise kendilerini küfre yaklaştırıp helak eder.[111]

Nitekim şatah söz söyleyen birtakım kimseler Hallâc-ı Mansûr'un (ö. 309/922) "Ben Hakk'ım." ve Ebû Yezîd'in "Ortağım yok, ortağım yok." türünden sözlerini delil

[107] Serrâc, *el-Lüma*, 500-501.
[108] Serrâc, *el-Lüma*, 503.
[109] Ceyhan, Semih, "Semâ", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 455.
[110] Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif,* 247.
[111] Gazâlî, *İhyâ*, IV, 580.

gösterip Allah'la konuştuklarını iddia etmişlerdir. Halk arasında büyük fitneye sebep olan bu kimseler; Allah'ın batınlarında tecelli ettiğini, bu sebeple açığa çıkan sözlerin içten gelen Hak nurunun bir tecellisi olduğunu söylerler. Şatah söz söyleyen diğer bir grup ise zahiri itibarıyla yaldızlı, ancak hiçbir mana içermeyen boş sözler kullanırlar. Bunlar akılları hayrete düşürmek için söylenmiş, insanları fitneye düşüren sözlerdir.[112]

Şathiyeleri hakikat ehlinin eksiklikleri olarak gören Muhyiddin İbn Arabî; şatah söyleyen sûfînin, kendisi ile Allah hakkındaki bilgisinin azalması sonucu, kendi hakikatinin dışına çıkıp, kendisini ilahî mertebeye kattığını[113], başka bir deyişle Allah'ı övecekken gerçekte kendini övdüğünü söyler. Ona göre kul, peygamberlerin yaptığı gibi, Allah'ın emriyle kendi makamını açıklarsa, bu söz övünme maksadı taşımayan bir şatahâttır ve meşrudur. Ancak muhakkikler, kendilerine emir verilmediği halde gaflete düşüp mertebelerini açıklayan sözler sarf ederse, bu sözler zelle kabilinden şatahâttır. Bununla beraber bu tür sözleri söyleyen gerçek Allah dostları, muhtaçlıklarını ve zelilliklerini izhar etmek suretiyle bu taşkınlıktan kurtulup asıllarına rücu ederler. Allah dostu olmayan kimselerin şatahâta benzer sözleri ise yalan ve iftiradan başka bir şey değildir.[114]

[112] Gazâlî, *İhyâ,* I, 94-95.
[113] İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, Litera Yayınları, İstanbul 2008, VII, 362.
[114] İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, VIII, 355-359.

BÖLÜM II

TARTIŞMANIN TARAFLARI

2.1. İbnü'l-Cevzî

2.1.1. Yaşadığı Yer ve Dönem

İbnü'l-Cevzî'nin doğduğu ve hayatının büyük bölümünü geçirdiği Bağdat şehri, Halife Mansur (136-158/754-775) tarafından kurulmasından itibaren, Abbasilerin Moğollar tarafından yıkılışına kadar hilafet merkezi olmaya devam etmiştir. Aynı zamanda İslam'ın ticaret, bilim ve medeniyet merkezi olma özelliğine de sahip olan bu şehir, bin bir gece masallarına konu olan güzel bahçeleri, yeşil çayırları, muhteşem sarayları ile şairlerin ilgi odağı haline gelmiş ve şehre "Yeryüzünün Cenneti" adı verilmiştir. Kervan yollarının üzerinde oluşu, demografik yapısındaki renklilik, Halife Harun Reşid (170-193/786-809) tarafından kurulan Beytü'l-Hikme ile başlayıp artarak devam eden tercüme faaliyetleri, farklı itikadî ve fıkhî mezhepleri bir arada barındırması sebebiyle Bağdat, çeşitli inanç ve kültürlere ev sahipliği yapmıştır. Erken dönemden itibaren tasavvufun da merkezi haline gelen şehirde, siyaset ve mezhebî faaliyetler sürekli iç içe olmuş, kimi zaman idareciler mezhep mensuplarına baskı uygularken[115], kimi zaman da mezhep mensupları siyasileri yönlendirmiştir.[116]

Hicri beşinci yüzyılda Büyük Abbasi İmparatorluğu parçalanmış, birbirlerine rakip feodal devletlere bölünmüştür. Birbirleriyle savaşan prensler, muhtaç oldukları güce erişmek için kendi tebaalarını soyarak, düşman memleketleri yağma ettirmişler, bu suretle sefalete sürükledikleri halkı kan ve ateş içinde boğmuşlardır. Sık sık batıp çıkan hükümetlerin sayısı 15'i bulmuş, karışıklıktan faydalanan Şiî Büveyhîler hilafet merkezini istila etmiştir. Ardından Halife Kaim Biemrillah'ın (422/1031-467/1075) Büveyhîlere karşı Tuğrul Bey'den (ö. 455/1063) yardım talep etmesi üzerine yönetimde Selçuklu Devleti etkili olmuştur. [117]

---

[115] Sorguya çekip eziyet etme anlamına gelen "mihne" olayları, Mu'tezilî ve Şiîlerden etkilenen Halife Me'mun (198-218/813-833) tarafından başlatılmış, bu süreçte başta Ahmet b. Hanbel olmak üzere Kur'an'ın mahluk olduğunu kabul etmeyen birçok âlim baskı ve eziyet görmüştür. Bu uygulama Halife Mütevekkil (232-247/847-861) döneminde "halku'l-Kur'an" tartışmalarının yasaklanmasıyla birlikte sona ermiştir. Bkz. Yücesoy, Hayrettin, "Mihne", *DİA,* İstanbul 2005, XXX, 26-27.

[116] Dûrî, Abdülazîz, "Bağdat", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 427-430.

[117] Günaltay, Şemsettin, "İslam Dünyasının İnhitatı Sebebi Selçuk İstilâsı mıdır?", *Marife Dergisi*, 2008, S:2, 278-279.

Ancak hicri altıncı yüzyılda Moğolların saldırılarından sonra Selçuklular da zayıflayarak "Atabegler" denilen bağımsız küçük beyliklere ayrılmıştır.[118] Yönetimde meydana gelen zaaf üzerine Şiî ve batıni fırkaların tekrar gün yüzüne çıkmaya başladığı bu dönemde, İslami ilimlerde de olgunluk devri tamamlanıp taklit dönemine geçilmiş, yaşanan durgunluğa bağlı olarak birtakım fikri karışıklıklar ve ahlaki bozukluklar baş göstermeye başlamıştır. Fuhuş, içki ve kumarın yaygın hale gelmesiyle birlikte sosyal yapıda derin çözülmelerin yaşandığını gözlemleyen ve halk arasında saygın bir yeri bulunan İbnü'l-Cevzî, bu dönemde yaptığı vaaz ve irşatlarla toplumu ıslah etmeye çalışmıştır.[119]

2.1.2. Hayatı

Nesebi Hz. Ebû Bekir'e dayanan ve asıl adı Abdurrahman b. Ali b. Muhammed olan İbnü'l-Cevzî, 510/1116 yılında Bağdat'ta dünyaya gelir.[120] İbnü'l-Cevzî nisbesi, dedelerinden Cafer b. Abdullah el-Cevzî'ye dayanır. Bu nisbenin nereden geldiği hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Buna göre el-Cevzî; Basra'daki bir mahallenin veya bir nehrin ismi olabilir. Başka bir görüşe göre ise dedesi bu nisbeyi, Vasıt şehrinde içinde ceviz ağacı yetişen yegâne evin sahibi olması sebebiyle almıştır. Müellifin lakabı Ebü'l-Ferec'tir. Bununla birlikte Kureşî, Temîmî, Bekrî, Bağdadî, Hâfız, Müfessir ve Saffâr gibi çeşitli lakap ve nisbelerle de anılır.[121]

Henüz üç yaşında iken babasının vefat etmesi üzerine bakımını amcası üstlenir. Ailesi bakır ticaretiyle uğraştığından kendisine kalan miras sayesinde kimseye muhtaç olmadan yaşamını ve eğitim hayatını sürdürür. Amcası tarafından Ebû Fazl b. Nâsır'ın (ö: 550/1155) ders halkasına dahil edilerek altı yaşında tedris hayatına başlar ve ilk olarak hocasından hadis, tarih ve ahlak ilimlerini öğrenir.[122] Daha sonra Kur'an'ı hıfzeden müellif hakkında torunu Sıbt İbnü'l-Cevzî şu bilgileri vermektedir:[123]

---

[118] Gazzûli, Abdülazîz Hâşim, *İbnü'l-Cevzî*, Dâru'l-Kalem, Dımeşk 2000, 57.

[119] Altıntaş, Ramazan, "İtikâdî Açıdan İbnü'l-Cevzî'nin Tasavvuf'a Yaklaşımı", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2001, S: 7, III, 120-121.

[120] Doğum tarihi ihtilaflı olup hicrî 508 ilâ 510 yılları arasındadır. Ancak torunu Sıbt İbnü'l-Cevzî dedesinin doğum yılının kesin olmamakla birlikte çıkarsama yoluyla 510 yılına denk geldiğini ifade etmektedir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec, *el-Muntazam,* thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992, I, 14; Kızoğlî, Ebü'l-Muzaffer Yusuf (Sıbt İbnü'l-Cevzî), *Mirâtü'z Zamân fî Têvârihi'l-A'yân*, thk. İbrahim Zeybek, Dâru'r Risâleti'l-İlmiyye, Beyrut 2013, XX, 95.

[121] İbn Receb, Abdurrahman, *ez-Zeyl alâ Tabekâti'l-Hanâbile,* thk. Süleyman b. Muhammed el-Useymîn, Mektebetü'l-Abîkân, Riyad 2005, II, 461,463.

[122] Yavuz-Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", 543.

[123] Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zamân*, XXII, 94.

"Zühd hayatı yaşayıp dünya nimetlerinden pek az faydalandı. Küçük yaştayken bile arkadaşlarıyla oyun oynamaz, hiç kimseyle şakalaşmaz, şüpheli gördüğü yiyeceklerden uzak dururdu. Haftada bir Kur'an'ı hatmeder, ilim meclisleri ve cuma namazları dışında evinden pek ayrılmazdı. Ömrünün sonuna kadar bu şekilde yaşamaya devam etti."

Aralarında Ali b. Abdülvâhid ed-Dineverî (ö. 521/1127), Ebü'l-Hasan b. ez-Zâğûnî (ö. 527/1132), Hîbetullah b. Taberi'l-Harîrî (ö. 531/1136), Abdurrahman b. Zürayk el-Kazzâz (ö. 535/1140), İsmail b. es-Semerkandî (ö. 536/1141) ve Ebü'l-Vakt es-Siczî'nin de (ö. 553/1158) bulunduğu 80'den fazla hocadan çeşitli ilim dallarında dersler almıştır. Az sayıda hanım hocadan da ders dinleyen müellif, Tefsir, Kur'an, Hadis, Akâid ve Fıkıh gibi dini ilimlerin yanı sıra; Tarih, Siyer, Biyografi, Ahlak, Dil ve Tıp alanlarında da nazım ve nesir türünde eserler telif edebilen, devrinin ansiklopedist âlimlerindendir.[124] Hocası İbnü'z-Zâğûnî'nin vefat etmesi üzerine onun yerine geçerek Mansur camiinde vaaz etmeye başlayan müellif[125], kısa zamanda vaaz ve irşatları ile tebâruz eder. Yaklaşık 100 bin kişinin onu dinlemeye geldiği; meclisinde emîrler, vezirler ve halifelerin de hazır bulunduğu söylenmektedir.[126]

Vaaz vermenin yanı sıra ilmi faaliyetlerine de ara vermeden devam eden müellifin, geniş bir öğrenci kitlesi bulunmaktadır. Başta Hanbelî mezhebi literatürüne büyük katkı sağlayan Muvaffakuddin İbn Kudâme (ö. 620/1223) olmak üzere, İbnü'd-Dübeysî (ö. 637/1239), İbnü'n-Neccâr (ö. 643/1245), torunu Sıbt İbnü'l-Cevzî (ö. 654/1256), oğlu Muhyiddin Yusuf ve Abdüllatîf el-Harrânî (ö. 672/1273) [127] gibi pek çok talebe yetiştirmiştir. Talebesi Muvaffak Abdüllatîf (ö. 629/1232) tarafından şöyle tavsif edilir:[128]

"İbnü'l-Cevzi zarif görünümlü, nurani yüzlü, kadife sesli, hareketleri ölçülü, hoş sohbet ve hazır cevap birisiydi. Her zaman beyaz ve temiz kıyafetler giyinir, beslenmesine dikkat eder ve meyve suları içerdi."

Yaygın uygulamanın aksine ilim maksadıyla hiç seyahat yapmayan müellif, 541/1146 ve 553/1158 yıllarında yaptığı hac yolculukları dışında Bağdat'tan

---

[124] Zehebî, Şemsüddîn Muhammed, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ,* thk. Şuayb el Arnaût v.dğr., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1982, I, 366-369.
[125] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, I, 15.
[126] Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed, *Tabekâtü'l-Müfessirîn,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, I, 278. Dâvûdî bu bilgiyi vermekle birlikte; "Eğer bu doğruysa dinleyenlerin çoğu onun sözlerini işitememiştir." demektedir.
[127] Yavuz-Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", 543.
[128] Zehebî, Şemsüddin Muhammed, *Tezkiretü'l-Huffâz,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts., IV, 1346-1347.

ayrılmamıştır.[129] Bu süreçte devlet ricaliyle iyi geçinmeye özen gösterir ve oğlu Ebü'l-Kâsım Ali'yi (ö. 630/1232) Halife Müstencid Billah'ın (555-566/1160-1170) veziri Ebü'l-Muzaffer b. Hübeyre'nin (ö. 560/1165) kızıyla evlendirir. Ancak bu ilişkilerinden dolayı Bağdat'taki bazı Hanbelîlerin tenkitlerine maruz kalır.[130] Halife Nasır Lidînillah (575-622/1180-1225) döneminde ise idarecilerle arası bozulur. Abdülkâdir Geylânî'ye (ö. 561/1165-66) yönelttiği eleştirilerden dolayı, İbnü'l-Cevzî'ye karşı olumsuz duygular besleyen Geylânî'nin torunu Abdüsselam b. Abdülvehhab Cîlî, onun Ehli Beyt'e düşman bir zat olduğunu söyleyerek, Şiî vezir İbnü'l-Kassab'ı (ö. 634/1237) ona karşı kışkırtır. Bu sebeple halifeye şikâyet edilir ve kitaplarından bir kısmı yakılarak, yaka paça derdest edilip, deniz yoluyla Vasıt şehrine sürgün edilir. Burada ev hapsinde tutulan müellif, yemeklerini kendisi pişirip, elbiselerini kendisi yıkamak zorunda kalır. Beş yıl süren sürgün hayatından sonra, küçük oğlu Yusuf'un verdiği vaazlarla halifenin annesini etkilemesi üzerine Bağdat'a dönmesine izin verilir.[131]

Sürgünden döndükten kısa bir süre sonra, 597/1201 senesinde Ramazan ayının 12. günü cuma gecesi, 87 yaşında vefat etmiştir. Cenaze törenine katılan kalabalık sebebiyle büyük bir izdiham yaşanmış, namazını oğlu Ebü'l-Kâsım Ali kıldırmıştır. Mansur Camii'ne götürülerek burada da cenaze namazı kılındıktan sonra, Bâbu Harp Kabristanı'nda Ahmed b. Hanbel'in yanı başına defnedilmiştir.[132] İbnü'l-Cevzî, Hz. Peygamber'in hadislerini yazmakta kullandığı kalemlerin yongalarını biriktirmiş, vefatından sonra yıkama suyunun bunlarla ısıtılmasını vasiyet etmişti. Bunun üzerine yakılan yongalar, suyu ısıtmaya yetmiş, hatta artmıştır. Arap dili ve belagatinde oldukça yetkin olan müellif, öldükten sonra mezar taşına kendisine ait şu dizelerin yazılmasını vasiyet etmiştir:[133]

> "*Ey günahı çok olana karşı merhameti bol olan Allah'ım.*
> *Günahkâr işlediği suçlardan bağışlanmak için sana geldi.*
> *Ben misafirim, misafire ikramınla ceza ver ya Rabbi."*

---

[129] İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec, *Fedâilü'l-Kuds,* thk. Cebrâil Süleyman Cebbûr, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut 1980, 26.
[130] İbnü'l-Cevzî, *Fedâilü'l-Kuds*, 28-29.
[131] Dâvûdî, *Tabekât*, I, 279.
[132] İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec*, Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâzir*, thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım, Müessesetü'r-Risâle, Irak 1987, 25.
[133] Cerrahoğlu, İsmail, "Abdurrahman İbnü'l-Cevzî ve 'Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr' Adlı Eseri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 1987, XXIX, 130.

2.1.3. Görüşleri

Kelam metoduna karşı çıkıp Selefî bir çizgide yer almasıyla birlikte; İbnü'l-Cevzî'ye göre Kur'an ve hadislerde geçen, vech, yed, ruh, nisyan, nüzul, istivâ gibi Allah'a nispet edilen kavram ve fiiller mecazî anlam taşırlar. Bunların insanların kendi aralarında kullandıkları manalarda anlaşılması akla aykırıdır.[134] Ancak bazı Hanbelî âlimler İbnü'l-Cevzî'yi tevile meyletmesi sebebiyle eleştirmişlerdir.[135]

Eserlerinde akla oldukça önem veren İbnü'l-Cevzî, aklı dört farklı manaya gelen müşterek bir isim olarak tanımlar: Birincisi, insanı hayvandan ayıran bir vasıftır ki, bununla insan, nazari ilimleri öğrenmeye ve kendisinde gizli bulunan sanat ve hünerleri ortaya çıkarmaya elverişli hale gelir. İkincisi, mümkün olan şeylerin imkanını ve imkânsız olan şeylerin muhalliğini ortaya koyacak şekilde insan tabiatına yerleştirilen bedihi bir bilgidir. Üçüncüsü, tecrübe ile elde edilen ilimlerdir. Dördüncüsü ise, kişiyi geçici lezzetleri tatmaya çağıran, şehveti kontrol altında tutan tabii bir güçtür.[136] Ancak İbnü'l Cevzî, bu tarifleri bütünüyle Gazâlî'den almıştır.[137]

Allah'ın varlığının ispatında "gaye ve nizam" delilini, birliğinde "temânu" delilini[138] kabul eden İbnü'l-Cevzî'ye göre akıl, Allah'ın bilinmesini, nübüvvetin tasdikini ve şeriatın tanzim edilmesini sağlayan bir alettir. Akıl, insanı erdemli hareketleri talep etmeye, küçük düşürücü hareketlerden sakınmaya, maslahatları ve akıbetleri gözetmeye teşvik eden, karanlığı aydınlatan bir nur gibidir. Akıl sahibi kişilerin ona muhalefet etmemesi ve zıddı olan hevaya tabi olmaması gerekir.[139]

Müellif, vaaz ve nasihatlerinde, özellikle nefisle mücadele ve ahlakî meselelerde, sûfîlerin aksine, kalp yerine aklı ön plana çıkarmakla birlikte, kaderle ilgili konularda aklın aciz olduğunu kabul eder. Ona göre teklifin mahiyeti bir rıtıl[140] suyla yıkanmak ve iki rekât namaz kılmak değildir. Bunlar teklifin kolay kısmıdır. Asıl teklif, dağları bile dize getiren kadere rıza göstermektir. Zira kader aklın sınırlarını aşar ve

---

[134] İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec, *Def'u Şübehi't-Teşbîh*, thk. Hasan Sakkâf, Dâru'l-İmâmü'n-Nevevî, yy. ts., 8-9.
[135] Gazzûli, *İbnü'l-Cevzî*, 161.
[136] İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec, *Ahbaru'l-Ezkiya,* thk. Abdülvehhâb Câbî, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2003, 35-36.
[137] Gazâlî, *İhyâ*, I, 209-210.
[138] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 59,61.
[139] İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec, *es-Sebat Inde'l-Memât*, thk. Abdullâh el-Leysî el-Ensârî, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut 1986, 23-24.
[140] Sıvı maddeler için kullanılan 130 dirhemlik bir ölçek. Bkz. Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, 480.

ondan bağımsız olarak cereyan eder. Akla düşen kaderin nizamına teslim olmaktır. İşte teklifin en zor kısmı da budur.[141]

İbnü'l-Cevzî, inançla ilgili deliller apaçık olduğu için itikatta taklidi caiz görmez. Fıkhi meselelere gelince; hadiseler pek çok olduğundan ve sürekli yenilendiğinden dolayı halkın bunları öğrenmesi zordur. Bu durumda avamın yapacağı en iyi hareket, delillere teker teker bakan, onları değerlendirmeye tabi tutan âlimleri taklit etmektir. Avamın içtihadı ise kimi taklit edeceğini seçme hususundaki içtihadıdır.[142]

Yaşadığı dönemde, ilimsiz olarak amel eden âbid, zâhid ve sûfîlerle, ilmiyle amel etmeyen âlimleri kınayan İbnü'l-Cevzî'ye göre, gerçek fazilet ilimle ameli bir araya getirmektir. Zira ilim ve amel bir arada olduğu zaman sahibini yaratıcıyı tam manasıyla tanıma derecesine yükseltir ve onu Allah'ı sevmeye, O'ndan korkmaya ve O'na özlem duymaya yönlendirir.[143] Bununla birlikte ilim, insanı amel etmeye sevk eden bir alet olması ve âlimin yalnızca kendisine fayda veren nafile ibadetleri yerine getirmek yerine, vaaz edip faydalı eserler yazmak suretiyle halkı Rablerine yönlendirmesi sebebiyle, rütbe olarak muamelattan daha üstündür. Doğru olan tam olarak ilimle uğraşmaya zarar vermeyecek şekilde, çeşitli murakabe vasıtalarıyla nefsi dağlamakla beraber kendini ilme hasretmektir.[144]

Bireysel zühd hayatını benimseyerek, formel kurallara dayalı kurumsal tasavvufa tamamen karşı olan, bu nedenle de sûfîleri bidat ehli olarak gören[145] İbnü'l-Cevzî, itikadî meselelerde Ebü'l-Vefâ İbn Akîl'in (ö. 513/1119) tesirinde kaldığı gibi, tasavvufa ve sûfîlere bakışında da onun görüşlerinden etkilenmiştir.[146]

İlk gençlik yıllarından itibaren vefat edene kadar zühd hayatı yaşayan müellif,[147] sahabe, tâbiin ve ilk dönem zâhidleri hakkında yazdığı menakıpnamelerde, *el-Muntazam, Tenvirü'l-Ğabeş, Uyunu'l-Hikayat, Minhâcu'l-Kâsıdîn* ve *Sıfatü's-Safve* gibi çeşitli eserlerinde zâhidleri, zühd hayatını ve kimi sûfîleri övmesine rağmen[148], *el-*

---

[141] İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec*, Saydü'l-Hâtır,* thk. Üsame Muhammed Übeyd, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut 1996, 25.
[142] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 108.
[143] İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec, *Leftetü'l-Kebed ilâ Nesîhati'l-Veled,* thk. Eşref b. Abdülmaksûd, Mektebetü'l-İmâmi'l-Buharî, İsmâiliye 1412, 29.
[144] İbnü'l-Cevzî, *Saydü'l-Hâtır,* 29-30,110; İbn Receb, *ez-Zeyl*, II, 466.
[145] İbnü'l-Cevzî*, Telbîsü İblîs,* 223-224.
[146] Yavuz-Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", 545.
[147] İbn Receb, *ez-Zeyl*, II, 481-482,486.
[148] Bkz. Yavuz-Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", 546,549; Makdisi, George, "Hanbelî Mezhebi ve Tasavvuf", çev. Ramazan Özmen, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2007, S: 18, 307.

Mevzûât, *Telbîsü İblîs* ve *Saydü'l-Hâtır* adlı eserlerinde âlim, âbid, muhaddis, müfessir ve fakihler gibi çeşitli zümrelerle birlikte zâhid ve sûfîleri de eleştirmiştir. Ayrıca Hallâc-ı Mansûr, Abdülkâdir Geylânî ve Gazâli gibi meşhur sûfîleri eleştiren müstakil eserler de kaleme almıştır.[149] Hangi saiklere dayandığı ayrı bir araştırma konusu olmakla birlikte, muhtelif eserleri arasında böylesi tenakuzların olması, bazı eserlerinin muhtevasında abartılı ve çelişkili ifadelerin yer alması, ayrıca eleştirdiği hususlarda kendisinin de hataya düşmesi gibi sebeplerle müellif, birbirinden farklı "İbnü'l-Cevzî" portreleri çizerek dikkatleri üzerine çekmiş ve eleştiri oklarından kendisi de kurtulamamıştır.[150]

Dönemindeki fikri kargaşalara ve ahlaki bozukluklara akli delillerle bir çözüm getirmek isteyen müellif; yaptığı psikolojik tahlillerle, güçlü hitabeti ve üslubuyla, kullandığı secîli ifadelerle, halkı ıslah edecek, kendine özgü bir yenilenme hareketine öncülük etmeye çalışmıştır. Ancak vaazlarında oldukça tesirli olmakla birlikte kendinden sonraki dönemlere sirayet edecek sistemli ve kalıcı bir yöntem ortaya koyduğu söylenemez. Zira onun eserlerinden etkilenip iktibaslarda bulunan Yakut el-Hamevî (ö. 626/1229), İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233), Zehebî (ö. 748/1348), İbn Receb (ö.795/1393) ve Celâlüddîn Süyûtî (ö. 911/1505) gibi bazı âlimler; müellifi halkı ve kendi mezhebinden olmayanları ağır dille eleştirmesi, aynı vakitte çok sayıda kitap yazdığı için yazdıklarını kontrol edememesi, eserlerinde ve vaazlarında sahih olmayan hadisleri kullanması, hadislerin sağlamını zayıfından ayırmada yetersiz oluşu, Kelam ilminde ince nüansları ayırt edememesi ve şahsi görüşlerinde çokça hata yapması gibi çeşitli sebeplerle aynı zamanda eleştirmişlerdir.[151]

2.1.4. Eserleri

Küçük yaşta eser telif etmeye başlayan müellifin eser sayısı hakkında net bir bilgi yoktur. Çeşitli kaynaklarda 250 veya 340 civarında eser telif ettiği belirtilmektedir. İbn Teymiyye müellifin eser sayısının bine ulaştığından bahseder. Sıbt İbnü'l-Cevzî ise

[149] Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 229; İbn Receb, *ez-Zeyl*, II, 494,496.

[150] Yıldırım, Enbiya, "İbnü'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2006, X/1, 114-118.

[151] Bkz. Hamevî, Yâkût, *Mucemü'l-Üdebâ*, thk. İhsan Abbâs, Dâru'l-Garbi'l-İslamî, Beyrut 1993, V, 2235; İbnü'l-Esîr, İzzeddîn, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Dâru Sâder, Beyrut 1979, XII, 171; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I, 378; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, IV, 1347; İbn Receb, *ez-Zeyl*, II, 486-488; Süyûtî, Celâlüddîn, *el-Leâli'l-Masnûat fi'l-Ehâdisi'l-Mevzûat*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, I, 2; Süyûtî, Celâlüddîn, *Tabekâtü'l-Müfessirîn,* thk. Alî Muhammed Ömer, Dâru'n-Nevâdir, Kuveyt 2010, 61; İbnü'l-İmâd, Şihâbüddîn, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnâvût, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1986, VI, 539-540.

dedesinin 250'den fazla eseri olduğunu zikreder.[152] Önemli eserlerinden bazıları şunlardır:[153]

Tarih: *El-Muntazam, Sıfatü's-Safve, Telkîhu fühûmi ehli'l-eser, el-Misbâhu'l-mudî fî hilâfeti'l-Müstazî, el-Vefâ, Menâkıbu Ömer b. el-Hattab, Sîretü ve Menâkıbu Ömer b. Abdülaziz, Fezâilü'l-Hasan el-Basrî, Menâkıbu Ma'ruf el-Kerhî, Menâkıbu İmâm Ahmed b. Hanbel, el-Arûs, A'mâru'l-A'yân, Menâkıbu Bağdat, Fedâilü'l-Kuds, Tenvîrü'l-Ğabeş.*

Hadis: *El-Mevzûât, Câmiu'l-mesânid ve'l-elkâb, et-Tahkîk fî ehâdisi't-Ta'l-îk, Ahbâru ehli'r-rusum, İ'lâmu ehli'l-ilm bi-tahkîki nasihi'l-hadis ve mansûhih, el-ilelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi'l-vâhidiye, Esmâü'd-duafâ ve'l-vâzi'in, el-Keşf lî müşkili's-Sahihayn, el-Kussâs ve'l-Müzekkirûn, Âfetü ashâbi'l-hadis, el-Has alâ hıfzi'l-ilm, Meşyehâtü İbni'l-Cevzî, el-Hadâik, Keşfü'n-nikâb, Ğâribü'l-hadis, Cüz fi'l-esânidi'l-münferide, Dürrü'l-eser fi'l-va'zi ve hadisi seyyidi'l-beşer, el-Müselselât, Manzûme fi'l-hadis.*

Tefsir: *Zâdü'l-Mesîr, Tezkiretü'l-erîb fî tefsîri'l-ğarîb, Fünûnu'l-efnân, Nüzhetü'l-â'yüni'n-Nevâzir, Nâsihü'l-Kur'an ve mansûhuh, Tefsîru lügati'l-Kur'an, Muhtasaru Kitâbi'l-Muk'ad ve'l-muk'im, el-Müctebâ f'i ulûmi'l-Kur'an, el-Musaffâ bi eküffi ehli'r-rusûh.*

Akâid: *Def'u şübehi't-teşbih, es-Sebât inde'l-memât, Tezkiretü üli'l-beşâir fî ma'rifetil-kebâir, Saydü'l-Hâtır, Telbîsü İblîs, el-Karâmita.*

Fıkıh: *Ahkâmü'n-nisâ, Takrîrü'l-kavâ'id ve tahrîrü'l-fevâid, Minhâcü'l-kâsıdîn, Der'ül-levm ve'd-daym, Müşîru'l-ğarâmi's-sâkin.*

Diğer Eserleri: *Birrü'l-vâlideyn, Zemmü'l-hevâ, et-Tıbbu'r-rûhanî, el-Müdhiş, el-Muklik, Bahru'd-dümû, el-Mevâiz ve'l-mecâlis, et-Tebsıra, Kitâbü'l-ezkiyâ, Ahbâru'l-hamkâ, el-Letâif fi'l-va'z, Bustânu'l-vâizîn, Uyûnü'l-hikâyat, Leftetü'l-kebed, Tenbîhü'n-nâimi'l-ğumr, Mehâsinü'l-Âsâr ve Garâibü'l-Ahbâr, Ruûsü'l-kavârîr, Ahbâru'z zırâf.*

2.1.5. *Telbîsü İblîs*'in Tanıtımı

Telbîs sözlükte: Giydirme, kaplama, kandırma anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta telbîs; bir şeyin, kendi hakikatine muhalif bir şekilde, halka gösterilmesine

[152] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, I, 27-28.
[153] Yavuz-Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", 545-549.

denir. Tasavvuf ehlinden biri, güzel meziyetlerini, kötü huyları ile gizler ve saklarsa; ona "telbîs yapıyor; olduğundan başka türlü görünüyor." denir. Tasavvufta telbîs kelimesi, haddi ikame etmek ve çizilen sınırlara riayet etmek şeklinde, müspet manada kullanılır.[154]

İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs* adlı eserinde bu kelimeyi; ayartmak, kandırmak, batılı hak gibi sunmak anlamında, menfi olarak kullanmıştır. Burada bahsedilen aldanma kötüyü iyi, değersizi değerli kabul etmeye yol açan bir çeşit cahilliktir. İblisin insanı aldatması, insanın uyanıklığına veya gafletine; cehaletine veya bilgisine göre azalır veya çoğalır.[155]

Kısa bir mukaddime ve İblisin insanları ne şekilde aldattığını anlatan 13 bölümden oluşan *Telbîs*'in girişinde; akıl, şeriat güneşini gören bir göze benzetilmiştir. Akıl olağanüstü mucizelerin rehberliğinde, peygamberlerin sözlerinin doğruluğunu tespit eder, kendisine gizli kalan hususlarda ise tamamen onlara güvenir. Ancak zaman geçtikte, insanlar yoldan çıkıp, peygamberlere ve akla aykırı fiiller ortaya koymaya başlamış, İblis de birçok çirkin hurafeyi onlara güzel göstererek onları aldatmıştır. İbnü'l-Cevzî, İblisin tuzaklarını göstermek ve hilelerine karşı insanları uyarmak için *Telbîsü İblîs* adlı eserini yazmış ve onu 13 bölüme ayırmıştır.[156] Bazı neşirlerinde eserin ismi *Nakdü'l-ilm ve'l-ulemâ ev Telbîsü İblîs* olarak geçmektedir. Bu isim eserin insanları uyarmanın yanı sıra tenkit amacıyla da yazıldığını ortaya koymaktadır.[157]

Eserin birinci bölümünde; sünnet ve cemaate bağlılığın önemine vurgu yapılmış, bunun için hadislerden, sahabe, tabiin ve ilk dönem âlimlerinin sözlerinden deliller getirilmiştir. Bidat ve sünnet arasındaki farkların anlatıldığı ikinci bölümde; Harûriyye, Kaderiyye, Mürcie, Râfiziyye, Cehmiyye ve Cebriyye başlıkları altında, bidat ehli gruplara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde şeytanın çeşitli hile ve tuzaklarından bahseden İbnü'l-Cevzi, her insanın bir şeytanı olduğunu, şeytanın insanın damarlarında gezindiğini ve şeytanın tuzaklarına maruz kalan birinin onun şerrinden ancak, tüm mahlukatın yaratıcısı olan Allah'a sığınmakla kurtulabileceğini belirtmiştir. Dördüncü bölümde kalp; duvarları ayna görevi gören bir kaleye, akıl bu kalenin bekçisine benzetilmiştir. Şeytan vesveseleriyle kaleyi dumana boğmak istediğinde, akıl harekete geçerek dumanı püskürtür, zikir yoluyla da kalenin duvarları parlatılır. Ancak şeytan,

[154] Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 447.
[155] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 53.
[156] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 17-19.
[157] Topaloğlu, Bekir, "Telbîsü İblîs", *DİA*, İstanbul 2011, XL, 394.

kalenin duvarlarını aşıp içeri girmek için her an fırsat kollar. Bu durumda aklını kullanmayan kişiler şeytanın tuzaklarına düşerek onun esiri olurlar.

Eserin beşinci bölümünde, İblisin çeşitli felsefi inançlar ve batıl dinlerle insanları aldatmasından bahsedilmiş olup, bu bölüm eserde geniş bir yer kaplamaktadır. Altıncı bölüm, kurra, muhaddis, fakih, vaiz, dilci ve müeddib gibi çeşitli ilim dallarında mümeyyiz kimselerin eleştirisine ayrılmıştır. İblis bu kimseleri, sahip oldukları ilimle, diğer ilim sahiplerinden daha üstün olduklarını düşündürmek suretiyle aldatmış ve bu kimseler, halkın kendilerine teveccüh göstermesiyle makamlarının yükseldiğini zannetmişlerdir. Yedinci bölümde İblisin devlet erkanını aldatışı yer almaktadır. Sekizinci bölümde İblisin âbidleri; ibadetlerinde riyaya düşmek, sünnetleri terk etmek, ibadet ve tevekkülde aşırıya kaçmakla aldattığı, bununla birlikte ilmin amelden ve nafile ibadetlerden üstün olduğu belirtilmiştir. Eserin dokuz ve onuncu bölümlerinde İblisin zâhid ve sûfîleri aldatışından bahsedilmektedir. Eserin yarı hacmini kaplayan bu bölümlerde zâhid ve sûfîler, itikat ve muamelat yönünden eleştirilmiştir Son üç bölümde İblisin kerâmete benzer olaylarla dindarları; akâid, ibadet ve ahlâka dair gelenek ve uygulamalardaki yanlışlıklarla avam halkı ve nihayetinde tûlü emelle tüm insanları aldattığından bahsedilmiştir.

İbnü'l-Cevzî, eleştirilerini "fasıl" dediği başlıklarla ayırmıştır. Ancak eserde çok farklı konular ele alındığından kitabın belli bir sistematiği yoktur. Nitekim İbnü'l-Cevzî'nin çok sayıda eser yazdığı için eserlerini kontrol edemediği ve hatalar yaptığı söylenmiştir.[158] Zâhid ve sûfîlere yönelttiği eleştiriler yaklaşık 100 fasıl civarındadır. Bu eleştiriler genel olarak şu ana başlıklar altında toplanabilir:

1. Allah'la bir araya geldiklerini iddia etmek.
2. Her türlü dini yasağı çiğnemek.
3. Kur'an'ı kendi anlayışlarına göre yorumlamak.
4. Hadis uydurmak ve asılsız tasavvufî terimler ihdas etmek.
5. Zühd ve tevekkülde riyaya düşmek ve aşırıya kaçmak.
6. Kılık-kıyafette riyaya düşmek ve aşırıya kaçmak.
7. Dinde olmayan bidatler ve yeni vacipler türetmek.
8. Helal ve mübah şeyleri terk etmek.
9. Yeme-içme hususunda ölçüsüz olmak.

[158] Hamevî, *Mucemü'l-Üdebâ,* V, 2235; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I, 378.

10. Vecd, semâ ve raksı mübah görmek.

11. Genç oğlanlara meyletmek.

12. İlmi terk etmek ve şeriatın dışına çıkmak.

13. Şeriat-hakikat ayrımı yapmak.

14. Şeytanın vesveselerine ve kendi hayallerine kapılmak.

15. Evlenmemek ve çocuk istememek.

16. Özel meskenler edinmek.

17. Şatah sözler söylemek.

18. Malı itlaf etmek.

19. Ölümü istemek.

20. Kerâmet iddia etmek.

Eserinde Kur'an ve sünneti esas almakla birlikte akla da önem veren İbnü'l-Cevzî, mevzû hadislere dair *el-Mevzûât* adlı bir eser yazmasına rağmen, *Telbîs'te* çok sayıda zayıf ve mevzu hadislere yer vermiştir.[159]

Joseph Schacht (ö. 1969); eserde İslam âleminin fikri ve içtimai tarihi için, fevkalade önemli bilgiler verildiğini belirterek, eser hakkında olumlu değerlendirmeler yapmaktadır.[160] Ancak bazı sûfîler, eserdeki eleştirilere, kullanılan dile ve esere verilen isme itiraz etmiştir.[161] Çeşitli yazma nüshaları bulunan eseri, İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), *Muhtasaru Telbîsi İblîs li'bni'l-Cevzî* adıyla özetlemiş; Hasan Ali Abdülhamîd de *el-Münteka'n-nefîs min Telbîsi İblîs* adıyla tehzîb etmiştir.[162]

2.2. Şa'rânî

2.2.1. Yaşadığı Yer ve Dönem

Nil Nehri havzasında yer alan Mısır coğrafyası, piramitlerle sembolleşen büyük bir uygarlığın merkezidir. Firavunlar döneminden sonra Perslerin ve Romalıların

[159] Ünler, Veysel, "Telbîsü İblîs'teki Hadislerin Tahkiki ve Tahrici" (Yüksek Lisans Tezi), *Selçuk Üniversitesi SBE*, Konya 1989, 127.
[160] Schacht, J., "İbnü'l-Cevzî", *İslâm Ansiklopedisi (MEB),* İstanbul ts., V, 849.
[161] Bkz. Makdisî, İzzeddîn Abdüsselâm b. Ahmed, *Teflîsü İblîs*, thk. Ebû Üsâme Sâlim b. Îd el-Hilâlî, Dâru İbnü'l-Cevzî, Cidde 1992, 28-29; Alevî, Ahmed, *Tasavvufun Hakikati*, çev. İbrahim Doğu, İnsan Yayınları, İstanbul 2005, 19-20; Şa'rânî, Abdülvehhâb, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye ani'l-Fukahâ ve's-Sûfiyye*, Süleymaniye Ktp. / Şehid Ali Paşa Bölümü, no: 1111, 208b-209a.
[162] Topaloğlu, "Telbîsü İblîs", XL, 395-396.

hakimiyetine giren Mısır[163]; Hz. Ömer zamanında, daha sonra "Mısır Fatihi" olarak anılacak olan Amr b. As kumandasındaki İslam orduları tarafından fethedilmiştir.

Emevîler döneminde ve Abbasi Halifesi Muntasır Billah (247/861-248/862) zamanına kadar merkeze bağlı bir eyalet olarak kalan Mısır'da Türk kökenli Ahmed b. Tolun'un (ö. 269 /884) vali vekili olarak tayin edilmesi, önce otonom ardından da bağımsız devletlerin kurulması sürecini başlatmıştır. Tolunoğullarıyla başlayan bu süreç; İhşîdiler, Fatımîler, Eyyübîler ve ardından Memlüklerin Mısır'a hâkim olmasıyla kesintisiz bir şekilde devam etmiş, bu süreçte Türkler, Mısır yönetiminde güçlü ve kalıcı bir etkiye sahip olmuşlardır.[164]

Fatımîler ve Eyyübîlerin imar faaliyetleri ve çok sayıda medrese kurması ile ilim ve kültür merkezi durumuna gelen Mısır'da, doğu İslam dünyasının Moğol, Endülüs'ün ise haçlı istilasına uğradığı bir sırada kurulan Memlük Devleti, ülkelerini terk etmek zorunda kalan pek çok âlim ve sûfînin sığındığı bir liman haline gelmiştir. Bu durum, Memlüklerde ilmi faaliyetlerin ve tasavvufi hayatın şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur. Devlet adamlarının da desteğiyle sayıları arttırılan medreselerin çoğu, Sünnî dört mezhep üzerine eğitim veren fıkıh medreseleri hüviyetindedir. Bununla birlikte camilere ve tarikatlara bağlı tekke ve zaviyeler de birer okul vazifesi görmüştür. Bazıları birer mürid olan sultanların himayesinde güçlenen tasavvuf hareketi, sosyal hayatı derinden etkilemiştir.[165] Zahir ve batın ayrımı gözetilmeden iki disiplinin de desteklenmesi, tasavvuf ve zahiri ilimlerin iç içe yaşamasına zemin hazırlamış, bunun sonucunda Mısır'da muhaddis, müfessir ve fakih kimliğini taşıyan, çok sayıda âlim-sûfî yetişmiştir.

Nevevî (ö. 676/1277), Alaeddîn Konevî (ö. 729/1329), Takıyyüddîn Sübkî (ö. 756/1355), Celâlüddîn Süyûtî, Burhânüddîn b. Ebû Şerif (ö. 923/1517) gibi âlim-sûfîlerin temsil ettiği bu geleneği, eserlerinde ilim ve tasavvuf arasında yumuşak geçişlerle denge unsurunu gözeten, Memlüklerin son dönem fakihlerinden İmam Şa'rânî de devam ettirmiştir.

---

[163] Görgün, Hilal, "Mısır", *DİA,* Ankara 2004, XXIX,555-557.
[164] Tomar, Cengiz, "Mısır", *DİA,* Ankara 2004, XXIX, 559-561.
[165] Sultanların tayin ettiği Şeyhüşşüyuh tarafından yönetilen çeşitli tarikatlara ait tekke, zaviye, hangah ve ribatların sayısı artmış; ülkede en çok Bedeviyye, Desûkiyye, Şâzeliyye ve Rıfâiyye tarikatları yaygınlaşmıştı. Bkz.Yiğit, İsmail, "Memlükler" *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 94-95.

2.2.2. Hayatı

Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'nin soyundan gelen Abdülvehhâb b. Ahmed b. Ali el-Hanefiyye 898/1493[166] senesinde Mısır'ın Kalkaşende beldesinde dünyaya gelir. Kısa süre sonra ailesi, babasının memleketi Menufiyye'ye bağlı Ebû Şa'râ köyüne göç eder. Müellif çocukluk yıllarını geçirdiği bu köye bağlı olarak Şa'rânî veya Şa'râvî nisbeleriyle anılır.[167]

Şa'rânî'nin altıncı kuşaktan dedesi Ebû İmran Musa, Tunus şehrinin sultanı Ebû Abdullah Ahmed'in oğlu olup, Meşhur sûfî Şeyh Ebû Medyen Mağribi (ö. 594/1198) ile aynı dönemde yaşamış bir sûfîdir.[168] Dedeleri gibi bir sûfî olan babası Şihabüddin Ahmed, aynı zamanda hadis, fıkıh, ferâiz, kıraat ve astronomi ilimlerinde yetkin, Kur'an okuduğunda etkileyici sesiyle kalplere huşu veren, şiir ve nesir alanında tebaruz etmiş birisidir.[169] Buna bağlı olarak küçük yaşta ilimle ve sûfî meşrep ile tanışan müellifte seçkinlik alameti ve velayet belirtileri zuhur eder. Yedi-sekiz yaşlarında iken Kur'an'ı da hıfzeder. Ancak aynı dönemde art arda anne ve babasını kaybeder.[170] Yetim kalmanın üzüntüsüyle kendisini Nil Nehri'nin sularına bırakan müellif, boğulmak üzereyken bir timsahın sırtında nehirden çıkarılarak kurtulur.[171] Babasının ölümünden üç yıl sonra, 12 yaşında Hızır adında biriyle Kahire'ye göç eder. Bu süreçte fakir ve yetim olmasına rağmen o yaşlarda görülmeyen bir şekilde kendisini ibadete ve Allah yoluna adayarak zamanının çoğunu salavat ve zikir çekmekle geçirir. [172] İki yıl boyunca ilim ve ibadet maksadıyla ayakta kalabilmek için akşamdan fecre kadar boynuna halat bağlayan; kendisini kırbaçlamak ve soğuk suyla elbisesini ıslatmak suretiyle uykusuna engel olan Şa'rânî, bu konuda şunları söylemektedir:[173]

---

[166] Bazı kaynaklarda 897 veya 899 yılları zikredilse de birçok kaynakta Şa'rânî'nin doğum tarihi 898 olarak kabul edilmektedir. Bkz. Haririzade, Kemalüddin Muhammed, *Tibyânü Vesâili'l-Hakâik fî Beyâni Selâsili't-Tarâik*, Süleymaniye Ktp. / İbrahim Efendi Bölümü, no: 231, II, vr. 204a; Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm*, Daru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 2002, IV, 180; Kahhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993, II, 339; Schacht, J., "Şa'rânî", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, İstanbul 1979, XI, 345.

[167] Şa'rânî, Abdülvehhâb, *Letâifü'l-Minen ve'l-Ahlâk*, thk. Ahmed Azzu İnaye, Dâru't-Takvâ, Dımeşk 2004, 7.

[168] Gazzî, Necmüddîn Muhammed, *el-Kevâkibü's-Sâira bi-A'yâni'l-Mieti'l-Âşira*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, III, 157-158.

[169] Gazzî, *el-Kevâkib*, I, 140-141.

[170] Münâvî, Abdürraûf, *Kevâkibü'd-Dürriyye fî Terâcimi's-Sâdeti's-Sûfîyye*, thk. Abdülhamîd Sâlih Hımdân, Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, yy. ts., IV, 69.

[171] Şa'rânî, *Letâifü'l-Minen,* 16.

[172] Sürûr, Tâhâ Abdülbâkî, *eş-Şa'rânî ve't-Tasavvufü'l-İslamî*, nşr. Muhammed Abdülhâdî el-Mihnerî, yy. ts., 15.

[173] Şa'rânî, *Letâifü'l-Minen,* 101; Şa'rânî, Abdülvehhâb, *el-Mîzânü'l-Kübrâ: Dört Hak Mezhebin Büyük Fıkıh Kitâbı,* çev. A. Fârûk Meyân, Berekât Yayınevi, İstanbul 1980, I, 44.

"Allah Teâlâ'nın bana ihsan ettiği nimetlerden birisi de çocukluk yıllarımdan itibaren beni ilim öğrenmekten ve ibadet etmekten alıkoyacak herhangi bir engelin bulunmamasıdır. Dünyada kanaatkâr olmam benim için yediğim et ve giydiğim elbise olmuş, bu kanaat beni dünyalık için herhangi bir kimse karşısında zillete düşmekten korumuştur."

Kahire'ye gelen müellif, ilim tahsili için Gamri Camii'ne yerleşerek, burada çok sayıda eseri hıfzeder ve ezberlediği metinleri dönemindeki âlimlere arz eder. Celâlüddîn Süyûtî, Burhânüddîn b. Ebû Şerîf, *Sahîhu'l-Buhârî* şerhlerinden *İrşâdü's-Sârî*'nin müellifi Ali el-Kastallânî (ö. 923/1517), Kadı Zekeriyya el-Ensârî (ö. 926/1520), Emînüddin b. Neccâr (ö. 929/1522), Nûruddîn Ali el-Cârihî (ö. 931/1525) ve Şihabüddîn er-Ramlî (ö. 957/1550) gibi sayıları 70'i aşan ve çoğu sûfî meşrep olan âlimlerden dinî ilimleri öğrenir.[174]

On beş yaşında ilk haccını yapan Şa'rânî, tasavvufa ilgisi artınca öğrenimine ara verip, Mukattam Dağı ve Karafe Harabelerinde bir yıl süreyle inzivaya çekilir. Önce Ali el-Mursafî (ö.930/1524), ardından Muhammed eş-Şinnavî (ö. 932/1525) ve daha sonra kendisini sülûkünde olgunluğa ulaştıran ve 10 yıl boyunca sohbetine devam ettiği Ali el-Havvas'a (ö. 941/1535) intisap eden müellif, ayrıca Mısır'da yaygın olan yirminin üzerinde tarikattan da el almıştır.[175] Bunlar arasında Bedevî tarikatına mensup olan, "Mahya" zikirlerinin kurucusu Nureddîn eş-Şûnî (ö. 944/1537) de bulunmaktadır.[176] Önceleri Şûnî'nin el-Ezher'deki zikirlerine katılan Şa'rânî daha sonra onun verdiği yetkiyle bu zikirleri Gamri Camii'nde kendisi yönetmeye başlar. Ancak çevresindekilerin onu kıskanması üzerine 17 yıl ikamet ettiği bu camiden ayrılarak Ümmü Havend Medresesine taşınır.[177] Buraya gelişi ile hayatında yeni bir dönem başlar. Tasavvuf ve çeşitli ilimlere dair eserlerini burada telif eden müellif, huzurla geçirdiği yedi yıldan sonra Muhyiddîn Abdülkadir Özbekî'nin kendisi adına inşa ettirdiği zaviyeye intikal eder.[178]

---

[174] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 544-545; Melîcî, Muhyiddin Muhammed, *Tezkiretü üli'l-Elbâb fî Menâkıbi'ş-Şa'rânî Seyyidî Abdilvehhâb*, thk. Cevdet Muhammed el-Mehdî, Dâru'l-Cûdiyye, Kahire 2005, 50.

[175] Bkz. Haririzade, *Tibyân*, II, vr. 205ab; Kaplan, Hayri, "Şa'rânî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 347.

[176] Şûnî, Cuma gecelerini Resulullah (as.) Efendimize salavat getirerek ihya etmiş, bu nedenle yapılan zikirlere Arapçada "Yaşamak, diri olmak" anlamına gelen "mahya" zikirleri denmiştir. Şûnî'nin Tanta'da başlatıp el-Ezher'de devam ettirdiği bu meclislere halk yoğun ilgi göstermiş ve bu uygulama kısa zamanda Mısır'ın diğer şehirlerine de yayılmıştır. Bkz. Bozkurt, Nebî, "Mahyâ", *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 398.

[177] Ferğalî, Abdülhafîz, *Abdülvehhâb eş-Şa'rânî: İmâmü'l-Karni'l-Âşir*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire,1985, 55-56.

[178] Ferğalî, *Abdülvehhâb eş-Şa'rânî,* 57,60.

Şa'rânî'nin zaviyesi kısa sürede, gece gündüz demeden ilim kitaplarını mütalaa eden, Kur'an okuyup zikir yapan talebelerle dolarak bir arı kovanı gibi işler hale gelir. Zaviyesinde bulunan 100 civarındaki ihtiyaç sahibi ve görme özürlünün yeme ve içme giderlerini Şa'rânî kendisi üstlenir.[179] Aynı zamanda bir medrese görünümü arz eden bu tekkede müellif, çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Doğal olarak yetiştirdiği talebeleri de tasavvuf ve ilmi kendisinde barındıran şahsiyetler olsa da çoğu tasavvufla mümeyyiz olup içlerinde eser telif edenlerin sayısı çok azdır. Öğrencilerinden bazıları şunlardır: Şafiî fakihi Hatîb eş-Şirbînî (ö. 977/1570), Ali b. Ahmed el-Mısrî (ö. 1001/1593), Abdürraûf el-Münâvî (ö. 1031/1622), Muhammed el-Bikâ'î (ö. 1045/1635), Anadolu'daki Şa'rânîzadelerin ilki olan Abdürrahîm b. Abdülmuhsin eş-Şa'rânî (ö. 1048/1638).[180]

Hayatının sonuna kadar zaviyesinde ikamet eden Şa'rânî, 973/1565 yılında, 33 gün süren bir hastalık sürecinden sonra, Cemaziyelevvel ayının 10. günü ikindi vakti 73 yaşında vefat etmiş ve Mısır emîri Hasan Sancak'ın zaviyenin yakınlarında kendisi için yaptırdığı şehitliğe defnedilmiştir.[181]

2.2.3. Görüşleri

Zahiri ve batını ilimleri kendisinde cem eden âlimlerden olan Şa'rânî, kelam ve fıkıh alanında yazmış olduğu eserlerde ehli sünnet akaidi ve fıkhını tasavvufî bir bakış açısıyla ele almış, kendisinden önceki dönemlerde çatıştırılan bu disiplinleri tasavvufun mezhepler üstü nitelikleriyle yoğurarak orijinal fikirler ortaya koymayı başarmıştır. Bu fikirleri, Şa'rânî'nin "Onuncu asrın imamı", "İlk üç asırdan sonra fıkıhta rastlanılan nadir akıllardan birisi", "İslam dünyasının tanıdığı en büyük sûfî", "Birçok münekkit, tarihçi ve müsteşrikin zihnini meşgul eden şahsiyet"[182] şeklinde nitelendirilmesine sebep olmuş, bu bağlamda hakkında çok sayıda monografik çalışmalar yapılmıştır.

İtikadi meselelerde Muhyiddîn İbn Arabî'den etkilenen Şa'râni, *el-Yevâkıt ve'l-Cevâhir* ve *Kibrît-i Ahmer* isimli eserlerinde onun görüşlerini savunmuş, ayrıca yazdığı çeşitli eserlere İbn Arabî'nin fikirlerini serpiştirmiştir.

Sûfîlere atfedilen hulûl, ittihad ve ittisali kabul etmeyen Şa'rânî'ye göre, bahsedilen bu birliktelikler ancak cisimler için geçerli olup, Allah Teâlâ ise sûfîler

[179] Münâvî, *Kevâkibü'd-Dürriyye*, IV, 72.
[180] Kaplan, Hayri, "Fakih Bir Sûfî Örneği Olarak Abdülvehhab eş-Şa'rânî", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, S: 2, II, 137-138.
[181] Melîcî, *Tezkire*, 176.
[182] Ferğalî, *Abdülvehhâb eş-Şa'rânî,* 8.

nezdinde ittifakla, sürekli değişim ve dönüşüme uğrayan bir cisim değil, Kadîm bir varlıktır. Sûfîlerin Allah ile ittihadına gelince, bu muhabbet ve sıdk ittihadı olup, fenâ halinde insanın kalbine inkişaf eden, Allah'ın el-Vedûd ismine râci manevi ve ince bir hâldir.[183]

Şa'rânî, sûfî terminolojide önemli bir yeri olan hakikat kavramını şeriattan ayrı görmeyerek şeriat-hakikat ikilemini kabul etmez Ona göre hakiki şeriat, işlere aslında olduğu gibi hükmetmektir. Bu ise hakikat ilminin ta kendisidir. Bu durumda güneş ışığı altında bulunan bir şeyin gölgesinden ayrılamaması gibi şeriat ve hakikat de birbirinin lazımı olup birbirine muhalif olamazlar. Bunların uyumsuz görünmesi, hâkim kişinin sahih olmadığı halde kullandığı delilin doğru olduğunu zannederek hüküm vermesi sebebiyledir.[184]

Daima zikir ve salavat meclislerinde bulunan Şa'rânî'ye göre zikir, veliliğin fermanı, yalnız kişinin arkadaşı, hayırları celbeden gaybın anahtarıdır. Feth (kalp gözünün açılıp manevi perdenin kalkması) için zikirden daha seri bir şey yoktur. Zikir, sahibinin dağınıklığını toplayarak zâkire galip geldiğinde, artık zikrolunan ismin sevgisi zâkirin ruhuyla bütünleşir. Zikir anında huzuru bulamadığından dolayı zikri tamamen terk etmek doğru değildir. Çünkü zikirden gafil olmak, zikir anındaki huzurdan gafil olmaktan daha kötüdür. Bu nedenle gafletle dahi olsa zikre devam edilmelidir.[185]

Fıkhî meselelerde ehli sünnete tâbi olup, önceleri Şafiî mezhebine bağlı iken daha sonra mutasavvife hassasiyetiyle hareket etmek suretiyle mezhepler arası yakınlaşmayı (et-Takrîb beyne'l-mezâhîb) esas alarak "Mîzân" teorisini ortaya koyan Şa'rânî, bu teorinin usul ve metodlarını *el-Mîzânü'l-Kübrâ* adlı müstakil eserinde açıklamıştır.

Şa'rânî çeşitli eserlerinde atıfta bulunduğu "Mîzân"ı ilk önce ilim, iman ve teslim olmak suretiyle Hz. Hızır'dan almış,[186] daha sonra tasavvuftaki pîri Ali el-Havvas'ın elinde yaptığı sülûk sonucu elde ettiği zevk, keşf ve yakîn ile bütün âlimlerin sözlerinin kendisinden çıktığı tertemiz şeriatın menba'ına ulaşmış, böylece bütün mezheplerin, parmakların el ayasına veya gölgenin aslına bitişik olması gibi şeriata bitişik olduğu sonucuna varmıştır.[187] Ona göre mezhep imamlarının ortaya koyduğu

[183] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 205a.
[184] Şa'rânî, *el-Mîzânü'l-Kübrâ,* I, 172.
[185] Şa'rânî, Abdülvehhâb, *Envâru'l-Kudsiyye fî Ma'rifeti Kavâidi's-Sûfiyye*, çev. Ş. Yahya el-Abbâsi-Süleyman Taş, İstanbul 2013, 50-51.
[186] Şa'rânî, *el-Mîzânü'l-Kübrâ,* I, 44.
[187] Şa'rânî, *el-Mîzânü'l-Kübrâ,* I, 44-45.

görüşlerin tamamı şer'i kaynaklı olup bu görüşlerin hepsiyle amel edilebilir.[188] Bununla birlikte bir mezhep hiçbir zaman bütün şer'i delilleri ihtiva edemez. Bu durumda tek bir mezheple iktifa etmek şeriatın bir kısmını kabul edip çoğunu reddetmek anlamına gelir.[189]

Mezhep imamları, kendilerine tâbi olan kimselere şeriat ve hakikat yollarının her ikisine de vakıf olduklarını bildirmek için, mezheplerini şer'i usul ve kaidelere dayandırdıkları gibi hakikat usul ve kaideleriyle de kuvvetlendirmişlerdir. Zira müçtehit imamlar şeriatın esas kaynağına ulaştıklarından kesin olarak kâmil evliyadan olup, Kitap sünnet ve sahabe sözlerinin esasını bildikleri halde, bu yollarla anladıklarını kitaplarına geçirmeden ve onlarla ibadet etmeden önce keşf yoluyla Resulullah'a (as.) arz ederek onun onayını almışlardır. Böyle olunca imamların hiçbir sözünün şeriatın dışına çıkması mümkün değildir. Bu durumda imamların sözlerindeki ihtilaflar dindeki usul konuları ile ilgili değil füruata dair olup fer'i meselelerdeki bu ihtilaflar mukallitler için bir genişliktir.[190] Ancak her kim şeriatın ilk menba'ı ile şereflenirse şeriatı doğrudan kaynağından almada müçtehit imamlara ortak olur ve mukallitlikten kurtulur. Kâmil bir veliye Şafiî veya Hanbelî gibi bir mezhebin nispet edilmesi ise kemâle ermeden önceki halleri ile ilgilidir.[191]

Mezhep imamlarının birbirlerini doğrulamaları sadece edep ve hüsnü zanları sebebiyle değil, bilakis onların her bir sözünün şeriatın menba'ına bitişik olduğunu kat'i olarak bilmelerindendir. Nitekim müçtehitlere uyan bazı âlimler de şeriatın ilk menba'ına kavuşmuş, bu sebeple de "Her bir müçtehit isabet etmiştir." demişlerdir.[192]

Mîzân'daki en alt derece, imamların teslîmi yani doğrulanmasıdır. Mîzân'ın asıl gayesi ise mukallidin imamların muttali olduğu ilimlere onlar gibi nazar ve istidlâl veya keşf ve müşahede yoluyla ulaşmasıdır. Nitekim Ahmed b. Hanbel: "İlminizi imamların aldıkları yerden alınız ve taklitle yetinmeyiniz. Çünkü bu göze perdedir" demiştir.[193] Perde arkasında kalıp ta Mîzân'ı inkâr eden kimseler ise keşf ilmini bilmediklerinden

---

[188] İçtihadın hükmüyle ilgili tartışmaların odağında yer alan, 'İçtihatta hata-isabet meselesi' hakkında usulcüler; her müçtehidin isabet ettiğini savunanlar (musavvibe) ve içlerinden sadece birinin isabet edip diğerlerinin hata ettiğini ileri sürenler (muhattıe) şeklinde iki gruba ayrılırlar. Bkz. Apaydın, H. Yunus, "İctihad", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 440. Bütün müçtehitlerin görüşlerinde isabet ettiklerini iddia eden Şa'rânî, musavvibe ekolünü benimsemiştir. Ancak onun bu ekolü benimsemesi yalnızca aklî ve naklî deliller veya hüsnü zannı sebebiyle değil; aynı zamanda keşf yoluyla şeriatın ilk menba'ına ulaşması sebebiyledir.

[189] Şa'rânî, *el-Mîzânü'l-Kübrâ,* I, 41.

[190] Şa'rânî*, el-Mîzânü'l-Kübrâ,* I, 80.

[191] Şa'rânî, *el-Mîzânü'l-Kübrâ,* I, 45.

[192] Şa'rânî, *el-Mîzânü'l-Kübrâ,* I, 65.

[193] Şa'rânî, *el-Mîzânü'l-Kübrâ,* I, 30.

bir yönden mazurdurlar. Ancak bu ilmin doğruluğunu Allah'a havale etmedikleri için de mazur sayılmazlar. Çünkü keşf ehline göre, hiçbir zaman keşf ehlinin sözlerini reddedecek aklî, naklî ve şer'i açık bir delil gelmemiştir. Bu konu da Ali el-Havvas şöyle söylemektedir:

"Ledünnî ilimlerin hepsi Hızır'ın (as.) ilminin çeşitlerindendir Bilindiği üzere Musâ (as.), yaptıkları yolculukta ancak Hızır'ı onayladıktan sonra Allah Teâlâ ona Hızır'ın bildiklerini bildirmiş böylece o, Hızır'ın yaptıklarına sükût etmiştir. Eğer bu ilme muttali olmasaydı Hızır'ın yaptıklarına sükût etmesi caiz olmazdı. Çünkü bir zalim alacak diye, insanların gemisini onlardan izinsiz delmek yahut taşkınlık ve küfür bakımından ana babasına zulmedecek diye evladı öldürmek gibi şeyleri şeriat caiz görmez."[194]

Muhyiddîn İbn Arabî de *Fütûhât*'ında şunları söylemektedir:

"Ledünnî ilimlerin alametlerinden biri de fikir ve düşünce bakımından akılların onu reddetmesidir. Ehlinden başkası onu kabul edemez ancak zevk almadan bu ilmin ehlini doğrulayabilir. Sebebi, bu ilimlerin ehline keşf yoluyla gelmesidir. Âlimler arasında bilinen yol ise ilmin fikir ve akıl yoluyla alınmasıdır. Böyle olunca onlara fikir yollarından başka bir yolla ilim gelirse onu beğenmezler. Çünkü bu ilim onlara alışılmadık bir yoldan gelmiştir."[195]

Bu sözlerde olduğu gibi, eserlerinde şahsına ait fikirleri genellikle kendisinden önceki sûfîlerin, ders aldığı hocalarının veya kardeşim dediği muadili sûfî dostlarının sözleri ile ifade ettiğinden, orijinal fikirlere sahip olmadığı şeklinde bir görüntü verip bu sebeple eleştirilen[196] Şa'rânî; *et-Tabekâtü'l-Kübrâ* adlı biyografik eserinde Ebü'l-Abbasi'l-Mursî'nin (ö. 685/1287), şeyhlerine duyduğu saygıdan ve nefsine bir paye çıkarmamak gayesiyle, kendi fikirlerini şeyhlerinin sözleriyle dile getirdiğini aktarmaktadır.[197] Muhtemelen Şa'rânî de aynı hassasiyetle hareket edip Mursî'nin yolunu takip etmiştir.

Kur'an'da geçen emir ve yasaklarda veya Hz. Peygamber'den gelen birbirine mukabil iki hadiste olduğu gibi, müçtehit imamların istinbat ettiği birbirine mukabil iki söz incelendiğinde mutlak olarak bu sözlerden birinin kuvvetli diğerinin ise hafif olduğu görülecektir. Hafiflik ve kuvvetlilikte hükmü bir olan iki mukabil sözün bulunması

---

[194] Şa'rânî, *el-Mîzânü'l-Kübrâ,* I, 61.
[195] Şa'rânî, *el-Mîzânü'l-Kübrâ,* I, 61.
[196] Schacht, "Şa'rânî", 345.
[197] Şa'rânî, Abdülvehhâb, *et-Tabekâtü'l-Kübrâ el-Müsemmâ Levâkıhu'l-Envâri'l-Kudsiyye,* thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sâih, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 2005, II, 28.

imkansızdır.[198] Bu durumda müçtehit imamların sözleri ya teşdîd (azimet) veya tahfif (ruhsat) derecesinde olup bunlardan ilki kuvvetli kimseler için, ikincisi ise zayıf kimseler için geçerlidir. Ancak ihtiyârî olarak bildirilen hükümlerde istisna olabilir. Bu durumda kuvvetli kişi, abdest esnasında ayaklarını yıkamak yerine mest üzerine mesh etmesi örneğinde olduğu gibi, bunu yapmaya gücü yettiği halde azimeti terk edip ruhsatla amel etmeyi seçebilir. Oysaki Mîzân'da bildirilen azimet ve ruhsatla kastedilen şey, usul âlimlerinin kitaplarında sınırlarını belirledikleri azimet ve ruhsat olmayıp mutlak teşdîd ve tahfîftir. Yani Mîzân'ın bu iki mertebesi ihtiyarî değil vücûbidir Burada hafif mertebesine ruhsat denmesinin sebebi karşısındaki kuvvetliye veya efdale göre olup, âciz mükellefe gücünün üstünde olan bir şeyi yapması teklif edilmez. Böylece âciz kişinin kendisine teklif olunan işi terk etmek yerine ruhsatı yerine getirmesi kuvvetli kişinin azimeti yerine getirmesi gibi vaciptir.[199]

El-Mîzânü'l-Kübrâ adlı eser bir bütün olarak incelendiğinde, genel anlamda Mîzân'ın kâmil evliyanın kendi aralarında geçerli kabul ettikleri delillere dayanan tasavvufî usulün Sünnî fıkıh usulüyle bağdaştırılması sonucu ortaya çıkan sentez bir usulü ve bu usullere dayalı fikhî hükümleri içerdiği görülür. Öyle ki kemâle ermiş sûfîler gerek kendi yaşantılarında gerekse müridlerine emrettikleri fiillerde bu usulün gereklerini yerine getirirler. Zira onların yolu ihtiyat, mücahede, verâ, ve takvâ yoludur.[200] Nitekim Şa'rânî kendisinin de dini yaşantısında her zaman ihtiyatlı olanı esas aldığını ve şer'i bir gerekçe olmadıkça müridlerinin ihtiyatla ameli terk etmelerine ruhsat vermediğini belirterek yaptığı ibadetlerin mezheplerin tamamına veya çoğuna göre sahih olmasına dikkat ettiğini söylemiştir.[201] Ancak sûfîler arasında geçerli olan bu usuller sübjektif karakterlidir ve velayet makamında derinleşip keşf yoluyla tasavvufta müçtehit olmayan kimselerin mevcut mezheplerden birine intisap etmesi şarttır.[202] Bu esasları ihtiva eden *el-Mîzânü'l-Kübrâ*'nın alanında yazılan ilk ve eşsiz bir eser olduğu söylenebilir. Sûfîleri yalnızca şeriatın zahiri üzerinden eleştiren kimselerin, bu eleştirileri yapmadan önce onların eserlerini incelemelerinin faydalı olacağı bir gerçektir. Zira sûfîler sahip oldukları ledünnî ilimler neticesinde çoğu kez şeriata aykırı (görünen) birtakım sözler söyleyip muamelede bulunabilmişlerdir.

---

[198] Şa'rânî, *el-Mîzânü'l-Kübrâ,* I, 15.
[199] Şa'rânî, *el-Mîzânü'l-Kübrâ,* I, 32-33.
[200] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 202a.
[201] Şa'rânî, *Letâifü'l-Minen,* 75-76.
[202] Şa'rânî, *el-Mîzânü'l-Kübrâ,* I, 66.

Bununla birlikte sûfîler; gerek sûfî olmadığı halde sûfî gibi görünen kimselerin[203] tasavvuf yoluna verdikleri zararlardan, gerek Allah Teâlâ'nın şeytana mükâşefe ehlinin ilmini aldığı gök, Arş, Kürsî, kalem veya Levh'in suretinde bulunma veya kalplerine bir takım fikirler fırlatma gücünü vermesi sebebiyle akıllarının karışmasından[204], gerekse sûfîlerin hallerini reddeden kimselerin onlar hakkında darp veya katl hükmünü vermelerinden korunabilmek için[205], ittifakla zahirî hükümlere bağlı olduklarını[206] her fırsatta dile getirmişler ve bu konuda müstakil eserler kaleme almışlardır. Nihayetinde sûfîler ancak ihlaslı bir şekilde ilmiyle amel eden âlimlerdir [207]

2.2.4. Eserleri

Tasavvuf ve ahlak ağırlıklı olmak üzere; kelam, fıkıh, hadis, biyografi ve çeşitli alanlarda eserler yazan Şa'rânî'nin eser sayısı kendi ifadesine göre 300 civarındadır. Günümüze ulaşan yüzü aşkın eserinden bazıları şunlardır:[208]

Tasavvuf ve Ahlâk*: El-Ahlâku'l-Metbûliyye, el-Bahrü'l-mevrûd fi'l-mevâsîk ve'l-uhûd, el-Cevâhir ve'd-dürer, Dürerü'l-gavvâs alâ fetâvâ Seyyidî Alî el-Havvâs, Levâkıhu'l-envâri'l-kudsiyye el-müntekât mine'l-Fütûhâti'l-Mekkiyye, el-Kibrîtü'l-ahmer fî beyâni ulûmi'ş-Şeyhi'l-Ekber, el-Feth fî te'vîli mâ sadara ani'l-kümmeli mine'ş-şatah, el-Cevherü'l-masûn ve's-sırrü'l-merkûm, el-Ecvibetü'l-mardıyye ani'l-fukahâ ve's-sûfiyye, en-Nefehâtü'l-Kudsiyye fî beyânî kavâidi's-sûfiyye, Ṣoḥbetü'l-emîr li'l-fakîr ve aksüh, Mevâzînü'l-kâsırîn, Tenbîhü'l-muğterrîn evâhıre'l-ḳarni'l-âşir alâ mâ hâlefû fîhi selefehümü't-tâhir, Tathîru ehli'z-zevâyâ min habâisi't-tavâyâ.*

***Biyografi:** Levâkıhu'l-envâri'l-kudsiyye fî tabakâti'l-ulemâ ve's-sûfiyye, eṭ-Ṭabakâtü's-suğrâ, Letâifü'l-minen ve'l-ahlâk fî beyâni vücûbi't-tehaddüs bi-nîmeti'llâhi ale'l-itlâk, el-Minenü'l-vüstâ.*

Kelâm: *El-Ḳavâʿidü'l-keşfiyyetü'l-muvazzıha (el-mûdıha) li-meâni's-sıfâti'l-ilâhiyye, Mukaddime fî ilmi't-tevhîd, Ferâidü'l-kalâid fî ilmi'l-akâid, el-Mîzânü'z-zerriyyetü'l-mübeyyine li-akâidi'l-fıraki'l-aliyye, el-Yevâkıt ve'l-cevâhir fî beyâni akâidi'l-ekâbir, el-Kavâidü's-seniyye fî tevhîdi ehli'l-husûsiyye, Keşfü'l-hicâb ve'r-rân an vechi esileti'l-cân, Ṭahâretü'l-cism ve'l-fuʾâd min sûi'z-zan bi-cemîi'l-ibâd.*

---

[203] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 196b.
[204] Şa'rânî*, el-Mîzânü'l-Kübrâ,* I, 30.
[205] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 193ab.
[206] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 187b.
[207] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 179b.
[208] Kaplan, "Şa'rânî", 347-349.

Fıkıh: *Keşfü'l-ğumme an cemîi'l-ümme, Minehu'l-minne fi't-telebbüsi bi's-sünne, el-Mîzânü'l-Hadıriyye, el-Mîzânü'ş-Şa'râniyye, Hukuku uhuvveti'l-İslam.*

Hadis: *El-Bedrü'l-münîr fî ğarîbi ehâdîssi'l-beşîri'n-nezîr, Meşâriku'l-envâri'l-kudsiyye fî beyâni'l-uhûdi'l-Muhammediyye (Levâḳıḥu'l-envâri'l-kudsiyye fî beyâni'l-uhûdi'l-Muḥammediyye).*

Diğer Eserleri: *El-Minehu's-seniyye ale'l-vasıyyeti'l-Metbûliyye, ed-Dürerü'l-mensûre fî beyâni zübedi'l-ulûmi'l-meşhûre, Esrâru erkâni'l-İslam, İrşâdü't-tâlibîn ilâ merâtibi'l-ulemâi'l-âmilîn, Hâdiyü'l-hâ'irîn ilâ rüsûmi ahlâkı'l-ârifîn, es-Sirâcü'l-münîr alâ ğarîbi'l-câmii's-sağîr.*

2.2.5. *El-Ecvibetü'l-Mardıyye*'nin Tanıtımı

Şa'rânî'nin, sufilere has ilimlerin örneklerinden bahsettiği ve tasavvuf ehline yöneltilen itirazlara cevap verdiği *el-Ecvibetül-Mardıyye* adlı eseri; bir mukaddime, on bölüm ve bir hatimeden oluşmuştur.

Mukaddime bölümünde; tasavvufa dahil olmayan insanların, sûfîlerin keşf ve ilâhî irfan tarikiyle ulaştıkları kendilerine has ilimleri, kitap okumak veya sûfîlerin hareketlerine bakmak suretiyle anlayamayacağı ve bu ilmin tasavvufu inkâr edenler bir tarafa normal insanlar tarafından bile anlaşılamayacak manalarının olduğu belirtilmiştir. Birinci bölümde; müslümanların fakih ya da sûfîlerden olan imamlarının Allah'ın hidayeti üzere olduğunu belirten Şa'rânî, tasavvufun şeriatın dışında bir ilim olmadığını aksine şeriatın hakikati olduğunu söylemiştir. Nitekim muhakkik alimlere göre sûfî, ihlaslı bir şekilde ilmiyle amel eden âlimden başkası değildir. Mutasavvıflardan ortaya çıkan kerâmet ve işaretlerin tamamı, Kitap ve sünnetle amel etmelerinin bir sonucudur.

İkinci bölümde, selefi salihînden olan sûfîlerin çok ibadet ettikleri halde, arifler arasında bilinen tarikat makamlarından hiçbirini tatmadıklarını iddia eden kimselerin cahil olduğundan bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde, muhakkik âlimlere göre hakikat ve şeriatın birbiri için gerekli olduğu ve ikisinin birbirinin manasını tamamladığı açıklanmıştır. Dördüncü bölümde, mutasavvıfların şeriat yolunda mutlak içtihat derecesine yükseldikleri, hatta peygamberlere olan verasetlerinden dolayı, önce hakikat ilmine ulaştıkları sonra da "ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn" makamına iletildikleri belirtilmiştir. Beşinci bölümde müellif, insanların bilgisiz bir şekilde mutasavvıfların sözlerinden bir kısmını inkâr etmeye kalkışmalarından duyduğu korku sebebiyle, maksatlarının anlaşılması için onların ıstılahlarından faydalı bir kısmını izah

etmiştir. Altıncı bölümde, bizzat sûfîleri, onların ilimlerini ve yollarını öven âlimlerden, özellikle Rum diyarında (Anadolu'da) Şeyhü'l-Ekber diye anılan Muhyiddin İbn Arabî tanıtılmış; ayrıca onun kitaplarında şeriatın zahirine muhalif görünen kısımların tamamının hasetçiler tarafından kitaplarına derç edildiği izah edilmeye çalışılmıştır.

Yedinci bölümde, fukahâ'nın bazı sûfîleri maslahattan dolayı inkâr ettikleri belirtilmiştir. Her ne kadar fakihler, şeriatın zahirinin dışına çıkan mutasavvıfların inkâr edilmesi gerektiğini düşünse de onların bu inkârı adaletsizlik değil bilakis mazur görülen bir durumdur. Şa'rânî bu bölümde; Sehl bin Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896), Ebû Yezîd-i Bistâmî, Muhammed b. Fazl el-Belhî (ö. 319/931) gibi önceki dönemde yaşamış ve kendi zamanına kadar gelen bazı sûfîlerin şatahât veya ince idraklerinden dolayı yaşadıkları yerlerden çıkarılmalarını anlatmıştır. Sekizinci bölümde, sûfilerin ilimlerini, sadece kendilerinden olanların keşf ve marifet yoluyla anlayabileceği, diğer insanların ise anlayamayacağı ibareler şeklinde sembolize etmelerinin sebebi açıklanmıştır. Ayrıca bu bölümde inkâr eden taraf ile inkâr edilenin, birçok görüşte hemfikir olmasına rağmen, insanlardan bir kısmının diğer bir kısmını inkâr etmesinin sebepleri izah edilmiştir.

Dokuzuncu bölümde Şa'rânî, kullandıkları ıstılahlar artık geçmişte kaldığı veya dünyada örneği bulunmadığı için; Muhyiddin b. Arabî'ye isnat edilen sözleri ve onun dışındaki sûfilerin yaşadığı halleri tevil etmiştir. Onuncu bölümde, kendileri dışındaki kimselere karşı kapalı ifadelerle konuşmalarıyla ilgili sûfîlerin mazeretleri izah edilmiştir. Kitabın son bölümünde ise, mutasavvıfların örfen fakihlerden ve kendilerinden olmayan kimselerden şeriatı savunma, şeriata ve hakikate destekte bulunma gibi şeylerde ayrıldıkları birtakım hususlardan bahsedilmiştir.

Şa'rânî, eserinde ayet ve hadislere başvurmakla birlikte, diğer eserlerinde olduğu gibi, geçmiş dönem sûfilerinin, hocalarının ve çağdaşı sûfîlerin sözlerine de yer ver vermiştir. Çok sayıda yazma nüshası bulunan eseri, Abdülbâri Muhammed Davud tahkikli olarak neşretmiş, eser henüz Türkçeye çevrilmemiştir.

2.3. Makdisî

2.3.1. Hayatı

Bazı kaynaklarda nesebi Sad b. Ubade'ye dayandırılan, bu nedenle el-Ensârî lakabıyla anılan İzzüddîn Abdüsselâm b. Ahmed b. Gânim el-Makdisî'nin, doğum tarihi kesin olmamakla birlikte, 628/1230 yılı civarında Kudüs'te doğduğu kabul

edilmektedir. Şeyhu'l İmâm, Allâme, Hâfız, Asrının Ferdi, Sultânü'l-Ulemâ gibi çeşitli lakaplarla anılan İbn Gânim; sûfî dedesi ve zamanının çoğunu ibadet ve zikirle geçirerek münzevi bir hayat yaşayan babası gibi tasavvufla mümeyyiz olup, zâhid ve takvâ ehli birisidir.[209]

Vâiz ve edebiyatçı kişiliğiyle öne çıkan müellif[210], ilk eğitimini dedesi Gânim b. Alî el-Makdisî'den almıştır. Küçük yaşta Kur'an'ı hıfzetmiş, ardından çeşitli ilim dallarında eğitimine devam etmiş, ancak aileden gelen bir yetenekle, ilk olarak vaazlarıyla dikkat çekmiştir. Zira kendisi gibi kardeşi ve amcasının oğlu da etkili birer vaizdir. Kudüs'ten Mısır'a göç eden Makdisî, hüsnü kabul görmesi üzerine, Kahire'ye yerleşmiş, kendisine özel bir zaviye inşa edilerek burada vaazlar vermeye başlamıştır. Ara sıra Kudüs'e ve Şam'a ziyaretlerde bulunan müellif, 675/1277 yılında hacca gitmiştir.[211] Orada İbnü'l-Acîl, Takıyyüddin b. Dakîku'l-Îd (ö. 702/1302), Tâceddin el-Fezârî (ö. 690/1291) gibi âlimlerle görüşmüş ve Kâbe'de, aralarında Mekke emirinin de bulunduğu bir mecliste muazzam bir hutbe irat etmiştir.[212] Vaazlarında secîli ifadeler kullanarak insanlar üzerine tesir eden İbn Gânim, bu yönüyle Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'ye benzetilmiştir.[213]

Kalp gözüyle gördüm hazretimden,
Bir sevgili ki kalplere tecelli etti ve kalpler ürperdi,
Bana kendi sevgisinden bir kadeh içirdi,
Onun sevgisi ile sarhoş oldum.

Bu dizelerde olduğu gibi fasih ve irfan tarikiyle yazdığı şiirlere eserlerinde genişçe yer veren müellif[214], nesir türü eserlerinde daha çok münazara ve diyalog üslubunu benimsemiştir.[215]

İbn Gânim'in başlıca ilgi alanı tasavvuf olup, irşad metoduyla yazdığı ve edebî birikimini başarılı bir şekilde ortaya koyduğu eserlerinde tasavvufî terim ve remizlerin açıklanmasına ağırlık vermiş, bazı eserlerinde kendi tasavvufî tecrübesini aktarırken

[209] Makdisî, İzzeddîn Abdüsselâm b. Ahmed, *Hallü'r-Rumûz ve Mefâtihu'l-Künûz*, thk. Muhammed Buhnayfî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971, 7-10.
[210] Makdisî, *Teflîsü İblîs*, 10.
[211] Makdisî, *Hallü'r-Rumûz*, 12.
[212] Kutluer, İlhan, "İbn Gânim İzzeddin", *DİA,* İstanbul 1999, XIX, 502.
[213] Makdisî, *Hallü'r-Rumûz*, 20.
[214] Makdisî, *Hallü'r-Rumûz,* 17.
[215] Makdisî, *Hallü'r-Rumûz,* 21.

mecazi ve sembolik anlatıma başvurmuştur. Kendi devrinde tasavvufa yöneltilen ağır eleştirileri şer'î ve aklî deliller ileri sürerek cevaplamaya çalışan müellifin Hallâc-ı Mansûr ve Cüneyd-i Bağdâdî gibi mutasavvıfların şathiyelerini açıklaması bu savunma gayretinin bir parçasını teşkil eder.[216]

Eğitim aldığı dedesi ve amcası dışında hocaları ve öğrencileri hakkında fazla bir bilgi yoktur. İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-miʾeti'ş-şâmine* adlı tarih kitabında İbn Gânim'in kendisi gibi bir vaiz olan öğrencisi Muhammed İbnü'l-Anbârî'nin (ö. 710/1310) ismini zikretmiştir.[217]

Müellif, henüz elli yaşını doldurmadan, yüksek bir yerden düşmesi sonucu ağır yaralanmış ve kısa süre sonra 18 Şevval 678/1279 tarihinde, çarşamba günü vefat etmiştir. Cenazesi Kahire'deki Bâbünnasr Kabristanı'na defnedilmiştir.[218]

2.3.2. Eserleri

Daha çok tasavvuf ve vaaz alanlarında eser yazan müellif, eserlerinin çoğunu Mısırdaki zaviyesinde kaleme almıştır. Tefsir ve hadis alanında eserleri varsa da sayıları azdır. Bilinen bazı eserleri şunlardır:[219]

Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, Tefsîru'l-Âyât, Muhtasaru'ş-Şifâ (li'l-Kâdî Iyâd), Şerhu Ehâdîsi'l-Mustafâ, Keşfü'l-esrâr an ḥikemi'ṭ-ṭuyûr ve'l-ezhâr, el-Ḳavlü'n-nefîs fî teflîsi İblîs (Teflîsü İblîs), Ḥallü'r-rumûz ve mefâtîḥu'l-künûz, er-Ravżü'l-enîḳ ve'l-va'ẓü'r-reşîḳ, el-Fütûḥâtü'l-ġaybiyye fi'l-esrâri'l-ḳalbiyye, Şeceretü'l-îmân, Kitâb fi'l-va'z, el-esmâr ve'l-etyâr, İfrâdü'l-ehad an efrâdü'l-aded, Münâzaratü lehü meaş-Şeytân, Kitâbü'l-mecâz, el-Ecvibetü'l-Kâtıa lihuceci'l-husûmi'l-vâkıa fî külli'l-ulûm, Şerhu hâli'l-evliyâ ve menâkibü etkıyâ, Mesâilü fî ilmi't-tarîk ve ecvibe, Tahlîsi'l-ibârâ fî nahvi'l-işâra, Kitâbü's-savm, Menâsikü'l-hac, Dîvânün şi'r.

İbn Gânim'in şeytanla müellif arasında bir diyalog ve tartışma şeklinde kaleme aldığı *Teflîsü İblîs* adlı eseri, İbnü'l-Cevzî'nin *Telbîsü İblîs*'ine reddiye olarak yazılmış küçük bir risâledir. Müellif, *Telbîsü İblîs* adlı eseri incelediğinde onun "kötü bir arkadaş" olduğunu görmüş, bunun üzerine *Telbîs*'te yer alan ve bazı tasavvufî görüş ve uygulamaların şeytanın faaliyetlerine yardımcı olduğunu ve şeytanın insanları saptırıp dinden çıkardığını ileri süren iddialara karşı, Allah'ın velî kullarına şeytanın etkili

[216] Kutluer, "İbn Gânim İzzeddin", 502.
[217] Makdisî, *Hallü'r-Rumûz*, 13.
[218] Makdisî, *Hallü'r-Rumûz*, 24.
[219] Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 355; Makdisî, *Hallü'r-Rumûz*, 13-17.

olamayacağını göstermek için bu risaleyi yazmıştır.[220] Makdisî, kısa bir girişle başladığı eserinde görüşlerini desteklemek üzere sık sık ayeti kerimelere yer vermiş, eserde nazım ve nesir türü birlikte kullanılmıştır.

Kahire'de yayımlanan eserin bir nüshası, yanlışlıkla Muhyiddin İbn Arabî'ye nispet edilmiştir. Eser ayrıca Ebû Üsâme Sâlim b. Îd el-Hilâlî ve Muhammed İbrâhim Selîm tarafından da yayımlanmıştır.[221]

2.3.3. *Telbîsü İblîs*'e İtirazları

İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs* ismini verdiği kitabında sık sık İblisin sûfîleri aldattığından ve sûfîlerin vesvese ve hayallere kapılarak "tasavvuf" adını verdikleri bir yola girip şeriata muhalif işler yaptığından bahsetmiştir. *Telbîsü İblîs*'e cevaben yazdığı risalesine *Teflîsü İblîs* (İblisin İflası) adını veren Makdisî, risalesinde ilk olarak; aslında ikileme düşmüş ve İblisin ahlakıyla ahlaklanmış olan kişilerin onun vesveselerine kapılarak bu iddiaları öne sürebileceğini belirtmiş, ardından da İblisle yaptığı diyalog ile onun Allah'ın veli kullarına tesir edemeyeceğini izah etmiştir. Makdisî, İblisle diyaloğa girmeden önce kulların Allah Teâlâ'nın emir ve iradesi karşısındaki tutumlarını incelemiş; sadece emre tutunmanın ya da Allah'ın iradesi karşısında kendi iradesini yok saymanın kulları saptıracağını, emir ve iradeye birlikte sarılanların ise kurtulacağını belirtmiştir.

Kulların mutlu ya da bedbaht oluşlarının, Allah'ın emrine ve irade konusuna bakış açılarıyla şekillendiğini belirten Makdisî'ye göre, bu ikisi arasında ince bir çizgi bulunmaktadır. Zira çoğu kez Emreden vermekte, kulun iradesi talan ederek Emredenin verdiğini silip süpürmektedir. Emredenin "yap" dediğine, irade "yapma" der. Nihayetinde Emreden dilediğini yapar, "*O, yaptığından hesaba çekilmez*."[222] Bir kısım kullar emre takılmış ve sapıtmış, diğer bir kısmı, iradeye takılmış ve yoldan çıkmıştır. Bir kısmı ise emri ve iradeyi birleştirmiş ve doğru yola ulaşarak kurtulmuşlardır.[223]

Makdisî, "Allah şerri yaratmadı ve takdir etmedi, bunları biz yaratırız. Bunların işlenmesinde Allah'ın iradesi yoktur." diyerek sadece emre tutunanların, takdir etme ve yapma açısından işledikleri fiili kendilerine dayandırdıklarını belirterek, bu kimselerin cahil olduğunu söyler. Çünkü onlar; Allah'ı, şerri yaratmamak ve takdir etmemek

[220] Makdisî, *Teflîsü İblîs*, 28-29.
[221] Kutluer, "İbn Gânim İzzeddin", 502.
[222] Enbiya, 21/23.
[223] Makdisî, *Teflîsü İblîs*, 21-22.

suretiyle, her türlü çirkinlik ve düşüklükten tenzih ettiklerini zannetmişler, dolayısıyla Allah'ı tenzih ederken sapıtmışlardır. Kendilerini Allah'ın fiillerine, yaratmasına ve takdirine ortak sayarak Allah'a karşı şirke düşmüşlerdir. Onların bu itikadına göre, dünyada günahların itaatten daha çok, şerlerin hayırlardan daha yaygın ve küfrün imandan daha fazla bulunması; Allah'ın, yarattığı birçok mahluk hakkında, hüküm ve takdirden aciz kaldığını göstermektedir. İbnü'l-Gânim, Allah Teâlâ'nın şerri murat etmediğini söylemenin; kulun iradesinin Allah'ın iradesine galip gelmesi ve Allah'ın mülkünde; O'nu bastırmak ve iradesini boşa çıkarmak suretiyle kulun kendi iradesini ispat etmesi anlamına geleceğini belirterek, bu durumun yaratılmış ve rızka muhtaç insanlar tarafından bile hoş karşılanmazken; yaratan, emir kendisine ait olan ve hak söz sahibi Allah'a hiçbir şekilde yakışmayacağını söylemiştir.[224] Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Oysa sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı."*[225]

Ayrıca bir kimse günaha düşmeden önce, yüce Allah'ın bunu "bildiği" ya da "bilmediği" varsayıldığında; kişi eğer "Allah bunu bilmiyordu." derse, zaten ittifakla küfre düşmüştür. Yok eğer "Allah, günaha düşmeden önce günaha düşeceğimi biliyordu." derse bu durumda; ya kendini engellemeye "muktedir olmadığını" ya da "muktedir olduğu" halde kendinin inancına göre, o günahı murat etmese bile, Allah'ın onu engellemediğini söylemiş olmaktadır. Kişi eğer "muktedir olmadığını" söylerse, Allah'a acizlik isnat etmiş, yok eğer "muktedir olduğunu" söylerse, kendi kendini yalanlamış ve mezhebini boşa çıkarmıştır. O halde kişi günaha düşmeden önce, günahı onun için takdir veya murat edenin Allah olduğu sabit bulunmaktadır. Bu konuda Allah Teâlâ'nın; "*Şüphesiz biz her şeyi bir kadere göre yarattık."*[226] ayet-i kerimesi delildir.[227]

Sadece Allah'ın iradesine tutunanların da yanlış yolda olduğunu belirten Makdisî'ye göre bu kimseler kendi işlerini ve amellerini de yaratana sevk etmekte, kulluk alanını daraltmakta ve "Bizler Allah'ın hikmetini yaşamaya mecburuz, onun dilediklerini zorla da olsa yaşarız, eğer dileseydi hidayette olurduk. Bizler sadece onun takdir ettiklerini ve hakkımızdaki hükümlerini uyguluyoruz. Biz onun avucunun içindeyiz. Bu yüzden emrinin bağlayıcılığı bize yönelik değildir." demek suretiyle kendilerini, yaptıkları amellerin sorumluluğundan muaf tutmaktadırlar.[228]

---

[224] Makdisî*, Teflîsü İblîs*, 22-23.
[225] Saffat, 37/96.
[226] Kamer, 54/49.
[227] Makdisî, *Teflîsü İblîs*, 23-24.
[228] Makdisî, *Teflîsü İblîs*, 24.

Onların bu itikadından da Allah'ın emir ve yasaklarının iptali gerekmektedir. Çünkü yüce Allah, Kuran'ı Kerim'i emir ve yasaklarla dolu surette indirmiş; hükümleri beyan etmiş, helalleri ve haramları birbirinden ayırmıştır. Allah kullarını "kaza ve kader" ile değil; emir ve yasaklarıyla kulluğa çağırmaktadır. Allah peygamberleri, Allah Teâlâ'ya çağıran davetçiler, şeriat yolunun rehberleri ve dinin kurallarını bildirerek sınırlarını çizen elçiler olarak göndermiştir. Kur'an'da emir ve yasakların kullar üzerinde bağlayıcı deliller olduğu[229] bildirilmiştir[230]; "*Ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın!"*[231]

Her kim sadece Allah'ın dilemesine tutunur ve emri görmezden gelirse, kulluk bağını kesmiş, Allah'ın kulları üzerindeki bağlayıcı delilini boşa çıkarmıştır. Halbuki Allah; emirler, yasaklar, kitapların indirilmesi ve peygamberlerin gönderilmesi suretiyle insanlara ulaşan "bağlayıcı delil" sahibidir. "*De ki: Kesin delil ancak Allah'ındır. Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola iletirdi.*"[232] ayeti kerimesinde Allah Teâlâ; emir, yasak ve kendi dilemesine işaret etmektedir.[233]

Emir noktasında; Allah'ın kulu için bir fiil ortaya koyarak, bu fiili onun yaratmasını değil, sebep sonuç ilişkisine bağlı olarak çalışarak kazanmasını takdir ettiğini belirten Makdisî'ye göre, Allah'ın kulları hakkındaki dilemesi, emir ve iradenin her iki tarafına tutunmaları yönündedir. Yüce Allah'ın putlarla ilgili buyurduğu, "*Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu.*"[234] ayetinin deliliyle; her şey bir sebebe bağlı bulunmaktadır, halbuki ayette geçen putlar duymayan ve görmeyen taşlardan ibarettirler. Ancak insanların hak yoldan çıkmasına sebep oldukları için, mecazi bir anlatımla bizzat onlar yapmış gibi buyrulmuştur.[235]

Amelin Allah'ın dilemesine izafetinin örneği, ağır bir yükün; biri bu yükü taşımaya muktedir, diğeri ise aciz olan ve yükü birlikte kaldırarak beraber taşıyan iki kişiye izafeti gibidir. Hakikatte bu izafet güçlü ve muktedir olana ait iken, aciz olan kişiye taşıma hususunda bir tür mecazi iştirak ile "taşıdı" denilmektedir. Yoksa hakikatte taşıyan o değildir. [236]

---

[229] İsrâ, 17/15-16.
[230] Makdisî, *Teflîsü İblîs,* 24-25.
[231] Nisa, 4/165.
[232] En'am, 6/144.
[233] Makdisî, *Teflîsü İblîs,* 25.
[234] İbrahim, 14/36.
[235] Makdisî, *Teflîsü İblîs,* 25.
[236] Makdisî, *Teflîsü İblîs,* 25-26.

Hak Teala kul için bir fiil belirlemiş, emir ve yasak suretinde "bağlayıcı delilini" ona yöneltmiş, irade ve dilemesini ya da bir başka ifadeyle hidayeti ve dalaleti kendinde tutmuştur. O, dilediğine hidayet eder, dilediğini saptırır: "*Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir.*"[237] Kul ise ancak tercih edebilir, test edemez. Çünkü Allah, "*Rabbin, dilediğini yaratır ve tercih eder. (O'nun seçme ve yaratmasında) onların tercih hakkı yoktur. Allah, onların ortak koştuklarından münezzehtir ve şânı yücedir.*"[238] buyurmuştur.[239]

Bu girizgahtan sonra Makdisî; İbnü'l-Cevzî'nin, İblisin Allah'ın emir ve iradesine tabi olan veli kullarını aldattığına dair iddiasının boş bir iddia olduğunu beyan etmek üzere, İblisin emir ve irade karşısındaki konumundan bahsederek aslında onun hiçbir güce sahip olmadığını ortaya koyar.

Makdisî, Allah'ın yarattığı irade sahibi kullar açısından asıl problem olan konunun; hidayet ve dalaletin asıl kaynağı ile ilim ve cehalet yolu olduğunu belirterek, bu noktada ayağı ilk kayanın melun İblis olduğunu söyler. Ona göre İblis, muhalefet kuyusuna düşmüş olduğundan "Allah'ın dileme"sine dayanmasının kendisini kurtaracağını düşünmüş ve Allah'a "*Benim sapmama imkân verdiğin için*"[240] diyebilmiştir. Ardından da Allah'ın dilemesi bahanesini bir kenara atarak emir ipine sarılmış ve "*Yemin olsun ki ben de yeryüzünde onlara (günahları) şirin göstereceğim ve aralarından senin samimi kulların hariç, onların topunu kesinlikle yoldan çıkaracağım*."[241] demiştir. İlkinde Allah'ın dilemesine dayanmak suretiyle kulluk bağını koparıp "Cebriye" yolunu tutarken, hak ve dosdoğru yola kör kalmıştır. Halbuki hak ve doğru olan "*Dediler ki: Ey rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!*"[242] ifadesiyle Adem'in (as.) yaptığı gibi "emir" ve "irade" tarafının her ikisine birden sarılmaktır.[243]

Makdisî, Allah'ın rahmetinden ümidini ilk keseninin İblis olduğunu söyler. İblisin, Allah'ın kullarının akıllarını karıştırıp isyan ederek, Allah'a giden yolu kirletmeye çalışması sebebiyle; onunla tartışmaya giren müellif, hiçbir kurnazlığın kirletemeyeceği lisanı hal ile onunla münakaşa etmeyi ve şeriat diliyle onunla münazara etmeyi, böylece bahanelerin önünü kapatmayı amaçlamaktadır. Hakikat lisanı ile

[237] Enbiya, 21/23.
[238] Kasas, 28/68.
[239] Makdisî, *Teflîsü İblîs,* 26.
[240] Hicr, 15/39.
[241] Hicr, 15/39.
[242] Araf, 7/23.
[243] Makdisî, *Teflîsü İblîs,* 26-27.

şeytanla tartışarak doğru yolu savunmak isteyen Makdisî, bu şekilde şeytanı iflas ettirip, ona tabi olanlar ve biat edenlerin delillerinin asılsız ve yöntemlerinin amaçsız olduğunu anlamalarını ve insanların şeytanın peşinden giden ve yolunu yol edinenlerden kaçınmalarını hedeflemiştir.[244]

Her ne kadar İblis hakkında Allah'ın hükmü cari olmuş ve Allah'tan uzaklığı nedeniyle hakkında bedbahtlık kalemi kırılmış ise de insanların şeytanları ve İblis ruhluları daha cüretkâr, daha zorlu ve vesveseleri İblisin vesveselerinden daha etkilidir. Bu yüzden Allah kelama onlarla başlamış ve onların yaptıklarından sakındırmıştır. Öyle ki yüce rabbimiz *"Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık."*[245] buyurmaktadır. Onlar şeytanların halifeleri, işbirlikçileri, arkadaşları ve samimi dostlarıdır.[246]

Makdisî risalesini insanî ve cinnî şeytanların birlikteliğini dağıtmak ve bu iki grubu birbirinden ayırmak için kaleme almıştır. Bu risaleyi okuyanların insanî şeytanın aldatmalarını görmesi ve doğru ile yanlışı birbirinden ayırmaları için "*Teflîsü İblîs*" diye isimlendirmiştir. Çünkü "*Telbîsü İblîs*" kitabını mütalaa edince ne kadar tehlikeli bir kitap olduğunu görmüştür. Zira bu kitapta Allah'ın dostları düşük gösterilmiş, yüce mertebelerine leke sürülmüş ve tertemiz makamlarına laf atılmıştır. Kitapta şeytanın Allah dostlarına musallat olduğu ve onları doğru yoldan saptırdığı izlenimi verilmeye çalışılmıştır. Halbuki yüce rabbimiz şöyle buyurmuştur; "*Şurası muhakkak ki benim kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun olmayacaktır.*"[247] Aslında Allah dostlarına laf atan bu kimselerin hakikati, "*Senin kudretine ant olsun ki Rabbim, samimi kulların hariç, insanların topunu kesinlikle yoldan çıkaracağım*"[248] diyen şeytanın ahlakı ile ahlaklanmış olmalarıdır. Bu ayeti kerimeden, Allah'ın şeytanın saptıramayacağı kadar samimi, ulaşamayacağı kadar tertemiz ve musallat olamayacağı kadar nezih kullarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Onlara karşı şeytanların sayıları son derece az, kudretleri düşük ve kandilleri yiğitlerin dolaştığı yerlerde dolaşamayacak ve cengaverlerin meydanlarında kükreyemeyecek kadar sönük kalır.[249]

Şeytanların ipi kadınlar, alet ve edevatı vesveseler, delilleri ise kuruntulardır. Bunlara ise ancak zayıf akıllı, mantıksız görüşleri olan, ikilemde kalmış kimseler

---

[244] Makdisî, *Teflîsü İblîs,* 27.
[245] En'am, 6/112.
[246] Makdisî, *Teflîsü İblîs,* 27-28.
[247] İsra, 17/65.
[248] Sad, 38/82-83.
[249] Makdisî, *Teflîsü İblîs,* 28-29.

düşerler. Allah Teâlâ şeytanın hilelerinin ne kadar etkisiz ve elinin ne kadar zayıf olduğunu haber vererek "*Şüphe yok ki şeytanın planı (tuzağı) daima zayıftır.*"[250] buyurmuştur.[251]

Makdisî, risalenin devamında şeytanla temsili bir diyalog içine girmiş, onun bütün gücünü vesvese temeli üzerine inşa ederek insanlara musallat olduğunu, bu nedenle Allah'ın emir ve dilemesine sarılan veli kullarına bir etkisi olamayacağını belirtmiştir. Yapılan diyalog, İbnü'l-Cevzî'ye doğrudan cevap niteliği taşımamakla birlikte, onun İblisin Allah'ın zâhid ve veli kullarını aldattığı şeklindeki iddialarına itiraz niteliği taşımaktadır. Makdisî eserine *Teflîsü İblîs* ismini vermek suretiyle, İbnü'l-Cevzî'nin eleştirilerine itiraz etmenin yanında, kitabına verdiği *Telbîsü İblîs* ismini de reddetmiş olmaktadır.

2.4. Alevî

2.4.1. Hayatı

Tam adı İsa Nureddin Ahmed b. Mustafa el-Alevî olan müellif, 1869[?][252] yılında Cezayir'in Müsteğanim Şehrinde dünyaya gelir. Küçük yaşlardan itibaren dini ilimlerle meşgul olmaya başlar ve Kur'an'ı Rahman Suresine kadar hıfzeder.[253] Genç yaşta babasını kaybetmesi sonucu ailesinin geçimi için, çeşitli işlerde çalışmak durumunda kalsa da ilim tahsiline ara vermeden devam eder.[254]

Tasavvuf yolunda ilk olarak Şâzeliyye tarikatının İseviyye[255] koluna intisap eden müellif; ateş yutmak, yılan oynatmak gibi hareketlerin yaygın olduğu tarikatta, gençliğinin etkisiyle kendisi de bu tür hareketleri benimsemiştir. Ancak bir zikir meclisindeyken gözüne ilişen bir hadisin etkisinde kalarak, bu fiilleri terk etmiş ve yalnızca zikir, dua ve Kur'an okumaya yönelmiştir.[256]

Şâzelî tarikat şeyhi Muhammed b. El-Habib el-Bûzidî (ö. 1909) ile tanışması hayatının dönüm noktası olmuştur. 15 sene Bûzidî'nin manevi ve irfanî eğitiminden geçtikten sonra, ondan icazet almış[257], bu arada fıkhi bilgilerini geliştirip kelam ve

---

[250] Nisa, 4/76.
[251] Makdisî, *Teflîsü İblîs*, 29-30.
[252] Müellifin doğum tarihi Ziriklî'nin eserinde 1291/1874 olarak geçmektedir. Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 258.
[253] Lings, Martin, *A Moslem Saint of The Twentieth Century: Yirminci Yüzyılda Bir Veli*, çev. Ufuk Uyan-Bekir Şahin, İşaret Yayınları İstanbul 1988, 65.
[254] Alevî, *Tasavvufun Hakikati,* 4.
[255] Kara, Mustafa, "Ahmed el-Alevî", *DİA*, İstanbul 1989, II, 42.
[256] Lings, *A Moslem Saint*, 68.
[257] Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 4.

tevhid bahislerine dalmış, ancak şeyhinin talebi üzerine bu ilimleri öğrenmeye ara vermiştir.[258]

Bûzidî'nin vefatından sonra ihvanın isteği üzerine onların başına geçen Ahmed el-Alevî, bir taraftan merkez tekke teşkilâtını kurarken diğer taraftan, Kuzey Afrika'ya, Mekke, Medine, Kudüs ve Şam'a; halifenin bulunduğu şehri görmek arzusuyla da İstanbul'a seyahat etmiştir. Türkçe bilmeyen ve yanında rehber bulunmayan Alevî, Jön Türkler'in halifeye karşı olumsuz tavırlarını görünce İstanbul'da kalamayıp, kısa süre sonra Cezayir'e geri dönmüştür. 1926 yılında Paris Camii'nin açılışını yapmak ve ilk hutbeyi okumak üzere Paris'e davet edilen müellif, hayatının son yıllarını Cezayir'de geçirmiş ve 1934 yılında orada vefat etmiştir.[259] Cenazesi Müsteğanim'deki yapımına bizzat iştirak ettiği zaviyesine defnedilmiştir.[260]

Ahmed el-Alevî, Kuzey Afrika, Avrupa ve Amerika'da tasavvuf ve ihtidâ hareketlerinin yayılmasına etkili olmuş bir sûfîdir. Bugün Arabistan'dan İngiltere'ye, Ortadoğu'dan Amerika'ya kadar uzanan geniş bir alanda Aleviyye'ye mensup dervişlere rastlamak mümkündür. Aleviyye mensupları, Cezayir'de Fransızlar'a karşı verilen bağımsızlık mücadelesine katkıda bulunmuştur. Genellikle Şâzeliyye'nin adap ve erkânını esas alan tarikatta, zikir ve halvet çok önemlidir. Toplu zikir, sesli olmak üzere ayakta ve oturarak yapılır. Gündüzü oruçla geçen ve gece-gündüz zikir yapılan halvete kırk gün devam edilir. Vahdet-i vücûd nazariyesini kabul eden Alevî, düşüncelerindeki bazı tasavvufî unsurlar dolayısıyla tenkide uğramış, bir taraftan sahte sûfîlere, bidat ve hurafelere karşı çıkmak isterken diğer taraftan tasavvufî düşünce ile mücadele edenlerle de karşı karşıya gelmiştir. Cezayir'in önde gelen âlimlerinden Abdülhamîd b. Bâdîs'in (ö. 1940) çıkardığı *eş-Şihâb* adlı dergide yayımlanan tasavvuf aleyhtarı yazılar bunların başında sayılmalıdır.[261]

2.4.2. Eserleri

Tasavvuftan fıkha, kelamdan tefsire birçok eseri bulunan müellifin bazı eserleri şunlardır: *Tefsîrü'l-Kur'ân, Lübabü'l-ilm fî sûrati'n-Necm, Ed-Dîvân, Devḥatü'l-esrâr fî ma'na'ṣ-ṣalâti ale'n-Nebiyyi'l-muḫtâr, el-Mineḥu'l-Ḳuddûsiyye fî şerḥi'l-Mürşidi'l-muʿîn bi-ṭarîḳi'ṣ-ṣûfiyye, el-Ḳavlü'l-ma'rûf fi'r-reddi alâ men enkere't-taṣavvuf, Allah:*

[258] Lings, *A Moslem Saint,* 72.
[259] Kara, "Ahmed el-Alevî", 42.
[260] Alevî, *Tasavvufun hakikati*, 4.
[261] Kara, "Ahmed el-Alevî", 42-43.

el-Ḳavlü'l-mu'temed fî meşrûṭiyyeti'z-zikri bi'l-ismi'l-müfred, el-Enmûzecü'l-ferîd, er-Risâletü'l-Aleviyye.[262]

Ahmed el-Alevî, *eş-Şihâb* adlı derginin 174. Sayısında, İbnü'l-Cevzî'nin *Telbîsü İblîs* kitabını kaynak göstererek tasavvufa hücum eden ve Harem-i Şerif'te müderris olan bir zatın makalesine cevap vermek üzere; Türkçeye *Tasavvufun Hakikati* ismiyle çevrilen, *Risâletü'n-Nâsır Ma'ruf fi'z-zebbi an Mecdi't-Tasavvuf* adlı eserini kaleme almıştır. Eserde yer alan yazılar, *el-Belâğu'l-Cezâirî* adlı gazetenin çeşitli sayılarında peş peşe "en-Nâsır Ma'ruf" imzasıyla yayınlanmış bu nedenle bu ismi almıştır.[263]

Alevî, eserinde tasavvufu eleştiren zata "üstad" diye hitap ederek edeben ismini dahi zikretmemiştir.[264] Osmanlının çöküşü ile birlikte derin fikri polemiklerin yaşandığı 20. Yüzyılın başlarında yazılan bu eser, tasavvufu savunmanın yanı sıra, tasavvufun İslami ilimler arasındaki saygınlığını ve hakkını teslim etme amacı da gütmüştür.

2.4.3. *Telbîsü İblîs*'e İtirazları

Alevî, İbnü'l-Cevzî'nin eleştirilerine doğrudan cevap vermemiş, onun *Telbîsü İblîs* kitabını kaynak göstererek alıntı yapan bir makale yazarına yaptığı itirazlarla, dolaylı yoldan cevaplar vermiştir. Buna göre *Telbîs*'te reddedilmesi gereken dört mesele vardır.

Birinci mesele, *Telbîs*'in kendisinden delil getirilebilecek ve âlimler arasında kabul görmüş bir kaynak olup olmadığıdır. Alevî, bu kitabın ulema nezdinde kabul gören bazı yönleri olmakla birlikte reddedilen birçok yönü bulunduğunu, bu nedenle bu kitabı hüccet kabul edip ondan deliller getirmenin doğru olamayacağını belirterek bazı âlimlerin İbnü'l-Cevzî ve *Telbîs* hakkındaki görüşlerine yer vermiştir.[265]

Teftâzânî, Ebû Abdurrahman Sülemî'den (ö. 412/1021) bahsederken, "Bu zatı İbnü'l-Cevzî eleştirmiştir ki, onun birçok imama karşı olan tutumu budur." demek suretiyle İbnü'l-Cevzî'nin cumhur ulema tarafından hoş karşılanmadığını belirtmiştir. Benzer şekilde Echürî de (ö. 1066/1656) "İbnü'l-Cevzî'nin kitaplarını mescitlerde okutmak caiz değildir. Çünkü birçok uyduruk hadis nakletmiştir." demektedir. Allâme el-Bûni, *Mübeyyinü'l-Mesârid* adlı eserinde İbn Arafe (ö. 803/1401) ve bazı âlimlerin

---

[262] Lings, *A Moslem Saint*, 287-289; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 258.
[263] Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 11; Bayrakçı, Sami, "Ahmed el-Alavî, Tasavvufun Hakikati" *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, 2017, S: 2, XVII, 343.
[264] Alevî, *Tasavvufun Hakikati,* 13.
[265] Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 19.

İbnü'l-Cevzî'ye ait *Telbîsü İblîs* kitabını okumayı yasakladıklarını söyler ve şöyle devam eder: "Bu kitap İbnü'l-Cevzî'nin İblis tarafından kendisine yapılmış bir telbîsi kâbilindendir." İbnü'l-Cevzî, kitabına verdiği ismin tesirine maruz kalmıştır. Çünkü her insanda isminin mutlaka bir izi vardır. Bu sebeplerden *Telbîsü İblîs*'in delil gösterilecek bir yanı yoktur.[266]

İkinci mesele, *Telbîsü İblis*'te yer alan bazı tutarsız ifadelerdir. İbnü'l-Cevzî, sûfîlerle ilgili olarak şunları söylemiştir: "Sufîlerin şeriat bilgilerinin az olması sebebiyle caiz olmayan söz ve davranışlarda bulunmaları, onlardan olmayanların onlar gibi gözükmeleri ve kendilerine sûfî demeleri, böylece onlarda çirkin birtakım hareketlerin görülmesi, içlerinde de sâlih kimselerin az bulunması sebebiyle onları birçok âlim yermiş ve ayıplamış, hatta bazı âlimler bizzat kendi şeyhlerini yermiştir."[267]

Alevî, bu cümleyi kendi içerisinde tutarsız kabul etmiştir. Zira "Onlardan olmayanlar onlara benzemişler ve kendilerine sûfî adını vermişlerdir." ifadesi, "Bu seçkin kimseler daha sonra gelip onlara benzemek isteyenlerden uzaktır." manasına gelecektir. Ancak cümlenin devamındaki "Onlarda birtakım çirkin hareketler görülmesi, içlerinde de sâlih kimselerin az bulunması sebebiyle onları birçok âlim yermiş ve ayıplamıştır." ifadesi bir önceki ifadeyle uyumsuzdur. Zira bu ifadelerden İbnü'l-Cevzî'nin sûfîleri mi yoksa sûfî gibi görünenleri mi eleştirdiği anlaşılamamaktadır.[268]

Bu ifadelerin devamında İbnü'l-Cevzî'nin, birtakım çirkin hareketler gösteren, bu nedenle de âlimler tarafından ayıplanan kimselerle sûfîleri kastettiği anlaşılmaktadır. Zira o, Ebû Abdurrahman Sülemî'den rivayetle şunları söylemiştir: "Veliliğin hal ve makamlarını ilk tertipleyen Zünnûnu Mısrî'dir. Bu yüzden Mısır âlimleri onunla ilişkiyi kesip zındıklıkla suçlamışlardır. Ebû Süleyman Dârânî "Melekleri gördüğünü iddia ediyor." denilerek, Dımeşk'ten kovulmuş, Ahmed b. Ebi'l-Havârî (ö. 230/844) de velileri peygamberlerden üstün tuttuğu gerekçesiyle, Dımeşk'ten kaçmak zorunda kalmıştır. Ebû Yezîd, Bestâm'dan kovulmuş, Sehl b. Abdullah Tüsterî, melekler ve cinlerle konuştuğunu söylediği için halk onu reddetmiş, o da yaşadığı yeri terk edip Basra'ya gitmiştir. Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857) de kelam ilmi ve Allah'ın sıfatları hakkında birtakım garip laflar etmiştir. Bu yüzden Ahmed b. Hanbel onunla ilişkisini kesmiş, o da vefat edene kadar gizlenmiştir."[269]

---

[266] Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 19-20.
[267] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 451-452; Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 17.
[268] Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 17.
[269] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 222,453; Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 18.

Görüldüğü üzere Ahmed b. Ebi'l-Havârî ve Ebû Süleyman Dârânî fıkıh âlimlerinin ayıplayıp kovduğu sûfîler arasında zikredilmiştir. Alevî'ye göre burada da bir tutarsızlık vardır. Zira İbnü'l-Cevzî, bu ikisini aynı zamanda sûfîleri eleştirenler arasında sayıp onlardan sûfîleri ayıplayan birtakım sözler nakletmiştir. Ebü'l-Havârî, Ebû Süleyman'ın şöyle dediğini anlatmıştır: "Abdullah b. Merzuk dışında kendinde bir hayır bulunan hiçbir sûfî görmedim." Ahmed de "Ben onlara acıyorum." demiştir. Yine Ebü'l-Havârî, Asım'dan şöyle rivayet etmiştir: "Sûfîleri hep ahmaklıklarıyla tanıdık, fakat onlar hadise sığınıyorlar."[270] Alevî, Ebü'l-Havârî ve Dârânî'nin fıkıh âlimleri tarafından reddedilen sûfîler arasında gösterilmesine rağmen, aynı zamanda sûfîleri ayıplayan kişiler olarak sözlerinden delil getirilmesini bir tutarsızlık olarak görmektedir.

İbnü'l-Cevzî, kitabının dokuz ve onuncu bölümlerinde kendi görüşüne göre, İblisin aldattığı zâhid ve sûfîlerin sözlerine ve tasavvuf yolunda uyguladıkları fiillere itiraz etmiş, birçok yerde onları vehim ve hayallere kapılmak, bidatçılık, zındıklık ve küfre düşmekle itham etmiştir. Dikkat çeken bir husus, İbnü'l Cevzî'nin kendi görüşlerini desteklemek için çoğu kez bu ithamları yönelttiği sûfîlerin sözlerine başvurması ve onları delil olarak göstermesidir. Örneğin İbnü'l-Cevzî, sûfîleri reddetmek için rivayetine başvurduğu Ebû Abdurrahman Sülemî'yi, *Hakâiku't-Tefsîr* isimli eserinde; Kur'an'ı kendi görüşlerine göre yoruma tabi tuttuğu, hiçbir ilmi esasa dayanmadığı, mutasavvıflardan küfür, hata ve hezeyan arasında dönen garip sözler naklettiği gerekçesiyle aynı zamanda eleştirmiştir.[271] *Telbîs*'te bu tür zıtlıkların çok sayıda örneği vardır. Ancak bunları inceleyip dökümünü yapmak araştırmamızı mecrasından çıkaracaktır. Bu nedenle Sülemî örneği ve Alevî'nin verdiği örnekle yetinmek yerinde olacaktır.

Üçüncü mesele, İbnü'l-Cevzî'nin tasavvuf yolunun yanlışlığını göstermek için mezhep imamlarından ve bazı sûfîlerden birtakım nakiller ileri sürmesidir. Ahmed b. Hanbel, Hâris el-Muhâsibî'yi dinledikten sonra arkadaşına, "Onlarla oturup kalkmanı uygun görmüyorum." demiştir. Ebû Zür'a (ö. 264/878) da kendisine Hâris'in kitabı sorulduğunda: "Hiç İmam Mâlik (ö. 179/795), Süfyân-ı Sevrî (ö. 161/778), Evzâî (ö. 157/774) ya da evvelki imamların, akla gelen birtakım düşünceler ve vesveselerle, şu garip mevzularla ilgili kitap telif ettiklerini duydunuz mu? Bunlar ilim ehline muhalefet etmişlerdir." demiştir.[272]

---

[270] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 452*;* Alevî*, Tasavvufun Hakikati,* 18*.*
[271] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 219,407-409.
[272] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 221-222; Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 20.

Alevî'ye göre Allah nezdinde bir yolu eleştirmek ve onu sapkınlığa nispet etmek kolay bir iş değildir. Bu nedenle böyle bir iddiada bulunan kimselerin güçlü ve geçerli deliller ileri sürmesi gerekir. İbnü'l-Cevzî'nin müçtehit imamlardan aktardığı bazı deliller, tasavvuf yolunun geçersiz olduğuna delalet edecek ve mutasavvıfların bidat üzere olduklarını gösterecek deliller değildir.[273]

İbnü'l-Cevzî, Abdülmelik b. Ziyad Nasîbî'den şöyle rivayet etmiştir: "İmam Malik'in yanındaydık. Ona iki sûfîden bahsettim ve 'Bunlar pahalı Yemen elbiseleri giyiyor, şöyle-şöyle yapıyorlar dedim. 'Yazıklar olsun sana, onlar müslümanlar mı?' diye karşılık verdi ve yerlere yatarak güldü."[274]

Alevî, bu rivayet doğru olsa bile, iki hususun dikkat çektiğini söyler. Birincisi; bu rivayet, tasavvuf yolunun tabiin döneminden bugüne kadar devam edegelen bir yol olduğunu göstermiş olmaktadır. İkincisi; soruyu soran kişi tasavvuf yolunun meşruiyetini sorgulamamış aksine tasavvufa nispet edilen bazı insanların davranışlarını sorgulamıştır. İmam Malik ise onları tasavvufa nispet etmek bir yana müslüman camiasının dışında tutmuştur. Bu rivayetten tasavvufun geçersiz bir yol olduğu sonucuna varılamaz.[275]

İbnü'l-Cevzî, Yunus b. Abdulâlâ'dan (ö.264/878) rivayetle İmam Şafiî'den (ö. 204/820) şunları nakletmiştir: "Bir adam günün başlangıcında tasavvufa girse, daha öğle olmadan ahmaklaşır." Şafiî başka seferde şöyle demiştir: "Bir kimse sûfînin biriyle kırk gün arkadaşlık yaparsa, aklı başına bir daha gelemez." Şafiî bunu teyit eden şu şiiri söylemiştir:[276]

Bırak, sana geldiklerinde âbid gözüküp,
Yalnız kaldıklarında azgın kurt olanları.

Alevî'ye göre İmam'ın sözleri doğruysa tevil edilmelidir. Bu durumda tasavvufa bağlananların akılsızlığı gerçekten fiili bir durumsa, İmam iki şeyi kastetmiş olabilir. Birincisi kendi beldesindeki sûfîlerin akılsız olduğunu, ikincisi tüm tasavvuf camiasının akılsız olduğunu. Birinci şık görece doğru olabilirse de ikinci şıkkın geçerli olması mümkün değildir Alevî kendi asrından örnek vererek bunu kanıtlar. Ona göre tasavvuf erbabı arasında, aklıyla kendisini ve pek çok yazarı alt edecek kimseler vardır. Ayrıca

[273] Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 20-21.
[274] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 452; Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 21.
[275] Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 21-22.
[276] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 452; Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 22.

İmam Şafiî göreceli bir akılsızlıktan da bahsetmiş olabilir. Nitekim birinin akıllı gördüğünü bir başkası akılsız görebilmektedir. Alevî'nin bu tevile başvurmasının sebebi, Şafiî'nin tasavvuf camiasına ve büyüklerine karşı beslediği ilgi ve saygıdır. Şiire gelince, bunun tasavvuf camiası için söylendiğini gösteren herhangi bir delil yoktur.[277]

İbnü'l-Cevzî, Ebû Süleyman Dârânî'den şöyle rivayet etmiştir: "Abdullah b. Merzuk dışında kendinde bir hayır bulunan hiçbir sûfî görmedim."[278] Alevî'ye göre Ebû Süleyman, tasavvufa intisap eden kimseler arasında hayrın az olduğunu belirtmek istemiştir. Eğer bütün sûfîlerin hayır yolunda olmadığını kastetseydi bu durumda Abdullah b. Merzuk'u ayrı tutmaması gerekirdi. Ebû Süleyman'ın sözü tasavvuf yolunun bozuk olduğuna delalet edemez.[279]

İbnü'l-Cevzî, Yunus b. Abdulâlâ'dan rivayet etmiştir: "İdris Havlanî dışında aklı başında bir sûfî görmedim." Başka seferde ise Yunus şöyle söylemiştir: "Otuz yıl sûfîlerle arkadaşlık yaptım. İçlerinde Müslim el-Havvâs dışında akıllı birini görmedim." Alevî'ye göre, eğer İdris Havlanî denilen kişi Müslim el-Havvas'la aynı kişi değilse bu sözlerin bir tezat teşkil edeceği açıktır. Dolayısıyla bunu nakleden kişi bir meleke zafiyeti yaşamaktadır.[280]

İbnü'l-Cevzî, Yunus b Abdulâlâ senediyle Ahmed b. Ebi'l-Havârî'den o da Vekî'den (ö. 197/812), o Süfyân'dan, o da Asım'dan (ö. 127/745) şöyle rivayet etmiştir: "Sûfîleri hep ahmaklıklarıyla tanıdık, fakat onlar hadise sığınıyorlar." Alevî'ye göre sûfîler hakkında söylenen bu söz, onların aynı zamanda hadis ehli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum onların ahmak olmadığının bir delilidir. Üstelik güçlü kaynaklara göre ravilerden Süfyân'ın bir sûfî olduğu kesindir.[281]

İbnü'l-Cevzî, Süfyan'ın Asım'dan rivayetle şöyle söylediğini belirtmiştir: "Vekî bana, 'Neden hadis derslerini terk ettin?' diye sordu. Dedim ki, 'Bir grup sûfîyle arkadaş oldum, onlara hayrandım. Bana 'Hişam'ın hadis derslerini bırakmazsan seninle ilişkimizi keseceğiz.' dediler. Ben de dediklerini yaptım." Bunun üzerine Vekî, 'Onlarda ahmaklık var.' dedi."[282]

Alevî'ye göre bu çarpık bir nakil türüdür. Zira bir önceki rivayette Vekî'nin söylediği benzer bir cümleyi, Vekî Süfyân'dan, o da Asım'dan nakletmişti. Bu rivayette

---

[277] Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 22-24.
[278] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 452; Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 24.
[279] Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 24-25.
[280] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 452; Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 25.
[281] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 452; Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 25-26.
[282] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 452; Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 26.

ise Süfyan Asım'dan, o da Vekî'den rivayet etmiştir. Bu iki rivayet birbirini yanlışlamaktadır. Rivayet şekli nasıl olursa olsun bu sözlerde sûfîlere ahmaklık izafe edilmiştir. Oysaki onların hadis tahsil etme cihetinden dini konularda ihtiyatlı kimseler olduğu da söylenmektedir. Ayrıca Asım'ın tasavvuf camiasına hayran olduğu anlaşılmaktadır. Söylenen söz nakleden kişinin kastettiğinden farklı şeyler anlatmaktadır. Dolayısıyla bu sözleri aktaran kişi fırtınaya kapılıp hedefine ulaşamayan bir kaptana benzemiştir.[283]

İbnü'l-Cevzî Yahyâ b. Yahyâ'dan şöyle rivayet etmiştir: "Bana göre Hariciler sûfîlerden daha iyidirler."[284] Alevî, bu sözün bir Kur'an ayeti derecesinde hüccet(!) olmadığını dolayısıyla bu sözü gerekçe göstererek, hiç kimsenin fısk, sapkınlık ya da bidat ile itham edilemeyeceğini söyler. Yahyâ'nın Haricileri sûfîlerden daha çok sevmesi kendi temayülünü ortaya koyar ve kendisinden başka kimseyi bağlamaz. Burada asıl sorun rivayeti aktaran kişinin Yahyâ'yı hüccet kabul etmesidir.[285]

Dördüncü mesele, İbnü'l-Cevzî tasavvuf yolunu ve sûfîleri reddinde, mezhep imamlarının onları ayıplayıp kovmasını bir gerekçe olarak göstermiştir. Alevî'ye göre müçtehit imamlar kendi dönemlerinde sünnete uyup bidatlerden kaçınma hususunda herkesten çok daha titizdir ve durum böyle iken tasavvuf dine muhalif ise niçin bu imamlardan tasavvuftan sakındıran nakiller gelmemiştir? Oysa ki onların kelam ilminin ve sapkın mezheplerin zemmine dair nakilleri kitaplarında yer almaktadır.[286]

İmam Mâlik, "Ben dinde kelâmı benimsemiyorum. Bizim bölgemizin halkı da bunu sevmezler ve bundan sakınmak gerektiğini söylerler. Bu görüş Cehmiyye ve Kaderiyye hususundadır. Ben ancak peşinde amelin bulunduğu kelâmı benimsiyorum. Allah'ın dininde ve Allah hakkında kelâmî konuları dile getirip tartışmak yerine sükût etmek daha iyidir." demiştir.[287]

Hal böyleyken, imamların tasavvuf yolundan sakındırma hususundaki suskunlukları, tasavvufu dinden kabul etmelerine bir delil teşkil etmektedir. Onların tasavvufu destekleyen sözleri bulunmasa bile durum değişmezdi. Ancak tam tersi ümmetin cumhuru ve İslam milletinin önde gelenlerinin tümü tasavvufun dinin özü ve varılması gereken son gayesi olduğunu savunmuşlardır.[288] Alevî, İslam âlimlerinin

[283] Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 26-27.
[284] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 452-453; Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 27.
[285] Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 28-29.
[286] Alevî, *Tasavvufun Hakikati,* 29.
[287] Alevî, *Tasavvufun Hakikati,* 29.
[288] Alevî, *Tasavvufun Hakikati,* 30-31.

tasavvuf hakkındaki görüşlerine yer vermiş ve müçtehit imamlarca makbul bir yol olduğuna dair onların sözlerinden deliller getirmiştir:

Serrâc, *el-Lüma* adlı eserinde Hasan-ı Basrî'den (ö. 110/728) rivayetle şöyle der. "Ben tavafta bir sûfî gördüm. O zata cüz'i bir miktarda para vermek istedim. Bana, 'Benim dört danikim var bu bana kafidir.' dedi. Şahsın bu davranışına hayran kaldım."[289] Hasan-ı Basrî'nin İslam'daki yeri herkes tarafından bilinmektedir. Onun tavaf eden şahıs hakkında sûfî kelimesini kullanması ve "ona hayran kaldım" demesi tasavvufun o dönemde bilinen ve makbul olan bir yol olduğunu göstermektedir. İkinci asrın büyük müçtehitlerinden Süfyân-ı Sevrî şöyle söylemiştir: "Ebû Hâşim es-Sûfî'nin (ö. 150/767 [?]) katkısı olmasaydı, riyanın inceliklerini kavrayamazdım." Bu onun sûfîlere değer verdiğini kanıtlamaktadır.[290]

İmam Mâlik'in birçok yerde nakledilen şu sözü kendisinin de tasavvuf yolunda olduğunun delilidir: "Her kim tasavvufa girer de fıkha önem vermezse, zındıklığa bulaşmış demektir. Her kim de fıkıhçı olur da tasavvufla ilgilenmezse bu kez de fıska düşer. Her ikisini bir arada götürebilen kimse hakikat ehlidir." İmam Mâlik'in bu sözü söyleyip de tasavvufa dahil olmaması düşünülemez.[291]

İmam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) tasavvufa ilgisine dair *en-Nüsratü'n-Nebeviyye* adlı eserin yazarı (Bezzâr) şöyle söylemiştir: "İmam sûfîleri sever ve onların konumuna saygı duyardı. Başka bilginlere göstermediği hoşgörüyü onlara karşı gösterirdi."[292]

İmam Şafiî evliya zümresine yakınlık duyar onları severdi. Bu nedenle Rafizîlikle suçlanmış bunun üzerine o, şu şiiri yazmıştır:[293]

Bana dediler ki sen Rafizîliğe bulaştın.
Dedim ki asla, Rafizîlik benim dinim de itikadım da değildir.
Ben imamların en hayırlısını örnek alarak peşine takıldım.
Eğer veli sevgisi Rafizîlikse, ben herkesten daha çok Rafizîyim.

İmam Ahmed'in tasavvufla ilgisinin diğer âlimlerden daha çok olduğu görülür. Ahmed oğlunu sûfîlerle bir araya gelmeye teşvik eder ve "Onlar ihlas noktasında bizim

[289] Serrâc, *el-Lüma*, 22.
[290] Alevî, *Tasavvufun Hakikati,* 32.
[291] Alevî, *Tasavvufun Hakikati,* 33.
[292] Alevî, *Tasavvufun Hakikati,* 35.
[293] Alevî, *Tasavvufun Hakikati,* 36-37.

ulaşamadığımız bir aşamaya ulaşmışlardır." derdi.[294] İmam İbn Said en-Nisâburî *el-Hadâik* adlı kitabında şunları nakleder: İmam Ahmed b Hanbel'e denir ki, "Bu sûfî camiası mescitlerde ilimsiz olarak tevekküle bağlanıp oturmaktadırlar." Ahmed de "Hayır onları oturtan ilimden başkası değildir." der. Yine denir ki "Bunlar himmetli kimseler midir?" O da cevaben, "Yeryüzünde onlardan daha üstün bir himmet sahibi topluluk bilmiyorum." der. Bunun üzerine kendisine, "Bunlar kalkıp raks ediyorlar." denir. Cevaben der ki, "Onları rahat bırakın da biraz Rableri ile coşsunlar."[295]

Bazı âlimlerin tasavvuf ile ilgili görüşleri şu şekildedir:

İbrâhim b. Mûsâ Şâtıbî (ö. 790/1388) *el-İ'tisâm* adlı eserinde, "Hiç şüphesiz tarikata nispet edilen sûfiler, şeriatı yüceltme noktasında ittifak halinde olup, sünnete uyma konusunda ısrarlıdırlar. Onun adabına halel getirmeksizin, dalalet ve bidat erbabından en uzak kimselerdir. Bu nedenle onları ne bir sapkın fırkaya mensup ne de sünnet dışına meyledene bağlı görürüz. Onların çoğu âlim, fakih ve muhaddis zümresine mensup olup kendilerinden aslî ve fer'î dini bilgilerin öğrenildiği kişilerdir. Bu niteliklere sahip olmasalar bile en azından kendilerine yetecek kadar fıkıh bilgileri vardır."[296]

İbn Haldun *Mukaddime'*sinde şöyle söyler: "Gerçek şu ki; sûfî diye bilinen zümrenin yolu öteden beri ümmetin selefinin, sahabe ve tabiinin ve onlardan sonra gelenlerin izlediği hak ve hidayet yolu olmuştur.[297] Allame el-Bacûrî (ö. 1277/1860) *Cevheratü't-Tevhîd* adlı manzum eserinde, "Gerçek şu ki; tasavvuf, şer'i ilimlerin semeresi niteliğindedir." demiştir.[298] Allame el-Misnevî, Ebû Abdullah Kuraşî'den (ö. 599/1202) şunları rivayet eder. Kuraşî, duyanların akıllarını sarsan birtakım sözler sarf ederken kimileri kendisine, "Bunları nereden buldun ey Ebû Abdullah?" derler. O da şöyle cevap verir, "Sizin bıraktığınız yerden."[299]

İmam Şa'rânî, *Tabekâtü'l-Kübrâ*'sında şöyle söylemektedir: "Özellikle şeriat ilimlerinde derinleşmemiş kimselerin, Allah yolunda öne geçmesinin doğru olmayacağında sûfîler birleşmişlerdir. Bunun için bir sûfînin; şeriat ilminin zahir ve batınını, "âmm" ve "hâss"ını, "nasih" ve "mensuh"unu detaylı bir şekilde ve derinlemesine bilmesi gerekir. Ayrıca Arap dilinde de derinleşmiş olmalıdır. Öyle ki

[294] Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 37.
[295] Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 39.
[296] Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 49.
[297] Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 40.
[298] Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 46.
[299] Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 61.

Arapçanın mecazlarını, istiarelerini, teşbihlerini vb. bilmelidir. Şu hâlde sûfîlerin tümü fakihtir, fakat tersi söz konusu değildir."[300]

İmam Abdülkerîm Kuşeyrî (ö. 465/1072), "İslam tarihi boyunca herhangi bir asırda mutasavvıflardan bir şeyh varsa, mutlaka o dönemin âlimleri ona bağlılık göstermiş, saygılı davranıp bereketlenmişlerdir." demiştir.[301]

Sonuç olarak tasavvuf erbabı, müçtehit imamlar ve âlimler nezdinde en üstün mevkidedirler. Nitekim İzz b. Abdüsselam (ö. 660/1262), sûfîlerin rasih (derin) âlimlerden üstün oluşuyla ilgili şöyle söylemiştir: "Akıl sahibi kimse bilir ki Allah'ı bilen kişi Allah'ın hükümlerini bilen kişiden üstündür. Hatta arifler füru ve usul meselelerini bilen kimselerden de üstündür."[302]

Alevî'nin verdiği bu örnekler İbnü'l-Cevzî'nin, müçtehit imamların tasavvufu reddettiklerini ve sûfîleri ayıplayıp kovduklarını söylemek suretiyle, tasavvufu eleştirmesinin geçersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Alevî kitabında, *Telbîsü İblîs*'teki tutarsızlıklara ve delillendirme usullerindeki hatalara, aklî deliller ve İslam âlimlerinin sözlerinden yaptığı nakiller eşliğinde, mukayese yapmak suretiyle itiraz etmiştir.

[300] Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 59-60.
[301] Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 43.
[302] Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 45.

BÖLÜM III

İBNÜ'L CEVZÎ'NİN TASAVVUFA YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER VE ŞA'RÂNÎ'NİN CEVAPLARI

Olaylar ve düşünceler arasında yakın bir ilişki bulunması ve her görüş sahibinin yaşadığı dönemin sosyal, kültürel, siyasi, fikri ve hatta ekonomik şartlarından etkilenerek görüşlerini ileri sürmesi tarihi ve sosyolojik bir vakıadır. Bu bağlamda İbnü'l-Cevzî'nin *Telbîsü İblîs* adlı eserinde itikat ve amel ekseninde tasavvufa ve sûfîlere yönelttiği eleştirilerinde yaşadığı dönemin buhranları oldukça etkili olmuştur denilebilir. Ancak sûfîler, bir kişinin tasavvuf camiası hakkında hüküm verebilmesi için, o kişinin sûfîlerin terminolojisine vakıf olup, kullandıkları lafızların manasını ve mahiyetini bilmesini gerekli görürler.

İmamü'l-Harameyn Cüveynî (ö. 478/1085): "Eğer bize sûfîlerin küfrü gerektiren ve dalalete götüren sözlerini belirleyin dense; biz deriz ki, bu ulaşılması güç olan bir şeye heveslenmektir. Bu varması gayet zor, tevhit denizinin dalgalarına dek uzanan güç bir yoldur. Bu hakikatleri tam olarak bilemeyen kimse bu hususta fikir yürütemez, eğer fikir yürütürse kendisine zarar verir. Böylece kendi tırnağıyla kendi ölümünü hazırlayan kimseye benzer veya kendisini ateşten burnu ile koruyan kimsenin konumuna düşer. Çünkü başkasını tekfir etmek isterken, bu sefer kendisi dalalete düşmektedir."[303] sözleriyle hangi şartta olursa olsun sûfî olmayan kimselerin sûfîleri tekfir etmesinin sakıncalı olduğunu vurgulamaktadır.

Eserlerinde halkı bidat ve hurafelerin pençesinden kurtarıp ıslah etmeyi amaçlayan İbnü'l-Cevzî, kendine özgü bir yenilenme hareketine öncülük etmeye çalışmıştır. Ancak bu amaçla yazdığı *Telbîsü İblîs* adlı eserinde özellikle Eş'arî âlim ve sûfîler üzerinden zühd hayatını ve tasavvufun bütününü, herhangi bir ayrım gözetmeksizin ağır bir dille eleştirmiş, sûfîleri çoğu kez bidat, küfür ve zındıklıkla itham etmiştir. Bu nedenle sonraki dönemlerde, ilmi kişilikleriyle öne çıkan bazı sûfîler, ona itiraz etmiş; bu sûfîlerden Abdülvehhab Şâ'rânî ise, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye* adlı eserinin dokuzuncu bölümünde, isim zikretmek suretiyle, İbnü'l-Cevzî'nin yaptığı eleştirilerin bir kısmına cevap vermiştir.

---

[303] Alevî, *Tasavvufun Hakikati*, 60.

3.1. Tasavvufun Tanımı ve Kaynağına Dair Eleştiriler

Tarihi süreçte; gerek sübjektif karakterli bir ilim oluşu gerekse, sûfîlerin ve sûfî olmayan kimselerin bu ilme dair farklı algılarının bir yansıması olarak, sûfî kelimesinin kökeni ve tasavvufun tanımı hakkında çok farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Tasavvufun İslam kaynaklı olup olmadığı meselesi, onun müspet ya da menfi olarak tanımlanmasına önemli derecede etki etmiştir. Bu ilmi Kur'an ve sünnet kaynaklı olarak gören kimseler, genellikle bu kelimenin tanımını İslami öğretiler ve yaşam formları içinde ararken, aksini savunan batılı müsteşrikler ve bazı müslüman âlimler ise meseleye dışarıdan baktıklarından, tasavvufu İslam dışı felsefe ve inançlarla ilişkilendirerek tanımlamışlardır. Her iki cenahta da tasavvufun sûfî kelimesiyle aynı kökten geldiği genel kabul görmüş olup, bu nedenle kaynaklarda tasavvufun tanımından önce sufî kelimesinin tarihi ve filolojik kökenine yer verilmiştir.

Tasavvufu bidatle ilişkilendiren İbnü'l-Cevzî de, *Telbîsü İblîs* adlı eserinde, sûfîleri eleştirmeden önce, sûfî kelimesinin kökeni ve tasavvufun tanımı ve kaynağı hakkındaki görüşlerine yer vermiştir. Bu nedenle biz de öncelikle, bu kelimenin filolojik kökenine ve İslam tarihinde hangi dönemde ortaya çıkıp yaygınlık kazandığına, devamında ise tasavvuf kelimesinin tanımlarına ve kaynağına; İbnü'l-Cevzî'nin ve Şa'rânî'nin bu konudaki görüşleriyle karşılaştırmalı olarak yer vereceğiz. Ancak bu görüşler içerisinde gerek Arap grameri gerekse kelimenin mana ve mefhumu açısından, en tutarlı bilgileri sûfîlerin vereceği yadsınamaz bir gerçektir.

3.1.1. Sûfî Kelimesinin Filolojik Kökeni ve Tarihçesi

Kur'an'da ve hadislerde yer almayan sûfî kelimesine Hz. peygamber ve sahabe döneminde rastlanmamıştır. Serrâc, *el-Lüma* adlı eserinde bazı kimselerin, Resulullah'ın (as.) ashâbının ad ve lakap olarak sûfî kelimesini kullanmadığı, dolayısıyla bu kelimenin sonradan türetildiği, şeklindeki eleştirilerine şu şekilde cevap vermiştir:[304]

"Allah Resulü ile sohbetin ve sahabî adıyla anılmanın belli bir saygınlığı vardır. Sahabîlere sahabîlikten daha çok yakışacak bir isim bulunamaz. Bu, Allah Resulü'nün kendi şeref ve saygınlığından kaynaklanan bir özelliktir. Sahabî adı, bütün âbidlerin, zâhidlerin, mütevekkillerin, fukaranın, rıza ve sabır ehli kimselerle mütevâzilerin makamlarına hâizdir."

[304] Serrâc, *el-Lüma*, 21.

Sûfî ünvânı ilk olarak hicri birinci yüzyılın sonlarında yani tabiin döneminde kullanılmaya başlamakla birlikte hicri ikinci yüzyılın ortalarından itibaren yaygınlık kazanmıştır. Ebu Haşim el-Kufi (ö. 150/767), Kilab b. Cerî, Küleyb, Haşim el-Evkas ve Cabir b. Hayyan (ö. 200/815) bu nisbe ile anılan ilk şahsiyetlerdir.[305] İlk dönem tefsir ve hadis kaynaklarında bu kelime hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmaz. Bu durum ileriki dönemlerde sûfî kelimesinin nereden geldiği ve meşruiyeti sorununu ortaya çıkarmış, bu nedenle de sûfîler yazdıkları kitaplarda bu ilmin muhtevasından önce kelimenin hangi kökten geldiğine yer vermişlerdir.

Bazı kaynaklarda sûfîlerin kendilerini tanıtmak için herhangi bir kelime türetilmesine ihtiyaç bırakmayacak şekilde, çok sayıda haller ve yollarla mümeyyiz olduğundan bahsedilerek, önemli olanın isimlendirme değil, sûfîlerin sahip olması gereken sıfatlar olduğuna vurgu yapılmış olsa da yine aynı kaynaklarda sûfî kelimesinin nereden türetildiği ile ilgili çeşitli görüşlere de yer verilmiştir. Bu görüşleri şu şekilde sıralamak mümkündür:[306]

A. Ashâb-ı Suffe: İkamet ettikleri yere nispetle ehl-i Suffe ya da ashâb-ı Suffe isimleriyle anılan ve çoğu muhacirlerden oluşan bu topluluk[307], yalnızca ilim ve ibadetle uğraşmaları, yün giymeleri, garip ve fakir yaşantılarıyla mümeyyiz olduklarından benzer özellikler gösteren sûfîlerin öncüleri olarak kabul edilmişlerdir. Ancak bu görüş mana ve muhteva açısından doğru olsa da lisan açısından tutarlı değildir. Zira "suffe"ye nispet sûfî değil "suffî"dir.[308]

B. Saff-ı Evvel: Sûfîler yüzlerini Hakk'a dönüp O'nun huzurunda ilk safta yer aldıklarından bu isme nispet edilmişlerdir.[309] Bu söz sûfîlerin haline uygunluğu açısından doğrudur, çünkü onlar hem ibadet hem de muamelâtta (günlük işlerde) Allah'ın huzurundaymış gibi davranırlar. Allah'a yaklaşmanın, farzların edasının yanında nafileleri arttırmakla da mümkün olacağını[310] bildiklerinden camilerde ön saflarda namaz kılarlar. Ancak dil açısından sûfî kelimesinin "saff"tan türetildiğini söylemek doğru değildir. Zira "saff"a nispet sûfî değil "sâffî"dir.[311]

---

[305] Öngören, Reşat, "Sûfî", *DİA*, İstanbul 1988, XXXVII, 471.
[306] Bkz. Serrâc, *el-Lüma*, 21; Kelâbâzî*, Ta'arruf,* 59-64; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 527; Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb,* 95-98; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, 92-94.
[307] Baktır, Mustafa, "Suffe", *DİA,* İstanbul 1988, XXXVII, 469.
[308] Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 63; Kuşeyrî*, Kuşeyrî Risâlesi*, 527.
[309] Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 59; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, 76.
[310] Buhârî, "Rikâk", 38.
[311] Afîfî, *Tasavvuf,* 35.

C. Benu's-Sûfe: Sûfe (ç. Sûfân), Mekkeli olmayıp Kâbe'yle ilgili bir görev üstlenen veya hac ibadetlerinden birini düzenleyen kimselere denir. Benu's-Sûfe de Mudar kabilesinden bir soyun adı olup, İslam'dan önce Kâbe'nin bütün hizmetlerinin bu topluluk tarafından görüldüğü rivayet edilir.[312] Bunlar Hak için halka hizmet ettiklerinden, tasavvuf meslekiyle yakın oldukları düşünülerek böyle bir görüşte bulunulmuştur. Ancak iştikak yönünden sûfî kelimesinin "sûfe"den türetilmesi uygun değildir. Ayrıca böyle bir kabilenin İslam'dan önce veya sonra varlığından bahseden herhangi bir kaynağa da rastlanmamıştır.[313]

D. Safevî: Tasavvuf daha çok bir kalp tasfiyesi işidir. Bu nedenle sûfî kelimesinin safa (duruluk) ya da safevî (duru soydan gelenler) kelimelerinden türetildiğini ileri sürenler de olmuştur.[314] Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Su değdiği zaman demir nasıl paslanırsa kalpler de öyle paslanır."; "*Ey Allah'ın Resulü! Bunun cilası nedir?*"* diye sorulduğunda ise: *"Ölümü çokça hatırlamak ve çokça Kur'an okumak."*[315] cevabını vermiştir. Yine bir başka hadiste: *"Her şeyin cilası vardır, kalbin cilası ise Allah'ı zikretmektir."*[316] buyurulmuştur.

Hadislerde kalbin kararmasının ve buna mukabil tasfiyesinin delili vardır. Sûfîler de kalp tasfiyesine çok önem verdiklerinden tasavvufu safa ile ilişkilendirmişlerdir.

Bu âb u kil libâsından tasavvuf âri olmaktır.
Tasavvuf cism-i sâfî nûr-i Yezdân olmağa derler.[317]

"Tasavvuf, toprak ve sudan ibaret olan suretten temizlenmektir. Cismini saflaştırıp Allah'ın nuru olmak demektir." dizesi de bu manada söylenmiştir. Kelâbâzî, Arapça sarf kuralları açısından bu türetmeyi câiz görmekle birlikte Kuşeyrî, bunun çok uzak bir ihtimal olduğu görüşündedir.[318] Meşhûr sûfîlerden Abdülkâdir Geylânî de sûfî kelimesinin menşeinde bu görüşü benimseyenlerdendir.[319]

---

[312] İsfehânî, Hâfız Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabekâtü'l Asfiyâ,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*,* Beyrut 1988, I, 17; İbn Manzûr, thk. Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed, *Lisânü'l-Arab*, Kahire 1979, IV, 2528.
[313] Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2017, 52.
[314] Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 65; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 527; Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 95.
[315] Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. El-Hüseyn, *Şuabü'l-İmân*, thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglul, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, II, 353.
[316] Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, I, 396.
[317] (Şiir: İbrahim Efendi) Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* 476.
[318] Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 63; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 527.
[319] Geylânî, Abdülkadir, *Gunyetü't-Tâlibîn*, çev. A. Fârûk Meyân, Berekât Yayınevi, İstanbul 1971, II, 473.

E. Safv: Sûfî kelimesinin yüz çevirmek anlamına gelen Safv'dan türediğini düşünenler de vardır.[320] Nefse haz veren şeylerden uzaklaşmak, ruhunu rehine verip yalnızca cesediyle yaşayan insan durumuna düşmemek, tasavvufun temel esaslarındandır.[321] Sûfî, mâsivâdan yüz çevirmiş; kalbini kin, nefret, haset, fitne, riya ve kibir gibi hastalıklardan temizlemiş ve onu nefsani arzuların giremeyeceği, Allah'ın arşı olacak bir yer haline getirmiş kimsedir.[322]

"Dil esîrin olduğu günden beri âzâdedir.
Mâsivâya bağlanır mı bağlanan vicdan sana?"[323]

Bu dizelerle Muallim Nâci (ö. 1310/1893), gönlü Allah'la olanın O'ndan gayrısına iltifat etmeyeceğini dile getirmiştir.

F. Sophia: Bîrûnî (ö. 453/1061) ve onun ardından bazı müslüman âlimler ve batılı müsteşrikler sûfî kelimesinin "hikmet" anlamına gelen Yunanca "sophia" kelimesinden türetildiğini öne sürmüşlerdir.[324] Bîrûnî, sûfî kelimesinin Arapça olmadığını ileri sürmüş aynı görüşü Joseph von Hammer de (ö. 1856) savunarak, sûfîleri Hint coğrafyasında "çıplak bilgeler" diye anılan "gymnosophist"lere nispet ederek kelimenin kökeninin "sophos" olduğunu iddia etmiştir.[325] İslam dünyasında Yunan felsefesini tercüme faaliyetleri hicri ikinci asrın sonlarında başlamasına rağmen, daha öncede belirtildiği üzere sûfî kelimesine bundan bir asır önce rastlanmış olması; ayrıca tercüme yapan âlimlerin ilki olan Kindî'ye (ö. 252/866) Feylesûfu'l-Arab denildiği halde Sûfîyyü'l-Arab denilmemesi[326], gerek kronolojik gerekse mefhum açısından sûfî kelimesinin sophia'dan türetildiği görüşünü desteklemez.

Arapça uzmanı Alman şarkiyatçı Theodor Nöldeke (ö. 1930), sophos kelimesinin Âramî ve Arap dillerinde bilinmediğini ve kelimenin Yunancadan Arapçaya geçtikten sonra hep "sîn" harfiyle yazıldığını, dolayısıyla "sâd" harfiyle yazılan sûfî kelimesinin "sophos"tan gelmesinin mümkün olamayacağını belirtmiştir.[327]

---

[320] Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 52.
[321] Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 31.
[322] Gökcan, *Temel Ahlâkî Prensipleriyle Tasavvuf*, 68.
[323] Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar,* 30.
[324] Sâmî*,* Şemseddîn*, Kâmûs-i Türkî,* İstanbul 1978, 411; Yılmaz, H. Kâmil, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayınları, İstanbul 2017, 26.
[325] Afîfî, *Tasavvuf*, 36.
[326] Kaya, Mahmut, "Kindî", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 42.
[327] Öngören, "Sûfî", 471.

G. Sûf:

Sûfî kelimesinin Arapçada yün anlamına gelen "sûf"tan türediği görüşü dil, tarih ve mana yönünden en isabetli ve en çok kabul gören görüştür. Serrâc bu konuda şunları söylemektedir:[328]

"Sûfîler sadece bir ilimde teferrüd etmiş, sadece bir makam ve hale bürünmüş kimseler değillerdir. Aksine onlar bütün manevi ilimlerin kaynağı, hallerin barınağı, eskilerin ahlakının kendilerinde zuhur ettiği kimselerdir. Allah'la birlikte olmaları neticesinde, bir halden bir hale intikal etmede ve daima daha iyi ve güzele koşmadadırlar. Halleri böyle değişken olan ve devamlı ilerleyen kimselerin bu hallerden sadece birinin adıyla anılması uygun olmaz. Şayet içinde bulundukları en etkili hal veya makamla isimlendirilecek olsalar onlara her defasında ayrı bir isim vermek gerekirdi. Bu olmayacağına göre onları giyindikleri şeye izafe ederek sûfîyye adıyla adlandırmak gerekir. Zira yün giyinmek nebîlerin adeti, peygamberler ve asfiyânın şiarıdır."

Hz. Peygamberin, ashâbının ve geçmiş peygamberlerin yün giydiğine dair çok sayıda rivayet vardır. Sahabeden Ebû Bürde (ra.) şöyle anlatmaktadır: "*Hz. Aişe'nin huzuruna girdim. Bize katlanmış bir yün elbiseyle kalın bir çarşaf çıkardı ve*: '*Resulullah (as.) bu iki elbise içinde ruhunu teslim etti*' *dedi*."[329] Hz. Peygamber, kendisi yün elbise giydiği gibi ashâbına da tavsiye ederek: "*Yünden elbise giyiniz ki kalbinizde imanın tadını tadasınız.*"[330] buyurmuş, ashâb da bu tavsiyeye uymuştur. Ebu Hüreyre ve Fudale b. Ubeyd, Sahabe-i Kiram hakkında şöyle demişlerdir: "*Açlıktan iki büklüm oluyorlardı. Onları gören fakat tanımayan bedevîler kendilerini mecnun zannederlerdi. Elbiseleri yündendi. Bu yüzden terledikleri zaman, yağmur altında kalan koyunlardan çıkan koku gibi etrafa bir koku yayılırdı.*"[331] Yün elbise giymek geçmiş peygamberlerin de adetiydi. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Ravha'daki sahraya, ayakları çıplak, üzerlerinde yün elbise bulunan, Beytullah'ı ziyaret etmek için yola çıkmış, yetmiş tane nebî uğradı.*"[332] İbni Mesud'un rivayet ettiği başka bir hadis ise şöyledir: "*Hz. Mûsa (as.) Rabbi ile konuştuğunda üzerinde yün şalvar, yün cübbe, yenleri yün olan yün elbiseler vardı*."[333]

---

[328] Serrâc, *el-Lüma*, 20-21.
[329] Buhârî, "Hums", 5; Müslim, "Libas", 35; Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâru'l-Garbi'l-İslamî, Beyrut 1996, "Libas", 10.
[330] Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, V, no: 6151.
[331] Ebû Dâvûd, "Taharet", 128.
[332] Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsılî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selîm Esed, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Dımeşk 1989, 13/201.
[333] Tirmizî, "Libas", 10.

Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'i vasfettiği şu sözlerinde yün giymeyi tevazu alametleri arasında saymıştır: "*Resulullah (as.), bir kölenin bile davetine gider, merkebe biner ve yün elbise giyerdi.*"[334] Aynı şekilde sûfîler de zühd, takvâ ve tevazu göstergesi olarak kabul ettikleri yün kıyafetleri tercih etmişler bu nedenle de sûfî ismiyle anılır olmuşlardır. Sûfîlerin sahip oldukları manevi haller ve kalp safiyeti gibi sıfatlarla tanıtılmasında ispatı zor bir iddia ve makam davası vardır. Bu nedenle de giydikleri kıyafetle tanınmaları daha doğrudur.[335]

Sûfî kelimesinin "sûf"tan türediği görüşü tasavvuf kelimesinin iştikakı bakımından da en uygun görüştür. Zira Arapçada kamîs (gömlek) giymeye takammus denilmesi gibi sûf giymeye de tasavvuf denilmektedir.[336]

Bütün bu görüşlerin dışında sûfî kelimesinin "sıfat" kelimesinden, bir çöl bitkisi olan "sufane"den ve ense saçı manasına gelen "sufatu'l-kafa" dan türetildiğini söyleyenler olmuşsa da dil kaidelerine en uygun görüş "sûf"tan türetildiği görüşüdür.[337]

İbnü'l-Cevzî, bu görüşlerden sûfîlerin tercih ettikleri fakir yaşantı sebebiyle ashâb-ı Suffe'ye nispet edilmesine hem dil kuralları açısından hem de sufîlerin yaşantısının ashâb-ı Suffe'yle bir ilgisi olmadığı düşüncesiyle karşı çıkar. Ona göre ashâb-ı Suffe, mescidde fakir olduklarından dolayı zarureten kalmış, ancak durumları düzeldikten sonra mescidi terk etmişlerdir. Bu durumda ehl-i Suffe, fakirliği sûfîler gibi tercih etmemiş, zorunluluktan bu şekilde yaşamışlardır. Ayrıca sahabeden hiç kimse sûfîler gibi vecde gelip coşmak, bayılmak çığlık atıp sağa sola çarpmak gibi fiiller sergilememiştir.[338] Dolayısıyla sûfîlerin öncüsü sayılamazlar. İbnü'l-Cevzî'nin, sûfîliğin ehl-i Suffe'yle hiçbir ilgisinin bulunmadığı görüşü, aslında tasavvufun Kur'an ve sünnet kaynaklı olmadığı fikrinin bir yansımasıdır. Sûfîlerin çöl bitkileriyle beslenmeleri sebebiyle bir çöl bitkisi olan "sufane"ye nispet edilmesine de karşı olan İbnü'l-Cevzî, onların bu ismi daha çok, cahiliye döneminde Kâbe'ye hizmet eden benu's-Sûfe kabilesinden aldığı görüşünü benimsemek suretiyle[339], sûfîleri cahiliye adetlerine devam eden, bidat ehli bir topluluk olarak gördüğü izlenimini vermektedir.

İbnü'l-Cevzî'nin aksine, sûfîlerin yaşantısını ehl-i Suffe'yle bağdaştıran Şa'rânî'ye göre; sahabe, kendi arzularına âşık olan ve kuvvetli bir cezbe olmadan içinde

[334] Tirmizî, "Cenâiz", 32.
[335] Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif,* 94.
[336] Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 527.
[337] Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, 23.
[338] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 325-326.
[339] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 215-217.

bulundukları nefsani halleri terk edemeyecek olan kimselerin aksine, Rablerinden aldıkları kuvvetle nefsin arzularından kendilerini alıkoyabilirler.[340] Bu nedenle onların sûfîler gibi cezbeye kapılmadığını dolayısıyla yaşamları itibarıyla sûfîlerin öncüsü olamayacaklarını söylemek doğru değildir. Nitekim sayıları dört yüz civarında olan ehl-i Suffe; Hz. Peygamberin sünneti gereği zühd hayatı yaşamış, zayıf düşmüş bedenlerinin sadece mahrem yerlerini örterek yamalı elbiseler giyinmiş ve bu konuda sûfîlerin öncüsü olmuşlardır.[341] Yaşamları itibarıyla sûfîleri ehl-i Suffe'yle irtibatlandıran Şa'rânî'nin, sûfî kelimesinin kökeni ile ilgili bir görüşü tespit edilememiştir.

3.1.2. Tasavvufun Tanımı

Allah Teâlâ, insanı zahiri ve batını unsurlarıyla, mürekkep bir varlık olarak yaratmış ve ondan; uyarıcı[342] ve yol gösterici[343] Kur'an'ın rehberliği ile Hz. Peygamber'in güzel örnekliğine[344] tâbi olarak, karşısına çıkan her türlü engele mukavemet gösterip, iç ve dış varlığını tezkiye etmesini talep etmiştir.[345]

Şüphesiz ilk dönem müslümanları Hz. Peygamber'in terbiyesi altında olduklarından bu manada en güzel seyri ve gelişimi göstermiş kimselerdir. Ancak onlar, içinde bulundukları hallerin hiçbiriyle anılmamış, Hz. Peygamber'in sohbetinde bulundukları için "sahabe" adını almışlardır. Sonraki dönemlerde sahabenin sohbetinde bulunanlara "tabiin", onların sohbetinde bulunanlara da "tebeu't-tabiin" unvanları verilmiştir. İbadet, zühd ve takvâ hususunda özen gösterip öncekilerin yolunu izleyen kimselere, önceleri "âbid" ve "zâhîd", denirken, zamanla ortaya çıkan bidatlere karşı Ehl-i sünnet seçkinlerinin her an Allah'la birlikte olma ve zahirî âleme aldırış etmeden iç kuvvetlerini ve ruhi kabiliyetlerini geliştirme gayretlerine ise hicri ikinci yüzyıldan itibaren tasavvuf denilmiştir.[346]

Sûfîler bütün devirlerde, ruhi tecrübelerini tavsif ve ifade edemeyecekleri hususunda ittifak ettiklerinden büyük bölümü susmayı tercih etmiş, bu tecrübeyi izah etmeye çalışmamıştır. Onlar idrak veya müşahede ettikleri yahut da kendilerine

---

[340] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 212b.
[341] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 212a.
[342] Duhan, 44/3.
[343] Bakara, 2/2.
[344] Ahzâb, 33/21.
[345] Ahzâb, 33/33; Maide, 5/6.
[346] Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi,* 63-64; Molla Camî, *Nefahâtü'l-Üns,* 110; Ateş, Süleyman, *İslam Tasavvufu*, Radikal Yayınları, yy. ts., 5.

keşfolunan şeyi vicdani veya zevki bilgi olarak nitelemekle yetinmişlerdir. Zira dil, bu bilgiyi ifade ve lafza dökmekte yetersiz kalmaktadır. Fakat bu durum bazı sûfîlerin tasavvuf hakkında tarifler ortaya koymasına engel teşkil etmemiştir.[347]

Eşrefi mahlukat olarak yaratılan ve kendisini hemcinslerinden ayıracak iç ve dış niteliklerle donatılmış olan her insan, yaratılış bakımından biriciktir. Ezeli olan Allah, her tene ayrı bir koku ve renk vermiştir. Bu sebeple sûfîlere göre Allah'a ulaşmanın yolları, O'na ulaşmak isteyen mutasavvıfların sayısı kadardır. Her sûfînin tarifi, kendi ruhi hayatı için ölçü kabul ettiği bir hususa veya bu hayatın özüne dair önemli gördüğü temel bir özelliğe işaret etmektedir.[348] Bu durum tasavvufun çok farklı şekillerde tanımlanmasını da beraberinde getirmiştir. Kaynaklarda bine yakın tasavvuf tanımının olduğundan bahsedilmektedir.[349]

İlk dönem sûfîlerinden Ma'rûf-i Kerhî şöyle demiştir: "Tasavvuf, hakikatleri alıp yaşamak, insanların ellerinde bulunan şeylerden ümit kesip yüz çevirmektir."[350] Bu, marifet ve zühd içerikli bir tanımdır. Ebû Süleyman Dârânî ise: "Tasavvuf, sûfînin üzerinde Allah Teâlâ'dan başka kimsenin bilmediği bazı fiillerin işlemesi ve Allah'tan başka kimsenin bilmediği şekilde sûfînin Allah'la olmasıdır."[351] demek suretiyle, aslında tasavvufun hiçbir şekilde ehlinden başkası tarafından anlaşılamayacağına vurgu yapmıştır. Serî es-Sakatî (ö. 251/865): "Tasavvuf, güzel ahlaktır."[352] derken, Cüneyd-i Bağdâdî, tasavvufun ne olduğunu soranlara farklı cevaplar vermek suretiyle şu tarifleri yapmıştır:[353] "Tasavvuf, Allah Teâlâ'nın seni nefsani sıfatlarından öldürüp kendisi ile ihya etmesidir."; "Tasavvuf, kalbini hiçbir şeye bağlamadan Allah Teâlâ ile birlikte olmandır."; "Tasavvuf, (Allah için nefisle yapılan) hiç sulhu olmayan bir savaştır." Semnûn (ö.297/909) tasavvufu: "Hiçbir şeyin sana, senin de hiçbir şeye malik olmamandır." şeklinde tanımlayarak fakr kavramını ön plana çıkarmıştır. Ruveym b. Ahmed (ö. 303/915): "Tasavvuf, nefsi Allah'ın iradesine teslim etmektir."[354] derken, İsmail b. Nüceyd'e (ö. 366/976) göre: "Tasavvuf, şeriatın emir ve yasakları altında sabretmektir."[355]

---

[347] Afîfî, *Tasavvuf*, 36.
[348] Afîfî, *Tasavvuf,* 36.
[349] Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, 90; Öngören, Reşat, "Tasavvuf", *DİA,* İstanbul 1988, XL*, 119.*
[350] Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 529.
[351] Attâr, Feridüddîn, *Evliya Tezkireleri*, çev. Süleyman Uludağ, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005, 268.
[352] Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, I, 23.
[353] Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 528-529.
[354] Serrâc, *el-Lüma*, 24.
[355] Sülemî, Ebû Abdurrahmân, *Sülemî'nin Risâleleri: Tasavvufun Ana İlkeleri*, çev. Süleyman Ateş, AÜ Yayınları, Ankara 1981, 27.

Görüldüğü üzere tasavvuf, henüz teşekkül döneminde, sûfîler tarafından farklı şekillerde tanımlandığı gibi, aynı sûfi tarafından o anki hal ve mertebesine bağlı olarak farklı zamanlarda farklı şekillerde de tanımlanabilmiştir. Bu tanımlarda daha ziyade zühd, takvâ, nefisle mücadele ve kalbini mâsivâdan uzaklaştırıp Allah'a tahsis etme söz konusudur.

Klasik dönem sûfîleri, yazdıkları eserlerde önceki sûfîlerin görüşlerini ve hâl tercemelerini aktarmakla birlikte, tasavvufun ne olduğu hususunda kendi görüşlerine de yer vermişler, özellikle tasavvufun bir ilim oluşuna vurgu yapmışlardır.

Serrâc tasavvufu üç şekilde tarif etmektedir:[356]

1. İlme uygun tarif: "Tasavvuf, kalplerin kirlerden temizlenmesi, yaratıklara karşı güzel huylarla muamele, şer'i meselelerde Allah Resulü'ne tabi olmaktır."
2. Hakikat kavramına uygun tarif: "Mülkiyet ve varlık iddiasından uzaklaşmak, göklerin yaratıcısına bağlanarak beşerî sıfatların esaretinden kurtulmaktır."
3. Hak lisanına uygun tarif: "Sûfîler, Allah'ın beşerî sıfatlardan temize çıkarıp, tertemiz arıttığı kimselerdir." Birinci tarifte tasavvufun ilmî yönüne, ikinci ve üçüncü tariflerde ise marifet yönüne dikkat çekilmiştir.

Kelâbâzî: "Tasavvuf, amellerin mirası ve neticesi olarak açığa çıkan ve ancak ameli sağlıklı olanların varis olabileceği hâllere dair bilgilerdir." demek suretiyle yaptığı tarifte "hâl ilmi" kavramını ön plana çıkarmıştır.[357] Sûfî kelimesinin muazzam manasını safa (eşyanın latif ve hoş olan kısmı) ile ilişkilendiren Hücvirî'ye göre, var olan her şey safanın zıddıdır. Ehli olanlar için bu mana güneşten daha açıktır ve anlatılmaya ihtiyacı yoktur. Sevgi ile saf hale gelen yahut sevgilinin saf hale getirdiği kimse sûfîdir. Ancak sûfî sevginin içinde istiğrak halinde olup, sevgiyle değil sevgiliyle meşguldür. Tasavvuf, aslolan safanın fer'idir. Safa inci gibi pırıl pırıl parlayan bir mana, tasavvuf ise zorluk ve külfet içinde olsa da şikâyet etmeden bu mananın hikâye edilmesidir. Bu ifadelerden Hücvirî'nin, tasavvufu sevgiliye ulaştıran çileli bir yol olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim bu yolda kemâle erenlere sûfî, bu yolun gayretkeş taliplilerineyse mutasavvıf denilmektedir.[358]

---

[356] Serrâc, *el-Lüma*, 26.
[357] Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 143.
[358] Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 98.

Klasik eserlerde, şer'i ilimlere tabi oluşu üzerine vurgu yapılarak savunulan ve ilim olma sürecine giren tasavvuf, hicri altıncı yüzyılda Ebû Hamîd Gazâlî'nin elinde rüştünü ispat etmiş ve dinî ilimler arasında yerini almıştır.

Gazâlî'nin ilimler tasnifinde şer'i ilimler; usul ilmi, füru ilmi, hazırlayıcılar ve tamamlayıcılar olarak dört kısma; bunlardan füru ilmi ise kendi içinde iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi, dünya işlerinin tanzim edilmesiyle alakalı olan fıkıh ilmi, ikincisi ise ahiret işlerinin tanzimiyle alakalı olup mükâşefe ve muâmele olmak üzere ikiye ayrılan tasavvuf ilmidir.[359] Mükâşefe ilminin gayesi kalp aynasının pisliklerden arınarak saflaşması, muamele ilminin gayesi ise saflaşmış olan kalpte sabır, şükür, korku, zühd, takvâ, kanaat gibi vasıfların yerleşik hale gelmesidir.[360] Sonuç olarak tasavvuf, kalbi yalnız Allah'a bağlayıp mâsivâdan ilgiyi kesmektir.[361]

Abdülkâdir Geylânî sufî kelimesini safa ile ilişkilendirmektedir. Bu yüzden sûfî, Allah Teâlâ'nın temiz ve pak eylediği saf ve hâlis kul demektir. Sûfî nefsin afetlerinden ve kötülüklerinden uzak olan, en güzel yolun yolcusu, kalbinde Allah'tan başkası olmadığı halde hakikatlerle uğraşan kimsedir. Tasavvuf ise Hak ile sıdk, halk ile iyi geçinmek demektir.[362]

İbn Haldun, "Tasavvuf, ibadete ısrarla devam etmek, Allah'a yönelmek, dünyanın süs ve aldatıcılığından yüz çevirmek, kalabalığın itibar ettiği zevk, mal ve şöhrete sırt çevirmek ve ibadet edebilmek için halktan ayrılıp halvete çekilmektir."[363] şeklinde geniş bir tarif vermiş olsa da bu tarif, tasavvufun zahirine yönelik olup batını yönünü ifade etmekten uzaktır.

Tasavvuf eğer mahiyeti üzerinden tarif edilecek olursa, sınırsız sayıda tarife ulaşılır ve etrafını cami ağyarını mâni bir tarifin yapılması mümkün olamaz. Bu nedenle bazı âlimler, sûfîlerin yaptıkları tanımlardan örnekler vermekle birlikte, tasavvufun en kapsamlı tarifini vermeye çalışmışlardır. Abdürrezzak Kâşânî, (ö. 736/1335) tasavvuf ve sûfîliği, "Dışta ve içte şeriatın edeplerini yerine getirmektir." şeklinde tarif eder. Şeriatın edepleri ise ilahî ahlaktır.[364] Seyyid Şerîf Cürcânî (ö. 816/1413) ise: "Tasavvuf, bir mezheptir ki o mezhebin her şeyi ciddidir. O mezhebe ciddi olmayan hiçbir şeyi karıştırmazlar." der ve tasavvufu şu şekilde tarif eder: "Tasavvuf, zahiri manada şeriat

[359] Gazâlî, *İhyâ,* I, 49-50; Gazâlî, *el-Munkız,* 57.
[360] Gazâlî, *İhyâ*, I, 57-58.
[361] Gazâlî, *el-Munkız*, 37.
[362] Geylânî, *Gunyetü't-Tâlibîn*, 473.
[363] İbn Haldun, *Mukaddime,* II, 669.
[364] Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 135.

adabına vakıf olmaktır. Bu takdirde zahirden olan hükümleri batında görür. Batını manada da şeriat adabına vakıf olmaktır. Bu takdirde ise batını hükümleri zahirde görür. Bu iki ru'yetle edeplenen kimse için kemâl hâsıl olur."[365] Her iki tarifte de tasavvufun şeriattan bağımsız ya da şeriata aykırı bir ilim olmadığına aksine şeriatın itikadî, fıkhî ve ahlakî öğretilerine dahil olduğuna vurgu yapılmıştır.

İbnü'l-Cevzî'ye göre ilk dönem sûfîleri nezdindeki tasavvuf; nefisle mücadele etme ve onu düşük huylardan uzaklaştırıp zühd, hilim, sabır, ihlas ve sıdk gibi dünyada övgü, ahirette sevap kazandıran hasletlerden ibaret olan "güzel ahlâk"a iletme çabasıdır. Tasavvufun güzel ahlak ile tanımlanmasına karşı çıkmayan İbnü'l-Cevzî, "hakikat" kavramı ile yapılan tanımlamaları ise reddetmiştir. Nitekim, kendisine Ruveym b. Ahmed'in, "Tüm insanlar şekil ve görüntüler üzerinde durdular. Bu taife ise hakikatler üzerinde durdu. Tüm insanlar kendilerini şeriatın zahiriyle muhatap kıldılar. Bunların talepleri ise hakiki bir verâ ve sürekli bir sıdk idi." sözü nakledildiğinde; "Demek ki bunlar bu taifenin ilkleriydi ve İblis bunları birtakım şeylerle aldattı! Sonra onların takipçilerini aldattı ve zaman içerisinde İblis onlara tamamen hâkim oldu." demiştir.[366]

İbnü'l-Cevzî, zaman içerisinde batını unsurların eklenmesiyle bozulduğunu düşündüğü tasavvufu, *Telbîsü İblîs*'in satır aralarındaki ifadelerle; bidat ehli, cahil[367] ve zındıkların uydurduğu[368], şeriata muhalif bir mezhep[369] olarak tanımlamıştır. Zâhid, âbid ve sûfî gibi isimlendirmelere karşı çıkan ve Hz. Peygamber zamanında kişilerin iman ve İslam'a nispetle "mü'min" ve "müslüman" olarak adlandırıldığını belirten İbnü'l-Cevzî'ye göre; zamanla dünyadan el etek çekerek zühde ve ibadete takılı kalan ve kendilerine has bir yol edinen insanlar türemiş ve bu kişiler "zâhid", "âbid" ve "sûfî" gibi isimlerle anılmaya başlamıştır.[370]

Et-Tabekâtü's-Suğrâ adlı biyografik eserinde bahsettiği hocalarının ve kendi dönemindeki âlimlerin hemen hepsini tasavvufla ilişkilendiren Şa'rânî, zikrettiği her âlimin biyografisinde; "sûfî", "âbîd", "zâhîd" ifadelerine yer vermiştir.[371] Ona göre hakikat; eşyayı haddi zatında sahip olduğu mahiyeti üzere bilmektir. Bu ise şeriatın hakikatidir. Zira kanun koyucu Allah ancak gerçeği bildirir. Tasavvuf yolunun gayesi de

[365] Cürcânî, *Ta'rîfât: Tasavvuf Istılahları,* 103.
[366] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 217-218.
[367] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 219,223,334.
[368] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 455,457.
[369] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 433,455.
[370] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 215.
[371] Örnek olarak bkz. Şa'rânî, Abdülvehhâb, *et-Tabekâtü's-Suğrâ,* thk. Ahmed Abdürrahîm es-Sâih, Mektebetü's Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 2005, 33.

riyazet ve mücahedeyle ilim ve yakîn makamına ulaşmak suretiyle gerçeğe muttali olmaktır.[372] Şa'rânî'ye göre tasavvuf, batını yönüyle birlikte tam olarak tarif edilemez. Çünkü bütün manaları ve hakikatleri; işaretler, örnekler ve lafzî açıklamalar yansıtamazlar. Hakikatin gücü ve etkisinin yüksekliği sebebiyle sûfîler dehşete düşerler ve hissettiklerini tam olarak anlatamazlar.[373] Bu nedenle tasavvufu sûfilerin yolu olarak kabul eden Şa'rânî, Gazâlî'nin zahiri ilimlere muvafık olarak yaptığı, "sûfî; ihlaslı bir şekilde ilmiyle amel eden alimden başkası değildir."[374] şeklindeki tanımı benimsemiştir.

3.1.3. Tasavvufun Kaynağı

İslami ilimler arasında menşei en çok tartışılan disiplinlerden biri de tasavvuftur. Sûfîler açısından tasavvufun İslam kaynaklı bir ilim oluşu tartışma götürmez bir gerçektir. Ancak bazı müslüman âlimler, Selefî akımın öncüleri ve müsteşriklerin, tasavvufu doğrudan İslam dışı felsefe ve inançlarla ilişkilendirmesi veya ilim olma ve yayılma sürecinde tasavvufun İslami öğretilerin yanı sıra, İslam dışı yabancı unsurlarla da dolduğunu savunmaları, bu ilmin kaynağını tartışılır hale getirmiştir.

İslam'ın kısa süre içinde doğduğu yerle sınırlı kalmayıp geniş bir coğrafyaya yayılması farklı felsefe, inanç ve kültürlerle karşılaşmayı ve karşılıklı etkileşimi de beraberinde getirmiştir. Ancak bu etkileşimi, tasavvufun teşekkülünü sağlayan İslam'ın iç dinamiklerini görmezden gelip, tasavvufun doğuşuna ve gelişimine zemin hazırlayan ana unsur olarak görmek, gerçekçi ve tutarlı bir yaklaşım değildir. Aslında sûfîler de tasavvufun yayılma sürecinde aralarına sahte sûfîlerin karıştığını ve bu iddiacıların bidat ve hurafeleri yaymak suretiyle halkı İslami geleneklerden uzaklaştırıp, şer'i mükellefiyetleri düşürmeye çalıştıklarını tespit etmiş ve tasavvufu bu tür bozuk akide ve uygulamalardan arındırıp[375], onun Kur'an ve sünnet kaynaklı olduğunu göstermek için çeşitli eserler kaleme almışlardır. Tasavvufun ismen Kur'an'da ve hadislerde geçmese de bir yaşam tarzı olarak her iki kaynakta da yer aldığını savunan sûfîler, eserlerinde yer verdikleri tasavvufi kavramları Kur'an ve hadisler çerçevesinde açıklamaya çalışmışlardır.

---

[372] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 197a.
[373] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 204b.
[374] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 179b.
[375] Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 22.

Tasavvufun dış kaynaklı olduğunu iddia edenler, Hint, İran, Mısır, Yunan, Yahudi ve Hıristiyan mistisizminden doğan bir sistem olduğuna dair bazı nazariyeler ileri sürmüşlerdir. Ancak bu nazariyeler sübjektif olmaktan öteye geçememiştir.

Otto Delitsch (ö. 1882), Sâmî dinlerdeki mistisizmin kökünün ârî ırktan geldiğini, zira Sâmîlerin ilim ve sanatta mutlak bir kabiliyetsizlik içinde olduklarını iddia eder. Bu yüzden de İslam mistisizminin, Arap-İslam fatihleri tarafından fethedilen ârî milletlerin, bilhassa İranlıların milliyet, dil ve ırkî tesirlerinin bir şekli olduğunu söylemiştir. Bu iddiayı tamamen çürüten Louis Massignon (ö. 1962) ise: "Gerçekte fethedilmiş bölgelerin ne grameri ne edebiyatı, fatih Arapların İslami doktrinlerine bir etki etmemiştir." demektedir.[376]

Tasavvufun ârî aklın ürünü olduğunu düşünen şarkiyatçıların en önemli referans kaynağı, tasavvuf ile Hint inançları arasındaki benzer kavramlara işaret eden Bîrûnî'nin *Tahkîku mâ li'l-Hind* adlı eseridir. Her ne kadar Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273) ve Sadî-i Şirâzî (ö. 691/1292) gibi sûfîlerin şiirleri "Vedanta"larla karşılaştırılıp, tasavvuftaki "fenâ" ve Budizm'deki "nirvana" arasında bir benzerlik kurulmuş olsa da bu benzerlik yüzeyseldir.[377] Raynold Nicholson, her iki deyimin de ferdiyetin fâniliğine işaret ettiğini; fakat "nirvana"nın sırf menfi bir deyim olmasına karşılık, "fenâ"nın Allah'ta ebedî bir hayata kavuşmak anlamına gelen "bekâ" ile birlikte bulunduğunu söylemiştir.[378] Bununla birlikte tarihi açıdan tasavvuftan önce müslümanlarla Hintlilerin karşılaştığını teyit eden herhangi bir delil yoktur. Üstelik Bîrûnî'nin *Tahkîk* isimli eserinin teyit ettiği gibi, tasavvuf sistemleşinceye kadar Arapçada Hint kültürü ile ilgili yazılı bir eser de yoktu. Bu kitap ise tasavvufun sistemleşmesinden ancak uzun zaman sonra yazılmıştır. Fakat bu durum birtakım Hint düşüncelerinin, tasavvufun kaynağı olmamakla birlikte, tasavvufa hiçbir tesiri olmadığı anlamına da gelmez.[379] İbrahim b. Edhem (ö. 161/778), Şakîk-ı Belhî (ö. 194/810) ve Ebû Hâmid Hadraveyh (ö. 240/854) gibi ilk dönem sûfîlerinin, İslam fetihlerinden önce Budizm'in kalelerinden biri sayılan Belh şehrinde yaşamış olması bu durumu mümkün kılmaktadır. Hint tasavvufunun tesirinde kaldığında şüphe olmayan sûfîlerden birisi de kendisine "murakabe-i enfas" diye bilinen Hint metodunu öğreten, Ebû Alî Sindî'den tarikat telakki ettiğini söyleyen Ebû Yezîd Bestâmî'dir.[380]

---

[376] Ateş, *İslam Tasavvufu*, 52.
[377] Öngören, "Tasavvuf", 124.
[378] Nicholson, *The Mystics of Islam,* 53.
[379] Afîfî, *Tasavvuf*, 58-59.
[380] Afîfî, *Tasavvuf*, 77; Uludağ, Süleyman, "Bâyezîd-i Bistâmî", *DİA,* İstanbul 1992, V, 239.

Tasavvufun menşeinde eski Yunan tesiri olduğunu savunanlara göre, Hıristiyan mistisizminin şekillenmesinde müessir olup, sudur ve işrak öğretilerini bünyesinde barındıran Yeni Eflatunculuk, inkişaf ettiği Mısır ve güney Suriye'nin müslümanlar tarafından erken dönemde fethedilmesiyle birlikte tasavvufun da kaynağı olmuştur. Zira fetihlerle birlikte Yunan mistisizmi, Suriye ve Mısır'ın müslüman sakinlerince kolayca elde edilebilmiş, ayrıca bahsedilen bu bölgeler İslam mistisizminin doğduğu ilk yerler olmuştur.[381] Ancak tasavvufun ilk nüvesi olan zühd hareketinin Yeni Eflatunculuktan kaynaklandığı fikri gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü tercümeler yoluyla Yunan felsefesinin müslümanlar arasında yayılması, tasavvufun zühd devresinden sonra gerçekleşmiş, ayrıca ilk sûfîler prensip olarak felsefeye karşı çıkmışlardır.[382]

Tasavvufun kaynağı ve tarihi gelişimi üzerine geniş araştırmalar yapan Nicholson, yazdığı ilk eserlerde Yeni Eflatunculuk ve Hristiyanlık tesirlerine yoğunlaşmışken, sonradan yaptığı araştırmalarla, her mistik geleneğin ait olduğu dinin özelliklerini taşıdığı sonucuna varmış, böylece ilk zühd hareketinin İslam'daki kökenleriyle zorlanmadan açıklanabileceğini kavramıştır.[383]

Özellikle Yahudi-Hristiyan unsurlardan Arapçaya geçmiş olan ve sûfîler tarafından kullanılan bazı terimleri (lâhut, nâsût, ceberut, melekût vb.) dikkate alarak bazı müsteşrikler, İslam'ın ve tasavvufun Yahudi ve Hristiyan muhitten etkilenmiş olduğunu iddia etmişlerdir.[384]

Semavî dinlerin hepsi aynı kaynaktan beslendiği için birbirlerine tesir etmeleri ve benzemeleri aslında tabii bir durumdur. Bütün ilâhî dinlerin hedefi insanları mahlukata kul olmaktan kurtarıp Allah'a kul yapmaktır. Bunların temeli ise Allah'ın varlığına, birliğine ve ahiretteki hesaba inanıp bu imanın gereği olarak iyi işler yapmaktır. Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadar gelen bütün dinler, asılları itibarıyla tevhide dayalıdır. Etki ettikleri coğrafyalar, diller ve insan toplulukları da birbirine benzerdir.[385] İslam dini, kendisinden önceki dinlerin tasdik edicisi[386] ve tüm semavî dinler arasında en olgunudur.[387] Bu nedenle önceki dinlerle benzerlik ihtiva etmesi mümkün ve tabiidir. Kur'an'da adı geçen tüm peygamberlerin hayatında zühd, sabır,

[381] Nicholson, *The Mystics of Islam*, 48-49.
[382] Türer, Osman, *Tasavvuf Tarihi*, Ataç yayınları, İstanbul 2019, 44.
[383] Nicholson, *The Mystics of Islam*, 38; Schimmel, Annemarie, *Mystical Dimensions of Islam*, The University of North Carolina Press, Carolina 1975, 10.
[384] Türer, *Tasavvuf Tarihi*, 45.
[385] Ateş, *İslam Tasavvufu*, 53-54.
[386] Âli İmran, 3/3.
[387] Mâide, 5/3.

takvâ, tövbe ve tevekkül gibi ortak tasavvufî unsurlar göze çarpmaktadır. Bu durum tasavvufun önceki dinlerin tesiriyle oluştuğundan ziyade tüm dinlerin kaynağı olan ilahî öğretinin sonucu teşekkül ettiğini kanıtlamaktadır.

Hanbelî mezhebine mensup bazı âlimlerin tasavvufun özellikle felsefî-nazarî boyutunu Kur'an kaynaklı görmedikleri bilinen bir gerçektir. Onlara göre vahdet-i vücûd, ilm-i ledünnî, zevk-i sûfî ve keşf gibi kavramlar Kur'an'la karşılaştırılacak olursa bunlara bağlı olarak geliştirilen nazariyelerin ve yaşama tarzının naslarla uyuşmadığı açıkça görülecektir.[388]

Daha önce de belirtildiği gibi tasavvuf gerek ilk dönem gerekse klasik dönem sûfîleri nezdinde Kur'an ve sünnet kaynaklı bir ilim olup; sûfîler bu kaynaklarda yer alan inanç, ibadet ve ahlak esaslarını ihlaslı bir şekilde hayatlarına aksettiren kimselerdir. Cüneyd-i Bağdâdî: "Hz. Peygamber'in izini takip etmekten başka Allah'a giden bütün yollar halka kapalıdır." demiştir. Şu sözler de Cüneyd'e aittir: "Kim Kur'an'ı (yeterince) ezberlemez, gerektiği kadar hadis öğrenmezse, bu terbiye yolunda ona uyulmaz. Çünkü bizim yolumuz Kitap ve sünnetle belirlenmiş esaslar üzerine kurulmuştur."[389]

Zaman içerisinde geniş coğrafyalara yayılması sonucu çok sayıda yabancı unsurun tasavvufa dahil olmasıyla birlikte sûfîler, kendi öğreti ve düşüncelerini temellendirebilmek ve batıl öğretilerden ayırt edebilmek için Kur'an'a başvurarak, tasavvufu meşru bir zemine oturtma çabası içine girmişlerdir. Serrâc, Kelâbâzî, Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 437/1045), Hücvîrî, Kuşeyrî, ve Herevî gibi klasik dönem sûfîlerinin telif ettikleri eserlerde bu çaba zirveye ulaşmıştır. Sonuç olarak bu kaynaklardaki 311 kavramın 143 tanesinin Kur'an kaynaklı olarak gösterildiği, 168'inin ise herhangi bir ayetle ilişkilendirilmeksizin hadisler yahut tasavvuf büyüklerinin sözlerinden örnekler verilmek suretiyle ele alındığı görülmüştür.[390] Bu durum tasavvufun Kur'an ve sünnet kaynaklı olduğu düşüncesini desteklemektedir.

Başlangıcı zühd olan tasavvufa, süreç içerisinde İbâhilik, Batınîlik ve Hululiyye gibi yabancı akımların karışması, mensuplarının ilimden uzaklaşması ve yeni bidatlerin türetilmesi sebebiyle ilk dönem zâhidlerinin aksine sonraki sûfîlerin Kur'an ve sünnetten uzaklaştığını düşünen İbnü'l-Cevzî; özellikle şeriat-hakikat ayrımına karşı çıkarak sûfîleri şeriatın dışına çıktıkları için tenkit ettiğini söyleyip, hakkaniyet

[388] Kara, Mustafa, "İbn Teymiyye, Takıyyüddin", *DİA,* İstanbul 1999, XX, 413; Yavuz, "İbn Kayyim el-Cevziyye", 124.
[389] Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 112-113.
[390] Erkaya, Mahmud Esad, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, Otto Yayınları, Ankara 2017, 385-386.

sınırlarını aşmadığından bahseder.[391] Ona göre, kurumlaşmış tasavvuf Kur'an ve sünnet kaynaklı bir ilim değildir.

Her ne kadar sûfîleri eleştirdiği kitabının onuncu bölümünde; "Tasavvuf, başlangıcı tam zühd olan bir yoldur."[392] tespitinde bulunarak tasavvufun doğuş itibariyle değil, sonradan bozulan bir mezhep olduğu kanaatini izhar etse de kitabın dokuzuncu bölümünde zühd hayatını ve zâhidleri de eleştirmesi, İbnü'l-Cevzî'nin zühd anlayışının sûfîlerden farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim *Saydü'l-Hâtır* adlı eserinde, zâhidlerin "tevekkül" adını verdikleri, "eldeki malı terk etme"nin şeriatta yeri olmadığını[393] belirten İbnü'l-Cevzî'ye göre İblis, mübahlığı aşikâr olan kazanç yollarını terk ettirmek için, insanlara zühd hayatını süslü göstermektedir. Doğru olan ise, yaşlılıktan önce kendini muhtaç etmeyecek kadar para biriktirmektir.[394]

İbnü'l-Cevzi'nin eleştirileri aslında sûfilere göre yeni bir şey değildir. Zira klasik dönem sûfilerinin pek çoğu, kendi dönemlerinde müntesiplerinin tasavvufun özünden uzaklaşıp, şekle ve isme önem verdiğinden şikâyet ederler.[395] Ancak onların bu özeleştirileri ile İbnü'l-Cevzi'nin eleştirileri arasındaki en belirgin fark "hakikat" kavramına olan yaklaşımlarıdır. Zira bu kavram İbnü'l-Cevzî'ye göre sonradan türetilmiş bir bidattir ve şeriattan başka bir hakikat yoktur.[396] Sûfilere göre ise "hakikat", tasavvufun özünü ifade eder. Onlar, şeriat ve hakikat arasında bir tenakuz görmezler.

Şa'rânî, insanları şeriat anlayışları bakımından iki mertebeye ayırır: Bunlardan birincisi yakîn makamına ulaşmaksızın taklidî olarak şeriatla amel eden, ikincisi ise yakîn makamına ulaştıktan sonra şeriatla amel eden kimsedir. İbnü'l-Cevzî'nin savunduğunun aksine hakikat, şeriata sonradan eklenmiş bir iş değil, şeriatın mertebelerinden bir mertebedir.[397] Şa'rânî'nin şeriat anlayışları hususunda insanları iki kısma değil de mertebeye ayırması aralarındaki ayrımın sadece derece farkı olduğuna ve yakîn ehlinin daha üstün görüldüğüne işaret etmektedir.

Ona göre İbnü'l-Cevzî gerçek sûfilerle, sûfî olmadığı halde sûfî gibi görünenler arasında herhangi bir ayrıma gitmemiş ve bu konuda düşünmeden hareket etmiştir.[398] Zühd döneminden itibaren kendi dönemine kadar geçen süreçte, tasavvuf literatürüne

---

[391] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 218-225.
[392] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 215.
[393] İbnü'l-Cevzî, *Saydü'l-Hâtır*, 42.
[394] İbnü'l-Cevzî, *Saydü'l-Hâtır*, 29.
[395] Bkz. Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 55; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 38-39; Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 72-73.
[396] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 455.
[397] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 196b.
[398] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 196b.

girmiş neredeyse tüm sûfileri eleştiri potasına sokan İbnü'l-Cevzî, bu konuda Şa'rânî'yi haklı çıkarmaktadır.

Şa'rânî tasavvufun kaynağı ile ilgili olarak: "Bize Resulullah'ın (as.) ilim dairesinden veya şeriatın hükümlerini taklit etmekten uzaklaştığını iddia eden herhangi bir evliyanın bilgisi kesinlikle ulaşmadı. Bilakis hepsi ilimlerinin tamamının Resulullah'ın (as.) şeriatının batınından kaynaklandığı üzere icma etmiştir. Onlardan herhangi birinin Kitaba ve sünnete arz etmediği ve bu ikisiyle uyumlu olmadığı sürece, bu ilimlerde kendi anlayışı ile amel etmesi caiz değildir. Allah İbnü'l-Cevzî'yi sûfîlik hakkındaki zannı sebebiyle affetsin. O, şeriatı kendi anlayışına göre savunmuştur."[399] diyerek tasavvufun Kur'an ve sünnet kaynaklı oluşuna vurgu yapmıştır.

3.2. İtikada Dair Eleştiriler

Hakikat kavramını ilk kez dile getiren sûfîleri İblisin aldattığını belirten İbnü'l-Cevzî'ye göre bunlar tasavvuf yolunun ilk temsilcileridir. Daha sonra İblis onları aldattıkça aldatmıştır. Bu yüzden kendi ilimlerini en üstün ilim olarak görüp, "batıni ilim" olarak isimlendirmiş ve şer'i ilimleri "zahiri ilim" kategorisine koymuşlardır. Aşırı açlık bazı sûfîleri, vesveselere ve bozuk hayallere götürmüş, böylece Allah aşkı ve kara sevda iddiasında bulunmuşlardır. Bu kimseler küfür ve bidat arasında durmaktadırlar.[400]

Kimileri Allah'la birleşme ve hulûl iddiasında bulunmuş, Sonunda icat ettikleri kuralları sistematik biçimde kaleme alarak, Kur'an'ı kendi görüşlerine göre yoruma tabi tutmuşlardır.[401] İbnü'l-Cevzî, sûfîleri ittihad ve hulûlu çağrıştıran sözleri, işâri tefsirleri, hakikat ilmi ve şer'i ilimler hakkındaki görüşleri, Allah'a duydukları aşk ve sekr halinde söyledikleri şathiyeleri sebebiyle reddederek, küfür ve zındıklıkla itham etmiştir. Onun sûfîlerin itikadına dair bazı eleştirileri ve Şa'rânî'nin cevapları şu şekildedir:

3.2.1. Hulûl ve İttihad

Sözlükte "bir şeyi çözmek, bir yere intikal etmek, konup yerleşmek" anlamlarına gelen ve İslam düşünce tarihinde itikadi tartışmalara konu teşkil eden hulûl kelimesi; "ilâhî zâtın veya sıfatların yaratıklardan birine, bir kısmına yahut tamamına intikal edip onlarla birleşmesi, Allah'ın insan veya başka bir maddî varlık görünümünde ortaya

[399] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 197a.
[400] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 218-219.
[401] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 219.

çıkması" diye tanımlanabilir.[402] İbnü'l-Cevzî de, hulûl ve ittihad kavramlarıyla Allah Teâlâ'nın, canlı ya da cansız varlıkların bedenlerine girmek suretiyle bir cisme bürünmesini kastetmiş ve sûfîleri böyle bir iddiada bulunmakla suçlamıştır.

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî'ye göre bir kısım sûfîler İblisin aldatması sonucu, hulûl ve Tanrıyla birleşme iddiasında bulunmuş ve türlü bidatlere düşüp perişan olmuşlardır. Nitekim Serrâc, *el-Lüma* adlı eserinde bazı sûfîlerden "Allah, dünyada bazı dostlarına tecelli eder." tarzında sözler nakletmiştir. Hallâc ise, "Rahman ve Rahim'den filana…" yazılı bir kâğıt kendisine gösterildiğinde, "Bu benim yazım, kendim yazdım." diyerek "Rab"lık iddiasında bulunmuştur.[403]

Bir keresinde Ebû Hüseyin Nuri (ö. 295/908), bir müezzini ezan okurken işittiğinde: "Onu ölüm oku yaraladı."; bir köpek havladığında ise "Buyur efendim emrindeyim." demiştir. Ona bunu sorduklarında; "Müezzin, kalbi Allah'tan gafil olarak ezan okuyordu. Köpek ise riya, şöhret isteği ve gaflet olmaksızın Allah'ı zikretti." demiştir.[404] Başka bir seferde ise Ebû Hüseyin, bir adam elini sakalının üzerine koyduğunda ona; "Elini Allah'ın sakalından çek." demiş, bunun sebebi sorulunca da: "Kul da sakalı da dünyadaki ve ahiretteki her şey de Allah'ın değil mi?" diye cevap vermiştir. Bu rivayetleri nakleden İbnü'l-Cevzî'ye göre, sûfîleri bu tür saçmalıklara sürükleyen şey cehaletleridir.[405]

Cevap: Şa'rânî, örnek olarak Ebû Bekir Şiblî'nin (ö. 334/946): "Cübbenin içinde Allah'tan başkası yoktur.", başka bir rivayette ise "Bedende Allah'tan başkası yoktur." sözlerini naklederek, bu tür sözler ile hulûlün kastedilmediğini, tevil etmek suretiyle izah etmiştir.[406]

Şiblî'nin sözü, Allah Teâlâ'nın: "*Allah göklerde ve yerdedir*."[407] ayetine ve Hz. Peygamberin: "*Muhakkak Allah her birinizin kıblesindedir*."[408] hadisine mukabil olarak söylenmiş bir sözdür. Bu konuda, "Allah'ı tanıyan her âlim bilir ki, Allah Teâlâ sıfatlar hususunda âlemden tamamen farklı olup, mübayenet arz ettiği için kâinata dahil olmaz

---

[402] Demirci, Kürşat, "Hulûl", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 340.
[403] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 219,225-227.
[404] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 415; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 211a.
[405] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 415-416; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 211ab.
[406] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 178b.
[407] En'am, 6/3.
[408] Enes (ra.) anlatır: Hz. Peygamber mescidin kıble duvarında tükürük gördü. Bu, etkisi görülecek derecede kendisini üzüp öfkelendirdi. Hemen kalkıp onu eliyle ufalayarak kazıdı ve: "*Sizden biriniz namaza durduğunda o kimse Rabbine yalvarır yahut Rabbi kendisiyle kıble arasında bulunur. Bu sebeple sizden biriniz sakın kıblesine tükürmesin. Ancak tükürecek olursa sol tarafına veya ayağının altına tükürsün.*" buyurdu. Bkz. Müslim, "Mesacid", 54.

ve yarattıkları ile sınırlanmış ya da ayrılmış bir bölümde bir araya gelmez." denmiştir.[409] Buradan sûfîlerin kendilerine isnat edilen hulûl, ittihad ve ittisali kabul etmediği anlaşılmaktadır.

Şiblî'nin sözü: "Gerçekte cismimde Allah'tan başka fâil (fiilleri vücuda getiren) yoktur. Benim bütün fiillerim, Allah'ın bana yardım etmesi sebebiyle mecazi fiiller olup, fiillerimin gerçek fâili Allah'tır. Ben fiillerimde bağımsız değilim." manasında söylenmiş bir sözdür. Benzer şekilde "Kâinatta Allah'tan başka bir şey yoktur." sözü de "Allah'tan başka hakikî manada fâil yoktur." şeklinde tevil edilmiştir.[410]

Kuruntuya kapılarak, sûfîlerin Allah'la birleştiğini söylemenin onlar üzerine atılmış bir iftira olduğunu belirten Şa'rânî'ye göre, sûfîler Allah'la ittihadın imkânsız olduğu üzerine icma etmişlerdir. Onlara nispet edilen şey, onların itikat olarak bulundukları halin aksine bir şeydir. İttihad; ancak cisimler için geçerli olup, bir şeyin bir şeyle karışması ve parçalarının birbirine girmesidir. Böylece aşınarak helak olurlar ve bu iki şeyin parçaları birbirinden ayrışamaz. Bal, su ve sirkeden oluşan "zâferan" karışımında olduğu gibi, birine yapılan işaret diğerine de yapılmış olur. Bu durum ancak cisimler için mümkündür. Sûfîler ise Allah'ın Kadîm olup, cisim olmadığına icma etmiştir. Allah ile kul arasında böyle bir şey gerçekleşemez.[411]

Allah'la aralarında perde bulunan hicap ehli, sûfîleri ittihadla suçlamak suretiyle Allah'a cismiyyet atfetmiş, bu nedenle de O'nu hakikat veya ölçü bakımından yarattıkları ile ortak olmaktan tenzih etme çabasına girmişlerdir.[412]

Ehl-i sülûk olan ariflerin bu konudaki görüşleri ise şu şekildedir: Eğer iki şeyin ikisi de bâkiyse ittihad yoktur. İkisinde yokluk varsa ittihad yoktur. Biri yokluk, diğeri bâkiyse yine ittihad yoktur. Kıdemi sabit olan her varlığın ademi imkânsızdır. Hudusu sabit olan her varlığın kıdemi imkansızdır. Çünkü hakikatler değişmezler ve akıl sahibi kimseler bu tür saçma şeyler düşünmezler.[413]

Velilerin akıl, nakil ve keşf sahibi kimseler olduğunu belirten Şa'rânî'ye göre sûfîlerin keşf yoluyla müşahede ettiği şeylerin dünyada bilinen bir açıklaması ve örneği yoktur. Sûfîler bunları işaret yoluyla da anlatamazlar. Bütün manaları ve hakikatleri; işaretler, misaller ve lafzî açıklamalar yansıtamayacağı için arifler bu bilgileri gizlerler. Müşahede ettikleri hakikatin gücü, dalgasının yüksekliği ve şanının genişliği sebebiyle

---

[409] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 178b-179a.
[410] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 179a.
[411] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 204ab.
[412] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 204b.
[413] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 204b.

arifler dehşete düşerler ve bunu açıklamaya güç yetiremezler. Şa'rânî'ye göre belki de bir fakîr, farklı manalara gelebilecek bir şeyler anlatıp insanları yanılgıya düşürmüştür. Böylece onun anlattıklarını hasetçiler, inatçılar, cahiller ve hilekârlar kendi anlayışlarına göre yorumlayıp, söyleyen kişinin kastettiği mananın tam tersine, en uzak bir manaya hamletmiş ve bu sözleri söyleyeni hiçbir şekilde mazur görmemişlerdir. Bu davranışları ise, müslümanlara hüsnü zan duymamak, bilgi toplayıp casusluk yapmak suretiyle Kur'an ve sünnette yasaklanan şeylere muhalefet etmektir.[414] Oysa bu sözlerin sûfiler nezdinde başka bir anlamı vardır. Bu anlam da akla gelmeyecek, uzak bir anlam değildir. Bu durumda "Olsa olsa en fazla yanlış bir kelime seçmişlerdir." diyerek onların mazur görülmeleri gereklidir.

Sûfîlerden "ittihad" lafzını işiten cahil bir kimsenin, bu ittihadın kendi anladığı şekilde olduğunu zannederek, haksız yere sûfîlere saldırdığını belirten Şa'rânî'ye göre, kastedilen şey, bir cismin başka bir cisimle ittihadı değil, muhabbet ve sıdk ittihadıdır ki; burada bahsedilen muhabbet, sufilerin kendisine fenâ halinde ulaştığı, Allah Teâlâ'nın el-Vedûd ve diğer isimlerinin manasına raci olan ince bir haldir. Nitekim kul da el-Vedûd ismiyle isimlendirilebilir. Böylece kul bu isimle ahlaklanmak, onun muhtevasını gerçekleştirmek ve ona bağlı kalmak suretiyle bu isimden bir hisse alabilir. "Filan ve filan arasında büyük bir ittihad var." şeklindeki sözler; insanlar arasındaki sevgi, sadakat, kardeşlik ve yakınlığı ifade etmek için söylenmiştir.[415] Hz. Peygamber'in şu sözü de bu manadadır: "*Vedûd: (çok sevilen) ve doğurgan (eşlerle) evleniniz*."[416]

Mü'minlerin söylediği binlerce sözden biri olan "Dost olmayandan veya dostu olmayandan hayır gelmez." sözü de bu manada söylenmiştir. Bir hadiste: '*Birbirlerini sevmeleri, merhamet etmeleri ve birbirlerine yakınlık duymaları bakımından, mü'minler tek vücut gibidirler. Onlardan biri ateş ve uykusuzlukla acı çekerse, vücudun diğer organları, onun için meydan okuyup isyan ederler.*'[417] buyrulmuştur."[418]

Allah Teala'nın şu sözü de buna işaret etmektedir: "*Evlere girdiğinizde nefsinize (birbirinize) selam veriniz.*"[419] Yine: "*Nefislerinizi (birbirinizi) ayıplamayınız*."[420] ayeti

[414] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 204b-205a.
[415] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 205a.
[416] Ebû Dâvûd, "Nikah", 4; Nesâi, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2001, "Nikah", 11.
[417] Buhârî, "Edeb", 27; Müslim, "Birr", 66.
[418] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 205a.
[419] Nûr, 24/61.
[420] Hucûrat, 49/11.

de aynı manadadır. Bu manada başka ayetler de vardır.[421] Bu ayet-i kerimelerde Allah Teâlâ "birbiriniz" yerine "nefisleriniz" ifadesini kullanarak müslümanlar arasındaki ünsiyet, yakınlık ve muhabbete işaret etmiştir.

Ebü'l Kâsım Cüneyd şöyle söylemiştir: "Hakikatte kardeşin demek -o sensin- demektir ancak o, şahıs olarak senin dışında biridir." Şa'rânî, mü'minler arasındaki muhabbete işaret eden şu rivayeti nakletmiştir: "Bir mü'min uyuduğu esnada, kolunun altında bir çakıl taşı olduğunu fark etti. Hemen yanında bulunan arkadaşının kolunun altına da bir taş koymak suretiyle, onun da rahat uyumasını sağladı. Böylece ikisi için de şartları eşitlemiş oldu." Nitekim ruhu saf ve huyu dengeli olan kimselerin kalbi ve bedeni Allah'ın zikriyle tat alır, arkadaşının acısıyla dertlenir, lezzet almasıyla lezzetlenir. Akıllı kişi, mü'minlerin ahlakıyla ahlaklanan kişidir.[422]

Görüldüğü üzere İbnü'l-Cevzî'nin sûfîlere atfettiği hulûl ve ittihadı sûfîler de kabul etmeyip, araştırmamızın birinci bölümünde zikredildiği üzere, bunu kişiyi dalalete sürükleyen bir usul hatası olarak görmektedirler. Nitekim Şa'rânî, sûfîlerin Allah'la bir olmasının cismî bir birliktelik olmadığını, kulun kendi iç âleminde hissettiği, muhabbete dayalı, manevi ve ince bir hal olduğunu ayet, hadis ve mü'minlerin sözlerinden örnekler vermek suretiyle izah etmiştir.

3.2.2. Allah Aşkı

Şiddetli ve aşırı sevgi anlamına gelen "aşk" kelimesi, sarmaşık anlamına gelen "aşeka" kelimesi ile yakından ilgilidir. Buna göre sarmaşığın kuşattığı ağacın suyunu emerek onu soldurup zayıflatması ve bazen de kurumasına sebep olması gibi, aşırı sevgi de sevenin sevdiğinden başkasıyla ilgisini kestiği, onu sarartıp soldurduğu için bu duyguya "aşk" denilmiştir. Kur'an ve sahih hadislerde aşk kelimesi geçmez; "sevgi" çoğunlukla hub, muhabbet ve meveddet kelimeleri ve bunların müştaklarıyla ifade edilir. Tasavvuf terimi olarak "ilâhî aşk", daha çok kulun Allah'a olan sevgisini ifade etmek üzere kullanılmıştır.[423]

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî'ye göre sûfîlerin garip sözlerinden biri de onların mübah gördükleri çalgı ve şarkı dinlemeyle, Allah'ı kendilerinin dışındaki kimselerden daha iyi bildiklerini iddia etmeleridir. Bu, onların Allah hakkındaki cehaletlerinin en büyük delilidir. Nitekim Gazâlî, *İhyâ*'da şöyle söylemiştir: "Kim Allah'ı seviyorsa, O'na

[421] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 205a.
[422] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 205b.
[423] Uludağ, Süleyman, "Aşk", *DİA,* İstanbul 1991, IV, 11.

aşıksa, O'na kavuşmayı çok istiyorsa O'nun hakkında şarkı dinleyerek O'na olan aşkını pekiştirsin." Gazâlî'yi hatalı bulan İbnü'l-Cevzî şunları söylemiştir; "Aşk kelimesinin Allah için kullanılması caiz değildir. Zira Allah, varlıkları birbiriyle benzer ve uyumlu yaratmıştır. Birbirleriyle uyuşmaları, eğilim göstermeleri ve âşık olmaları buradan kaynaklanır." Allah ile yaratılan arasında ortak hiçbir şey bulunmadığını belirten İbnü'l-Cevzî'ye göre, çamur ve su (dan yaratılan insan) ile gökyüzünü ve yeri yaratan Allah arasında hiçbir alaka yoktur. Üstelik bir şarkıcının şuna benzer sözleri, sûfînin Allah'a olan aşkını teyit edemez.[424]

Altın renkli yanağını değdirdiğinde
Sanki ateş yanıyor sanırsın.

Ayrıca sudan ve Leylâ'dan bahsedilirken rahmetin inmesi ve bunların yüce Yaratıcıya yorumlanması caiz değildir. Bundan Allah'a işaretler alınsa bile, bu işaretler şehvetin galebe çalması anında eriyip yok olur.[425] Ebû Hüseyin Nuri, "Ben Allah'a âşığım, O da bana âşık." demiştir. İbnü'l-Cevzî, Kadı Ebû Ya'la'nın; "Hulûlcüler: 'Allah âşık olur!' derler." sözünü nakletmek suretiyle, sûfîlerin Allah'a duydukları aşkın hulûl olduğunu belirtmiştir. Nitekim aşk ancak evlenilebilir kimseler arasında geçerlidir.[426]

Cevap: Gazâlî'yi ve diğer sûfîleri, Allah'a muhabbeti "aşk" olarak isimlendirmelerinden dolayı eleştirmenin yanlış olduğunu belirten Şa'rânî'ye göre "aşk" veya "leyl: gece", muhabbetin başlangıcıdır ve bu sözleri söylemenin yasak olduğuyla ilgili bir delil yoktur. Allah'a âşık olan kimseyi sadece "muhibbân" olarak isimlendirmek doğru değildir. Çünkü âşık, sevdiğine temas etmeyi değil, onun huzuruna yaklaşmayı ister ve bilir ki temas saçma bir şeydir. Bu yüzden Gazâlî'ye sezgiler ve benzeri yollarla işaretler aldığını söylemesi sebebiyle itiraz etmek veya onu kınamak gereksizdir. Var olan her şey Allah'a delâlet eder. Gazâlî'nin "vecd"i canlandıran bu işaretleri; sezgi ve müşahedelerle kendi nefsinden veya çalgı eşliğinde dinlediği şarkılar gibi harici şeylerden alması arasında hiçbir fark yoktur.[427]

---

[424] Gazâlî, *İhyâ*, II, 632; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 314-315; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 207b.
[425] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 319.
[426] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 226-227.
[427] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 208a.

Ali el-Havvas bu konuda şöyle söylemiştir: "Sûfîler ve başkaları, Allah'ı gazel[428] şeklinde övmekten haya ettikleri için, içinde gazel bulunan şiirler yazdılar. Bu yüzden de "Leyla", "Lübna", "Rebab", "Zeyneb" ve buna benzer isimler kullanıp, onları övmek suretiyle Allah Teâlâ'yı övmeyi kastettiler." Sûfîler çoğunlukla sekr ve şevk lisanı ile konuşurlar. Sahv ve ilim lisanıyla konuşmazlar. Şa'rânî'ye göre, ancak sûfîlerin sekr halinde söylediği sözler reddedilebilir.[429]

Aşk kelimesinin Allah için kullanılıp kullanılamayacağı, sûfîler arasında da ihtilaflı bir mesele olmuştur. Hücvîrî, sûfîlerin aşk konusunda farklı görüşler taşıdıklarını belirterek şu açıklamaları yapar: Bir zümreye göre aşk, sevgilisinden ayrı düşenin bir niteliğidir. Kul da Allah'tan men edildiğine göre onun Allah sevgisine aşk demek câizdir. Buna mukabil, Allah'ın sevdiği şeye vasıl olması için bir engel yoktur. Dolayısıyla O'nun sevgisi aşk kelimesiyle ifade edilemez. Başka bir görüşe göre aşk sınırı aşma demek olduğu, Allah da sınırsız varlık olduğu için O'na duyulan sevgi hiçbir şekilde aşırı olamaz, dolayısıyla aşk diye adlandırılamaz.[430] Her ne kadar aşk kelimesi, kök itibarıyla sarmaşık kelimesiyle irtibatlı olsa da Şa'rânî de dahil Allah aşkını caiz gören sûfîler bu kelimeye, maddi teması değil şiddetli ve manevi bir sevgiyi ifade etmek üzere, mecazi bir mana yüklemişlerdir.

3.2.3. Hızır

Kur'an-ı Kerim'de adı geçmemekle birlikte, Hz. Mûsâ ile seyahat eden ve kendisine Allah tarafından "rahmet ve ilim" ihsan edildiği bildirilen sâlih kulun[431], Hz. Hızır olduğu görüşü müfessirler tarafından genel kabul görmüştür. Kaynaklarda kim olduğu ve ismi hususunda çeşitli görüşler ileri sürülen Hızır'ın, kıyamete kadar yaşayıp yaşamayacağı konusu İslam âlimleri arasında tartışmalı bir mesele olmuştur.[432]

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî, "İnsanların çoğu Hızır'ın (as.) bugüne kadar yaşadığını kabul ederler. Onun Ali b. Ebû Tâlib ve Ömer b. Abdülazîz ile görüştüğünü, sâlih kimselerden çoğunun onu gördüğünü anlatırlar. Zamanımızda yapmacık zühd hayatı yaşayıp da Hızır'la görüştüğünü ve onunla konuştuğunu söyleyen topluluklar zuhur

[428] Gazel; sevilen kimseye -genellikle kadına karşı yazılan- şiir çeşididir. Bkz. İpekten, Halûk, "Gazel" *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 440.
[429] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 208a.
[430] Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 373.
[431] Kehf, 18/65-82.
[432] Çelebi, İlyas, "Hızır", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 406-407.

etmiştir. Bu fikirleri onların arasına salan İblisten başkası değildir."[433] diyerek Hızır'ın yaşamasına karşı çıkmıştır. İbnü'l-Cevzî, *Ucâletü'l-Muntazır lişerhi hâli'l-Hadır* adlı eserinde de Hızır'ın öldüğünden bahsetmektedir.[434]

Cevap: Hızır'ın kendi asrında hala yaşamakta olduğunu kabul eden Şa'rânî'ye göre, sadece Hızır'la bir araya gelmeyen ya da onun varlığına inanmayan kimseler Hızır'ın yaşadığını inkâr ederler. Birçok âlime göre Hızır ölmemiştir. Evliyanın çoğu da bu görüşü ileri sürmüş; muhaddislerin çoğu, usul âlimleri ve fakihler de bu görüşü tercih etmiştir. Konuyla ilgili Şa'rânî, şu rivayeti aktarmaktadır: Nevevî'nin Ömer b. Salah'tan (ö. 643/1245) naklettiğine göre; fakihlerden bir cemaat, Şeyh İzzeddin b. Abdüsselam'a "Hızır hakkında ne dersiniz, yaşıyor mu?" diye sorduklarında, Şeyh İzzeddin şöyle cevap vermiştir: "Eğer Şeyh Takıyyüddin b. Dakîku'l-Îd size Hızır'ı bizzat kendisinin gördüğünü haber verse ne dersiniz, ona inanır mısınız yoksa yalanlar mısınız?" Onlar da "Ona inanırız." deyince, Şeyh İzzeddin: "Her biri İbn Dakîku'l-Îd'den daha üstün olan yetmiş kişi Hızır'ı bizzat gördüğünü haber verdi." demiştir.[435]

Yâfiî'ye göre Şeyh İzzeddin'in onlara söylediği üstünlük bir velinin bir fakihe olan üstünlüğüdür. Muhakkik âlimler bu görüşü tercih etmiştir. Çünkü Allah'ı bilen kişi, Allah'ın dışında yer alan, Allah'ın hükümlerini bilen kişiden daha üstündür. Bununla birlikte ariflerin şartlarından biri de hükümleri bilmektir. Allah'ı bilmek ise hükümleri bilmenin üzerine gelen ziyade bir şeydir. Şa'rânî Yafiî'den naklettiği şu sözlerle Hızır'ın birçok sûfîyle bir araya geldiğini belirtmiştir: "Her asırda sıddıklar kendilerinin Hızır'la bir araya geldiğini haber vermeye devam edegeldiler. Bu durum, Sehl b. Abdullah Tüsterî, Ebü'l-Hasan Şâzelî (ö.656/1258), Şeyh Ebû Abdullah Kuraşî, Şeyh Ebü'l-Abbasi'l-Mursî ve Şeyh Muhyiddin İbn Arabî gibi velilerden güvenilir kimselerin tanınmış kitaplarında yaygın olarak nakledilmiştir. İbn Arabî kitabında, hırka giymek için Hacerü'l-Esved'in yanında Hızır'dan izin aldığından ve şeyhlerin sözlerine teslim olmak üzere ona söz verdiğinden bahsetmiştir."[436]

Şa'rânî, kendisinin de (h.) 921 senesinde Kahire'de, Ebü'l Abbas Gamrî Camisi'nin terasında, Hızır'la bir araya geldiğini belirterek, Hızır'dan ehli sünnet âlimlerinin şeriat ilmi hakkında ileri sürdüğü görüşlerin tamamının, yani dört mezhebin şer'i kaynaklı olduğunu gösteren fıkıh ve akait ölçülerini öğrendiğini aktarmaktadır.

---

[433] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, I, 315-318.
[434] İbn Receb, *ez-Zeyl*, II, 496; Çelebi, "Hızır", 409.
[435] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 166ab.
[436] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 166b.

Hızır kendisine her gün, günün erken vaktinde Resulullah'a (as.) salavat getirilen meclislerde bulunmasını emretmiştir.[437]

Şeyh Ebü'l Abbasi'l-Mursî şöyle söylemiştir: "Ben fukahanın söylediği şu iki şeyden hoşlanmıyorum: Hızır'ın öldüğünü söylüyorlar ve Hallâc'ı inkâr ediyorlar. Allah'a yemin olsun ki şu elimle, yetmiş kereden fazla Hızır'la tokalaştım." Abdullah Kuraşî'de: "Hızır'la bir araya gelmenin şartları üçtür. Bu üç şartı taşımayan kişi, çok ibadet etse bile onunla bir araya gelemez. Birincisi, sünnet üzere olup, bidatleri din edinmemesi; ikincisi, kalbinde onlardan birine karşı kin, nefret, kurnazlık ve kıskançlık bulunmamak üzere, kalbinin ehli İslam'a karşı sağlam olması; üçüncüsü, dünyaya karşı hırsının olmaması. Eğer yarını için endişe edip kuvvet ve para biriktirirse Hızır'la bir araya gelemez." demiştir.[438]

Bu hususta, "Hızır, kâmil evliya ile yakaza halinde, müridlerle ise uyku halinde bir araya gelir. Çünkü müridler, yakaza halinde onun meclisinde bulunmaya güç yetiremezler." denmiştir. Hızır yakaza veya uyku halinde kiminle bir araya gelirse gelsin, muhakkak o kimseye daha evvel bilmediği bir şeyi öğretir.[439]

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî, Ebû Yezîd'i[440] şu sözü sebebiyle eleştirmiştir: "Allah'ım eğer geçmiş bilginde kullarından birine ateşle azap etmen geçiyor ise, bedenimi cehennem kadar büyüt ki onda başkasına yer kalmasın." Sonra sözlerine şöyle devam etmiştir, "Dün Hızır'la bu konu hakkında konuştum. Melekler benim sözümü güzel bulup onaylıyordu. Allah Teâlâ da benim sözümü işitiyor ama beni ayıplamıyordu. Eğer Allah beni ayıplasaydı, elbette beni sustururdu." İbnü'l-Cevzî'nin eleştirisi şu şekildedir: "Bu adam hakkında, 'Kendini kaybetmiş, söylediklerinden habersiz hale gelmiş biri' denmemiş olsaydı, ona cevap vermek gerekirdi. Hızır nerede? Meleklerin onun sözünden hoşlandıklarını nereden çıkartıyor?"'[441]

Cevap: Kendi asrında Hızır'ın hala yaşamakta olduğunu belirten Şa'rânî'ye göre, Hızır'la görüştüğünü iddia etmesi sebebiyle hiç kimsenin Meymûn'u (Ebû Yezîd'i) kınaması gerekmez. Nitekim kendisi de Hızır'la bir araya gelmiş ve Hızır'dan havvasın itikatlarıyla ilgili kuralları, "Mîzân"ı ve şeriat kurallarını öğrenmiştir. Hızır,

---

[437] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 166b-167a; Şa'rânî, *el-Mîzânü'l-Kübrâ,* I, 65.
[438] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 167a.
[439] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 167a.
[440] Bu isim *el-Ecvibe'*de Meymûn b Mihrân (ö. 117/735) olarak geçmektedir. Şa'rânî, verdiği cevapta da bu ismi kullanmıştır.
[441] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 424; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 189ab.

Şa'rânî'ye her gün, sabah namazından sonra zikir meclisinde bulunmasını ve Resulullah'a (as.) salavat getirmesini emretmiştir.[442]

Meymûn'un meleklerin kendisinin sözünü onaylamalarıyla ilgili bilgisine gelince; onun meleklerin, "Bu söz güzeldir." şeklindeki konuşmalarını duymuş olması mümkündür. Meleklerin sözleri keşf ehline ilham yoluyla gelir. Keşf ehli, evliyanın melekleri gördüğü ve sözlerini işittiği üzerine icma etmiştir. Ancak velilerin meleği aynı anda hem görüp hem de işitmesi mümkün değildir. Bunu nebî ve Resuller gerçekleştirebilir. Veli ise meleği görürse sözlerini işitemez, sözlerini işitirse meleği göremez.[443]

Meymûn'un, Allah Teâlâ'nın onun sözünü işittiği ve onu ayıplamadığı ile ilgili bilgisi de sahihtir. Kul bunu, kendi sözlerini Kitap ve sünnetin zahiriyle ölçerek bilir. Eğer sözleri bu ikisine uyarsa bilir ki Allah ondan razıdır, eğer uymazsa bilir ki, Allah onu ayıplar ve ondan razı olmaz. Meymûn'un, "Eğer Allah beni ayıplarsa elbette beni sustururdu." sözüne gelince; bu sözü temsili olarak ya da "Allah, bu sözün ağzımdan çıkmasını yaratmayı murat etmezdi." anlamında söylemiştir. Ancak Meymûn'un aksine Şa'rânî'ye göre, Allah Teâlâ kendisi razı olmadığı halde, kulunun bir söz söylemesini murat edebilir. Bu, tıpkı Ehl-i sünnet ve'l-cemâat'in görüşünde olduğu gibidir.[444] Ehl-i sünnet itikadına göre kul, işlediği fiili ve söylediği sözü ihtiyar edebilir, cebir yoktur.[445]

İbnü'l-Cevzî'yle birlikte Buhârî (ö. 256/870), İbrâhîm el-Harbî (ö. 285/899), Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), Muhammed Abdürraûf el-Münâvî, Takıyyüddin İbn Teymiyye ve Süyûtî olmak üzere birçok hadis ve tefsir alimi Hızır'ın hayatta olmadığını söylemiştir. Onun yaşadığına dair nakledilen haberler Ali el-Kârî, Muhammed Dervîş el-Hût (ö. 1276/1860) gibi hadis tenkitçileri tarafından reddedilmiştir. İbn Kayyim el-Cevziyye de Hızır'ın hayatına dair nakledilmiş rivayetlerin hepsinin uydurma olduğunu savunmuştur Buna karşılık, müteahhir hadis kaynaklarıyla tarih ve tasavvuf kitaplarında Hızır'ın mitolojik bir kişiliğe büründürülerek tarihte uzun süre yaşayanlardan olduğu, kıyamete kadar da yaşamaya devam edeceği şeklinde bilgiler yer almış, bazı hadis âlimleri bu bilgileri teyit eden rivayetlerde bulunmuşlardır.[446] Şa'rânî'nin bu konudaki bilgisi ise bizzat Hızır'la karşılaşmak suretiyle kesinleşmiş bir bilgidir.

---

[442] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 189b.
[443] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 189b-190a.
[444] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 190a.
[445] Yavuz, Yusuf Şevki, "Kesb", *DİA,* Ankara 2002, XXV, 304-305.
[446] Çelebi, "Hızır", 407.

3.2.4. Kerâmet

Sözlükte "iyilik, cömertlik" manasına gelen "kerâmet" terim olarak; Allah'ın sâlih ve veli kullarından açığa çıkan olağan üstü hâl, diye tanımlanır. Tasavvufta, "Bir yetkiye dayanarak iş yapmak." anlamına gelen "tasarruf" kelimesi de "kerâmet"le eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Kerâmet, Ehl-i sünnet âlimleri tarafından genel kabul görmüş bir meseledir.[447] Selefî âlimlerin kerâmete dair eleştirileri araştırmamızın birinci bölümünde yer almaktadır.

Eleştiri (?): Şa'rânî bazı kimselerin sûfîleri, "Kulun aynı anda iki yerde olması mümkündür." demeleri sebebiyle de eleştirdiklerini belirtmiştir. Eleştiren kimseler şöyle demiştir: "Burada iki farklı mekânın bir araya gelmesi söz konusudur."[448] Bu eleştiri *Telbîsü İblîs*'te yer almamaktadır. *El-Ecvibetü'l-Mardıyye*'nin dokuzuncu bölümündeki eleştirilerin -birkaçı hariç- *Telbîsü İblîs*'te veya İbnü'l-Cevzî'nin başka eserlerinde yer aldığını tespit ettik. Buna istinaden, Şa'rânî'nin eserinde isim zikretmeden yer verdiği ve İbnü'l-Cevzî'nin başka eserlerinde bulunup bulunmadığını tespit edemediğimiz bazı eleştirilere, (?) şerhiyle yer vermek uygun görülmüştür.

Cevap: Şarânî'ye göre; bir veli, velayet makamına erişip de bu makam kendisinde yerleşik hale geldiğinde, Allah'ın kudretiyle, ruhaniyyeti bakımından istediği şekilde ilerler. Hatta Allah'ın izniyle, iradesinin yetmesi üzerine, sayısı artmak suretiyle binden fazla mekânda aynı anda bulunabilir. Mekke'de gerçek olarak görülebilen bir suret, aynı vakitte Bağdat'ta da gerçek olarak görülebilir. Celâlüddîn Süyûtî bu konuda; "Mısır halkından biri Şeyh Abdülkadir Deştûtî (ö. 931/1524) hakkında, 'Akşamdan sabaha kadar yanımda geceledi.' diye yemin etse, Ravza (Medine) ehlinden biri de 'Aslında benim yanımda akşamdan sabaha kadar geceledi.' diye yemin etse, ikisinin de yemini sahihtir." şeklinde fetva vermiştir.[449]

Şarânî konuyla ilgili şu rivayeti aktarmaktadır: Bir keresinde bir âlim, Yafiî'ye sûfîleri bazı makulatlar (akılla idrak edilebilen varlıklar)[450] sebebiyle reddettiğini söylemişti. Bunun üzerine Yafiî ona şöyle dedi: "Ey fakih, eğer makulatlar aklın sınırının üstündeyse bu durumda, şimdi beni nerede gördüğünü düşün." Fakih: "Düşündüm." dedi. O sırada fakihin düşüncesinde Yafiî, yerde bulunduğu halin aynısıyla havada duruyor (ancak fakih Yafiî'yi duyu organı olan gözle değil akıl

[447] Uludağ, Süleyman, "Kerâmet", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 265-266.
[448] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 167b.
[449] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 167b-168a.
[450] Gazâlî, *el-Munkız*, 69.

gözüyle görüyor)du.[451] Yafiî aynı anda hem olduğu yerde hem de ruhaniyyetiyle fakihin düşüncesinde bulunabildiği gibi ruhu bedenine baskın gelen sûfîler de aynı anda hem oldukları yerde hem de başka bir yerde bulunabilmektedir. Bu şekilde Yafiî makulatlar konusunu fakihe açıklamıştır.

Yine Yafiî şunları anlatmaktadır: "Bir âlim bana Cuma namazında onu hiç görmediği için bir sûfîyi eleştirdiğini söyledi. Sûfî de ona şöyle dedi: 'Allah'ın izniyle bugün sizinle birlikte namaz kılacağım.' Böylece fakihin yanında ihram (iftitâh) tekbiri alarak ilk rekâtı kıldı, sonra fakih ona baktı. İkinci rekâtta onun yerinde başka birinin namaz kıldığını gördü. Buna çok şaşırdı. Üçüncü rekâta geldiklerinde önceki ikinci şahıstan başka bir şahsı gördü. Şaşkınlığı daha da arttı. Dördüncü rekâta geldiklerinde ise önceki üçüncü şahıstan başka bir şahsı gördü. Böylece namaz kılan dört şahıs görmüş oldu. Ne zaman ki selam verip namazdan çıktı, fakih sadece o sûfîyi gördü. Sûfî fakihe: 'Bu dört kişiden hangisinin namazını terk ettiğine veya sizinle birlikte namaz kılmadığına karar verdin?' diyerek onu susturdu."[452]

Yafî yine şöyle söylemiştir: "Buna benzer durumlar birçok defa Kadîb el-Bân (ö. 570/1174), Sehl b. Abdullah Tüsterî ve başka sûfîlerin de başına gelmiştir. Bu hal, bazı velilere bu dünyada hızlandırılarak, normal vaktinden önce verilmiştir. Çünkü ilerlemenin asıl yeri ahiret yurdudur. Nitekim Sehl b. Abdullah Tüsterî gün boyunca evinde oturduğu halde, insanlar onu gün boyunca mescidde oturup ilim öğrenirken görüyor ve hepsi de gördükleri kişinin bizzat Sehl olduğunu zannediyordu."[453] Ruhun ilerlemesi aslında ahirette gerçekleşebilecek bir hal iken bedenine baskın gelen ruh, bu dünyada da bedeninden bağımsız olarak ilerleyebilmekte, bu sayede kişi aynı anda farklı yerlerde görülebilmektedir.

Sufîlerden aktardığı örneklerle, ancak bir velinin aynı anda iki yerde görülebileceğini izah eden Şarânî'ye göre bu durum, Cebrail'in (as.) Dihye b. Halîfe el-Kelbî (ö. 50/670 [?]) suretinde görünmesi[454] türünden bir şeydir.[455]

---

[451] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 168a.
[452] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 168ab.
[453] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 168b.
[454] Cebrail'in (as.) insan suretinde sahabeye görünmesi Hz. Peygamber'in bir mucizesi olarak gerçekleşmiştir. Bir başka önemli husus da nurani varlıkların insanlar gibi belli kayıtlar altında bulunmadıklarından dolayı, aynı anda muhtelif yerlerde görülebilmeleridir. Mesela, Cebrail (as.) Dihye (ra.) suretinde Hz. Peygamber'in yanında bulunup sahabeye görünürken, aynı zamanda başka bir hizmeti de ifa edebilmektedir. Bkz. Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Habâik fî ahbâri'l-melâik,* thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglul, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, 261 vd.
[455] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 168b.

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî, İbn Akîl'in Ebû Yezîd'den naklettiği şu söz sebebiyle, Ebû Yezîd'i eleştirmiştir: "Ateş nedir ki? Vallahi eğer ateşi görürsem elbette onu hırkamın ucuyla söndürürüm." İbn Akîl'e göre bu sözü ancak bir zındık söyleyebilir ve bu kişinin katli vaciptir. Zira kulunun bu şekilde Allah Teâlâ'dan korkmayarak onu hafife alması ve önemsememesi küfürdür. İbnü'l-Cevzî de aynı görüştedir.[456]

Cevap: Şa'rânî, Ebû Yezîd'in Allah'la birlikte olmasının şiddetinden dolayı, çoğu zaman halk içinde gaybet halinde bulunduğunu ve bu hâle sahip olan kişinin nezdinde, Hak Teâlâ'yı müşahede etmesinin yanında kâinatın yok hükmünde olduğunu belirterek; şu rivayeti nakletmiştir: Bir keresinde Zünnûnu Mısrî Ebû Yezîd'e selam gönderdi. Elçi Ebû Yezîd'i bir taht üzerinde, mükaşefe hâlinde kendinden geçmiş bir şekilde buldu. Ona Ebû Yezîd'i sorarak "Ebû Yezîd nerede?" dedi. Ebû Yezîd de bulunduğu hâlin etkisiyle elçiye "Ebû Yezîd nerede?" dedi. Elçi, "Ben Zünnûn'un elçisiyim." dedi. Ebû Yezîd de aynı şekilde ona "Ben Zünnûn'un elçisiyim." dedi. Elçi, "Ben Ebû Yezîd'le görüşmek için geldim." dedi. Ebû Yezîd aynı şekilde, "Ben Ebû Yezîd'le görüşmek için geldim." dedi. Zünnûn'un elçisinin Ebû Yezîd'den onun hâlini anlayabileceği bir söz almaya gücü yetmedi. Elçi Zünnûn'a geri döndüğünde Zünnûn; "Kardeşim Ebû Yezîd, Allah yolunda kaybolanlar arasında kaybolup kendinden geçmiş." dedi.[457]

Bir hadiste geçtiğine göre, cehennem ateşi kıyamet gününde sırat üzerinden geçen mü'mine: "*Çabuk geç ey mü'min, senin nurun benim alevimi söndürdü.*"[458] demiştir. Ebû Yezîd, hırkasının ucuyla söndürdüğü ateşle yalnızca kendisi ile ilgili ateşi kastetmiştir. Eğer onun ateşe girmesi takdir edilmişse, o ateşi imanın nuruyla söndürür. Hırkasının ucuyla veya başka şeylerle, hatta elindeki bir işaretle söndürse de aynıdır, fark etmez. Evliyanın kerâmetleri haktır.[459]

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî; bir sohbetinde, "Allah'ın öyle kulları vardır ki, ateşe tükürürlerse onu söndürürler." diyen Şiblî'ye itiraz ederek, "Bu söz, Ebû Yezîd'in eğer isterse hırkasının ucuyla ateşi söndürebileceğini söylediği türden bir sözdür. Bu ikisi aynı kaptan kepçelemişler." demiştir.[460]

Cevap: Şa'rânî, kendi güç ve kuvvetleriyle değil de Allah'ın gücü, kuvveti ve iradesi ile ateşi söndürmek istemeleri ihtimalinden dolayı, bu iki velinin kınanmasına

---

[456] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 421; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 184b.
[457] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 185a.
[458] Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, I, 339.
[459] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 185a.
[460] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 439; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 194ab.

itiraz ederek şöyle söyler: "Bu iş aslında akla aykırıdır. Şöyle ki, onlardan her biri cehennem ateşine binlerce kova su dökseler dahi o ateşi söndüremezler. Ancak Şiblî'nin bundan başka, bizim gibilere gizli kalan veya anlamadığı sahih bir görüşü kastetmiş olması da mümkündür. Şeriatın naslarına açıkça muhalefet eden kimselerden başkasını ayıplamak doğru değildir."[461] Şa'rânî, önceki eleştiriye verdiği cevapta, Ebû Yezîd'in hırkasının ucuyla cehennem ateşini söndürmesiyle ilgili, "*Cehennem ateşi kıyamet gününde sırat üzerinden geçen mü'mine: 'Çabuk geç ey mü'min, senin nurun benim alevimi söndürdü' der."* hadisini delil getirmiş ve bunun evliyanın kerâmeti olduğunu belirtmişti.

3.2.5. "Leyse fi'l-İmkân" Tartışması

Gazâlî'nin *İhyâ* kitabında yer alan; "Var olandan daha mükemmeli mümkün değildir."[462] sözü, İslam düşünce tarihinde henüz Gazâlî hayattayken başlayıp günümüze kadar devam eden en uzun soluklu tartışmalardan birine konu olmuştur.

Eleştiri: Şa'rânî, Gazâlî'nin: "Var olandan daha mükemmeli mümkün değildir; âlem olabilecek en mükemmel şekilde yaratılmıştır." sözünden dolayı eleştirildiğini söylemiş ancak eleştiren kişiyi zikretmemiştir. Bu kişi: "Buradan Cenabı Allah'ın aciz olduğu anlaşılır. Oysaki Allah dilerse daha mükemmelini yaratabilir. Bu söz apaçık bir küfürdür." diyerek Gazâlî'yi küfürle itham etmiştir.[463] *Telbîsü İblîs*'te böyle bir eleştiri yer almamaktadır. Ancak İbnü'l-Cevzî, bu sözünden dolayı Gazâlî'yi eleştiren âlimlerdendir. Bu nedenle Şa'rânî'nin cevabına yer verilmiştir.[464]

Cevap: Gazâlî'nin bu sözü tahkik etme gayesiyle söylediğini belirten Şa'rânî'ye göre, bu sözde Kıdem ve hudus olmak üzere iki mertebe söz konusudur. Birinci mertebe bütün mezheplerin icması ile "Bir" olan Allah'a aittir. İkinci mertebe ise yaratılanlar içindir. Bir şeyi Allah yaratmış olsa da yaratılan şey, hâdis olmaktan kurtulamaz. Bu durumda "Allah'ın ezelde kendisine denk olan kadîm bir şeyi yaratmaya gücü yeter mi?" diye sorulmaz. Çünkü bu gerçekleşmesi asla mümkün olmayan bir şey hakkında sorulan boş bir sorudur.[465]

---

[461] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye*, 194b.
[462] Gazâlî, *İhyâ*, IV, 444.
[463] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 170ab.
[464] Bkz. Kaya, M. Cüneyt, "Daha Mükemmel Bir Âlem Var Olabilir mi?: "Leyse fi'l-İmkân" Tartışmasının Kaynakları Üzerine Notlar", *Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi*, İstanbul 2004, S: 16, 245.
[465] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 170b.

Şeyh Abülkerim Cîlî (ö. 832/1428) şöyle söylemiştir: "Sonradan meydana gelen her şeyin bilgisi ezeli ilimde kesinlikle vardır. Allah'ın ilminin derecesinin artması veya azalması söz konusu olamaz. Bu yüzden İmam Gazâlî'nin 'Var olandan daha mükemmeli mümkün değildir.' sözü sahihtir."[466]

Tarikatta Celâlüddîn Süyûtî'nin şeyhi olan Muhammed Mağribî Şâzelî (ö. 911/1505) bu sözle ilgili olarak, "Gazâlî'nin sözünün manası şudur: Allah'ın kendi ilmi ve idrakine ayırdığı (hakkında hiçbir bilgimizin olmadığı) şeylerin aksine; şu âlemden daha iyi olan, aklımızın kendisiyle hüküm verdiği bir hikmetin yaratılması mümkün değildir. Allah'ın mükemmelliği ise kendine özgü bir şey olup O, bize gösterdiği şu âlemden daha iyi ve mükemmeldir. Şu âlem nakıs olsa da elbette yaratıcısına dayanır. Allah Teâlâ ise âlemden daha yüce ve büyüktür." demiştir.[467]

Bütün mezheplerin âlimleri kâmil Zattan ancak mükemmel varlıkların sadır olacağına icma etmişlerdir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: '*Biz göğü kudretimizle bina ettik. Şüphesiz onu genişleten de biziz. Yeri de biz döşedik. Biz ne güzel döşeyiciyiz*.'[468] Minnettarlık ve övgünün ancak sıfatları kâmil olan şeyler için geçerli olduğunu belirten Şa'rânî'ye göre, aksi takdirde Allah Teâlâ yarattıkları arasında daha mükemmeli olsaydı, daha az faziletli olan bu şeylere minnet edip, onları övmezdi.[469]

3.2.6. İlmin Yerilmesi

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî şöyle söylemiştir: "Sûfîlerden âlimleri yeren, ilimle uğraşmayı boş bir iş olarak gören ve 'Bizim ilmimiz vasıtasız ilimdir.' diyenler vardır. Bunlar ilim yolunun uzun olduğunu görünce onu bırakmışlar elbiselerini kısaltmışlar, yırtık ve yamalı elbiseler giyinmişler, yanlarına ibrik almışlar ve zâhidlik görüntüsü vermişlerdir."[470] İbnü'l-Cevzî, bu eleştirisinde Gazâlî'nin ismini anmamıştır. Ancak *İhyâ'*da bu ifadeler yer almaktadır. Ayrıca Şa'rânî bahsedilen sûfînin Gazâlî olduğunu belirtmiş ve cevabında Gazâlî'yi savunmuştur.

Cevap: Şa'rânî'ye göre Gazâlî bu sözüyle, ilmiyle amel eden âlimlerin değil, cedel ehlinin yolunu takip eden alimlerin ilimle meşgul olmasının boş bir iş olduğunu kastetmiştir. İmam Süfyân-ı Sevrî şöyle söylemiştir: "Bugün insanların ilmi, onunla amel etmeye dikkat etmedikleri ve bu ilmi geçimlerini kendisiyle sağladıkları bir av

---

[466] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 170b.
[467] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 170b-171a.
[468] Zâriyât, 51/47-48.
[469] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 171a.
[470] Gazâlî, *İhyâ*, I, 58-59; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 395; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 178a.

haline getirdikleri için, onları ateşe girmeye yaklaştırır." Gazâlî, şeriatın hakikat ilminin esası olduğunu bildiği halde İbnü'l-Cevzî, Gazâlî'nin kendi anladığı şeyi kastedip ilme karşı olduğunu zannetmiştir. Zira şeriat zahiri ibadetlerin şekillerini, hakikat ise batıni ibadetlerin şekillerini düzenler. Böylece bu ibadetler lütfuyla Allah'ın onları kabul etmesine layık olurlar.[471]

Gazâlî bu sözleri sûfîlerin kemalini ve adabını gördüğü halde onların yoluna girmediği için kendi nefsi hakkında söyleyerek, "Ömrümüz boş işlerle geçip gidiyor." demiştir.[472]

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî Gazâlî'yi şu sözü sebebiyle de eleştirmiştir: "Bil ki tasavvuf ehlinin kalbi ancak nakli ilimler olmaksızın, ilahî ilimleri tahsil etmeye meyleder. Bu sebeple ilim öğrenmeye ve âlimlerin yazdıkları şeyleri elde etmeye önem vermezler. Onlar ancak Allah'a yönelmeye ve O'nun zikriyle meşgul olmaya önem verirler."[473]

İbnü'l-Cevzî'ye göre, Şârî ilim öğrenmeye teşvik ettiği halde, bir fakihin bu sözü söylemesi büyük bir hatadır. Gazâlî bu sözü söyleyerek şeriatı ortadan kaldırmıştır. Oysa ki dört bir yandaki değerli âlimlerin hepsi şeriat mezhebine tâbidir. Onlar, Gazâlî'nin bahsettiği şekilde sûfîlerin yolunu takip etmemiştir. Zira İnsan şeriat ilmiyle meşgul olmayı terk ettiği zaman, nefsinin vesveseleri ve hayalleriyle baş başa kalır. Böylece ilmi reddeder ve İblisin oyuncağı haline gelir.[474]

Cevap: Şa'rânî'ye göre Gazâlî, sûfînin kendisini şeriat ilimlerinde sağlamlaştırmasından sonra, onun hakkında anlattığı bu şeylerin gerçekleşmesini kastetmiştir. Ayrıca, şeriat âlimlerinin münazara meclislerinde deliller ileri sürmesi üzerine, şeriat ilimlerinde kendisini kuvvetlendiren kimseler dışında, hiç kimsenin sûfîlerin yoluna girmesinin layık olmadığı şeklindeki sûfîlerin icmasından da bahsetmiştir. Bu nedenle Gazâlî'nin bu sözlerine önceden şeriat ilimleriyle meşgul olmadan, sûfîlerin halleriyle meşguliyeti övmeyi kastettiği şeklinde bir mana yüklenmesi doğru değildir. O, bu sözlerin çok uzağındadır. Zira İmam Gazâlî, "Sûfî, ihlaslı bir şekilde ilmiyle amel eden âlimden başkası değildir." diyerek sûfînin hakikatini açıklamıştır. Bu durumda İbnü'l-Cevzî Gazâlî'nin kastettiği şeyi anlamaktan çok uzaktır.[475]

---

[471] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 178ab.
[472] Gazâlî, *el-Munkız*, 60; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 178b.
[473] Gazâlî, *İhyâ,* III, 38; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 398; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 179a.
[474] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 398; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 179ab.
[475] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 179b.

3.2.7. Zahir-Batın (Şeriat-Hakikat) Ayrımı

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî, Gazâlî'yi *İhyâ*'sında, Sehl b. Abdullah Tüsterî'nin şu sözünü nakletmesi ve onu onaylaması sebebiyle eleştirmiştir: "Rububiyyetin sırrı vardır, eğer açığa çıkarsa nübüvvet geçersiz olur; nübüvvetin sırrı vardır, eğer açığa çıkarsa ilim geçersiz olur; Allah'ı bilen âlimlerin sırrı vardır, eğer açığa çıkarsa ahkam ve şeriat geçersiz olur."[476] İbnü'l-Cevzî: "Şu çirkin saçmalığa ve şeriatın zahirinin batınına aykırı düştüğü iddiasına bakın! Bu bir hezeyandır." demiştir.[477]

Cevap: Allah Teâlâ'nın kullarında ve yollarında sırlar vardır. Allah bu sırları bazı kullarına has kılıp, diğerlerini kalplerindeki büyük perde dolayısıyla bunlardan mahrum etmiştir. Eğer bu perde kaldırılırsa insanların ilmi ile efendilerinin ilmi eşit duruma gelip arada fark kalmaz. (Nebîler Rububiyyetin sırlarını bilse nübüvvet, Allah'ı bilen âlimler nübüvvetin sırlarını bilse sahip oldukları ilim ve fakihler de Allah'ı bilen âlimlerin sırlarını bilse zahiri fıkıh ve şeriat geçersiz olur), böylece bu konular hakkında konuşan kimse de kalmaz. Kim bahsedilen şeyin kokusunu koklamayı yani perdenin aralanmasını isterse, Rabbinin mahlukatı yaratmasından önceki varlığına bakmalıdır. Allah tek ve eşi-benzeri olmayandır. Ebediyyete şahit olur, sonra bu durumu garipseyerek gaflete ve hicaba girmeksizin aşamalarla nüzul eder.[478] Bundan daha fazlası söylenemez. Eğer varlık âleminde başka hiçbir şey olmayıp sadece Allah olsaydı hükümlerin muhatap olacağı kişilerin bulunmamasından dolayı peygamberliğin ve peygamberlerin manası kalmazdı. Peygamberliğin ve onunla alakalı ahkâmın devam etmesi Rububiyyet sırrının açıklanmamasına bağlıdır.[479]

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî, İmam Gazâlî'nin kardeşi Şeyh Ahmed'i (ö. 520/1126), müslüman olmak isteyen bir kişiye söylediği şu söz sebebiyle eleştirmiştir: "Münafık olmamasını öğretmesi için onu Ebû Hâmid'e götürün."[480] Yani "La ilahe illallah"ın ne demek olduğunu anlaması için. İbnü'l-Cevzî: "İslam'a girmek isteyen kişiye söylenen

---

[476] Gazâlî, *İhyâ*, I, 244; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 417; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 183ab.
[477] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 417; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 183b.
[478] Vücûdun tenezzül ve tecellileri için bkz. Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 501-502; Cürcânî, *Ta'rifât*, 84-86; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî,* II, 925-926, Mektup no: 314.
[479] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 183b.
[480] *Telbîsü İblîs* 'te bu sözü, Ebû Said b. Ebî Hayr Sûfî'nin (ö. 440/1049) söylediği nakledilmiştir. Ancak Ebû Said'in, Ebû Hâmid Gazâlî (ö. 505/1111) ile ilgili bu sözü söylemesi kronolojik olarak mümkün değildir. Muhtemelen bir nakil hatası vardır. Nitekim Şa'rânî, bu sözü şeyh Ahmed'in söylediğini belirtmiş ve cevabında onu savunmuştur.

bu söz çok gariptir. Bu belaya sebep olan şey cehalettir. Müslüman olmak isteyen kişinin bir saniye olsun geciktirilmesi caiz değildir." demiştir.[481]

Cevap: Şa'rânî'ye göre Şeyh Ahmed'in maksadı; müslüman olmak isteyen kişinin tahkik makamına ulaşmadığı halde, kelime-i tevhidin zahiri hükümlerine teslim olmasından dolayı, zahiriyle batınının uyumlu olmasını sağlamak amacıyla Gazâlî'nin onu eğitmesidir. Zira zahiri batınına muvafık olmayan kişi münafıktır. Ancak burada kastedilen şey gerçek münafıklık değildir. Sanki şeyh Ahmed şunu demek istemiştir: "Onu, zahiri olarak teslimiyet makamına ulaştırması için kardeşime götürün, sonra Allah'ın izniyle keşf ve yakîn yoluyla, batıni olarak teslimiyet makamına ulaştırmam için bana geri getirin."[482]

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî tasavvufla ilgili genel kanaatini ortaya koyan şu sözleri söylemiştir: "Zındıklar, şeriatı inkâra ancak mutasavvıflar çıktıktan sonra cesaret edebildiler. Bunlar daha sonra "hakikat" şeklinde isimlendirme yapmak suretiyle şeriatı gizlediler ve "bu hakikattir", "bu şeriattır" demeye başladılar. Bu en kötü şeydir. Çünkü Allah Teâlâ kullarının iki cihanda iyiliği için şeriat kurallarını koymuştur. Bundan başka hakikat yoktur. Ancak nefse şeytanın fırlattığı düşünceler vardır. Bu cahillerin kendi sapkınlıkları içinde başları döndü. Hatta onlardan her biri, 'Kalbim bana Rabbimden bir şeyler anlatıyor.' demeye başladı. Bunu söyleyen kimse, kendisinin peygambere ihtiyacı olmadığını söylemiş ve açıkça küfre düşmüştür. Altında zındıklık yatan bu hakikat kelimesi şeriata gizlice yerleştirilmiştir."[483]

Cevap: İbnü'l-Cevzî'nin hakikat ehlini inkâr ederek, "Şeriat hakikate kâfidir…" demesinin, hiç düşünmeden ortaya atılan bir söz olduğunu belirten Şa'rânî'ye göre hakikat; şeriatın derecelerinden ulaşılmak istenen bir hedeftir. İnsanlar şeriat anlayışları bakımından; yakîn makamına ulaşmaksızın taklidi olarak şeriatla amel edenler ve yakîn makamına ulaştıktan sonra şeriatla amel edenler olmak üzere iki dereceye ayrılırlar. Hakikat şeriata sonradan eklenmiş bir şey değildir. Çünkü hakikat; eşyayı haddi zatında sahip olduğu mahiyeti üzere bilmektir. Bu ise şeriatın hakikatidir. Zira kanun koyucu Allah ancak gerçeği bildirir. Tasavvuf işinin gayesi de riyazet ve mücahedeyle ilim ve yakîn makamına ulaşmak suretiyle gerçeğe muttali olmaktır.[484]

---

[481] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 417-418; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 184b.
[482] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 184b.
[483] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 455,457; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 195b-196a.
[484] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 196b-197a.

İbnü'l-Cevzî'nin; "Kalbim bana Rabbimden bir şeyler anlatıyor, diyen kişi, bunu açıkça ileri sürdüğü için küfre düşer ve müslüman değildir…"[485] sözüne de karşı çıkan Şa'rânî'ye göre, küfre düşmek ancak dindar olduğu halde, şeriatın naslarını kabul etmemekle gerçekleşir. İlham ve bildirme yoluyla bilgi elde etmeye gelince bu; şeriatın inceliklerine, sırlarına vakıf olması ve şeriatla amel ederken edebe çok riayet etmesi sebebiyle, Hz. Ömer'in makamıdır.[486] Bunda bir yasak yoktur. Resulullah'ın (as.) ilim dairesinden veya şeriatın hükümlerini taklit etmekten uzaklaştığını iddia eden herhangi bir evliyanın bulunmadığını belirten Şa'rânîye göre, evliyanın hepsi, ilimlerinin tamamının Resulullah'ın (as.) şeriatının batınından kaynaklandığı üzere icma etmiştir. Onlardan herhangi birinin Kitaba ve sünnete arz etmediği ve bu ikisiyle uyumlu olmadığı sürece, bu ilimlerde kendi anlayışı ile amel etmesi caiz değildir. Şa'râ'ni, "Allah İbnü'l-Cevzî'yi sûfîlik hakkındaki zannı sebebiyle affetsin. O, şeriatı kendi anlayışına göre savunmuştur."[487]diyerek, sûfîleri tekfir eden İbnü'l-Cevzî'ye yumuşak bir üslupla cevap vermiştir.

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî sûfîlerin kendi yollarını, "hakikat ilmi" olarak isimlendirmelerine itiraz ederek: "Şeriatla hakikati birbirinden ayırmak cehalettir. Çünkü şeriatın hepsi hakikattir. Bununla ruhsat ve azimeti kastediyorlarsa her ikisi de şeriattır. Bunun ötesindeki hakikat şeytanın kalplere attığı vesveseden başka nedir? Hakikati şeriattan başka yerde arayanlar aldanmıştır." demiştir.[488]

Cevap: İbnü'l-Cevzî'nin aksine hakikat kavramını kabul eden Şa'rânî, şu izahatı yapmaktadır: "Hz. Peygamberin sözleri, fiilleri, hâlleri, müşahedeleri ve "tenzilat"ı vardır. Sûfîler, sözleri "şeriat", fiilleri "tarikat"; hâlleri, müşahedeleri ve "tenzilat"ı ise "hakikat" olarak isimlendirirler. Hz. Peygamberden bundan başka bir şey ortaya çıkmamıştır. Resulullahın varisi olan âlimler, bunu ondan miras olarak aldıklarında; "şeriat, tarikat, hakikat" lafızlarıyla isimlendirmek üzerine anlaştılar. Aynı şekilde usulü fıkıh âlimleri, delillendirme usullerini; sözler, fiiler ve takrirler olarak bölümlere ayırdı. Buna göre sözler; Kitap, sünnet, ayrıca kıyas ve icma yoluyla bu ikisine dayandırılan şeylerdir**.** Fiiler ise fıkıh kitaplarında tafsilatlı anlatıldığı üzere, Hz. Peygambere has olan fiiller (sünneti zevaid) ve kendisi ve ümmeti için geçerli olanlar (sünneti hüda) diye

---

[485] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 457.

[486] Konuyla ilgili bir hadiste: "*Şüphesiz sizden önceki ümmetlerde ilhama mazhar kimseler vardı. Eğer benim ümmetimde de ilhama mazhar bir tek kişi varsa, şüphesiz o Ömer'dir*." buyrulmuştur. Bkz. Buhârî, "Fedâilü's-Sahâbe", 6; Müslim, "Fedâilü's-Sahâbe", 23.

[487] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 197a.

[488] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 399-400,455; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 202b.

iki kısma ayrılırlar. Takrirata gelince, ona ulaşan veya ona bildirilen söz veya fiiller üzerine Hz. Peygamber'in onaylarıdır."[489]

Hakikatin şeriate dahil olduğunu ve potansiyel olarak bütün insanların sûfîler gibi hakikate ulaşabileceğini kabul eden Şa'rânî'ye göre insanlar, Kitap ve sünnetin manalarını dikkatle incelediğinde; onlardan büyülenmiş bir şekilde zevk, şevk, muhabbet vb. gibi sûfîlerin kullandığı lafızlardan birçoğuna ulaşırlar. Böylece gerçekten de kendilerine birçok çıkış yolu bulabilirler. Kim sûfîlerin yüzünü Allah'a çevirdiği gibi yüzünü Allah'ın huzuruna çevirirse, onların bildiklerini bilir, tattıklarını tadar.[490]

Sûfîler, konuşup yazışmalarında Arapların kullandığı kelimeleri kullanırlar. Nitekim bazı âlimler; "Araplar, çoğunlukla mecazi cümleler kullanır." derler. Onların kullandığı bu kelimelerin benzerleri; çeşitli hakikatler, mecazlar, kinayeler ve istiarelerin bulunduğu Kur'an'da mevcuttur. İmam Ebü'l Kasım Cüneyd şöyle söylemiştir: "Bizim bu ilmimiz veya yolumuz, Kitap ve sünnetle kaimdir. Kim Kur'an okumaz, hadis yazmazsa bizim yolumuzda rehber olamaz." Şunları da söylemiştir: "Kalbimde meydana gelen bir şeyi, ancak iki adil şahitle kabul ederim: Kitap ve sünnet." Bir başka seferde ise: "Tarikatta, Resulullah'ın (as.) hadislerini takip etmeyen bütün yollar insanlara kapalıdır." demiştir.[491]

Şa'rânî, *Kuşeyrî Risâlesi*'nden sûfîlerin sünnete tâbi olduklarını gösteren şu rivayeti nakletmiştir: Ebû Yezîd veliliği ile tanınan bir adamı ziyaret etmek için yola çıkmıştı. Bu şahsın sağ tarafına (ya da kıbleye) tükürdüğü bilgisi ona ulaşınca geri döndü ve onu ziyaret etmekten vazgeçerek: "Bu şahıs, Resulullah'ın (as.) edebiyle edeplenme konusunda dahi güvenilir değildir[492], nasıl olur da Allah'ın velilerine ihsan ettiği sırlardan biri hakkında güvenilir olabilir?" dedi.[493]

Ebü'l-Hasan Şâzelî de sûfîlerin Kur'an ve sünnete tabii olduklarını şu sözlerle ifade etmiştir: "Müşahede, keşf ve ilham yoluyla elde edilen ilme benzer bir işin, izzet halinde sana arz olunmasından, yine Kur'an ve sünnetin bu işin sıhhatine dair şehadeti olmadan onu kabul etmekten sakın. Bilakis işin kendisinde hakikat olsa da ondan yüz çevir. Allah Teâlâ bize, Kur'an ve sünnete yöneldiğimiz takdirde günaha

[489] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 202b-203a.
[490] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 203a.
[491] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 203ab.
[492] Konuyla ilgili hadis şöyledir: *"Biriniz tükürmek zorunda kaldığında, önüne ve sağ tarafına tükürmesin, sol tarafına veya sol ayağının altına tükürsün."* Bkz. Buhârî, "Salat", 35.
[493] Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 89; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 203b.

girmeyeceğimize garanti verdi. Ancak keşf, müşahede ve ilham yoluyla elde ettiğimiz şeylerin günah olmayacağına dair garanti vermedi."[494]

Hayali vesveselerin şüpheye sebep olmasından dolayı, keşf yoluyla elde edilen bilgilerin ancak Kitap ve sünnetle birlikte kabul edilebileceğini belirten Şa'rânî, şu uyarıyı yapmaktadır. "Rabbinden sana bir delil gelene kadar, bu söylenenleri aklında tut. Çünkü delille birlikte hata ve şüphe ortadan kalkar. Bu ve buna benzer hikâyeler; sûfîlerin hâlini, büyüklüğünü, farzlar ve sünnetler bir tarafa edeple ilgili bir şeyi dahi ihlal etmeye karşı ne şekilde korunup yardımlaştıklarını, sana bildirir."[495]

Sûfîler, sözleri, fiilleri ve diğer hâllerinin tamamında Kur'an ve sünnetle sınırlıdırlar. Çünkü onların marifeti, Kur'an ve hadislerin manalarından kaynaklanır. İmam Şafiî konuyla ilgili olarak, "Kim Kur'an'ı ezberlerse kıymeti artar, kim fıkıh bilirse derecesi soylu olur, kim hadis yazarsa delili kuvvetlenir, kim Arapça bilirse huyu incelir, kim hesap bilirse ufku genişler." demiştir.[496]

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî, sûfîleri hayal kurmakla suçlamış, onların "keşf ehli" sözünü "boş laf" diyerek reddetmiş ve şöyle söylemiştir: "Sûfîler ilimden o kadar uzaklaştılar ki, kendi ilimlerini en değerli ilim kabul edip onu "batıni ilim" diye isimlendirdiler ve şer'i ilimleri "zahiri ilim" kategorisine koydular. Kimilerini ise aşırı açlık bozuk hayallere götürdü."[497]

Cevap: İbnü'l-Cevzî'nin kendi vehim ve hayallerini sûfîlere yakıştırdığını belirten Şa'rânî'ye göre sûfîler, vehim ve hayalden uzaktırlar. Ancak onlar Rablerinden açık bir delil üzere olup, hallerinden dolayı basiret sahibidirler. Belki de insanların sûfîlere vehim ve hayali yakıştırmasının sebebi, bu hâlin insanların çoğuna gizli kalmış olmasındandır. Çünkü sûfînin yaşadığı bu hâl güzel bir ilim, şerefli bir makamdır. Gerçekte duyularla bilinen zahiri bir şey değil, hayali bir histir. Ancak bu his, duyularla hissetmeye şiddetle benzer. Hatta belki de kul, bunu gerçekten duyularla hissediyor zanneder. Bu durum özellikle de ilim sahibi olduktan sonra tasavvuf yoluna girenler için Allah'ın bir ikramı olarak gerçekleşir. Oysa ki insanların çoğu bu hayal âlemine girerler de hiçbir şey fark edemezler. Zira cesetler (hayalî varlıklar), cisimlere benzerler. Ancak velayet makamında derinleşen kimseler, cesetlerle cisimleri birbirinden ayırt edebilirler.[498]

---

[494] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 203b.
[495] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 203b-204a.
[496] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 204a.
[497] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 218-219; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 205b.
[498] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 205b.

Efdalüddîn şöyle söylemiştir: "Cisim ve ceset arasındaki fark şudur: Eğer suretteki ortaklıkları yönünden biri diğerine genelleştirilecek olursa; Cisim, insanın cevherleri ve arazlarından biridir. Nurdan ve başka şeylerden meydana gelmiş olup besine ihtiyaç duymayan, tasavvurî suretleri dışında cisim olarak bir karşılıkları olmayan cesetlerin aksine cisimler, değişimleri esnasında gıdaya ve üremeye ihtiyaç duyan, çözünüp değişen unsurlardır."[499] Allah Teâlâ, '*Biz onları, yiyip içmeyen bir ceset sahibi yapmadık.*' buyurmuştur."[500] Bu ifadelere göre hayali varlıklar da cisimler gibi bir surete bürünebilmektedir.

Ayette Allah Teâlâ, cesedin beslenmediğini beyan etmiştir. Bu durumda ancak unsurları olan cismin beslendiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte eğer hakkında bir delil olan doğru bir mana ile aradaki fark ortaya çıkıyorsa, bir şey hakkında iki lafız kullanmanın yani cesetlere cisim demenin bir zararı olmadığı da malumdur.[501] Aynı şekilde sûfî olmayan fakihlerin bir kelimenin Kitap, sünnet, kıyas veya icma yoluyla istinbat edilen bir manası bulunduğu halde, o manadan bahsetmemeleri de sûfîlere zarar veremez. (İki farklı kelime aynı anlamda kullanılabileceği gibi aynı kelime birbirinden farklı manalar da içerebilir. Fakihlerin bu manaları kullanmaması sûfîleri bağlamaz.) Çünkü evvelkilerin ve sonrakilerin ilimlerini bir araya getiren şer'i ilimlerin manaları, tasnif edilmiş kitaplarda kısıtlanıp, o anlamlar sınırlanmamıştır ki o kitaplardakinden başka bir mana çıkarılamaz olsun.[502] Fakihler aynı kelimenin çeşitli manalarını kullanarak birbirinden farklı hükümlere ulaştıkları ve bu hükümlere bir sınır getirmedikleri gibi, özellikle fakih sûfîler de bir kelimenin farklı manalarını kullanarak hüküm çıkarabilirler. Bunda bir sınır yoktur.

Bir şeyde ortak bir iç müşahedenin (vicdaniyyat) olmaması veya sûfîlerin kendilerinden başkasının iç müşahedesi olmadığından, bu kişilerle ortak bir iç müşahedeye ihtiyaç duymamaları ve bunun kendine has bir delilinin bulunmaması sebebiyle, "medlul" yani iç müşahedelerin de tamamen yok sayıldığını belirten Şa'rânî'ye göre, bu ilmin hakikati ancak iç müşahedeler ve bu ilme dahil olmakla bilinir. Çünkü vicdaniyyat öyle bir şeydir ki, onda "niçin" ve "nasıl" diye bir soru sorulmaz. Onun üzerine bir delil getirilemez ve hakkında açık bir delil talep edilemez.

---

[499] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 206a.
[500] Enbiya, 21/8.
[501] Bu nedenle sûfîler: Ebû Yezîd'in "Bir kuş olup uçtum…tevhid denizine yukarıdan baktım." demesi gibi, iç müşahedelerini cisimlerle ifade edebilmişlerdir. Ebû Yezîd'in bu sözü, "Şathiyyât" başlığı altında açıklanacaktır.
[502] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 206a.

Zira vicdaniyyat hakkında açık bir hüküm yoktur. Dolayısıyla onun hakikatiyle ilgili ilim talep etmek, zulüm inatçılık ve temel kaideleri bilmemektir. Ya da bir kimsenin kendisinin bilgisinin olmadığı bir konuda başkasını yalanlamasıdır. Bu durum, fakihlerin şer'î yolla istinbat edip, Allah'a isnat ettiği bir hükmün yalanlanmasına benzer.[503] Allah Teâlâ'nın, '*Biz onu (Süleyman'ı) tahtının üstüne (cansız) bir ceset gibi bıraktık. Bir müddet sonra o, yine eski sağlığına döndü*.' ayeti buna işaret etmektedir."[504]

Şu ayet de bir delildir: "*Sonra onlarla kendi arasına bir perde edin (ip çek)mişti. Biz ona ruhumuzu (Cibril'i) göndermiştik de o kendisine tam (ve düzgün) bir insan olarak görünmüştü.*"[505]

Cibril, sahabeden Dihye'nin suretinde görünür. Genellikle Arap bir adam suretine bürünerek gelen melek, kardeşini Allah için ziyarete çıkan bir adamın güzergahı üzerinde durup onun kılığına girer. Ayetlerde bahsedilen cesetler, cisimlerin suretine bürünen hayali varlıklardır ki bu varlıklar, insan suretine girseler dahi hakikatleri değişmeyen ruhlardır.[506]

Allah'ın Âdemoğlunun amelinden, onun sureti üzerine bir suret yarattığı varid olmuştur. Kays'ın rivayet ettiği bir hadis de şöyledir: "*Seninle defnedilecek diri bir eşinin olması gerekir. Sen ölü olduğun halde onunla defnedilirsin. İşte bu senin amelindir*."[507] Başka bir hadis de şöyledir: "*Ölüm koç suretinde gönderilir, sonra cennet ve cehennem arasında boğazlanır*."[508] Ölüm, yok olmayan bir arazdır. Ameller de arazlardır. Bu nedenle bir surete bürünebilirler. Nitekim Kıyamet günü ameller getirilir. Mizana konulur, tartılır. Bunun benzeri, Hz. Peygamber'in İsrâ gecesinde diğer peygamberlere, en doğru görüşe göre hem bedenleri hem de ruhları ile beraber rükûsu ve secdesi olan şer'i namazı kıldırmasıdır. Bu bedenler amellerinin suretidir. Bu, bir insanın rüyasında onları bedenleriyle birlikte görmesine benzer. Ancak kimin ruhu yükseltilirse, onun için Allah'ın bir ikramı olarak normal bir beslenme olmaksızın kalbi korunur. O gece ölümü son kez tatmış biri gibi olurlar. Buradaki Hz. Peygamber'in

---

[503] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 206ab.
[504] Sad, 38/34.
[505] Meryem, 19/17.
[506] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 206b.
[507] Kaynaklarda bu iki hadise rastlanmamıştır. Metin farkıyla, benzer hadisler için Bkz. Buhârî, "İsti'zan" 1.
[508] İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *Fethü'l-bari bi-şerhi Sahihi'l-Buhârî,* thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Abdurrahman b. Baz, Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbüddin el-Hatîb, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1379, XI, 420.

nebîlerle kıldığı namazın duaya hamledilmesine gerek yoktur. Çünkü cisim aynı anda iki farklı mekânda bulunabilir. Allah her şeye kâdirdir.[509]

Şa'rânî; ayet ve hadislerden verdiği örneklerle hayali ve nurani varlıkların, Cebrail'in (as.) Dihye'nin (ra.) suretine girmesi gibi, bir surete bürünebileceğini ve ancak velayet makamında derinleşen sûfîlerin gerçek varlıklarla hayalî varlıkları birbirinden ayırt edebileceğini izah etmiştir. Dolayısıyla sûfîlerin iç müşahedeleri, İbnü'l-Cevzî'nin iddia ettiği gibi, kendi nefislerinden türettikleri bir vehim ve hayalden ibaret değildir.

İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs* adlı eserinin tamamında başta hakikat kavramı olmak üzere sûfîlerin kullandığı; keşf, ilham, müşahede gibi terimleri reddetmiştir. Onun hakikat ilmi hakkındaki ön kabulü; sûfîlerin iç müşahedelerini, bu konudaki görüşlerini ve hakikat kavramına dair yaşantılarına yansıyan tüm fiillerini de reddetmesine sebep olmuştur. Ona göre zahiri delillere dayanmayan şeyler ilim değil, şeytanın kalplere fırlattığı vesveseler ya da kişinin nefsinden gelen kendi vehim ve hayalleridir. Şa'râni'ye göre de hakikat ilmini, bu ilmi elde edemeyenlerin anlaması mümkün değildir. Ancak bu ilme vakıf olamayanların, sûfîleri reddetmek yerine temkinli davranıp, Allah'tan kendilerine bir delil gelene kadar sabretmeleri gerekmektedir.

3.2.8. Hz. Âdem

Eleştiri: Bir keresinde Şiblî'ye mârifetullahtan soruldu. Şiblî soran kişiye: "Yazıklar olsun sana! Allah diyen Allah'ı tanımamış demektir. Vallahi O'nu tanımış olsalardı "Allah" demezlerdi." dedi. Başka bir seferde adının Âdem olduğunu söyleyen bir adama: "Vay başına gelenlere biliyor musun, Âdem ne yaptı? Rabbini bir lokmaya sattı." dedi. Yine tövbe etmek isteyen bir adama: "Malını-mülkünü sat, borçlarını öde, hanımını boşa. Seninle olan ilişkilerinden ümit kesmeleri için çocuklarını yetim bırak." dedi.[510] İbnü'l-Cevzî, bu tür sözleri bilgisizlik ve saçmalık olarak görmüştür.

Cevap: Bu anlatılanlara Şa'rânî'nin cevabı şu şekildedir: "Şiblî'nin Âdem (as.) hakkındaki sözünün manası şöyle olabilir; 'Muhakkak Âdem Rabbini sattı. Yani Rabbine yakınlığını, huzurunda bulunma hakkını sattı.' Burada muzaf (yakınlık) hazfedildi. (Geriye 'Rabbini sattı.' kaldı.) Yine Şiblî; Allah'ın daha önceden bildiği, ilahî kadere tâbi olan Âdem'in, yemek yemeyi terk etmek yerine tercih etmesini, "satış"

[509] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 206b-207a.
[510] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 416; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 211b.

olarak isimlendirdi. Abdülaziz Dârânî ve başkalarının söylediği gibi, Hz. Âdem burada hakikaten yemek yemeye niyet etmemiş, bu fiili formalite gereği yerine getirmiştir. Bunu da çocuklarından günah işleyip de sonradan tövbe eden kimselere saadet kapısını açmak ve onların dine aykırı davrandıklarında ne şekilde tövbe edeceklerini öğretmek için yapmıştır. Şiblî bu sözleri; Âdem'in işlediği fiili, "şeriatın zahiri"ne göre günah olarak adlandırmak gayesiyle söylemiştir. (Zira ona göre Âdem (as.) yasak meyveyi Allah'ın emrine karşı gelip günah işlemek kastı ile yememiştir.) Bu şekilde Kur'an'ı açıklamış oldu. Bu yüzden Şiblî kınanamaz. Ancak bu sözü bu manada söylemediyse kınanabilir. Allah'a "Allah" denmez sözüne gelince: Bu, Kitapta yer almayan ve söylenmesi mümkün olmayan bir sözdür."[511]

3.2.9. İşârî Tefsir:

Sözlükte "bir nesneyi gösterme, bir anlamı üstü kapalı bir şekilde ifade etme ve dolaylı bir sözle anlatma" gibi anlamlara gelen işâret; tasavvufta "maksadı söz aracılığı olmadan başkasına bildirme; ibareyle anlatılamayan, yalnızca ilham, keşf gibi yollarla elde edilmiş sezgi ve bilgi sayesinde anlaşılabilecek kadar gizli olan mâna" şeklinde tanımlanmıştır. Kur'an âyetlerinin bir kısmının veya tamamının keşf ve ilham vasıtasıyla yorumlandığı tefsirler de işârî tefsir adını almıştır.[512] Söz konusu gizli anlamlar işaret yoluyla kavrandığı için, tasavvufa "işaret ilmi" denmiştir.[513] İbnü'l-Cevzî, Ebû Abdurrahman Sülemî'nin *Hakâiku't-Tefsîr* adlı eserinden naklettiği[514]; sûfîlerin işâri tefsirlerine şu itirazları yöneltmiştir:

Eleştiri: Cüneyd, bir meclisinde kendisine Allah Teâlâ'nın, "*Sana okutacağız ve sen unutmayacaksın.*"[515] ayetini soran Keysan'a şöyle cevap vermiştir: "Yani onunla amel etmeyi unutma." Bunun üzerine: "*Ve Onlar (Yahudiler), onda (Tevrat'ta) olanı okumuşlardı.*"[516] ayetinin manası nedir? diye sorulmuş; Cüneyd, "Ve onlar kitapta olanla amel etmeyi terk ettiler." şeklinde cevap vermiştir. Soruyu soran da Cüneyd'e "Allah ağzına dert vermesin." demiştir.[517]

---

[511] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 211b-212a.
[512] Uludağ, Süleyman, "İşârî Tefsir", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 424.
[513] Serrâc, *el-Lüma*, 396.
[514] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 409.
[515] A'lâ, 87/6.
[516] Araf, 7/169.
[517] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 407; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 179b-180a.

İbnü'l Cevzî'ye göre Cüneyd'in "Onunla amel etmeyi unutma." şeklindeki görüşü hiçbir geçerliliği olmayan, yanlışlığa açık bir yorumdur. Çünkü ayetteki fiil, nehiy değil haberdir. Eğer nehiy olsaydı merfu değil, meczum olurdu. Cüneyd'in bu tefsiri âlimlerin ayetle ilgili icmasına aykırıdır. "*Ve Onlar onda olanı okumuşlardı*." ayetine gelince; bu ayetteki "ders"; "*Okumakta olduğunuz kitap uyarınca*"[518] ayetinde geçen ve tilavet etme, okuma, okutma anlamındaki "ders" kökünden gelmiştir; bir şeyin yok olup gitmesi anlamındaki "dürûs" kelimesi ile bir ilgisi yoktur.

Cevap: İmam Cüneyd'in, tarikat ilminde büyük müçtehitlerden olduğunu ve yakîni bilgisiyle Kur'an ve sünnetin manalarını İbnü'l-Cevzî'den daha iyi bildiğini savunan Şa'rânî, Cüneyd'e ait şu sözleri nakletmiştir: "Gökyüzünden inip, Allah'ın ona ulaşmayı kulları için mümkün kıldığı hiçbir ilim yoktur ki, benim ondan bir payım ve nasibim olmasın. Bütün yollar Resulullah'ın (as.) bıraktığı izleri takip edenler dışında o yolda yürüyen kimseler için kapanmıştır. Bizim bu ilmimiz (tasavvuf) ise Kur'an ve sünnetle desteklenmiştir." İmam Cüneyd hakkındaki bu gerçekleri bilen bir kişi; Cüneyd'den şeriatın zahirine muhalif olarak nakledilen her sözün, sahih bir görüşten saptırılıp tahrif edilmiş olduğunu anlar. Onu reddeden kimseler ise bu duruma akıl sır erdiremezler. Kur'an'da "haber"[519] lafızlarıyla çoğu zaman "nehiy" kastedilir. Allah Teâlâ'nın: "*Siz ancak Allah rızası için infak ediyorsunuz*."[520] (Allah rızasından başka bir amaçla infak etmeyin.) ayeti vb. ayetler bu durumu açıklamaktadır.[521]

Cüneyd'in "*Onlar onda olanı okumuşlardı*." ayetini "amelin terki" ile tefsir etmesine gelince; ayetin bağlamındaki maksada uygun tefsir budur. Bu da Yahudilerin Tevrat'ta olan hükümlerle amel etmeyi terk etmeleridir. Cüneyd'in kastı ayeti açıklamak değildir. Zira buradaki "derasü" lafzı zaten terk etmek anlamında kullanılmış, herhangi bir tevil yapılmamıştır. O halde itiraz edecek bir durum da yoktur.[522]

---

[518] Ali İmran, 3/79.

[519] Bu kelime *el-Ecvibe'*nin iki nüshasında da "hayr" olarak geçmektedir. Ancak "hayr" kelimesi cümlenin mana bütünlüğü açısından uygun değildir. Ayrıca eserin birçok yerinde noktalama hataları yapıldığı görülmüştür. Muhtemelen burada da bir noktalama hatası vardır. Bu nedenle çeviride "haber" kelimesi tercih edilmiştir.

[520] Bakara, 2/272.

[521] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 180ab.

[522] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 180b.

Fakihler ve usulcüler Şeyh Cüneyd ve arkadaşlarının yolunun, Kitap ve sünnet üzerine ikame edilmiş bir yol olduğu üzerinde birleşmiştir. Bu nedenle gizlice mücadele edip onun yolunu eleştiren kimselere itibar edilmez.[523]

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî Şiblî'yi, Allah'ın; "*Muhakkak bunda kalbi olanlar için öğüt vardır.*"[524] ayetini "Yani Allah, o kimselerin kalbidir." şeklinde tefsir ettiği için eleştirerek şöyle söylemiştir: "Bu, Allah Teâlâ'nın sözüne karşı büyük bir cürettir. Bu söz, bütün müfessirlerin söylediklerinin aksine söylenmiş bir sözdür. Ebû Abdurrahman Sülemî de Kur'an tefsirinde sûfîlerin tamamı hezeyan olan sözlerini bir araya getirdi. *Hakâiku't-Tefsir* olarak isimlendirdiği bu iki ciltlik kitabı dinlemek helal değildir."[525]

Cevap: Şa'rânî'ye göre Şiblî'yi ancak söylediği sözler karşısında aciz kalanlar reddederler. Zira Şiblî'nin sözlerinde "hazf: kelime düşmesi" olduğu aşikârdır. Yani sözün aslı "Allah Teâlâ o kimselerin kalbini destekler." şeklindedir. Şu hadiste de benzer bir mana vardır: "*Onu sevdiğim vakit, o işittiğinde ben de onunla işitirim…*"[526] Yani, "Ben onun bütün zahiri ve batını hislerini desteklerim, ta ki o kişi Hak yolundan ayrılmaz." demektir. Şiblî kalbi, hadisteki işitme ve görme ile kıyaslamıştır. Şiblî'nin sözünün, zahiri manasına hamledilmesi caiz değildir. Çünkü o, zahir ve batın ilimlerini kendisinde cem eden âlimlerdendir.[527]

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî, "*Bütün tuzaklar Allah'a aittir.*"[528] ayetini tefsirinden dolayı Hüseyn el-Hallâc'ı eleştirmiştir. Hallâc, ayeti: "Allah, bu sözüyle insanlara hali hazırda kendisine ulaşabilecekleri bir yol bulunduğunu veya "hâdis"in "Kadîm'le birleşebileceğini vehmettirerek tuzak kurmuştur." şeklinde tefsir etmiştir. Şeyh Ebü'l Kâsım Cüneyd de buna benzer bir söz söylemiştir: "Hâdis, Kadîm'le ilişkilendirildiğinde hâdisin bir hükmü kalmaz." İbnü'l-Cevzî bu tefsire: "Bu apaçık bir küfürdür. Zira, bu söz bir kandırmaca ve zırvalıktan başka bir şey değildir. Hallâc, ancak bu söylediklerimize layıktır." diyerek itiraz etmiştir.[529]

---

[523] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 180b.
[524] Kâf, 50/37.
[525] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 407-409,219; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 180b-181a.
[526] Hadisin aslı şu şekildedir: "*Her kim benim veli kullarımdan birisine düşmanlık ederse, ben ona harp açarım. Kulum, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşmamıştır. Kulum bana devamlı nafile ibadetleri ile yaklaşır, bunun sonucunda ben onu severim. Bir kere onu sevdim mi, ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Eğer benden bir şey isterse onu verir, bana sığınırsa muhakkak onu himaye ederim*." Bkz. Buhârî, "Rikâk", 38; İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, I-II, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, yy. ts., "Fiten", 16.
[527] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 181a.
[528] Rad, 13/42.
[529] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 409; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 181a.

Cevap: Şa'rânî'ye göre tuzağın Allah için geçerli olması Kur'an'ın nassı ile caizdir. Ancak Allah'ın tuzak kurması; ayetlerde yer alan unutması, istihza ve alay etmesi gibi bir "kemal" vasfıdır. Bu ve benzeri vasıfların tamamı Allah için "kemal" olup bunların Allah Teâlâ'nın ilminde bulunduğuna inanılır. Selef de bu görüşü kabul etmiştir. Bunlara inanmak şer'i yönüyle kul için bir eksiklik sayılmaz. Zira bu vasıflar, "*Harp hiledir.*"[530] hadisinde olduğu gibi şerh edilirler. Hallâc'ın, "Allah'ın kullarına, hâdisin Kadîm'le birleşebileceğini vehmettirmesi bir tuzaktır." sözüne gelince; bu sözle, varlığın devam ettiği yani tuzak kurduğu esnada değil de başlangıç aşamasında yani henüz yaratılmadan önce "adem"in "Kıdem"e yaklaşmasını kastetmiş olması ihtimalinden dolayı, Hallâc'ı kınamak gereksizdir. Bu sebeple Cüneyd'in daha önce geçen; "Hâdis, Kadîm'le ilişkilendirildiğinde bir hükmü kalmaz." sözü de Hallâc'ın tefsiri gibi tevil edilmiştir. Çünkü, duyular sonradan var olmayı reddeden herkesi yalanlar.[531]

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî Gazâlî'yi, Allah Teâlâ'nın Halil İbrahim (as.) hakkındaki; "*Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut*."[532] ayetini, "Putlar; altın ve gümüştür, bunlara ibadet etmektir, bunları sevmek ve aldanmaktır." şeklinde tefsir etmesinden dolayı eleştirerek: "Bu tefsiri müfessirlerden hiçbiri yapmadı." demiştir.[533]

Cevap: Şa'rânî'ye göre Gazâlî, ayetin manasını sadece bu tefsire hasretmeyi dilememiş, bilakis işaret tarikiyle yorum yapmak istemiştir. Sahih bir hadiste: "*Dinara, dirheme, kumaşa kul olanın burnu sürtülsün.*"[534] buyrulmuştur. Hadiste bu şeylere duyulan sevgi "onlara kul olmak" şeklinde isimlendirilmiştir. Bununla birlikte insanlar ister sevsinler ister buğz etsinler, bu şeylerin putlara benzemesine akıl sır erdiremezler. Oysa ki "ibadet"in sözlük anlamı; eşyaya meyletmek ve ona itaat etmek demektir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Ey Âdemoğlu, şeytana ibadet etmeyin*."[535] Ayet-i Kerime, "Ona itaat etmeyin. Onun vesvesesinde sizin için kötülük vardır." manasında

---

[530] Müslim, "Cihad", 17; Tirmizî, "Cihad", 5.

[531] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 181ab. İnsanların kurduğu tuzağın Allah'a isnat edilmesiyle ile ilgili şöyle söylenebilir: İnsanlar tuzak kurdukları esnada yok olup tuzağı doğrudan Allah kurmuş değildir. Zira duyular var oldukları halde insanların yok sayılmasını kabul etmezler. Onlar, ancak yaratılmadan önce yok idiler. Dolayısıyla insanın Kıdem'e göre yok sayılması; varlığının devam ettiği yani tuzak kurduğu esnayla ilgili değil, yaratılmadan önceki, varlığının başlangıç aşamasıyla ilgilidir. Bu nedenle Cüneyd'in "Hâdis, Kadîm'le ilişkilendirildiğinde hâdisin bir hükmü kalmaz." sözü bu manada tevil edilmiştir. Aynı şekilde Hallâc da kulların kurduğu tuzakların Allah'a isnadının, varlığın başlangıç aşamasıyla ilgili olduğunu kabul etmektedir. Ona göre Allah Teâlâ, "*Bütün tuzaklar Allah'a aittir*" ayeti kerimesiyle kullarına; bütün tuzakları doğrudan Kendisi'nin kurduğunu vehmettirerek tuzak kurmuştur.

[532] İbrahim, 14/35.

[533] Gazâlî, *İhyâ*, III, 506; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 410*;* Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 181b.

[534] İbn Mâce, "Zühd", 8; Buhârî, "Rikâk", 10.

[535] Yasin, 36/60.

söylenmiştir. Allah'ın İblise itaat etmeye, dolaylı olarak "ibadet" demesi gibi mecazen benzetme yapılabilir. Aynı şekilde, Gazâlî'nin insanların altın ve gümüşe şiddetle muhabbet duyup, bunlar sebebiyle topluca birbirlerini katletmesini, bunlara ibadet etmeye benzetmesi de geçerli bir şeydir. Zira altın ve gümüşten yapılmış putlara tapanların Allah'tan uzaklaşıp bunlarla meşgul olması gibi, muhakkak kalp de bu ikisini sevmek suretiyle Allah'tan uzaklaşıp bunlarla meşgul olmaktadır.[536]

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî Ebû Yezîd'i, "*Şüphesiz Rabbinin yakalayışı pek şiddetlidir.*"[537] ayetini okuyan birini işittiğinde: "Benim yakalayışım Allah'ın yakalayışından şiddetlidir." demesi sebebiyle eleştirerek: "Bu sözü söyleyen hiçbir şekilde İslam'ın kokusunu koklamamıştır. Bu sözü zikretmek caiz değildir." demiştir.[538]

Cevap: Ebû Yezîd'in yakalamasının; Allah'ın ilmine ve yüceltilmesine, hilminin ve affının genişliğine hamledilmesi gerektiğini belirten Şa'rânî, şu izahatı yapmaktadır: "Allah'ın müslüman kullarını yakalaması ve onları te'dib etmesi tamamen rahmettir. Hatta onların temizlenmeleri için ateşe girmeleri bile rahmetle karışıktır. Kardeşim kendine dikkatli bak. Sen evladının bir kuyunun veya nehrin kenarında durduğunu görürsen, ona tokat atarak ve kulağını çekerek, onu boğulmaktan korursun. Şimdi bu senin evladına muhabbetin midir, yoksa buğzun mudur? Söylediklerimizi anlarsan seni doğru yola iletiriz. Allah'ın kâfirleri yakalaması ise, O'nun müslüman kulları için söylediğimiz bu sözlerin dışında kalır. Zira Allah onları kudretiyle yakalar."[539] Allah'ın kafirleri yakalamasında rahmet değil azap vardır.

Kulun yakalaması, Allah Teâlâ'nın yakalaması gibi rahmet değil, insanın içini daraltıp sıkıştıran apaçık bir intikamdır. Öyle ki kul, kendisine kötü bir söz söyleyen kişiyi boğmaya gücü yetse, hiç tereddüt etmeden ona zarar vermek ister. Dünya yüzündeki saltanat sahiplerinin en büyüğü bile; kendisi hakkındaki olumsuz bir kelimeyi yüklemekten aciz olup, o kelimeyi söyleyen kişiyi sevmemek ve ona zarar vermekle yetinmez, aksine onu öldürmek ister. Bunların hepsi kulun zayıflığı ve hilminin eksikliğindendir. Bu itibarla Ebû Yezîd'in kardeşini yakalaması, zarar vermek bakımından Allah Teâlâ'nın kulunu yakalamasından daha şiddetlidir. Ebû Yezîd, Allah Teâlâ'nın rahmetini ve şefkatini O'na yaraşır şekilde övmüştür. Allah Teâlâ büyüklük ve yücelik bakımından aciz değildir. "Âlimin yakalaması" ile aslında, âlimi

[536] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 181b-182a.
[537] Buruc, 85/12.
[538] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 423; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye*, 182a.
[539] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 182ab.

yaratmasından dolayı Allah'ın yakalaması kastedilmektedir. Ancak Allah'ın âlim vasıtasıyla yakalaması, vasıtasız olarak yakalamasından daha şiddetlidir.[540]

İbnü'l-Cevzî, Kur'an'ın işârî yorumlarına karşı çıkarak bu yorumları sûfîlerin hezeyanları olarak görmüştür. Oysa ki fıkıh âlimlerinin Kur'an'daki kelimelere birbirinden farklı anlamlar verip birtakım yöntemlerle hüküm istinbat etmeleri ve bu istinbatın mutlak bir sınırının olmaması gibi, sûfîler de sahip oldukları yakîni bilgi ile, Kur'an'daki kelimelere farklı anlamlar verip istinbat yapılabileceğini kabul etmektedirler. Bu durumda esas sorun, ayetlere verilen manalarla ilgili değil, sûfîlerin hakikat ilmi de denilen yakîni bilgilerini kabul edip etmemekle ilgilidir.

Şeyh Ali el-Havvas şöyle söylemiştir: "Fakihler ve sûfîler, sırları ve hükümleri tükenmeyen bir okyanustan çıkarım yaparlar." Öyleyse kim bu okyanusu kuşatıp, sonra da sûfîlerin söyledikleri bu kelimelerin, bütün mezheplerin dışında olduğunu ve ne imamların mezheplerinden herhangi birisine ne de onların usullerinden herhangi bir asla uymadığını bilebilir ki? Kimse bu okyanusu kuşatamayacağı için sûfîlerin işâri tefsirlerinin şeriata aykırı olduğunu söyleyemez.[541]

3.2.10. Şathiyyât

Sözlükte "hareket etmek, sarsılmak, taşmak" gibi anlamlara gelen şatah kelimesinden türeyen şathiyye (ç. şathiyyât) terim olarak; sûfînin sekr, vecd, cezbe, galebe, istiğrak, cem ve fenâ gibi kendini kontrol edemediği tasavvufî haller içinde söylediği sözlerdir[542]

Eleştiri (?): Şa'rânî Ebü'l-Gays b. Cemîl el-Yemenî'nin (ö. 651/1253) kendi zamanındaki bazı âlimlere söylediği sözler sebebiyle eleştirildiğinden bahsetmektedir. Ebü'l-Gays, kendisini imtihan etmek üzere ziyaret eden âlimlere: "Hoş geldiniz kölemin köleleri." demiş; bunun üzerine âlimler, ona itiraz ederek durumu Şeyh Arifi Billah İsmail Hadramî'ye (ö. 651/1253) bildirmiştir. Hadramî gülerek şöyle söylemiştir: "Şeyh doğru söylemiş, siz nefsî arzuların kölesisiniz, nefis ve arzular ise onun kölesidir."[543]

Bu eleştiri de *Telbîsü İblîs'te* yer almamaktadır. Ayrıca İbnü'l-Cevzî (h.) 597 yılında, Ebü'l-Gays ise (h.) 651 yılında vefat etmiştir. Bu durumda İbnü'l-Cevzî'nin Ebü'l-Gays'a itiraz etmesi zayıf bir ihtimaldir. Ancak gerek İbnü'l-Cevzî'nin sûfîlerin

[540] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 182b.
[541] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 201b.
[542] Serrâc, *el-Lüma*, 443-444.
[543] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 165a.

şathiyyâtını reddedip onları küfre düşmekle itham etmesi, gerekse verilen cevapta sûfîlerin şathiyyâta dair yaklaşımlarının ortaya konması sebebiyle bu eleştiriye yer vermek uygun görülmüştür.

Cevap: Fakihler sûfîleri sınamaktan hiç vazgeçmemiştir. Bu sûfîler arasında Şeyh Ahmed Bedevî (ö. 675/1276) gibi kendisini reddeden kişiyi ilmi ve imanı ile kuşatan kimseler olduğu gibi, Şeyh Ahmed b. Rıfaî (ö. 578/1182) gibi kendisini reddeden kişiye şefkat gösterip onu mazur görenler de olmuştur. Nitekim Ebü'l-Gays, kendisini sınamaya gelen fakihlere ilmiyle galip gelmiştir.[544]

Şa'rânî, şathiyyâtla ilgili Yafiî'nin şu sözlerini nakletmiştir: "Sufilerden işittiği bir sözü güzel bir şekilde yorumlamaya muvaffak olan kişi, işittiği bu söze yakınlaşır. Şeriattan çıkmanın kastedildiği kesinleşmedikçe, bu sözün "şeriattan çıkmak" şeklinde belirli bir manaya hamledilmesi caiz değildir. Her kim, iyilik dolu hallerine rağmen sûfîlere suizan beslerse o kişi ancak terk edilmiştir. Allah'tan afiyet dileriz. Kimin de kalbinde sûfîlerin hallerine dair bir inancı ve yaşantılarıyla ilgili bir bilgisi varsa, Allah onu sûfîler hakkında tatmin edici, güzel cevaplara ulaştırır. Bunun tersini yapan kimse ise zorunlu olarak onlara itiraz eder ve doğru yolu göremez."[545]

Yafiî şunları da söylemiştir: "Âlimlerin kendisini tekfir etme hususunda ihtilafa düştüğü şatah ehli hakkında izlediğim yol, beklemek ve işi Allah'a havale etmektir. Ben şatah ehlinin sözlerini kısaca inceleyen hiç kimseyi görmedim. Özellikle de usul ve füru bilgisi olmayan ve şeriat kurallarını iyice incelemeyen kimseler konuyu uzatıyorlar."[546]

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî, Ebû Yezîd'den rivayet edilen şu sözlere itiraz etmiştir; "Sübhânî: Kendimi tespih ederim, şanım ne yücedir. Nefsim bana yeter, kâfidir." İbnü'l-Cevzî'ye göre eğer bu rivayet sahihse, rivayet eden yanlış anlamıştır. Çünkü Ebû Yezîd bu sözle Allah'ı yücelterek, "Sübhânî: Tenzihe layık Allah'ım." demiş olabilir. Bu söz kendisine iletildiğinde Cüneyd, "Allah'ı müşahede halindeki bir adam tükenmiştir. Böylece Allah'tan başkasını görmekten uzaklaştığı için kendisini yok sayacak şekilde konuşur. Hak'tan başka hiçbir şeyi görmez ve Hakk'ı temsil etmesi yetkisiyle, 'Kendimi tespih ederim.' sözü ile Allah'ı niteler." şeklinde tevil etmiştir.[547]

İbnü'l-Cevzî, bu söze itiraz ederek Cüneyd'in tevilini geçersiz saymıştır. Bilakis Firavun'un: "*Ben sizin yüce rabbinizim*."[548] sözü, Ebû Yezîd'in sözünden daha hafiftir.

---

[544] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 165a.
[545] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 165a.
[546] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 165ab.
[547] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 421-422; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 185b.
[548] Naziat, 79/24.

Zira insanlar da "rab" kelimesi ile isimlendirilebilirler. İnsanlar için, rabbü'd-dâr (ev sahibi), rabbü'l-fetâ (çocuk terbiyecisi) tabirleri kullanılabilir. Ebû Yezîd'in "Kendimi tespih ederim…" sözü ise Allah'tan başkası için caiz değildir. Belki de Ebû Yezîd, bu sözü Kur'an okurken söylemiştir. Şu sözler de Ebû Yezîd'den nakledilmiştir: "Kâbe benim etrafımda dönüyor." Başka bir seferde, "İlk kez hac yaptım ve Kâbe'yi gördüm. İkinci haccımda Kâbe olmaksızın Kâbe'nin sahibini gördüm. Üçüncü haccımda ise Kâbe'yi de sahibini de görmedim, sadece kendimi gördüm." demiştir.[549]

Cevap: Ebû Yezîd'in sözü veya Cüneyd'in tevili olsun fark etmez, Hakk'ın müşahede edilmesi ile yaratılanların görülmesi ortadan kalkar. "Kendimi tespih ederim…" sözünde Allah'ın temsilciliği vardır. Şa'rânî'ye göre, Ebû Yezîd'in söylediği bu söz, gerçekte Allah'a aittir. Cüneyd'in yaptığı tevil de doğrudur. Hz. Peygamberin şu hadisinde olduğu gibi; Allah kulunun lisanı ile konuşmuş ve "*Semi Allah-ü limen hamideh: Allah kendisine hamd edeni işitti*."[550] demiştir.[551]

Bazı ârifler, Ebû Yezîd'in sözünü şöyle izah etmiştir: "Ebû Yezîd'in 'Sübhânî' sözü şu sebep üzerine varid oldu: O, bir gün 'Sübhanallah.' dedi. Allah da ona "sırr"ında, 'Bende bir kusur mu gördün ki beni ondan tenzih ediyorsun?' dedi. O da 'Hayır Rabbim.' dedi. Sonra Allah ona, 'O vakit nefsini noksanlıklardan temizle.' dedi. Böylece Ebû Yezîd riyazet ve mücahedeye başladı. Ta ki nefsani arzulardan ve tüm kötülüklerden kurtuldu. O zaman 'Sübhânî: Ey Rabbim senin fazlın ve rahmetinle noksanlıklardan temizlendim' dedi ve daha önce yaptığı 'sübhanallah' tespihinin kusurlu bir müşahede olduğunu (kusurlu bir bakış açısıyla bu tespihi yaptığını) anladı." Şa'rânî'ye göre bu kusurlu müşahede Allah'a layık değil, ancak kula layıktır. Çünkü kulun tecrih edilip ayıplanması geçerli bir şeydir.[552] Kulun zaten noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah'ı tenzih etmesi doğru değildir. Kusurluluk ancak kula layıktır. Bu nedenle "Sübhânî; kendimi bu kusurlardan tenzih ettim yani temizlendim." diyebilir.

Nitekim Cüneyd, kelam konularını tartışan bir grubun yanından geçerken, onların kimler olduğunu sormuş; ona, "Bunlar, delillerle Allah'ı noksanlıklardan ve yaratılmışlara ait sıfatlardan tenzih eden kimselerdir." şeklinde cevap verildiğinde, Cüneyd, "Ayıp ve kusurun bulunması mümkün olmayan Zattan ayıp ve kusurun nefyi için uğraşmak bize ayıp ve kusurdur." diyerek karşılık vermiştir.[553]

---

[549] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 422; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 185b.
[550] Buhârî, "Küsûf", 4.
[551] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 185b-186a.
[552] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 186a.
[553] İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 648.

Kulun Cenab-ı Hakk'a yakışmayan şeyleri müşahede etmekten kurtulduğu bir makama erişmesi mümkündür. Bu ise kulun, "La ilahe illallah" sözünü söylemek yerine, Allah'ın emrine uyarak O'nu tespih etmesi suretiyle gerçekleşir. Çünkü, Allah'la beraber uluhiyyet sahibi olan yoktur ki, bunu yalanlamaya ihtiyaç olsun. Yahut Allah'ın uluhiyyetinin varlığını tümden inkâr eden yoktur ki, kul onun varlığını ispatlamaya gerek duysun.[554]

Beyazıd'ın "Kâbe beni tavaf etti…" sözüne gelince; bunu aynı şekilde Şeyh İbrahim Matbulî (ö. 877/1473) ve Şeyh Abdülkadir Cîlî de görmüştür. "*Mü'min Kâbe'den daha şereflidir*."[555] hadisinde belirtildiği üzere, Allah Kâbe'yi mü'mine hizmetçi kılmıştır. Hizmetçinin efendisini tavaf etmesinde şaşılacak bir şey yoktur. Beyazıd'ın Kâbe olmaksızın Kâbe'nin sahibini görmesine gelince; bu makam, sâlik yolu yarıladığında ortaya çıkan bir makamdır. Sonra Allah'ın müşahede edilmesi ile şehadet âlemi perdelenir. Ardından sâlik'in hali kemale erdiğinde beyti ve beytin sahibini görür. Sonra bu hâl azalıp ortadan kalktığında sadece kendi nefsini görür. Bu durum sûfîlerin kitaplarında açıklanmıştır.[556]

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî Ebû Yezîd'e, kendisine soru sorulduğunda: "Ben Levh-i Mahfûz'um." demesi ve şu sözleri söylemesi sebebiyle de itiraz etmiştir: "Üç kişi Cebrail'in meşrebi üzeredir. Onların üçü de benim." Ona "Nasıl?" diye sorulduğunda: "Biri kalbim, diğeri hüznüm (nefsim), diğeri ruhumdur." demiştir. Şu söz de onun sözüdür: "Ben uçsuz bucaksız karanlık bir deniz gibiyim." Şunu da söylemiştir: "Benim sancağım kıyamet gününde, onun altında diğer nebîlerle birlikte insanlar ve cinlerin bulunduğu Hz. Muhammed'in sancağından büyüktür." Başka bir seferde: "Gökte bulunanlar arasında benim mislim yoktur, yerde bilinenler arasında da suretimin benzeri yoktur. Ben O'yum, O da ben ve O, O'dur." demiştir.[557]

Ebû Yezîd, bir şehre girdiğinde kendisini kutsayıp takip eden insanlara, "Ben Allah'ım. Benden başka ilâh yoktur. Bana ibadet edin." demiş, onlar da "Ebû Yezîd delirdi." diyerek onu terk etmiştir. Yine şu sözler de Ebû Yezîd'e aittir: "Bir keresinde göğe yükseltildim ve Allah'ın huzurunda durduruldum. Allah Teâlâ bana, 'Ey Ebû Yezîd! Kullarım seni görmeyi seviyorlar.' dedi. Ben de 'Ey Allah'ım, beni görmelerini

---

[554] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 186a.
[555] Tirmizî, "Birr", 85.
[556] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 186ab; Kulun manevi seyrini ifade eden "seyr ilallah, seyr fillah, seyr meallah, seyr anillah" terimleri için bkz. Karaca, Hayri, "Tasavvufta Sefer Kavramı" (Yüksek Lisans Tezi), *Dokuz Eylül Üniversitesi SBE*, İzmir 2006, 52-55.
[557] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 422-423; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 186b.

ben de istiyorum. Onlar beni görmeyi istiyorlarsa, ki bunu sen de istiyorsun, sana karşı gelemem; o zaman beni vahdaniyetinle süsle, bana Rabbaniyetini giydir, beni varlığına yücelt ki kulların beni görsünler ve desinler ki: 'Seni şuradayken gördük.' Halbuki ben orada olmayayım.' dedim. Sübhânallah benim dileğime icabet etti. Sonra bana 'Kullarımın arasına çık.' dedi. Ben de O'nun varlığından dışarıya çıkıp mahlukata doğru bir adım atar atmaz bayıldım. Allah, 'Sevgilimi bana gönderin, çünkü o benden ayrılığa bir an olsun sabredemez.' diye seslendi." Şu söz de ona aittir: "Mûsa (as.) Allah'ı görmek istedi. Ben ise Allah'ı görmeyi istemedim, ancak Allah beni görmeyi murat etti."[558]

Ebû Yezîd şöyle söylemiştir: "Allah'ın vahdaniyetine ulaşmadan evvel, cismi ehadiyyet, kanatları rububiyyet olan bir kuş oldum. On yıl keyfiyet atmosferinde uçmaya devam ettim, ta ki bundan binlerce kez daha geniş olan bir atmosfere ulaştım. Sonra evveliyet meydanına ulaşana kadar uçmaya devam ettim. Orada ehadiyyet ağacını gördüm." Sonra da Beyazıd, o meydanın arzını, ağaçlarını ve meyvelerini tavsif etti, ardından da "Anladım ve bildim ki bunların hepsi hile imiş." dedi ve devam etti: "Meydanı yukarıdan izledim. Sonra da orada uçmaya devam ettim. Ta ki yokluktan yokluğa ulaştım. Sonra yokluk içinde yoklukla kayboldum. Sonunda ariflerin halktan, halkın da ariflerden haberlerinin olmadığı bir gaybet halinde tevhid denizine yukarıdan baktım."[559]

Cevap: İbnü'l-Cevzî'nin nakledip eleştirdiği bu sözleri Şa'rânî şöyle tevil etmektedir: Ebû Yezîd'in "Ben Levh-i Mahfûz'um." sözünün cevabı şudur: Ebû Yezîd bu sözle, riyazet ve zikrinin çokluğu sebebiyle, kalbindeki sis ve pas örtüsünün kalkmasını murat etmiştir. Ta ki onun kalbi, alt ve üst âlemdeki varlıklarla karşılaştığında konuşan, küre şeklinde yansıtıcı bir ayna haline gelmiştir. Bu varlıklardan biri de Levh-i Mahfûz'dur ve sâlik'in karşılaştığı bir şeydir. Böylece sâlik bu levha sebebiyle gözüyle görmeye ihtiyaç duymaksızın önüne çıkan yazıların hepsini birden kalbiyle okumaya başlar. Bununla birlikte şeytanın aklını karıştırmasından dolayı, hata yapabileceği için, bu makam sahiplerinin Levh-i Mahfuz'dan kalpleriyle keşfettikleri şeyleri âlimler kabul etmemiştir. Bu levhâ gerçek Levh-i Mahfûz değildir[560] ve İblis onunla sürekli meşgul olur. Allah Teâlâ şeytana böyle bir kuvvet vermiştir. Bu nedenle keşf ehli, Allah Teâlâ'dan zahir tarikiyle vasıtalı olarak sabit olan şeylerin,

[558] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 423-424; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 186b-187a.
[559] Ebû Yezîd'in bu paragraftaki "seyr fillah"ı tasvir ettiği sözleri, *el-Ecvibe'*de yer almasına rağmen *Telbîsü İblîs*'te yoktur. Bkz. Serrâc, *el-Lüma*, 451-454; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 187ab.
[560] Bu ifade, *el-Ecvibe'*nin Esad Efendi nüshasında, "gerçek Levh-i Mahfuz'dur" şeklinde geçmektedir.

kulun batıni makamda Allah'tan vasıtasız olarak aldığı şeylerden daha sıhhatli olduğu üzerine icma etmiştir.[561]

"Ben onların üçüyüm…" sözüne gelince: Ebû Yezîd'in bu sözle, Allah'ın onu bu üç hale varis kıldığını kastetmiş olması mümkündür. Bu, mürid için bidayetinde ortaya çıkan bir makam olup; nihayete ulaştığında ise, Ali b. Ebî Tâlib, Şeyh Ebû Medyen Mağribî ve başka sûfilerde olduğu gibi, bütün Resullerin ve nebîlerin miraslarının dahil olduğu Hz. Muhammed'in ilmine varis olur.[562]

"Ben kapkaranlık bir denizim…" sözüne gelince: Bu söz nefsin sıfatları yönünden geçerli bir söz olup, bu hal yani karanlık bir deniz gibi olması, nefsin bir sıfatıdır. Allah Teâlâ, kendi hakikatini bilmeyen nefsi aciz kılmış ve şöyle buyurmuştur: "*Eğer nefsinizi bilirseniz beni bilirsiniz.*"[563] Bu nedenle kendi nefsinin künhünü bilmeyenler Rablerinin künhünü bilemezler.[564] Nefis cehalet sıfatından dolayı kendi yaratılışının mahiyetini bilmediğinden, içinde birçok hazineler barındıran ancak karanlığıyla bu hazineleri gizleyen uçsuz bucaksız bir denize benzetilmiştir.

Ebû Yezîd'in, "Benim sancağım kıyamet gününde Hz. Muhammed'in sancağının üstündedir…" sözüne gelince: Kulun sancağı aslında efendisine aittir. Ebû Yezîd bununla Hz. Peygamberi tazim etmeyi kastetmiştir. Bütün velilerin sancakları Hz. Peygamberin fazilet ve ihsanındandır. Bunda inkâr edilecek bir şey yoktur.[565]

"Gökyüzünde benim mislim bulunmaz…" sözüne gelince: Bu doğru bir sözdür. Çünkü Allah Teâlâ asla sıfatları aynı olan iki şey yaratmamıştır. Bu yüzden birinin diğerine göre, bedeninde bir tüy dahi olsa, eksiği ya da fazlası olması gerekir.[566]

Onun, "Ben Allah'ım, benden başka ilah yoktur. Bana ibadet edin." sözüne gelince: Buna itiraz etmek gerekmez. Çünkü bu, Kur'an'ı tilavet ederken söylenen bir sözdür. Bu ayeti okurken kendisini kastetmediği halde bununla suçlanmıştır.[567]

"Ben Allah'ın huzurunda durdurulana kadar yükseltildim…" sözüne gelince, manası şudur; "Beni görmeyi istiyorlarsa beni vahdaniyetinle, yani beni "tek" kıldığın

---

[561] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 187b-188a.
[562] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 188a.
[563] Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs amme'ştehera mine'l-ehâdîs alâ elsineti'n-nâs*, thk. Yusuf İbn Mahmud el-Hâc Ahmed, Mektebetü ilmi'l-Hadîs, Şam 2000, II, 262. Bu rivayetin mevzû olduğuna ilişkin yorumlar için, bkz. Sefirî, Şemseddin Muhammed b. Şeyh Zeynüddin Ömer b. Veliyyullah, *el-Mecalisü'l-va'ziyye fî şerhi ehâdîsi hayri'l-beriyye min sahihi'l-İmam el-Buhârî,* thk. Ahmed Fethi Abdurrahman, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, I, 458.
[564] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 188a.
[565] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 188a.
[566] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 188ab.
[567] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 188b.

ve kendisiyle beni akranlarım arasında yükselttiğin vahdaniyetinle süsle. Ta ki bu vahdaniyet beni onlar arasında gizlesin ve onların yanında noksanlıklarım açığa çıkmasın. Zira insanlar bu noksanlıklarımı görerek beni küçümsüyorlar ve beni görmekten zevk almıyorlar." Sonra Ebû Yezîd, Hakk'ın sıfatı olarak isimlendirilmeyen herhangi bir sıfatın kendi üzerinde kalmamasını talep ederek, "Sen orada ol, oysa ki ben orada olmayayım." demiştir. Yani sanki işin özünde Allah olsun. Böylece Ebû Yezîd: "Benim tüm asli sıfatlarım yaratma ve sahip olma yetkisiyle aslında senin sıfatlarındır." demek istemiştir. Onun sıfatlardan kastettiği, Allah'ın zatıyla kaim olduğu sıfatlar değildir.[568] İnsanlarda da cüzi olarak bulunabilen çeşitli sıfatlardır. Ebu Yezîd, Allah'ı müşahede etmek suretiyle kendi varlığını görmeyip sahip olduğu sıfatların tamamını Allah'ın sıfatları olarak görmüştür.

Bu, Allah Teâlâ'nın Hz. İsa'dan hikâye ettiği şu sözün karşılığıdır: "*Sen (mülkün olan) benim nefsimdeki şeyleri biliyorsun, ben ise (sahip olma yetkisiyle sana bağlı olan ve benim şahsımda bulunan) senin nefsindeki şeyleri bilmiyorum*."[569] Böylece nefis hem İsa'ya hem de Allah'a tâbi olup, sahih iki müşahede alanı ile iki halde bulunur. Bu yüzden Hz. İsa: "Benim nefsimde olanı biliyorsun, çünkü elbette sen nefsimi yarattın, halbuki ben kendi nefsimde olanı bilmiyorum çünkü ben onun yaratıcısı değilim." demek istemiştir.[570]

"Ben Allah'ı görmeyi murat etmiyordum…" sözüne gelince; Ebû Yezîd bu sözle, "Zira ben Hz. Musa'nın ru'yetini kimin (Allah'ın)[571] engellediğini biliyorum. Benim Allah'ı murat etmem doğru değildir. Bu yüzden bunu talep etmedim. Ancak Allah Teâlâ beni görmeyi murat etti, yani O'nun hükümlerinde ihtilaf olmamakla birlikte[572] O'nun iradesi benim meydana gelmem ve O'nun gaybının muhafazasından şehadet âlemine çıkmam üzerine yöneldi. Ben O'nun ilahi ilminin muhafazasında iken O'nun beni görmesi, ben şehadet âlemindeyken O'nun beni görmesi gibidir. Aynı şekilde Allah Teâlâ, ezeli ve ebedi olarak kendisini perdeleyen şeyden, yani mahlukatı yaratarak kendini gizlemekten uzaklaştı." demek istemiştir.[573]

Ebû Yezîd'in, "Cismi ehadiyet olan bir kuş oldum…" sözüne gelince; Bahsedilen şey bir müşahede alanıdır. Sâlik onu hayal âleminde görür. Bu durumu

---

[568] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 188b.
[569] Maide, 5/116.
[570] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 188b.
[571] Âraf, 7/143.
[572] Allah Teâlâ'nın Ebû Yezîd'i ve tüm mahlukatı yaratması ezeli ilminde sabitti, sonradan yaratması Allah'ın hükmünde bir değişiklik olduğu anlamına gelmez.
[573] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 188b-189a.

tadan kişiden başkası bilmez, tatmayansa ona akıl sır erdiremez. Bilakis onun cismani bir şey olduğunu zanneder. Ebû Yezîd'in, "Yokluktan yokluğa ulaşana kadar uçmaya devam ettim, sonra yoklukta yoklukla kayboldum…" sözüne gelince; bunun manası, Ebû Yezîd'in eşyayı müşahedesinin yok olmasıdır. Bu ise yokluğun göreceli varlığıdır. Yani eşya, Allah'ın varlığına nispetle yok oluyor. Başka bir deyişle Ebu Yezîd varlıkta yalnızca Allah'ı görüyor. Böylece ne kendisini ne de başkasını görmüyor. Bazıları şöyle durumlarla karşılaşmışlardır: Bir gün görüşleri genişletilmiş, böylece kendilerinin altındaki ve üstündeki varlıkların tamamını zerre miktarınca görmüşlerdir. Sonra bu zerre (varlıklar) Allah'ın ilminde kaybolmuş bunun üzerine onlar bu müşahededeki kaybolup giden tüm varlıklardan uzaklaşmıştır.[574]

Abdülkadir ed-Deştûtî'ye göre, bir müslümanın; söyledikleri şatah sözlerden dolayı sûfîlere düşmanlığı yaymak suretiyle, onları küçük düşürmesi caiz değildir. Zira bu kişi, sûfîlerle bir araya gelip arkadaşlık kurmadığı halde, bu zelleyi kendisiyle bir araya gelen herkese anlatmıştır.[575]

Yafiî de şöyle söylemiştir: "Bir müslümanın, evliyanın özelliklerini kınaması, onların hata ve zillete düşmesini beklemesi, Allah'tan gafil olan bir kimsenin, kesin olmadığı halde evliya hakkında bu zillet ve hataları yayması caiz değildir." Belki de Allah'tan gafil kimselerden birisi, zillet olarak görüp reddettiği ve evliyadan vaki olan birtakım sözleri toplamak üzere, fakîrlerin arasına karışmıştır. Halbuki bu sözler yakînin hakikatlerindendir. Sâlihlerin ibadetleri ve ilmiyle amel eden âlimler hariç, insanlardan herhangi biri hakkında bilgi toplamak doğru değildir.[576]

Belki de bu taassup ehlinden birisi, içinde mübalağa örneği, mecaz veya istiaze çeşitleri vb. şeyler bulunan bir söz bulmuş ve manasını anlayamadığı için çirkin sözlerle evliyaullaha saldırmıştır. Bu iftiracılar marifet ehli hakkında saydıkları şeylerin yanında, onları küfür, bidatçılık ve cehaletle de suçlamışlardır. Belki de ehlullahtan biri, taassup içindeki bir kişiye tebliğ etmiş, o ise bu fakîri yalanlayarak, ona karşı buğzunun şiddetinden, âlimlerin kendisinden hoşlanmadığı şeylerle bu fakîre iftira etmiştir. Bu durumda buğzeden kişi, ehlullaha savaş açtığı için, Allah'ın düşmanlarından biridir. [577]

Yafiî şöyle söylemiştir: "İlim talep eden kimselerin, evliyaullahın parlak nurlarını ve göz alıcı güzelliklerini gördükleri ve onların Muhammedî ahlakını ve ledünnî ilimlerini işittikleri halde; evliyanın seyyitlerine iftira etmesi ve onları inkâr

[574] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 189a.
[575] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 215a.
[576] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 213b-214a.
[577] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 214ab.

edip, inatçılık, kurnazlık ve alay etmek suretiyle kendi hallerini düzeltmemesi çok gariptir."[578]

3.2.11. Şeriata Muhalif Görünen Sözler

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî sûfîleri, şeriata muhalif görünen sözleri sebebiyle de eleştirmiştir.[579] Sûfîlerin şathiyelerine ve tahallukuna yönelik bu eleştiriler, *Telbîs*'in onuncu bölümünün tamamında yer almaktadır.[580]

Cevap: Sûfîleri; ancak şeriat ilimlerinde derinleştikten sonra onların sözlerini iyice inceleyen kimselerin eleştirebileceğini belirten Şa'rânî'ye göre, bu kimseler sûfîlerin sözlerini inceledikten sonra şu sonuçlara ulaşırlar: Bu sözler ya tevhid içinde ya da fıkhın füruatı içinde yer alırlar. Eğer tevhid içinde yer alırlarsa, manaları ya anlaşılır ya da anlaşılmaz. Eğer manaları anlaşılmaz ise reddedilmeleri caiz değildir. Çünkü inkâr, ancak manayı anladıktan sonra olur. Eğer manaları anlaşılıyorsa ya sekr halinde söylenmişlerdir ya da sahv halinde söylenmişlerdir. Eğer sekr halinde söylenmişlerse bu sözlerin sahibinin hükmü; mecnunun, uyuyanın, baygının ya da temyiz çağında olsun veya olmasın bir sabinin hükmü ile aynıdır.[581]

Küfür sözü söyleyene kadar, hiç kimseye bu sözleri söylemesinden dolayı sevap veya ceza yoktur. Bu sözlerin hükmü bu şekildedir. Buhârî ve Müslim'de (ö. 261/875) geçen bir hadiste varid olduğuna göre: "*Bir adamın hayvanı bir arazide ondan uzaklaştı. Üzerinde adamın yiyeceği ve içeceği vardı. Adam ondan ümidini kesip uyumak veya ölmek üzere başını yasladı. Uyandığında hayvanının başında beklediğini gördü. Mutluluğun şiddetiyle; 'Allah'ım sen benim kulumsun, ben senin rabbinim.'*[582] *dedi."*[583]

Telaffuzumuzdan dolayı, dil sürçmesiyle söylediğimiz sözlerde bir sakınca olmadığını belirten Şa'rânî, buna Hz. Peygamber'in: "*Burada mutluluğun şiddetinden dolayı hata etti*." sözünü delil getirmiştir. Zira adam Rububiyyetin hakikatini değiştirmesine rağmen, Hz. Peygamber, "Bunda küfür vardır." dememiştir. Burada abd

[578] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 215a.
[579] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 199a.
[580] Örnek olarak bkz. İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 334,368,431.
[581] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 199ab.
[582] Buhârî, "Da'avat", 4; Müslim, "Tevbe", 7; Tirmizî, "Kıyamet", 49; İbn Mâce, "Zühd", 30.
[583] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 199b.

kelimesi ile rab kelimesinin yeri değişmiştir. Halbuki adamın kalbinde tevhitten başka bir şey yoktur.[584]

Bir hadiste imamlara itaat emredilmiştir: "*Ulü'l-emr'i dinleyiniz ve itaat ediniz. Ancak hakkında Allah tarafından indirilmiş açık bir delil bulunan apaçık bir küfrü (işlediklerini) görürseniz onlara itaat etmeyiniz.*"[585] Ulü'l-emr açıkça ve kasten küfür sözü söylemedikçe, ona küfür isnat edip itaatsizlik edilmediği gibi; küfür sözünü kasten söylemeyen kişi de bu sözü sebebiyle sorumlu tutulmaz.[586]

Buhârî ve Müslim'de şöyle bir hadis geçmektedir: "*Ben insanların kalplerini araştırmakla emrolunmadım.*"[587] Böylece hayvanını kaybedip sonradan bulan adamın, "Allah'ım sen benim kulumsun, ben senin Rabbinim." sözünün, "Ben Hakk'ım, kendimi tespih ederim…" diyen kişinin sözüne karşılık olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber ümmetine acıdığı için bu sözleri söylemiş, bu şekilde hastalık gelmeden önce, onun hikmetini ve devasını ortaya koymuştur. İşitme ve telaffuz konusunda bir illet meydana geldiğinde bununla tedavi edilir. Hadise bakılarak, hatayla yanlış bir şey söylemenin veya işitilen her sözün küfür olmadığı anlaşılır. Kendisine böyle illetli bir söz ulaşan kişi, Hz. Peygamberin: "*Mutluluğun şiddetinden dolayı hata etti.*" sözüne bakmalıdır. Bu hadiste çok sevinmenin, dünyada çok basit bir sebebe dayansa bile; aklı şaşırtan, müthiş bir şey olduğu açıklanmıştır. Öyleyse adam, hayvanının geri dönmesi gibi basit bir şeyle bile şaşkına döndüğüne göre, hakikatin müşahedesi ve genişliği karşısında aklın şaşırması çok daha normaldir. Sekr halinde söylenen sözlerin açıklaması bu şekildedir.[588]

Sûfîler bu sözleri sahv halinde söylemişlerse ve manaları bariz olup herhangi bir şekilde tevil kabul etmiyorsa, buna benzer sözlerin küfür olduğuna dair zorunlu icma meydana gelir. Bu tür sözleri söyleyen kişi tövbe ederse, tövbesi icma ile makbuldür. Ancak küfür sözü söyleyip de tövbe etme işini, sürekli tekrar edip çokça yaparsa tövbesi makbul olmaz. Bazı âlimler, tövbe eden kişinin tövbesini kabul etmeyerek hakkında ölüm hükmü verirler. Tövbesi kabul edildiği halde, onun katline hükmetmek caiz değildir. Bununla birlikte, tövbe etmesi istendiği halde, tövbe etmezse, insanlar arasında

[584] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 199b.
[585] Buhârî, "Fiten", 2; Müslim, "İmara", 42.
[586] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 199b.
[587] Buhârî, "Meğazi" 61; Müslim, "Zekât", 47.
[588] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 199b-200a.

kendisinden kaynaklanan kötü şeylere yol açıp, kötü örnek olması sebebiyle, katli vaciptir.[589]

Eğer kişinin bu sözleri; bir görüşe veya çeşitli görüşlere hamledilip, tevil edilebiliyorsa, onu tekfir etmek tehlikeli ve zordur. Özellikle de dini küçümsediği bilinmeyen, aksine dindarlığı meşhur olan ve söylediği söz ile kastettiği şey aynı olmayan kimse de tekfir edilemez. Ancak sözün küfür amacıyla söylendiği sabit olduktan sonra, böyle bir durumdan çıkılması mümkün olmaz. Bu durumda söz sahibini tekfir etmek kaçınılmaz olur.[590]

"*Ancak hakkında Allah tarafından indirilmiş açık bir delil bulunan apaçık bir küfrü (işlediklerini) görürseniz onlara itaat etmeyiniz*." hadisinde işaret edildiği üzere, bir müslümanın iki (sekr ve sahv) halindeyken söylediği sözlerin eşit olduğu düşünülmemelidir. Buna dikkat edildiği sürece, bu sözü hayra yormak mümkün olur. Aksi takdirde ise sözü hayra yorma imkânı ortadan kalkar.[591]

Sekr ya da sahv halinde olduğu bilinmeden, küfür sözünü söyleyen kişinin tekfir edilmesinin tehlikeli olduğunu belirten Şa'rânî'ye göre bu durumda, tekfir edilen müslümanın cehennemde ebedi kalacağı söylenmiş olmaktadır. Müslüman kadının tekfir edilen kişiyle nikahlanması mümkün değildir. Yine hayatında ve ölümünden sonra, ehli İslam'a ait olan hükümler, o kişiye uygulanamaz. Kişinin söylediği söz, haddi zatında küfür olmadığı halde, kişiyi tekfir etmenin vacip olduğunu söylemek doğru değildir. Bu durumda insan zorunlu icmaya muhalefet etmiş olur. Bu tekfirde şüphe olduğu gibi, tekfir eden kimsenin tekfir edilmesi de şüphelidir. Bu ayrımlar ariflerin de bilmediği bir şey değildir. Hatta ariflerden birisi, kendisine sahv haline döndüğünde sekr halindeyken söylediği sözler haber verilince, "Niçin benim bu sözleri sekr halindeyken söylediğimi kabul etmiyorsunuz?" demiştir.[592]

Sûfîlerin sözleri tevhidin dışında ise muhakkak füruattandır. Ya bilinen fıkıh konularının ele alındığı, fakihlerin kitaplarında yer alırlar. Ya da sufilerin genellikle içerisinde; yakînin ve rızanın hakikati, muhabbet, teslim, tevhid vb. gibi hakkında nas gelmiş ya da naslardan istinbat edilmiş ıstılahlardan bahsettiği, diğer kitaplarda yer alırlar.[593]

---

[589] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 200a.
[590] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 200ab
[591] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 200b.
[592] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 200b.
[593] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 200b-201a.

Eğer fakihlerin kitaplarında yer alırlarsa, füruata dahil bu sözlerde, kıyas ve çeşitli meseleler vardır. Zina etmesinden dolayı hakkında ihtilaf edilen kız gibi: İmam Şafiî'ye göre bu kızla nikahlanmak, kerahetle birlikte caizdir. Ebû Hanîfe ve diğerlerine göre ise haramdır. Aynı şekilde Şafiî, şarap içen kişiyle ilgili sınır getirmiş ve onu özürlü sayıp şahitliğini kabul etmiştir. Ebû Hanîfe ise bir sınır getirmemiş, aksine onu özürlü saymamıştır. Her ikisinin de verdiği hüküm, Hz. Peygamber'in onayı ile şer'i hükümler içerisinde yer alır. Bu ikisinin hükmünün tahlili şöyledir: Şafiî'nin şartlı olarak mübah kabul ettiği bir şeyi Ebû Hanîfe müstehab, İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel haram kabul edebilmektedir. Bunların hepsi de şer'i hükümlere dahil olup, her birinin kendi içtihadını yerine getirmesi gerekir. Diğerlerini taklit etmesi caiz değildir.[594]

Şa'rânî'nin, *el-Mîzânü'l Hadıriyye* adlı kitabının giriş kısmında da izah ettiği üzere[595], ehli sünnete dahil tüm mezheplerin ve imamların durumu şu şekildedir: Birinin yanında sahih olan bir hadis, diğerinin yanında sahih değildir. Birine ulaşan bir hadis, diğerlerine ulaşmamış olabilir. Ancak hadisi sahih kabul eden kişi ve karşı çıkan kişi, birbirinden daha kuvvetli sayılmazlar. Tercihe göre amel etmek şarttır. Şafiî'nin, Ebû Hanîfe'nin ve diğerlerinin söyledikleri de şer'an doğrudur. Bu imamları taklit etmeyi inkâr etmek caiz değildir. Fakihler nezdinde hakkında ihtilaf edilen meseleler olduğu gibi, mutasavvıflar nezdinde de sufîlerin büyüklerinin aksine, hakkında ihtilaf edilen hususlar vardır. Ancak havvasın her mesele hakkında kendi içtihadı bulunur. Bu nedenle hiçbir şekilde sûfîlerin ve fukahanın sözlerinden dolayı zayıf düşmezler.[596]

Efdalüddîn şöyle söylemiştir: "Üzerine icma edilmiş emirleri kabul etmek sûfîliğin şartlarındandır. Sûfîler beğensinler ya da beğenmesinler, bütün mezheplerin ya da çoğunluğun üzerinde ittifak ettiği azimeti kabul ederler. Başından sonuna kadar ayrıcalıklı tek bir mezheple sınırlı kalmazlar. Aksine bir mezhebin veya diğer mezheplerin ruhsatıyla amel etmeyi terk edip, azimet ile amel ederler. Bu, tek mezhep veya diğerlerine bağlı olmaktan daha faziletlidir." Şa'rânî'ye göre bu sözlerin manası şudur: Sûfînin belirli bir mezhebi yoktur. Çünkü onun yolu verâ, korunma ve ihtiyat yoludur. Aynı şekilde müridlerinin de mezhebin ruhsatıyla amel etmesine izin vermezler. Çünkü bu, ciddiyet mücahede ve verâ yoludur. Sûfîler özürsüz olarak ruhsatla amel eden müridin, verâ ve mücahede makamının alçaldığı üzerine icma

[594] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 201a.
[595] Şa'rânî, Abdülvehhâb, *el-Mîzânü'l-Hadıriyye*, Beyazıt Ktp. / Veliyyüddin Efendi Bölümü, no: 1684, vr. 63b-65a.
[596] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 201ab.

etmiştir. Ruhsatla amel etmek, kendilerine kolaylık ve rahmet olarak, sadece ateş ve sanayi ile uğraşan meslek erbabından olan avam için geçerlidir.[597]

Bu sözlerin; "Sûfîlerin mezhebi yoktur, bu şekilde onları vasıflandırmak yasaktır." şeklinde anlaşılması doğru değildir. Yine sûfîlerden herhangi birinin asli bir mezhep üzere olmadığı ve bu şekilde onun batıl olduğu düşünülmemelidir. Allah'ın velileri buna benzer şeylerden uzaktır. Bilakis veliler, âlimlerin birbirlerini tazim etmesinden daha fazla âlimleri yüceltirler. Çünkü veliler, ilimlerinde âlimlere ortak olup ancak feth (keşf) ilmiyle onlardan ayrılırlar. Bu sebeple iki taraftan da (fakih ve sûfîlerden) âlimlerin derecelerini bilirler ve bütün insanlar için hayrı isterler. Bu yüzden: "Fakih sûfî ol, ama sûfî fakih olma." derler. Yani; önce fıkıh tahsil et, sonra tasavvufa yönel. Bu şekilde onlardan her biri fıkhî esaslar üzerine, tarikattaki işini sağlama alır.[598]

Konuyla ilgili olarak; "Kim fıkhın usullerini iyice bilmezse, füru'undan da (tasavvufta uyguladığı işlerden) verim alamaz." denmiştir. İmam Mâlik de: "Önce fıkhedin, sonra uzlete çekilin." demiştir.[599]

Efdalüddîn, sûfîlerin ilim ehli olduğunu ve şeriata muhalefet etmediğini şu sözlerle ifade etmiştir: "Allah'ın farz-ı ayn olarak kendisine vacip kıldığı şeyleri bilmeyen ve sûfîlerin kıyafetlerine bürünen bir kişi, gerçek sûfî değildir. Bilmediği bir şey hakkında konuşarak şeriata muhalefet eden biri ne fakih ne mutasavvıf ne de sûfî olamaz." Şa'rânî'ye göre bu kişi, sûfîlerin adabına uygun ilim ve amel sahibi olmaksızın, onların kıyafetlerine bürünmüş olup, zahiri ve batını uyumlu olmadığından, sûfîlerin ahkâmı kendisi için geçerli değildir. Aksine kim onu öğrenmeye gücü yettiği halde, kendisine vacip olan hükümlerin birinde cahil olursa, o kişi sûfî değil ancak çok cahil biridir. Belki de fukaha ve sûfîlerin icması ile fâsıklar güruhundandır. Aynı şekilde fukahanın kıyafetini giyen bir kişi de fakih olamaz. Sûfîlerin ve fukahanın şartlarını taşımadığı için, kendisini fukahaya nispet etmesi helal değildir.[600]

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî, Gazâlî'nin Ebû Turab Nahşebî'den (ö. 245/859) naklettiği şu hikâyeye itiraz etmiştir. Nahşebî müridine şöyle söyler: "Ebû Yezîd'i bir kez görmen senin için Allah Teâlâ'yı yetmiş kere görmenden daha hayırlıdır". İbnü'l-Cevzî: "Bu, deliliğin kat kat üstünde bir şeydir." demiştir.[601]

---

[597] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 202a.
[598] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 202ab.
[599] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 202b
[600] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 201b-202a.
[601] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 433; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 192a.

Cevap: Şa'rânî'ye göre, Gazâlî Ebû Turab'ın sözlerini onayladığı için kınanamaz. Çünkü Ebû Turab bu sözüyle, müridin Allah'a karşı edep ve marifet makamında cahil olmasını kastetmiştir. Mürid, bu dünyada bu makama ulaşamadığı için, ru'yetin gereklerini yerine getirmiş olmaz. Allah Teâlâ böyle birine liyakati olmadığı için edep ihsan etmez. Buna karşılık Ebû Yezîd'in görülmesi ona, Allah'a ve yarattıklarına karşı edepli olmayı öğretir. Böylece o, ru'yetullahla nasiplenir. İnsanların birçoğunun, kendileriyle Allah arasında çok sayıda perde bulunması sebebiyle, Allah tarafından kabul edilmeleri gerçekleşmez. Ebû Turab'ın sözünün manası budur. O, Ebû Yezîd'in ru'yetinin Allah Teâlâ'nın ru'yetinden daha faziletli olmasını kastetmemiştir. Ancak Ebû Turab'ın sözlerini iyi ifade edemediği de açıktır.[602]

Eleştiri (?): Şa'rânî, bir şeyhin: "Kutbu'l Gavs'ı (h.) 315 yılında Mekke'de, altından bir tekerlek üzerinde gördüm. Melekler gökyüzünde tekerleği altından bir zincirle sürüklüyorlardı." demesi sebebiyle eleştirildiğinden bahsetmiş ancak eleştiren kişinin ismini zikretmemiştir. Eleştiren kişi şöyle söylemiştir: "Altın kullanmak haramdır, kutup nasıl olur da bunu yapar?"[603] Daha önce de belirttiğimiz gibi, İbnü'l-Cevzî'ye aidiyetini tespit edemediğimiz bu eleştiriye, (?) şerhiyle yer veriyoruz.

Cevap: Şa'rânî'ye göre, Kutup bunu kendi iradesiyle yapamaz. Altın tekeri de o hazırlamamıştır. Allah Teâlâ bunu ona; kullarına emir ve yasakları teklif ettiği bu âlemde değil, melekût âleminde hazırlamıştır. Eğer Allah Teâlâ kullarından birinin altın takmaya benzer şekilde haram olduğu halde ipek bir elbise giymesine izin verirse, o kul bu izni yakînen bilir ve ardından elbiseyi giyinir. Bunun Allah'ın takdiri olduğunun kesinleşmesiyle birlikte şeriatı çiğnemiş sayılmaz.[604]

Yâfiî bu konuda şöyle söylemiştir: "Eğer, 'Vahiy kesilmiş olmasına rağmen, Allah'ın velilere yakînen izin vermesi nasıl gerçekleşiyor?' denirse, cevabı şudur: Velilerin kendi aralarında bildikleri alametleri vardır. Bu alametleri elde ettiklerinde, nefsin ve şeytanın vesveseleriyle, zihinlerini aldatmasından kurtulmuş olurlar." Böylece Yâfiî, velilerin ilim elde etmesini, Hızır'ın (as.) erkek çocuğu katlettiği sırada meydana gelen ilmi (vehbi ilim)[605] cihetinden açıklamıştır. Bundan dolayı Hızır bir velidir. Kendisinin haber verdiği üzere, gerçekte Hızır'ın makamı, "sıddıklık" makamı ile "nübüvvet" makamı arasında yer alan "kurbet" makamıdır.[606]

---

[602] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 192ab.
[603] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 165b.
[604] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 165b.
[605] Kehf, 18/65-82.
[606] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 165b-166a.

İbnü'l-Cevzî, sûfîlerin şeriata aykırı görünen söz ve fiillerini reddederek onları küfür ve zındıklıkla itham etmiştir. Sûfîler de bu tür sözlere karşı temkinli davranarak, bu sözleri söyleyen kişinin haline bakarlar. Eğer kişi bu sözleri sekr halinde söylemişse ve sahv haline döndüğünde kendisini dinden çıkaracak küfür sözlerini söylemiyorsa bu kişi mazur görülür. Zira bu sözleri sekr halindeyken söyleyen kişiyi tahkik etmeden tekfir etmek tehlikeli bir iştir. Şa'rânî'ye göre, sûfîlerin sahv halinde söylediği, şeriata muhalif görünen sözleri ise tevil edilmelidir. Eğer bu sözlerin manaları bariz olup herhangi bir tevil kabul etmiyorsa, bu durumda tekfir kaçınılmaz olur.

3.2.12. Şefaat

Sözlükte, "bir şeyi bir şeye ilave etmek, eklemek; birinin önüne düşüp işini görmeye çalışmak, işinin görülmesi için birinin aracılığını istemek" anlamlarındaki şef' kökünden türeyen şefaat, "suçunun affedilmesi veya dileğinin yerine getirilmesi için birine aracılık etme" anlamında kullanılır. Terim olarak, "kıyamet gününde peygamberlerin ve kendilerine izin verilen sâlih kulların; müminlerin bağışlanması için Allah'tan niyazda bulunması" anlamına gelmektedir.[607]

Eleştiri (?): Ebû Yezîd şöyle söylemiştir: "Eğer Allah Teâlâ bütün insanlara şefaat etmemi dilerse, bu bana göre büyük bir iş değildir. Nihayetinde Allah beni bir lokma çamur (dan yaratılmış insan) a şefaatçi kılmıştır." Eleştiren kişi: "Bu sözle, Allah'ın kendisini bu makam sebebiyle evvelkiler ve sonrakiler üzerine üstün kıldığı Resulullah'ın şefaat makamı açıkça küçümsenmektedir." demiştir.

Telbîsü İblîs'te Ebû Yezîd'in böyle bir sözü ve İbnü'l-Cevzî'nin eleştirisi yer almamaktadır. Sadece Ebû Yezîd'in insanın yaratılışını küçümsediğine dair farklı bir hikâye anlatılmaktadır. Şa'rânî kitabında yer verdiği için biz de olduğu gibi aktarıyoruz.[608]

Cevap: Şa'rânî; Hz. Peygamberin makamının, şefaat makamı ya da başka makamların kendisine hasredilmesiyle yücelmediğini, aksine onun makamının bundan çok daha üstün olduğunu beyan etmiş olması ihtimalinden dolayı, bu söz sebebi ile Ebû Yezîd'in kınanamayacağını belirtmiştir. Ona göre Ebu Yezîd, "Ben tüm insanlara şefaatimi, makam olarak Allah Teâlâ'nın bana ahirette verdiği diğer makamlardan üstün görmüyorum. Buna rağmen öncekilerin ve sonrakilerin efendisi Resulullah bir tarafa,

[607] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IV, 2289.
[608] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 413; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 182b-183a.

sözgelimi Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'de bile bu şefaatin benzeri nasıl bulunabilir ki?" demek suretiyle, Hz. Peygamber'in makamının üstünlüğünü beyan etmek istemiştir.[609]

Ebû Yezîd bu sözleriyle, Allah'ın peygamberine olan nimetini ta'zim etmeyi kastetmiş, ancak kendisine bahşedilen şefaat etme iznini açıkça söylemek suretiyle maksadını ifade ederken hata etmiştir. Onun sözlerinin zahiri şatahâttır. Belki de Ebû Yezîd, Allah'ın nimetini tazim makamında olup bütün varlıklar onun gözünde yok mesabesine inmiş, bu nedenle de insanın yaratılışını "bir lokma çamur" diyerek küçümsemiştir. Bu ise Allah Teâlâ'ya delalet etmeleri bakımından, varlığın her zerresini tazim eden kişiye göre nakıs bir makamdır. Zira Allah Teâlâ küçük varlıkları da kudreti ile yaratmıştır. Bu sebeple sivrisineğin görüntüsü, yaratılış bakımından Arş-ı Âzam'la aynı seviyededir. Yine "Sivrisineğin yaratılışı filin yaratılışından daha ilginçtir ve azaları filden daha çoktur." denmiştir.[610]

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî İbn Akîl'den naklettiği, Şiblî'nin şu sözüne itiraz etmiştir; "Muhammed ümmetine şefaat eder. Ben de ondan sonra cehennem ehline şefaat ederim. Ta ki cehennemde kimse kalmaz." İbn Akîl, "Şiblî'nin kendisinin herkese şefaat edeceğini ve şefaatinin Peygamberinkinden daha kapsamlı olacağını iddia etmesi küfürdür. Eğer kılıç kullanmaya imkânım olsaydı, toprağı bunların kanıyla sulardım. Ancak kalbim ve dilimle istemek dışında bunu yapmaya gücüm yetmez." demiştir.[611]

Cevap: Hz. Peygamberin Allah'ın izniyle, orada Şiblî'nin kendisini temsil etmesini istemiş olması ihtimalinden dolayı, Şiblî'nin cehennem ehline, yani kafirlere değil de bazı isyankâr muvahhitlere şefaatine itiraz etmenin gereksiz olduğunu belirten Şa'rânî, bu durumu saray halkı arasındaki geçit töreninde sultanın hüküm vermesine benzetir. Şöyle ki; sultana istekler arz edilir. O da mesela sarayın haznedarına: "Şu geriye kalıp bekleyen halk arasında hüküm ver ve bu töreni sonlandır. Tasarrufta bulunmak için benim iznimi bekleme." der. Şiblî'nin sözünde bağımsız olarak kendisinin şefaat etmesine izin verildiği şeklinde bir ifade yoktur. Ancak Hz. Peygamberin izniyle bazı cehennem ehline şefaat etmesi şeklinde bir ifade vardır. Ümmetin çoğuna ise Hz. Peygamber kendisi şefaat eder.[612]

Şa'rânî'ye göre, Şiblî'nin sözlerinde, Hz. Peygamberin şefaatinin üzerine ziyade olarak kendisine de ayrıca şefaat izni verildiği şeklinde bir ifade yoktur. Şiblî aklına böyle bir şey getirmekten uzaktır. O evliyaullahın havvaslarındandır. Onların çoğu edep

[609] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 183a.
[610] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 183a.
[611] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 426; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 190a.
[612] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 190ab.

sahibidirler. Hatta kendisinden nakledildiği üzere Şiblî, Hz. Peygamberin kabrini ziyaret ettiğinde üzerindeki elbiseleri çıkarıp yeni elbiseler giymiş ve "Resulullah'ı bir kez bile helaya girdiğim kıyafet ile ziyaret etmem." demiştir. Aynı şekilde Şiblî'nin içinde namaz kıldığı bir gömleğinin ve helaya girdiğinde giydiği, çıktığında ise üzerinden çıkardığı ayrı bir gömleğinin olduğu rivayet edilmiştir.[613]

Şa'rânî'nin ifadelerinden, kâmil sûfîlere, Allah Teâlâ ve Hz. Peygamber'in izniyle şefaat hakkı verileceği anlaşılmaktadır. Ahirette Hz. Peygamberden başka; okunan ve kendisiyle amel edilen Kur'an'a, şehitlere, küçük yaşta ölen çocuklara, mü'minlere, dünyadayken işlenen amellere ve ibadetlere şefaat hakkı verileceği hadislerle sabittir. Ancak hiç kimsenin şefaati Resulullah'ın şefaatinden üstün değildir. Şa'rânî de en büyük şefaatin Resulullah'a ait olduğunu belirtmiştir.

3.3. Muamelata Dair Eleştiriler

Sûfîleri özellikle itikad ve amel yönünden eleştiren İbnü'l-Cevzî, uzlete çekilip Cuma namazını cemaatle kılmamaları hariç, onlara farz ibadetleri yerine getirme hususunda eleştiri yöneltmemiş ancak zikir, dua, gece namazı vb. nafile ibadetleri uygulama şekilleri hususunda itiraz etmiştir. Bu durum, İbnü'l-Cevzî'nin iddia ettiğinin aksine, sûfîlerin şeriatın zahirine bağlı olduklarını kanıtlamaktadır.

Ali el-Mursafî, bu duruma işaret ederek: "Cedel ehli, ariflerin sözlerinden işittikleri kelimelerin çoğunu anlamıyorlar ve "ehli tarîk"e bu kelimelerin anlamlarını sormuyorlar. Aksine bu sözleri, haksız bir şekilde, evliyanın cehalet ve taassup hastalığına yakalandığına dair bir bahane olarak ileri sürüyorlar. Bu konuda bilgisi olan kimseler ise, evliyaullahla mücadele eden cedel ehlini işitseler onları tekfir ederlerdi. Evliyaullahı en çok da nifak, zındıklık ve riya gibi batıni şeylerle suçluyorlar. Zira çoğu kez baktıklarında bu kimselerin zahiren günah işlemekten korunmuş olduklarını görüyorlar. Bu yüzden de insanların ve duyuların kendilerini yalanlaması korkusuyla zahiri günahlardan birisiyle onları suçlamaktan çekiniyorlar." demiştir.[614]

Şa'râni de şöyle söylemektedir: "Biz, namaz vaktini kaçıran bir sûfî görmedik. Sûfîler sarhoş olmaz ve hiç kimseye hayırlı şeyleri terk etmeyi emretmezler. Buna rağmen onları inkâr etmenin dayanağı nedir?"[615]

---

[613] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 190b.
[614] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 214a.
[615] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 215ab.

İbnü'l-Cevzî'ye göre, İblisin sûfîleri aldatışının temelinde onları ilimden uzaklaştırması ve onlara önemli olanın amel olduğunu söylemesi yatmaktadır. İlimden uzaklaşan sûfîler, bedenlerinin yararına olan şeyleri reddedip, malı uyuşturucu olarak görmüş, dünyanın insanların yararına yaratıldığını unutmuşlardır. Bu durum sûfîlerin mal edinmeyi terk etmesine, şeriata aykırı çeşitli ameller işlemesine[616] ve tevekkül iddiasında bulunup sebeplere tutunmayı bırakarak nefislerine eziyet etmelerine sebep olmuştur.[617] İbnü'l-Cevzî'nin muamelata dair eleştirileri ve Şârânî'nin cevapları şu şekildedir.

3.3.1. İbadetlere Dair Yanlış Uygulamalar

Eleştiri: Şa'rânî eserinde, suffîlerin "La ilahe illallah" zikrini çekerken sağa sola sallanmaları sebebiyle eleştirildiğinden bahsetmiş ancak isim zikretmemiştir. Eleştiren kişi, "Bu konuda herhangi bir nas yoktur, aksine sallanmadan Allah'ı zikretmek teşvik edildi." demiştir.[618] Bu eleştiri *Telbîsü İblîs*'te yer almamaktadır. Ancak İbnü'l-Cevzî zikir esnasında bedeni hareket ettirip sağa sola sallanmaya karşı çıkmıştır.[619]

Cevap: Hafız Ebû Nuaym İsfehânî (ö. 430/1038), Fudayl b. Iyad'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Resulullah'ın ashâbı, Allah Teâlâ'yı zikrettiklerinde, ağacın şiddetli rüzgârda öne arkaya meyletmesi gibi sağa ve sola sallanırlardı." Bu nedenle nasla yasaklanmış olanlar hariç, bu tür amellere itiraz etmek gereksizdir.[620]

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî, Cuma namazı esnasında vecde gelen bir sûfîyi, bu haldeyken abdestini bozup namazını terk ettiği gerekçesiyle eleştirmiştir.[621]

Cevap: Getirildikleri her makamda kalpleri huzuru ilahiye bağlı olduğundan sûfîlerin namazı terk etmeleri mümkün değildir. Aksine onlar bu makama (namaza) en önce hazırlanan kimselerdir. Sûfîlerin gerçek halleri, dışardan bakıldığında görüldükleri gibi değildir. Onlardan birinin mahrem yerine dikkatli bakıldığında, bu ancak bir hayaldir. Bu durum insanların aynaya baktıklarında gerçek suretlerini görmeyip hayallerini görmelerine benzer.[622]

---

[616] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 218.
[617] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 350.
[618] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 167b.
[619] İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec, *et-Tezkira fi'l-Va'z*, thk. Ahmed Abdülvehhab Fetih, Darü'l-Ma'rife, Beyrut 1986, 119.
[620] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 167b.
[621] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 329; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 168b.
[622] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 168b-169a.

Şeyh Muhammed b. İnân (ö. 922/1516) bu konuda şöyle söylemiştir: "Hal erbabının halleri gariptir. Onlardan birinin mahrem yeri açılmış görünür ancak o örtülüdür, sen onu yerken görürsün ancak o oruçludur. Sen onu Allah'a isyan etmiş olarak görürsün halbuki o itaat eder." Şeyh Şihabüddîn el-Mesîrî ona itiraz ederek şöyle söylemiştir: "Bu söylediğin şey hisleri yalanlar, bunu akıl kabul etmez. Belki de insanlar sizin aklınızı hafife alırlar." Bunun üzerine Şeyh Muhammed, müridlerine "Ona ne demek istediğimi anlatın." demiş, müridleri de durumu Şeyh Şihabüddîn'e ikna olacağı şekilde açıklamıştır.[623]

Yafiî şöyle demiştir: "Biz birçok sûfîyi gizli bir şekilde cemaat yapıp, kendi aralarında namaz kılarken gördük. Halk arasındaki cemaatlerde namaz kılmazlar ve şöyle söylerlerdi: 'Cemaatin alameti bizim dışımızda geçerlidir.' Bu nedenle sûfîler, kendilerinin Allah'la birlikte olduklarını bildikleri için, halkın kendileri hakkında söylediği sözlere kulak asmazlar."[624]

Yafiî yine şöyle söylemiştir: "Şeyh Arifi Billah'tan rivayet edildiği üzere: İlim, amel, hâl, zevk, keşf ve tahkik bakımından bir tarikat şeyhi olan Şeyh Şihabeddîn Sühreverdî, Şeyh Alî el-Kürdî'yi ziyaret ediyordu. O sırada Kürdî'nin mahrem yeri açılmış, ayakta abdest bozmaya başlamıştı. Hiç kimse, onun namaz kıldığını ve oruç tuttuğunu görmüyordu. Ancak bu durum Sühreverdî'yi onu ziyaret etmekten alıkoymuyordu." Sufîlerin hallerini inkâr eden kişiler, makam olarak İmam Sühreverdî'den üstün değildirler. Ancak mecnunlar böyle bir iddiada bulunabilirler.[625]

Şu sözler de Yafiî'ye aittir: "Birisi Sühreverdî'yi, şeriatın zahirine muhalif bu işleri tekrarlaması sebebiyle eleştirdi ve kendi kendine dedi ki: 'Şu veli, nasıl oluyor da şeriatın zahirine muhalefet ediyor?' Bunun üzerine Şeyh, keşf yoluyla durumu fark edip ona: 'Hangimiz şeriata muhalefet ediyorsa gece onun evi yansın.' dedi. Böylece onu eleştiren kişinin evi yandı." Yafiî şunları da söylemiştir: "Bu dünyada kendini Allah yolunda feda edip, harap olan velilerin sayısını Allah'tan başka kimse bilemez. Zira fâsıklar ve zındıklar onlara benzemeye gayret ederler."[626]

"Bu durum kafa karışıklığına sebep olur. İnsanlar zındık ya da veli olduğunu bilmeden o kişiye inanırlar." denirse, cevabı şudur: İnsanlar üç kısımdır. Onlardan bir

---

[623] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 169a.
[624] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 169a.
[625] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 169b.
[626] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 169b.

kısmı onaylanır, bir kısmı onaylanmaz, bir kısmı hususunda ise tevakkuf edilerek, Allah'tan onların halini açığa çıkaran bir işaret gelene kadar beklenir.[627]

Birinci kısma dahil olan biri, şu şartlarla kabul edilir. Eğer hakikat ehli veliler, hangi durumda olursa olsun, ona inanıyorsa; kişi şeriatı açıkça inkâr etmekte ısrar etmiyorsa ayrıca hem dindar hem de kerâmet ehli biriyse, bu durumlarda ona inanmak gereklidir.[628]

İkinci kısma dahil olan birinin, birinci kısımda bahsedilen kişinin sıfatlarının tersini taşıyıp taşımadığına bakılır. Böylece, ilmi olduğu halde inkârında ısrar ediyor, ondan kerâmet ortaya çıkmıyor ve hakikat ehlinden hiç kimse ona inanmıyorsa bu durumda onu onaylamak gerekmez.[629]

Üçüncü kısma dahil olan birinde, üç şey bir araya gelirse ona inanma hususunda beklenmelidir. Birincisi: Ondan olağanüstü bir şeyin açığa çıkması; İkincisi: Onun gerçek halinin bilinmemesi; Üçüncüsü: İlmi olduğu halde bahsedilen inkârında, yani şeriata aykırı söz veya davranışında ısrar etmesi. Bu durumlarda kişinin hali tartışmaya açıktır. Eğer durumu açığa çıkarsa, ona gerektiği gibi davranılır.[630]

Yafiî şöyle söylemiştir: "Veli olup olmadığı bilinmeyen kimseyle bir araya gelip dost olma hususunda ihtiyatlı olunmalıdır. Ancak, doğru sözlü gerçek bir veli, inkârcı bir sihirbaz da değildir. Sufîliğin adabına riayet etmek gibi güzel bir huy, yapmacıklık gibi kötü bir davranış yoktur."[631]

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî sûfîleri, seferden döndüklerinde abdest alıp iki rekât nafile namaz kılmadan cemaate selam vermemeleri sebebiyle eleştirmiş ve şöyle söylemiştir: "Bu, şeriat kurallarının aksine türettikleri bir bidattir ve bu bidatleri mektepli çocukların görüşlerinden almışa benziyorlar. Zira sen mektebe gelip selam vermeden oturan çocuğa: 'Sen niçin bize selam vermiyorsun?' dersen, 'Henüz yüzümü yıkamadım.' der. Belki de o çocuklar bu gibi davranışları bu cahillerden öğrenmişlerdir."[632]

Cevap: Abdest almadan önce tekke ahalisine selam vermeyen kişiyi eleştirmenin doğru olmadığını belirten Şa'rânî'ye göre; "Selam" Allah Teâlâ'nın isimlerinden biridir ve her akıl sahibi Rabbinin ismini abdestsiz olarak zikretmekten hoşlanmaz. Bu hususta şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: Bir şahıs, Hz. Peygamber

---

[627] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 169b.
[628] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 170a.
[629] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 170a.
[630] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 170a.
[631] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 170a.
[632] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 391; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 177b.

hacetini giderip de henüz abdest almadan önce, ona selam vermişti. Hz. Peygamber ellerini duvara vurup yüzünü ve ellerini mesh edene kadar o adama karşılık vermedi ve: "*Allah'ın ismini taharetsiz olarak zikretmeyi kerih gördüm*."[633] dedi.[634]

Akşam vaktinden fecr vaktine kadar her gece şehrin surları üzerinde Allah'ı zikretmesi, Ebû Süleyman Dârânî'nin adetlerindendi. Bir gece Dârânî sura çıkmış ancak fecre kadar konuşmamıştı. Ona bu durumu soranlara ise şöyle cevap verdi: "Gençken söylediğim kötü bir sözü hatırladım. Bu sebeple kötü söz söylediğim bir dille Allah'ı zikretmeye yeltenmedim." Şa'rânî'ye göre, bir mü'minin sûfîleri eleştirmek yerine; kendisini ehlullahın yoluna iletecek bir şeyhi araması, ehlullahın adabını öğrenmesi, Allah'ı ve O'nun isimlerini tazim etmenin gereği olarak kendine çeki düzen vermesi kendisi için daha hayırlıdır.[635]

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî Gazâlî'yi; çocuğu kaybolan bir sûfînin çocuğunun geri dönmesi için, Allah'a dua etmeyip, "Allah'ın fiiline itiraz etmek çocuğumun gitmesinden daha şiddetlidir." demesini onayladığı için eleştirmiş ve şöyle söylemiştir: "Ebû Hamid'in bu hikâyeyi iyi bir şekilde anlatmasına, hikâyedeki kişilerden razı olmasına, dua etmeye ve Allah'tan istemeye itiraz etmesine çok şaşırdım. Bu kesinlikle şeriatı dürüp ortadan kaldırır. Çünkü dua icma ile meşrudur."[636]

Cevap: Şa'rânî'ye göre, Gazâlî'nin kastettiği şey burada itiraz değil, itiraz manasının olduğudur. Bunun izahı şöyledir: İtiraz; Allah'ın ilminde geçen şeylerin dışında bir şey temenni etmek demektir. Bu sûfinin çocuğunun kaybolması ise kesinlikle Allah'ın bilgisi dahilindedir. Bu yüzden o, Allah'ın kazasına razı olup çocuğunun geri dönmesini talep etmemiştir. Çünkü çocuğunun varlığı veya yokluğu ona göre eşittir. Nerede olursa olsun, dünyanın herhangi bir kenarında veya evde olması arasında fark yoktur. Çünkü o çocuk, ana-babasının kulu değil, Allah'ın kuludur. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Mallarınız ve evlatlarınız fitnedir.*"[637] "Yani sizin için imtihandır. Yanınızda olsalar da açık araziye yayılsalar da beni bırakıp onlarla mı meşgul oluyorsunuz?" demektir.[638]

Şeyh Abdülkadir Cîlî bir çocuğu olduğunda, onu evin avlusuna çıkarıp şöyle derdi: "Ya Rabbi, sana şehadet ederim ki, ben onu kalbimden çıkardım. Eğer dilersen

---

[633] Ebû Dâvûd, "Taharet", 8.
[634] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 177b-178a.
[635] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 178a.
[636] Gazâlî, *İhyâ*, IV, 599; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 417; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 183b-184a.
[637] Enfal, 8/28.
[638] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 184a.

onu yanımızda baki kıl, dilersen de onu yanına al." Yani öldür. Her halükârda o ancak Allah'ın yanındadır.[639]

Eleştiri: *Kuşeyrî Risalesi*'ndeki sûfîlerden biri olan Ebü'l-Hasan Dîneverî'yi (ö. 330/941) on iki sene yalın ayak ve başı açık şekilde haccetmesi sebebiyle de eleştiren İbnü'l-Cevzî: "Bu büyük bir cehalettir. İnsanın çölü yalın ayak kat etmesinin Allah'a ibadet denecek hiçbir yönü yoktur. Toprağa basmak kişiyi haccın menasikinden ve engebeli araziden kurtarmaz. Sanki bu sûfîler kendi kendilerine "tasavvuf" olarak adlandırdıkları bir şeriat icat ederek Muhammed'in (as.) şeriatını terk ettiler. Biz İblisin şaşırtmasından Allah'a sığınırız." demiştir.[640]

Cevap: Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak ve O'nun kutsiyetini yüceltmek için bedenini telef eden kişileri reddetmek gereksizdir. Belki de yalın ayak başı açık olarak hacca giden kişi büyük bir günah işlemiş, bu sebeple Allah'ın ona kızdığını düşünüp, kırıklık ve boyun eğmek suretiyle günahlarından kurtulmayı talep ederek bu şekilde hac için yola çıkmıştır.[641] Şa'rânî konuyla ilgili şu misali vermiştir:

Süfyân-ı Sevrî (ra.), hac için Basra'dan yalın ayak yola çıkmıştı. Mekke dışında Fudayl b. Iyad, İbrahim b. Edhem ve Süfyan b. Uyeyne (ö. 198/814) ile karşılaştı. Ona şöyle dediler: "Ey Ebû Abdullah! Bir eşeğe binmek suretiyle de olsa kendine güvenli bir arkadaş edin." Bunun üzerine Süfyan: "Ancak efendisinden kaçan bir kul, bir hayvana binmek suretiyle kendini emniyete almaya razı olur." dedi. Fudayl ve yanındakiler ağlamaya başladılar. Şa'rânî'ye göre Süfyân, şeriatı en iyi bilen âlimlerdendir. Bu nedenle mü'min bir kulun, onun söylediği sözlere ve işlediği fiillere karşı gelmek yerine, onu kendine rehber edinmesi gerekir.[642] Dolayısıyla Süfyân gibi, yalın ayak başı açık olarak hacca giden Ebü'l-Hasan Dineverî'yi de bu hareketi sebebiyle kınamak doğru değildir.

3.3.2. Tevekkül

Eleştiri: Bir keresinde Ebû Hamza Horasanî (ö. 290/902) bir kuyuya düşmüştü. Nefsiyle yardım için birini çağırıp çağırmama konusunda çekişti ve kendi kendine "Vallahi yardım istemeyeceğim." dedi. Bunu düşünür düşünmez kuyunun başına iki adam gelerek, "Buraya birisi düşüp helak olur, burayı kapatalım." dediler ve kuyuyu

[639] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 184ab.
[640] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 381-383; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 176a.
[641] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 176a.
[642] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 176ab.

kapattılar. Ebû Hamza, "Doğru olan nedir?" diye düşündü. Sonra nefsine: "Sana bir yardım gerektiğinde Allah sana insanlardan daha yakındır." diyerek sustu. Tam o sırada bir şey gelip kuyunun ağzını açtı ve ayaklarını sarkıttı. Sanki homurdanarak "Bana tutun." diyordu. Bunun üzerine Ebû Hamza ona tutundu. O şey de onu dışarıya çekti. Bu büyük bir yırtıcı hayvandı ve uzaklaşarak gitti. Ebû Hamza'ya içinden bir ses şöyle seslendi; "Seni bir helakten başka bir helakle kurtarmamız ne iyi oldu değil mi?"[643]

İbnü'l-Cevzî'ye göre Ebû Hamza'nın yaptığı hareket hatalıdır. Susmakla kendi aleyhine çalışarak şeriata aykırı davranmıştır. Onun bağırarak yardım istemesi, tıpkı kendisini öldürmeye kasteden birine karşı yardım istemesinin vacip olması gibi vaciptir.[644]

Cevap: Şa'rânî'ye göre bu davranışı kınamak gereksizdir. Çünkü bu durum Ebû Hamza'dan ancak Allah'ın ona kâmil bir yakîn, müşahit bir kalp, galebe hali ve Rabbinden başkasına yönelmesine yahut Allah'la birlikte başkasını da eşit derecede fâil olarak görmesine engel olan bir haya duygusu ihsan etmesi ile gerçekleşmiştir.[645] Allah'ın varlığını müşahede eden kişi için mahlukatın varlığı yok hükmündedir.

Şeyh Ebü'l-Hasan Şâzelî bu konuda şöyle söylemiştir: "Biz Allah'la birlikte insanlardan hiç kimseyi görmeyiz. Görmemiz gerektiğinde ise, onları ancak güneşin kuvvetli ışığı altında yok olmuş şeyler olarak görürüz. Bu durum senin güneşe baktığında havada inip çıkan tozları gördüğün halde, o tozları tutmak istediğinde elinde hiçbir şey bulamamana benzer."[646]

Yafiî de İbnü'l-Cevzî'yi kastederek: "Eğer bu itirazcı, Ebû Hamza'nın esintilerinden bir esinti elde etmiş (onun haliyle hallenmiş) olsaydı onu eleştirmezdi. Mülk ve melekût âleminde kendisine annesinden, hatta kendi nefsinden daha şefkatli olan Allah'tan başkasını görmeyen ve Allah'ı müşahede ederek ondan başkasından fani olan bir evliyayı gören kişinin, bu evliyaya itiraz etmesi ve onu eleştirmesi çok gariptir." demiştir.[647]

Ebû Hamza'nın başına gelen bu olayın şeriatta büyük bir delili vardır: Hz. İbrahim ateşe atıldığında[648], Allah'ın emri ile gökyüzünde Cebrail (as.) ona görünerek "Bir ihtiyacın var mı?" diye seslenmiş, o da "Evet var, ancak senden değil." demiştir.

---

[643] Gazâlî, *İhyâ,* IV, 466-467; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 377; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 161ab.
[644] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 378.
[645] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 161b.
[646] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 161b-162a.
[647] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 162a.
[648] Enbiyâ, 21/68.

Cebrail: "Rabbinden kurtuluşunu dile." deyince, Hz. İbrahim: "Rabbimin benim durumumu bilmesi O'ndan bir şey istememe ihtiyaç bırakmıyor." şeklinde cevap vermiştir.[649] Bu durum İbrahim'in yakîninin kemalinden başka bir şey değildir. Aynı şekilde Ebû Hamza da yakîni bilgisiyle insanlardan yardım istemeyip Allah'a tevekkül etmiştir.[650]

Sehl b. Abdullah Tüsterî'nin belirttiği gibi tevekkül üç kısımdır: Birinci kısımdakiler, kendilerine faydalı olan şeylerin peşine takılmayıp, zararlı olan şeylerden de sakınmamak suretiyle, zarurî ihtiyaçlarını gidermeyi reddederler. Böylece düşmandan ve yırtıcı hayvanlardan korunmayıp, nefislerinde hiçbir sebeple sebeplenmeyerek, kendilerini Allah'a teslim ederler. İşte onlar gassal elindeki meyyit gibidirler. Bu ise tevekküldeki makamların ilkidir.[651]

İkinci kısımdakilere gelince, zararlı şeylerden uzaklaşıp, faydalı şeyleri talep etmek suretiyle, sadece zaruri durumlarda sebeplere yönelirler. Nebîlerin çoğu ve kemâle ermiş veliler de bu yolu takip etmiştir. Bu durumda ikinci kısımdakilerin birincilere bir delil olarak gösterilip eleştirilmesi doğru değildir. Çünkü bazı veliler daha önce geçtiği üzere, birinci kısımdaki fiilleri işlemekten sakınmaz ve kendi nefisleri için herhangi bir durumda sebeplere yönelmezler. Belki de galebe halindeyken onlardan seçim yapmalarına ve tedbir almalarına engel olan bir şeyler ortaya çıkmıştır. Bu durumda kendilerinden başkasıyla mukayese edilemezler.[652]

Hz. Peygamber düşmandan sakınmış, ancak bunu ümmetinin zayıfları için şer'i bir kanun koyma amacıyla yapmıştır. Çünkü O, ümmetine karşı daima şefkat ve merhamet göstermiştir. Eğer Hz. Peygamber, zorlu bir yol takip etmiş olsaydı, mü'minlerin az bir kısmı bunu yerine getirebilir, böylece O, ümmetine karşı şefkat ve merhamet etmiş olmazdı.[653]

Üçüncü kısımdakilere gelince, herhangi bir sebep olmadığı halde, sebepleri takdir edip yaratan Allah'a itimat etmek suretiyle, zaruri olsun veya olmasın her durumda tamamen sebeplere yönelirler. İşlerini Allah'a havale edip, Allah'ın kendileri için bir sebep halk etmesini isteyerek tamamen sebeplere yaslanmış olurlar.[654]

---

[649] İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* Daru'l Ma'rife, Beyrut ts., III, 193.
[650] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 162a.
[651] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 162ab.
[652] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 162b.
[653] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 162b.
[654] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 162b.

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî, Gazâlî'nin Ebû Hamza Bağdâdî'nin (ö. 289/901): "Tevekküle kesinlikle inandığım halde, azık edindiğim tokluk fazlalık olur diye karnım tok iken geceleyin çöle girme hususunda Allah'tan haya ederim." şeklindeki sözünü onaylamasına şu şekilde itiraz etmiştir: "Gazâlî'nin Ebû Hamza'nın sözünün geçerli olması için ancak iki şart gerektiğini söyleyip, Ebû Hamza hakkında mazeret ileri sürmesi garip bir şeydir. Gazâlî'nin birinci şartı; insanın kesinlikle yaklaşık bir hafta boyunca yemek yememeye karşı kendisini sabırlı olmaya alıştırmak suretiyle nefsini eğitmiş olmasıdır. İkincisi ise; otla beslenmeye kendini alıştırmasıdır. Bu durumda, ya bir hafta sonra çölde yanında yiyecek bulunan insanlarla karşılaşır ya da meskûn bir mahalleye veya otlara ulaşıp orada karnını doyuracak bir şeyler bulur."[655]

İbnü'l Cevzî'ye göre bu sözü bir fakihin söylemesi çok kötüdür. Belki kişi, çölde hiç kimseyle karşılaşmayabilir, yolunu kaybedebilir ve hastalanabilir. Bu durumda yediği ot onu iyileştiremez. Belki de kendisini doyurmayacak kimselerle karşılaşır ve ölebilir, ancak kendisini defnedecek kimse bulunmaz.[656]

Cevap: Şa'rânî'ye göre, Ebû Hamza'nın sözü ihlas gayesiyle söylenmiş bir sözdür, İmam Gazâlî'nin şartı da fıkıh kurallarına uygun geçerli bir şarttır. İbnü'l-Cevzî'nin zikrettiği şeyler ise, Gazâlî ve Ebû Hamza'nın aksine açık bir delile dayanmaz. Çünkü kişi yanında erzak taşısa da erzak taşımayan kişinin başına gelen şeylerin onun da başına gelmesi mümkündür. Böylece nafakası ondan uzaklaşabilir, yolunu kaybedebilir ve başka şeyler de olabilir. Ancak erzak taşımanın sünnet olduğu da bir sır değildir ve kim sünneti yerine getirirse, erzak taşımayan kişinin aksine mükellef olduğu şeyi yerine getirdiği için lütfu ve yardımıyla Allah Teâlâ'nın gözetimi altında olur. Zira o, sahih bir şekilde Allah'ı müşahede ediyor olsa da nefsine vekil tayin edilmiştir. Allah Teâlâ kişiyi, ancak kendisine kulluk ve ibadet etmesi için, yapmak istediği şeyler yani nefsinin isteklerini yerine getirmesi hususunda sınırlar.[657] Nitekim Allah Teâlâ kulun mübah olan beslenmesini ve mübâşerette bulunmasını sınırlayarak oruç ibadetini yerine getirmesini, ya da uykusundan feragat ederek sabah namazına kalkmasını talep etmiştir.

Bir adam Hasan-ı Basrî'ye: "Ben Allah'ın beni yok etmeyeceğine inandığım için, bir mescitte oturmayı ve sebepleri terk etmeyi istiyorum." demiş, Hasan da ona: "Eğer sen efendimiz Halil İbrahîm'in (as.) yakîni üzere olursan bu dediğini yap, ancak

---

[655] Gazâlî, *İhyâ*, IV, 457; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 374; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 174ab.
[656] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 374-375; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 174b.
[657] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 174b-175a.

öyle değilsen bu durumda bir meslek edinmelisin." demiştir.[658] Bu sözden ancak yakîn sahiplerinin sebepleri terk edip çöle erzaksız girme türünden fiillere güç yetirebileceği anlaşılmaktadır.

Eleştiri: Bir sûfînin, Allah'a tevekkülünün sahih olup olmadığını imtihan etmek için çölde yırtıcı bir hayvanın yanında gecelemesine, İbnü'l-Cevzî şöyle itiraz etmiştir: "Bu adamın kendini yırtıcı hayvanlara teslim etmesi şeriata aykırıdır. Buhârî ve Müslim'de geçen bir hadiste Resulullah (as.): "*Bir yerde veba hastalığı olur, siz de başka bir yerde bulunursanız oraya gitmeyin!*"[659] buyurmuş, "*Cüzzamlıdan arslandan kaçarcasına kaç!*"[660] emrini vermiştir."[661]

Cevap: Şa'rânî, kendisinin ve birçok kişinin başına gelen bu olayın sûfîler için geçerli olduğundan bahsederek şunları söyler: "Eğer bu anlatılanlar, kendi hâli yırtıcı hayvanın hâline galebe çalan "hâl erbabı" hakkında ise ve bu "hâl erbabı" hayvanın üzerine biniyor, kulaklarını çekerek onu yönetiyor ve hatta hayvan ondan korkuyorsa, mürîdin ulaştığı bu makam onun tarikattaki başlangıç makamıdır. Böylece Allah Teâlâ onun kalbinden, mahlukattan herhangi bir şeye karşı duyduğu korkunun tamamını birden siler. Bu durum bende kesinlikle gerçekleşti. Ben her tarafı yılanlarla dolu bir harabede uyudum. Yılanlar elbiseme giriyor ve yakamdan çıkıyor ancak ben hiçbir şey hissetmiyordum. Aynı şekilde İblis, bir sabinin bacağı kalınlığında, büyük bir yılan kılığına büründü. Şeyhim Abdülkadir Cîlî'nin kolundan girip yakasından çıkıyor ancak o da bir şey hissetmiyordu. Ona bu durumu haber verdiler, bunun üzerine o: 'Allah hareket ettirmediği sürece, hiçbir şey onu hareket ettiremez.' dedi."[662]

Benzer bir durumun, sûfî dostu Efdalüddîn'in başına da geldiğini belirten Şa'rânî, konuyla ilgili şu anısını nakletmiştir: "Biz Hicaz yolunda, Sûdî Yokuşu'nda konaklamıştık. Orada çok fazla yılan ve akrep vardı. Bazıları yılanlardan korkarak Efdalüddîn'e; 'Heybelerin üzerinde uyu.' dediler. Bunun üzerine gülümsedi ve: 'Yılanlar ancak Allah'ın izin verdiği kimseler dışında, hiç kimseyi sokması takdir edilmeyen, emrolunmuş kullardır. Böylece onlara falanca yerde, falanca vakitte, falan oğlu falanı sokması vahyedilir. Onlara izin verildiğinde önlem almak fayda etmez. İzin verilmediğinde ise önlem almaya gerek yoktur.' dedi."[663]

---

[658] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 175a.
[659] Buhârî, "Tıb", 30; Müslim, "Selâm", 98.
[660] Buhârî, "Tıb", 19.
[661] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 379,435; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 175a.
[662] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 175ab.
[663] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 175b.

Bununla birlikte, eziyet veren şeyden korkmak ve ondan uzaklaşmak, yırtıcı hayvanlardan sakınmayan kişilerin makamından daha üstün bir makamdır. Bir mü'min, Allah'ın kendisine eziyet veren şeyi takdir ettiğini bilse bile, gücü yettiği oranda o şeyden sakınmalıdır. Bundan sonra ise Allah dilediğini yapar, ancak mü'min tedbir aldığı için sevap kazanır. Şa'rânî'ye göre, özellikle de bir kimse müşahede yoluyla, nefsinin kendisine Allah'ın bir emaneti olduğunu bilirse, bu durumda Allah'ın, nefsini kendisi için takdir edilmiş şeylere karşı savunmasını emrettiğini de bilir.[664] Zira İslam'da insanın yararına matuf olarak can, din, namus, akıl ve malın korunması zorunludur.[665]

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî, sûfi Ebû Abdullah Celâ'ya[666] (Gazâlî) kendisine çöle erzaksız olarak giren adam hakkında soru soran kişilere cevap olarak söylediği şu sözden dolayı itiraz etmiştir: "Bu ricâlullah'ın fiillerindendir."; "Eğer adam çölde ölürse?" denildiğinde ise Celâ: "Diyeti öldürenin üzerinedir."[667] demiştir.[668] Celâ'ya göre, çöle erzaksız olarak giren kişinin ölümünde bir kasıt unsuru yoktur.

İbnü'l-Cevzî'ye göre, ancak şeriat hükümlerini bilmeyen bir kişi bu fetvayı verebilir. Çünkü, erzaksız olarak çöle girmenin hiç kimse için caiz olmadığı hususunda, müslüman fakihler ittifak etmiştir. Kim bu işi yapar da çölde açlıktan ölürse, o Allah'a isyan ederek ahirette cezayı hak etmiştir.[669]

Cevap: Bundan önceki cevapta geçen karineler, yani yırtıcı hayvanla geceleyen "hâl erbâbı" hakkındaki deliller sebebiyle; Gazâlî'nin (Celâ) "rical" kelimesi ile, tarikat şeyhlerinden ariflerin hâllerinin kendileri üzerine galebe çaldığı "hâl erbâbı"nı kastetmiş olması ihtimalinden dolayı, "çöle erzaksız girme" türünden fiilleri işleyen kişiye itiraz etmek gereksizdir. Gazâlî, ancak "rical" kelimesiyle bütün insanları kastettiyse kınanabilir.[670] Buradan sûfîlerin de hâl erbâbı olmayan kimselerin bu fiilleri işlemesini caiz görmediği anlaşılmaktadır.

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî, Feth el-Mevsılî'nin (ö. 220/835) anlattığı şu hikâyeye itiraz etmiştir: "Bir sene hac için yola çıktım. Çölün ortasına geldiğimde erzaksız, küçük bir çocukla karşılaştım. Ona 'Yavrucuğum, yanında niçin erzak yok?' dedim. Bana

---

[664] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 175b.
[665] Şentürk, Recep, "İnsan Hakları", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 328.
[666] *Telbîsü İblîs'te* bu isim geçmesine karşılık *el-Ecvibe'*de aynı mahalde Gazâlî'nin ismi zikredilmektedir.
[667] Bu ifade, *el-Ecvibe'de Telbîs*'in çevirisinden farklı olarak "Diyeti âkılesinin üzerinedir." şeklinde geçmektedir. Âkıle: Kasıt unsuru bulunmayan öldürme ve yaralamaya karşı, suçlu adına diyet ödemeyi üstlenen şahıslar topluluğudur. Bkz. Aktan, Hamza, "Âkıle", *DİA,* İstanbul 1989, II, 248.
[668] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 373-374; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 176b.
[669] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 374; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 176b.
[670] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 176b.

‘Amca, söyle bana, bir kardeşin veya dostun seni evine davet etse, beraberinde ekmek götürüp evinde yemen hoş bir hareket olur mu?’ dedi. ‘Sana azık vereyim’ dedim. “Bırak beni ey tembel; bana O yediriyor, O içiriyor.’ dedi.” Feth şöyle söylemiştir: “Ondan daha tevekkülcü bir küçük, daha zâhid bir büyük görmedim.” Bu hikâyeye itiraz eden İbnü’l-Cevzî: “Feth’in çocuğu bu şekilde onaylaması İslam’a aykırıdır. Ayrıca çocuğun yaptığı şey garip değil, onunla karşılaşan kişinin onu uyarmaması gariptir. Sûfîlerin büyüklerinden olduğu halde, Feth’in bu yaptığı doğru ise, kim bilir diğer sûfîler neler yaparlar?” demiştir.[671]

Cevap: Erzaksız olarak çöle giden bir kişinin, daha önceden herhangi bir deneyimi yoksa, bu şekilde yola çıkması doğru değildir. İbnü’l-Cevzî, sadece çocuğa değil, ona erzaksız olarak yola çıkmasını emreden kişiye de itiraz etmiştir. Sûfîler, bu tür fiilleri önceden alıştırma yaptıktan sonra işlerler. Alıştırma ise bazen yakîn kuvvetiyle, bazen de uzun bir süre yeme ve içmeye karşı sabır göstermekle olur.[672]

Şa’rânî, erzaksız yola çıkmanın caiz oluşuyla ilgili şu örnekleri vermiştir: “Dostum Efdalüddîn, dört somun ekmekle Mısır’dan hacca gitmek üzere yola çıkmıştı. Yolun her bir çeyreğinde bir somun ekmek yiyordu. Aynı şekilde Hz. İbrahim de yanındakilerle birlikte tehlikeli çöllerde yolculuğa çıkmıştı. Canları şekerli buğday ezmesi çektiğinde onlara, bir yerde kepçeyle bu ezmeyi dağıttılar. Yine Zünnûnu Mısrî’nin cemaati, çölde serinlemek istemişti. Onlar için ağaçlar veya cinler harekete geçtiler ve onların üzerine nem serpiştirdiler. Doyana veya uyuyana kadar bu nemden faydalandılar. Şeyh Yusuf Kürdî’nin haber verdiği üzere: Şeyh İbrahim Matbûlî’nin (ö. 877/1473) müridlerinin canı, Kudüs yolunda bir sofra çekmişti. Onlar için porselen kaplar içerisinde, çeşitli yiyeceklerin bulunduğu bir sofra kuruldu. Matbûlî, müridlerine: ‘Uyuyun.’ dedi. Uyudular, sonra uyandılar ve kurulmuş bir sofra buldular. Böylece fakîrler doyana kadar yediler, ardından yola koyulup sofrayı çölde kendi haline bıraktılar. Buna benzer şeyler sebebiyle, erzaksız olarak yola çıkan kişilere itiraz etmek gerekmez.”[673]

3.3.3. Nefis Terbiyesi

Eleştiri: İbnü’l-Cevzî, Gazâlî’nin Cüneyd’in şeyhi İbn Kuraytî’den naklettiği şu hikâyeye de itiraz etmiştir: “Bir mahalleye yerleştim. Bir süre sonra sâlih biri olarak

[671] İbnü’l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 373; Şa’rânî, *el-Ecvibetü’l-Mardıyye,* vr. 209a.
[672] Şa’rânî, *el-Ecvibetü’l-Mardıyye,* vr. 209ab.
[673] Şa’rânî, *el-Ecvibetü’l-Mardıyye,* vr. 209b.

tanındım. Kalbim zarar gördüğü için bu şöhretten uzaklaşmak istedim. Bunun üzerine bir hamama girerek pahalı elbiseleri çaldım ve onları giyindim. Sonra onların üzerine yamalı elbiselerimi giyerek dışarı çıktım ve yavaş yavaş yürümeye başladım. Beni yakaladılar ve tokatladılar. O günden sonra "hamam hırsızı" diye anılır oldum. Böylece nefsim sakinleşti." Gazâlî şöyle söylemiştir: "İşte onlar, Allah'ın kendilerini insanlara ve övgülerine bakmaktan, kendi hallerini görmekten ve gururlanmaktan kurtarması için nefislerini böyle terbiye ediyorlardı. Hal ehli insanlar ne kadar kalplerini iyi halde görürlerse görsünler, bazen nefislerini bu kimsenin hamamda yaptığı gibi, fakihlerin izin vermediği şeylerle tedavi ederek kusurlarını telafi ederler."[674]

İbnü'l-Cevzî Kuraytî'nin işlediği fiile ve Gazâlî'nin onu onaylamasına şiddetle karşı çıkmış ve şunları söylemiştir: "Sübhânallah, *İhyâ* kitabını tasnifinde Ebû Hamid'i kim fıkıh dairesinden çıkardı? Keşke o, hiç kimsenin beğenmesinin ve sükût etmesinin helal olmadığı buna benzer işleri *İhyâ* kitabında anlatmasaydı. Ancak o, bu işleri anlattı, onları güzel gördü ve bu işleri yapanları "hâl ehli" olarak isimlendirdi. Hangi hâl, maslahata tâbi olmayı yasak gören ve şeriata muhalefet eden kişinin hâlinden daha kötü olabilir ki? İsyan fiiliyle kalplerin ıslahını talep etmek, sonra başkasının malını onun izni olmadan harcayıp kullanmak nasıl caiz olabilir? İmam Ahmed ve Şafiî'ye göre kim hamamdan elbise çalıp üzerine giyerse elini kesmek vaciptir. Nefis terbiyesinde kulun kendilerinin onayıyla amel ettiği evvelki "hâl ehli" insanlar nerede? Hayır! Vallahi Ebû Bekir Sıddık'ın şeriatı gibi bir şeriat gereklidir. O, ancak herhangi bir izin bulduğunda şeriatın dışına çıkardı. Eğer şeriata muhalefet eder de kendi görüşü ile amel ederse, onun bu ameli kabul edilmezdi. Çünkü Allah Teâlâ, tertemiz şeriata uygun olan amellerin dışındaki amelleri kabul etmez. İlimlerini ve akıllarını tasavvufun gasp etmesine izin veren bu fakihlere şaşırıyorum. Beni en çok şaşırtan ise hamamdan elbise çalan kimsedir. Keşke İmam Gazâlî, fıkıh kurallarına bağlı kalsaydı da kendini bu hezeyanlardan uzak tutsaydı."[675]

Cevap: Şa'rânî bu hikâyeyi iki farklı yerde nakledip, bu fiili Kuraytî'nin yanı sıra İbrahim el-Havvas'ın da işlediğinden bahsederek, her ikisine farklı cevaplar vermiştir.[676] Bu konudaki görüşlerini daha iyi anlamak açısından iki cevaba da yer vermek uygun görülmüştür.

---

[674] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 433; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 192b.
[675] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 433-434; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 192b-193a.
[676] Bkz. Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 162b-163a,192b.

Şa'rânî, sûfîlerin bu tür davranışlarını fıkıh kurallarıyla izah etmeye çalışmıştır. Zira fıkıh kurallarında açıklandığına göre; necaset yerine kullanılan temiz şeylerin yok olması durumunda, necis olan şeylerin tedavide kullanılması gibi, dünya ve ahireti ifsat eden iki fiilden hafif olanın, yani dünyayı ifsat eden fiilin tercih edilmesi caizdir. Her kim bu zikredilenleri bilirse, sûfîliğin hakkını teslim eder ve bilir ki bir fakîr, kalbini bazı haramlarla tedavi etmek suretiyle işlediği haramdan daha şiddetli olan başka bir haramı kendisinden uzaklaştırmış olur.[677]

Bedenlerin haram bir şeyle hastalıklardan tedavi edilmesi caiz olduğuna göre, Allah'ın kuldaki nazar mahalli ve marifet ve nur mahalli olan kalplerin yasak bir şeyle tedavi edilmesi daha doğrudur. Çünkü bedenlerin hastalanması günahlara kefaret olması sebebiyle bir iyilik ve rahmettir. Buna karşılık kalplerin hastalanması ise işlenen günahların cezası ve helak edici bir durumdur. Bu durumda kalplerin korunması, insanın bedenini korumasından daha önemli olduğundan, sûfîler kalp tasfiyesi gayesiyle bu tür yasak fiilleri işlemekten çekinmemişlerdir.[678]

Şa'rânî'ye göre; riyaseti, şöhreti vb. şeyleri sevme hastalığından kalplerin tedavi edilmesi gerekir. Bilindiği üzere hararetin soğutucu şeylerle tedavi edilmesi veya tam tersi, üşümenin sıcak şeylerle giderilmesi gibi bütün hastalıklar sebeplerinden uzaklaşmak suretiyle tedavi edilirler. Böylece İbrahîm el-Havvas (ya da Kuraytî), sâlih bir kul olma şöhretini kötü olma şöhretiyle tedavi etmiştir.[679]

Sûfîler tarikat hükümlerinde çok gayret gösteren bir topluluktur. Bir tarikin, yani işledikleri bir fiilin kalplerini ıslah ettiğini gördüklerinde onunla amel ederler. İfsat edici iki fiilin çelişmesi durumunda, bunlardan şeriata aykırı olanını alıp suç işlemek sûfîler için zorunlu olur. Bununla birlikte sûfîler, bu fiil sebebiyle cezalandırılmaktan korunmaya çalışmışlar, böylece insanların onları tanımaları ve ellerini öpmelerinden dolayı "el kesilmesi" veya bundan başka darp şekilleriyle kendilerine zarar verilmesinden emîn olmuşlardır.[680] Sûfîler, halk nezdinde bu fiilleri şeriata aykırı hareket etmek için değil, kalplerini ıslah ve nefislerini terbiye etmek için işleyen kimseler olarak tanındıklarından, insanlar onların ellerini öperek onlara tâbi olmuşlar, böylece şer'i olarak cezalandırılmaktan kurtulmuşlardır.

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî, *İhyâ*'da geçen şu sözler sebebiyle, sûfîleri ve Gazâlî'yi eleştirmiştir: "Bidayetinde bir şeyh gece namazına kalkmaya üşeniyordu. Bu şeyh, nefsi

[677] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 163a.
[678] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 163ab.
[679] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 163b.
[680] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 193ab.

onu isteyerek gece namazına kalkmaya zorlasın diye, kendini gece boyunca başını dik tutarak uyanık kalmaya zorladı. Aynı şekilde şeyhlerden bir başkası, içindeki mal sevgisini tedavi etmek için bütün malını sattı. Sonra insanların onu cömertlikle nitelemelerini ve onu onaylamalarını sevmekten veya zikredilen bu malını satma işinde riyaya düşmekten korktuğundan dolayı elde ettiği kazancı denize attı. Yine onlardan biri nefsini hoşgörüye alıştırmak için, ona açıkça söven birini kiraladı. Bir diğeri ise nefsini cesarete alıştırmak için kışın şiddetli dalgalar varken deniz yolculuğuna çıkardı. Bir diğeri ise uykuya yenik düştüğünde, uykusu gidene kadar tek ayağı üzerinde yüksek bir duvar üzerinde dururdu."[681]

Gazâlî *İhyâ*'da şunları söylemektedir: "Şeyhin başlangıç halindeki müride bakması gerekir. Eğer onun yanında ihtiyacından fazla hazır mal bulunduğunu görürse, bu malı alır ve hayır işlerine harcar. Böylece müridin kalbi bu maldan uzaklaşır ve serbest kalır. Artık ona iltifat etmez. Şeyh müridde ona baskın gelen bir kibir görürse, ona ısrarla bir meslek araması ve kendini buna devam etmeye zorlaması için çarşıya çıkmasını emreder. Eğer tembelliğin ona baskın geldiğini görürse, orayı kirlerden temizlemek ve boşaltmak, mutfağın ihtiyaçlarını gidermek, kirleri süpürmek ve bacaları da temizlemek taahhüdüyle onu kendisi işe alır. Yemek isteği hususunda aç gözlülüğün ona baskın geldiğini görürse, ona oruç tutmayı zorunlu kılar. Eğer müridin bekar olduğunu görürse ve oruç tutmak suretiyle şehveti kırılmıyorsa, ona bir gece ekmek olmadan su ile, bir gece de su olmadan ekmekle iftar etmesini emreder. Eti ise en baştan ona yasaklar."[682]

İbnü'l Cevzî'ye göre tüm bu anlatılanlardan en şaşırtıcı olanı, Gazâlî'nin bunları şeriatın tartısıyla tartmadan ve eleştirmeden nakletmesidir. Zira bunların tamamı şeriatın zahirine muhalif işlerdir. İbnü'l-Cevzî, şu sözlerle Gazâlî'ye itiraz etmektedir: "Birinin gece boyunca başını dik tutması, malın denize atılması ya da bir müslümanın sebepsiz olarak sövmesi nasıl helal olabilir ki? Müslümanın kendisine sövmesi için birini kiralaması caiz midir? Yine bir müslümanın yüksek bir duvar üzerinde tek ayakla durması ve kendini uykusunda düşmeye, sonra da boynunu kırıp ölmeye maruz bırakması caiz midir? Gazali, fıkhı tasavvuf karşılığında ne de ucuza sattı?"[683]

Cevap: Tarikat ehli sûfîler, bahsedilen tüm bu konularda, özellikle de amellerin bazısını bazısına tercih etme yani nefsi terbiye eden amelleri seçme hususunda

[681] Gazâlî, *İhyâ*, III, 134-135; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 430-431; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 190b-191a.
[682] Gazâlî, *İhyâ*, III, 133-134; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 431; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 191ab.
[683] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 431; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 191b.

müçtehittirler.[684] İçtihatları, Allah'ın rızasını kazanmasına, günahlarının hafiflemesine veya müridlerinin tarikata yaklaşmasına sebep olduğu zaman katlandığı bu ameller şeyhi öne geçirir.[685]

Fudala el-Kâmil'den rivayetle, Resulullah (as.) şöyle buyurmuştur: "*Mücahit, Allah'a itaat hususunda nefsi ile cihat eden kimsedir*."[686]

Şa'rânî'ye göre şeyh, müridine denize atmasını emrettiği malların tamamı üzerine Allah'ın kendisini yetkili kıldığı bir kimsedir, dilerse bu malları denizden çıkarabilir. Müridine ancak buna gücü yeteceğini bildikten sonra başını dik tutmasını veya duvar üzerinde durmasını emreder. Her ne kadar ip cambazlarının talim ederek yaptıkları işe mukabil olarak, geçmişteki sûfîlerin talim ettiği bu fiilleri, artık hiç kimse yapmıyor olsa bile fark etmez, şeyh bu talimleri müridine emreder.[687]

Eleştiri: Şiblî'nin; gece boyunca ayakta kalmaya alışmayı isteyip, tek ayağı bir duvar üzerinde, diğer ayağı havada olacak şekilde durmasına itiraz eden İbnü'l-Cevzî, şöyle söyler: "Bu adam caiz olmayan iki şeyi birden yapmıştır. Birincisi kendisini tehlikeye atmak. Çünkü uykusu ağır basıp yere düşseydi intihar etmiş olurdu. Kendisini düşmeye maruz bırakması da günahtır. İkincisi ise nefsinin uykudan pay almasına engel olarak nefsine azap etmesidir. Oysa Resulullah (as.): '*Şüphesiz bedeninin senin üzerinde hakkı vardır, gözünün sende hakkı vardır*.' buyurmuş devamında '*Birinize uyku bastığında uyusun.*'[688] demiştir."[689]

Cevap: Şibli, sabun ve takunyayla ipin üzerinde yürüyen bir cambazın yaptığı gibi, daha önce çok sayıda alıştırma yaptıktan sonra bu işi yapmıştır. Eğer daha önce alıştırma yapmadıysa bu işi yapması mümkün değildir.[690]

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî Şiblî'yi, bidayetinde uykusu gelmesin diye gözlerine tuzdan sürme çekmesinden[691] dolayı eleştirerek şöyle söyler: "Bu, müslümanların

---

[684] "İctihad" kelimesi c-h-d kökünden "iftial" vezninde türemiş bir kelime olup; sözlükte gücü, kuvveti yettiği kadar zahmet çekerek, uğraşarak çalışmak anlamına gelir. Bir fıkıh terimi olarak "müctehid"; gerekli şartları kendinde toplayarak şer'î hükümleri çıkarma melekesini elde eden kişidir. Bkz. Apaydın, "İctihad", 432,437. Şa'rânî, sûfîler için sık sık "müctehid" kavramını kullanmaktadır. Şa'rânî'nin ifadelerinden; tasavvufta "müctehid"in, şer'i hükümleri istinbat etmenin yanı sıra nefsi terbiye edecek amelleri seçmede ve bu amelleri işlemede bütün gayretini gösteren kâmil sûfî olduğu anlaşılmaktadır.

[685] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 191b.

[686] Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, VII, 499.

[687] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 191b-192a.

[688] Ebû Dâvûd, "Salat", 317.

[689] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 437-438; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 194a.

[690] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 194a.

[691] Serrâc, *el-Lüma*, 237; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 147 İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 439; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 194b.

icması ile haramdır. Yaptığı iş körlüğe yol açar. Sabahlara kadar uyumamak caiz değildir. Çünkü bu durumda nefsinin hakkını vermemiş olur."[692]

Cevap: Şiblî'nin, alıştırma yaptıktan sonra gözüne tuz sürmesi, yine gözlerini bozmaktan ve kör olmaktan sakınarak, zarar vermeksizin bu tür şeyleri yapmış olması mümkündür. Belki de bu, gözyaşlarını olgunlaştırıp akıttığı için insanların çoğunlukla yanlarında taşıdığı "yakıcı sürme"[693] gibi bir şeydir.[694]

3.3.4. Malın İtlaf Edilmesi

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî, sahip olduğu dinarları, kalbini oyaladığı gerekçesiyle denize atarak "Seni seven hiç kimse yoktur ki Allah onu zelil kılmasın." diyen Şiblî'yi ve bu olayı överek anlatan Gazâli'yi kınamıştır. Aynı şekilde elindeki üç yüz dinarı denize atan Ebû Hüseyin Nuri'yi ve "Süleyman'ın (as.) atlara olan düşkünlüğünün kendisini Allah'ın zikrinden uzaklaştırmasından korkarak onların boyunlarını ve bacaklarını kılıçla kesmesi[695] gibi, bir şeyin kendisini Allah'ın zikrinden uzaklaştırmasından korkan kimseler de o şeyi telef edebilirler."[696] diyerek, Ebû Hüseyin'i onaylayan Serrâc'ı eleştirerek şunları söylemiştir:

"Serrâc'ın delillendirmesi batıldır. Malların ifsat edilip yararsız hale getirilmesi şer'an caiz değildir. Süleyman (as.) hayvana bir zarar vermemiş, sadece eliyle onu sıvazlayıp, 'Sen Allah yolundasın' demiştir. En tuhaf olan şey de Gazâlî'nin Şiblî'yi överek anlatmasıdır. Ömrüme yemin olsun ki Gazâlî şeriatı dürüp ortadan kaldırmıştır."[697]

Cevap: Şa'rânî, malın itlafının caiz olup olmadığı hakkında açık bir şer'i hüküm gelmediği takdirde bunu yapmanın caiz olduğundan bahseder. Ancak bu durum dünyayı ve dini ifsat eden fiillerin çatışması halinde söz konusu olur. Eğer bunlar çatışırsa şeriat kurallarından uzaklaşıp hafif olan yani sadece dünyayı ifsat eden fiil tercih edilebilir. Bu yüzden Allah dostu insanlar, dinlerinin ve ahiretlerinin kurtuluşunu elde etmeye öncelik verirken, ehli dünya ise dinlerine karşı dünyalarının kurtulmasına öncelik verirler. Birinci davranış mü'minlerin büyüklerine, ikincisi ise onların avamlarına hastır.

---

[692] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 439-440; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 194b.
[693] Kühli'l-Hâr (Yakıcı sürme): Gözyaşı kanallarını tedavi ederek gözyaşının akmasını sağlayan; yakıcı olmakla birlikte göze serinlik veren bir çeşit ismid sürmesi.
[694] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 194b-195a.
[695] Sad, 38/33.
[696] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 265-266,436,440; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 163b,193b.
[697] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 436,440; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 163b,193b.

Bunlardan her biri makamınca konuşur ve şeriat kurallarından anladığı kadarını tercüme eder.[698] Şa'rânî konuyla ilgili farklı delillere başvurarak şunları söyler:

"Dinarların denize atılması hakkında üç görüş vardır: Birincisi, bu fiilin galebe halinde işlenmiş olması mümkündür. Zira fıkıh kurallarına göre, bilincini kaybeden kişi mükellef değildir. İbn Teymiyye de durumu bahsi geçen, bilincini kaybetmiş kişiden daha hafif olan sinirli kişinin dahi "talak"ının geçersiz olduğunu[699] ifade etmiştir. İkincisi, bu dinarlara sahip olan kişinin bunlarda kendisi için helak edici bir zehir olduğunu görmüş olması mümkündür. Bu durumda akrebi ve yılanı öldürdüğü gibi, dinarları da yok edebilir."[700]

Akrep veya yılan zehrini insan vücuduna derç ettiğinde nasıl ki vücut hastalanıp ateşleniyor hatta tedavi edilmediğinde ölebiliyorsa, dünya malına ve paraya duyulan sevgi de aynı şekilde insanın kalbini zehirleyip manen öldürebilir. Bu durumda, zararından korunmak için akrep ve yılanın öldürülmesinin caiz olması gibi dünya malının telef edilmesi de caizdir.

Üçüncü görüşe gelince, kişinin kendisini dinarları atmaya zorlayan sesli bir emir duyması sebebiyle de bunu yapmış olması mümkündür. Genellikle, bir ilham meleğinin baskısıyla gerçekleşen bu durum karşısında, kişi herhangi bir kaçış yolu bulamaz. Sûfîler, keşf yoluyla ilim elde ettikten sonra, dinarları denize atarlar. Ancak Allah'ın izniyle, istedikleri zaman onları denizden geri çıkarabilirler. Sûfîlerin dünyalık şeyleri denize atması, kişinin malını sandığına koymasına benzer. Bu ise malın yok edilmesi anlamına gelmez. Bu tür olaylar Şeyh Ebû Medyen Mağribî ve başka velilerin başına gelmiştir. Allah'ın denize attıkları şeyle kurtulmasına izin verdiği bu kimseler (Şiblî ve Ebû Hüseyin) de birer velidir. Dolayısıyla onlar da dilediklerinde dinarları denizden çıkarabilirler.[701]

Eleştiri: Gazâlî'nin: "Sûfîlerin galebe halinde elbiselerini yırtması mübahtır. Böylece yırtılan elbiseler kare şeklinde kesilip seccade ve başka elbiselerin yamaları onarılır. Başka bir gömleği onarmak için elbisenin yırtılmasının caiz olması gibi bu da caizdir." şeklindeki sözlerine İbnü'l-Cevzî itiraz ederek şöyle demiştir: "Şu şeriatı inkâr

[698] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 193b-194a.
[699] İbn Teymiyye, Medhûşun Talakı bahsinde iğlak kavramını "kişinin kalbinin kapanması ve bu sebeple söylediğinden ne kastettiğini veya bizzat söylediği şeyi bilememesi durumu, niyetinin ve iradesinin kendisine kapanıp anlaşılmaz hale geldiği durum" olarak açıklar. Bu durumda, kişinin aklını yitirdiği ve ne söylediğini bilemediği öfke esnasında yapılan talak ittifakla geçersizdir. Bkz. İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhâlim, *el-Müstedrek alâ Mecmû'u'l-Fetâvâ*, thk. Muhammed b. Abdurrahmân b. Kâsım, 1998, V, 6-7.
[700] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 163b-164a.
[701] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 164a,195a.

eden adama, yani Gazâlî'ye şaşırıyorum. Sûfîlerin mezhebi olan tasavvufa duyduğu muhabbet, onu nasılda usulü fıkıhtan ve Şafiî mezhebinden uzaklaştırmış ve nasıl olup da imamların mezheplerine karşı sûfîlerin bidatlerini tercih etmiş?"[702]

Cevap: Şa'rânî'ye göre galebe halinde elbiselerin yırtılması hususunda sûfîlerle uzlaşması sebebiyle Gazâlî'ye itiraz etmek gereksizdir. Çünkü bu, kalp ehlinin uygulamasına göre doğru bir davranıştır. Sûfî, eğer kalbinin Allah'la birlikte olduğunu görmezse bu şekilde elbisesini yırtmaz, bilakis o, kalbi Allah'la birlikte olmadığı halde, elbisesini yırtan kişiyi tamamen reddeder. Eğer dünyanın bütün malı mülkü sûfînin elinde olsa ve o, bunları yakarak ve denize atarak telef ettiğinde, kalbinin "bir an olsun" Allah'la birlikte olduğunu görse, elbette bunu yapmak için çok gayret göstererek, elindekilerin hepsini telef eder. Bu yüzden sefahet ve aşırılıkla elbisesini yırtıp malını telef eden kişiden başkası kınanamaz. Her makamın kendisine uygun bir ricali vardır.[703]

Beni aşkımdan dolayı kınayan,
Benim aşkımı tatsaydı,
Benimle birlikte (maşukuma) meylederdi.
Lakin o benim aşkımı tatmadı.[704]

Bu mısralarda ifade edildiği üzere; sûfîleri Allah'la birlikte olduklarında yaşadıkları halin etkisiyle kendilerini kaybedip, dünya malını telef etmeleri ve şeriata aykırı görünen şatah sözler söylemeleri sebebiyle kınayan kişiler, eğer bu hali tatmış olsalardı, kendileri de sûfîlerin yaptıklarını yapar, bundan asla çekinmezlerdi. Ancak onlar bu hali yaşamadıklarından sûfîleri anlamayıp onları eleştirmektedirler.

İmam Cüneyd-i Bağdâdî'ye bazı kimseler gelip; vecde gelmenin, sağa ve sola sallanmanın hakkında sorduklarında Cüneyd-i Bağdâdî, "Onları Allah Teâlâ ile olan hallerine bırakın, ferahlasınlar. Şeriata açıkça isyan etmiyorlarsa onları reddetmeyin. Zira onlar, öyle bir topluluktur ki; sülûk ettikleri yol, ciğerlerini parçalamış, harcadıkları emek sonucu uğradıkları zorluklar içlerini param parça etmiş ve güçleri tükenmiştir. Artık hallerini tedavi için soluklandıkları zaman onlar üzerine hiçbir kabahat yoktur. Şayet sen onların tattığını tatsaydın, bağırıp çağırmalarını ve elbiselerini yırtmalarını

[702] Gazâlî, *İhyâ,* II, 682; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 333; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 171a.
[703] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 171b.
[704] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 171b.

mazur görürdün." demiştir.[705] Bu nedenle, Hüccetü'l-İslam Gazâlî'ye karşı zahiren ve batınen, yani kalben edebi elden bırakmamak gerekir.[706]

3.3.5. Şeyhe İtaat

Eleştiri: Sûfîlerden Ahmed b. Ebi'l Havârî, şeyhi Ebû Süleyman Dârânî ile onun hiçbir emrine karşı gelmeyeceğine dair sözleşmişti. Bir gün şeyhi başka şeyle meşgul iken onun yanına gelerek: "Tandırı yaktık, ne yapmamızı emredersiniz?" dedi. Cevap alamayınca sorusunu birkaç kez tekrarladı. Bunun üzerine Dârânî ona: "Git ve içine otur." dedi. Böylece tandıra girdi ve orada bir saat oturdu. Sonra şeyhi onu hatırlayarak: "Yetişin ve Ahmed'i çıkarın." dedi. Derhal onu çıkardılar ancak hiçbir yeri ateşten zarar görmemişti.[707]

İbnü'l-Cevzî, bu hikâyenin doğru olamayacağını, doğru olsa bile böyle bir durumdaki kimsenin şeyhinin kendisine emrettiği şeylere itaat etmesinin ve kendini bile bile ateşe atmasının şeriata aykırı olacağını söylemiştir.[708]

Cevap: Şeyhine itaat ettiği için Ahmed'i kınamak doğru değildir. Çünkü Ahmed, şeyhinin emrine uyduğu taktirde Allah'ın onu ateşte yakmayacağına yakînen emin olduktan sonra tandıra girmiştir. Aynı zamanda o, şeyhine verdiği sözde durmak için çok gayret göstermiş ve onun bu gayreti, emredilen şey ateşe girmek gibi bir durum olsa dahi, sözünü tutmasına sebep olmuştur. Sözünde durmak ise şeriatta genellikle övülen bir haldir.[709]

Bazı ârifler şöyle söylemiştir: "Sadık kişi sıdkının koruması altındadır." Yani bir kimse sıdkından ve yakîninden dolayı helak olacağı bir şey yapsa bile, bu sıdkı ve yakîni onu helak olmaktan korur. Sonra bu helak Allah'ın izniyle kurtuluşa dönüşür. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Biz ateşe 'İbrahîm'e karşı serin ve selametli ol!' diye emrettik*."[710] Belki de Ahmed b. Ebi'l Hâvârî, İbrahîmî bir makamda olup, bu fiili işlemiştir.[711]

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî, Gazâlî'nin Şakîk-ı Belhî'nin şu hikâyesini nakledip onaylamasına itiraz etmiştir: "Şakîk-ı Belhî, hocasının yanına uğradığında kesesinde bir

---

[705] Şa'rânî, *et-Tabekâtü'l-Kübrâ,* I, 307.
[706] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 171b.
[707] Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 406; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 429; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 164ab.
[708] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 429; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye*, 164b.
[709] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 164b.
[710] Enbiya, 21/69.
[711] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 164b.

şey vardı. Hocası kesede ne olduğunu sorunca Şakîk, orucunu açmak için arkadaşının verdiği birkaç badem olduğunu söyledi. Bunun üzerine hocası: 'Ey Şakîk, sen içinden akşama kadar hayatta kalacağını mı geçiriyorsun? Bir daha seninle konuşmayacağım.' deyip kapıyı Şakîk'in yüzüne kapattı."[712]

İbnü'l-Cevzî şunları söylemiştir: "Şu fıkha bakın. Mübah olan bir iş sebebiyle nasıl da haram işliyor? Onu haklı gösterecek bir sebep yokken, bir müslümanı terk etmek nasıl caiz olur? Bu zâhidleri ifsat eden şey cehaletleridir.[713] Yahya b. Yahya'dan rivayet edildi: 'Bana göre Hariciler sûfîlerden daha iyidirler.' Şu sözler de onundur: 'Gafil âlimler, yalaka fakirler ve cahil mutasavvıflarla arkadaşlık yapmaktan sakın.' Ben derim ki: Şimdiki zamanda kurtlarla koyunlar barışmış halde. (Önceden fakihler sûfîleri kınarlardı, şimdi ise aralarında anlaştılar.)"[714]

Cevap: Şa'rânî'ye göre hocasının; kesesinde badem taşıyan müridini, onu hırs açmazından, tûlü emelden ve Allah'ın varlığı hakkında şüphe hissine kapılmasından kurtarmak için, terk edip ona küsmesi caizdir. Burada onun, aç gözlülüğünü yok etmek ve öldürmek söz konusudur. Zira bir mürid, eğer yakîni kuvvetli olsa, elindeki yiyeceği saklamaz onu ancak ihtiyacı olduğunda talep eder, böylece Allah'ın onu yok edeceği şüphesine kapılmaktan ve hırsa düşmekten kurtulmayı ister. Bu durumda yiyecek ya onun kısmetine verilir, yanında taşımasa bile hiç kimse onu yiyemez ve kendisine geri döner; ya da onun kısmetine verilmez, iftar vaktine kadar saklasa bile onu yemeye güç yetiremez, bilakis onu başkaları yer.[715]

Bu olayda şeyhin müridine küsmesi haram değildir. Küsmenin haram olmasındaki illet, nefsi hak ediyor olsa da şer'i bir sebep olmaksızın bir müslümana eziyet etmektir. Şeyhin müridini terk etmesine gelince; müridi harama sürükleyen bu mübah, şeyhe göre çok kötü bir şeydir. Müridine engel olmamıştır. Çünkü şeyh, müridi bunu hak ettiğinden dolayı değil, Allah için onu terk etmiştir. Belki de mürid mürşidine, onun emirlerine boyun eğmek ve boşa giden amelleri sebebiyle onun verdiği cezalara razı olmak üzere biat etmiştir.[716]

---

[712] Gazâlî, *İhyâ*, IV, 797; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 440; *el-Ecvibetü'l-Mardıyye*, 195a.
[713] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 440-441; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 195ab.
[714] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 452-453; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr.195b. *El-Ecvibe'*de Yahya b. Yahya'nın sözü *Telbîs*'ten farklı olarak: "Sûfîlere muhalefet etmek Allah'a itaat etmenin gereğidir." şeklinde geçmektedir.
[715] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 196a.
[716] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 196ab.

3.3.6. Uzlet

Eleştiri: İbnü'l Cevzî; sûfîleri uzlete çekilip, Cuma ve cemaat namazlarına katılmamaları ve ilim ehliyle bir araya gelmemeleri sebebiyle eleştirmiştir. Nitekim Gazâlî *İhyâ* kitabında şöyle söylemiştir: "Riyazetten maksat kalbi boşaltmaktır. Bu ise ancak karanlık bir yerde halvete girip oturmakla mümkündür. Eğer karanlık bir yer yoksa, başına cübbesini dolar yahut bir örtü veya bir elbiseye bürünür. Böylesi bir halde iken, Hakk'ın nidasını işitir ve Rububiyyetinin celâlini müşahede eder."[717]

Bu sözlere İbnü'l-Cevzî şu itirazları yöneltmiştir: "Bakın şu acaip kurallara; Bunlar nasıl oluyor da fakih bir zattan ortaya çıkıyor? İşittiği şeyin Hakk'ın nidası, müşahede ettiği şeyin Rububiyyetin celâli olduğunu nereden çıkarıyor ve ulaştığı bu şeylerin vesvese ve kötü hayaller olmadığından nasıl emin olabiliyor? Bu durumda o, yemek yemeyi çok azaltan birisidir. Bu sebeple de melankoli hastalığına yakalanmıştır."[718]

Cevap: Gazâlî'nin söylediği sözlerin başkaları için de geçerli olduğunu belirten Şarânî'ye göre bunun şartları vardır: Bunun için kulun kalbini, dünya ve ahiret nimetleriyle meşgul etmemesi, aldığı her nefeste Allah'ın murakabesine devam etmesi ve verâ hususunda en üst noktaya ulaşması gerekir. Bu durumda kul, nefsinin ve şeytanın kalbine yerleştirdiği şaşırtıcı düşüncelerden kurtulur. Onun ruhu, melekî bir ruh hâline gelir. Böylece Rububiyyetin celâlini melekler gibi müşahede eder. Her kim ehlullahın âdeti üzere halvete girerse, bu söylenenleri anlar ve kim de halvete girmezse, o kişi nefsinde Gazâlî'nin bahsettiği iç müşahedeleri yaşamadığı için, reddettiği şeyler hususunda özürlü sayılır.[719]

3.3.7. Evlenmeme ve Çocuk İstememe

Eleştiri: Gazâlî *İhyâ* kitabında Ebû Süleyman Dârânî'nin şu sözünü onaylamış, İbnü'l-Cevzî ise buna itiraz etmiştir: "Kim ki evlenirse veya geçimini sağlamak için yolculuk yaparsa veya hadis yazarsa, o dünyaya meyletmiştir."[720]

İbnü'l-Cevzî'nin itirazı şöyledir: "Bunların üçü de şeriat kurallarına aykırı şeylerdir: Meleklerin kanatlarını ilim talebelerinin üstüne gerdiği varid olduğu halde, nasıl olur da hadis öğrenmeyi istemez? Ömer b. Hattab (ra): 'Ayaklarımın üzerinde beni

[717] Gazâlî, *İhyâ*, III, 163; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 361; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 171b.
[718] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 361-362; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 171b-172a.
[719] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 172a.
[720] Gazâli, *İhyâ*, II, 89, IV, 394; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 368; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 172a.

kimseye muhtaç etmeyecek geçim paramı kazanırken ölmek, bana Allah yolunda savaşırken ölmekten daha sevimli gelmektedir.' dediği halde, nasıl olur da geçimini sağlamak istemez? Ve şeriat sahibi (as.): '*Evleniniz, çoğalınız*.'[721] buyurduğu halde, nasıl olur da evlenmeyi istemez? Bu yüzden ben sûfîlerin kurallarının ancak şeriat kurallarına aykırı şeyler olduğunu görüyorum."[722]

Cevap: İmam Gazâlî gibi bir âlimin buna benzer konularda cahil olmadığını belirten Şa'rânî, bu konuda çok sayıda delil öne sürmüştür: Gazâlî, *İhyâ* kitabında bu şeyleri yani evlilik ve kazanç elde etmeyi övmüştür.[723] Ancak Gazâlî'nin kastettiği şey, bunlara yönelen kimselerin, zorunlu olarak bu işleri başarısız kılan afetlere düşmek suretiyle Allah'ı unutup dünyaya meyletmeleridir.[724] Zira kim hadis öğrenmek isterse riyaset onun peşini bırakmaz. Gazâlî, dünyayı talep etmeyen kimselere tazim ve ikram etme hususunda insanlara öncü olmuştur. Bu gibi şeylere meyletmekten ve onları sevmekten kurtulanların sayısı ise azdır.[725]

Dünyaya meyletmekten kurtularak ticaret ve alışveriş yapmaya gelince; bunu ancak sülûkunu tamamlayan, daima Allah'ın huzurunda bulunan ve kendisini Allah'la birlikte olmaktan alıkoyacak engellerin tamamını bilen kişiler gerçekleştirebilir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Öyle adamlar vardır ki ticaretleri ve alışverişleri onları Allah'ın zikrinden alıkoymaz.*"[726] Yani O'nun murakabesinden. Böylece Allah, ticaret ve alışveriş yapıp da yaptıkları bu şeyler onları meşgul etmeyip, Allah'ın murakabesinden uzaklaştırmayan adamlardan olmayı övmüştür. Sanki onlar alışveriş halinde dahi Allah'la muhatap olmaktadırlar. Zira alışveriş esnasında muhatap oldukları insanların suretleri, onların Allah'ı müşahede etmesine engel olamaz. Ebû Süleyman'ın sözü ise çoğu kimsenin başına gelir. İnsanların çoğu geçim derdi, seyahat, evlilik gibi sebeplerle dünyaya meylederler. Bu sebeple Gazâlî ve diğerlerini Ebû Süleyman'ı bu konuda onaylamaları sebebiyle kınamak gerekmez.[727]

Ebû Hureyre (ra.) rivayet etmiştir:

Resulullah (as.) şöyle buyurdu*: "Allah Teala Ademoğluna: 'Bana kulluk etmek için, içini dünyevî düşüncelerden boşalt! Ben de gönlüne zenginlik doldurayım ve*

[721] Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, VII, 81.
[722] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 368; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 172ab.
[723] Gazâlî, *İhyâ,* IV, 409-410.
[724] Gazâlî, *İhyâ*, II, 86-88; Gazâlî, *İhyâ*, IV, 409.
[725] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 172b.
[726] Nûr, 24/37.
[727] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye*, 172b-173a.

senden fakirliği (ihtiyacını) gidereyim. Böyle yapmazsan seni dünyevî meşguliyetlerle doldururum ve fakirliğini de gidermem' buyurdu."[728]

Ebü'l-Hasan Şâzelî dünyaya meyleden insanların İblisin tasallutundan kurtulamayacağını şu sözlerle ifade etmiştir: "Dünya İblisin kızıdır. Kim dünyayı severse onunla evlenerek İblisle akraba olur. Böylece İblis kızına gelip giderek, gece gündüz demeden damadının yanına girer. Kızla sözlenir sözlenmez, akrabalık adeti gereğince İblisin gelip gitmeye başlamasıyla, sözlenen adam artık kendini ondan kurtaramaz."[729]

Evlenmek açıkça dünyaya meyletmek demektir. Çünkü evlenen kişi, çoğunlukla faydalanmayı ister. Bu faydalanma ise ancak bekarlık günlerinde uzak durduğu afetlere yani eşini ıslah etme çabası ve geçim derdine[730] düşmekle hasıl olur. Özellikle de kişi, geçimini sağlayacağı sebeplere yaslanmaktan uzaklaşıp bir meslek edinmezse, tamamen mahvolur. Zira bu durumda kendisine bir lokma yemek, bir parça çaput veya başka şeylerle iyilik eden herkese riya ile davranmak zorunda kalır. Böylece insanların kendisinin yanında kötülediği kimseleri, insanların kendisi hakkında fikirleri değişip iyiliklerini kesmesinler diye, sevmemeye başlar. Bu durumda bu davranışların tamamı kendisine iyilik yapanlara ibadet olmuş olur.[731]

Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "*İki yüz sene sonra sizin en hayırlınız yükü hafif olandır, yani hanımı ve çocuğu olmayandır.*"[732] Yine başka bir hadiste: "*Ümmetim üzerine öyle bir zaman gelecek ki, kişinin felaketini hanımı ve çocukları hazırlayacak… Öyle ki onu geçim sıkıntısı sebebiyle kınayarak helak edecek gelir kaynaklarına sürükleyecekler.*"[733] buyrulmuştur.[734]

Eş ve çocuk hakkındaki en şiddetli şey şudur: Onlara karşı çıkan adam para, elbise ve yiyecek türünden ona şüpheli gelen şeyleri reddeder. Bu sebeple aralarında tartışırlar. Böylece adamın ateşe düşmesini isterler. Sonuçta adam onların istediği hiçbir şeyi reddetmez.[735]

Bir adam Ali el-Havvas'a evlilik hususunda danıştı. O da adama, başkasına danışmasını söyledi. Bunun üzerine bir fakih, "Seni sünnet olan bir hususta ona yol

[728] Timizî, "Kıyamet", 30; İbn Mâce, "Zühd", 2.
[729] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 173a.
[730] Gazâlî, *İhyâ*, II, 86-88.
[731] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 173a.
[732] Tirmizî, "Zühd", 35; İbn Mâce, "Zühd", 4.
[733] Buhârî, "Buyû", 7.
[734] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 173ab.
[735] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 173b.

göstermekten men eden şey nedir?" diye sorunca şeyh de fakihe: "Sen ancak evliliğin bir sünnet olduğunu belledin. Dinin helak olması, şüpheli ve haram şeyleri yemek gibi evlilik sonucu ortaya çıkan afetleri görmüyor musun?" dedi.[736]

İbnü'l-Cevzî'nin, evlilik konusunda *İhyâ*'da geçen bazı ifadeler sebebiyle Gazâlî'ye yaptığı itirazlara yine *İhyâ*'dan yaptığı alıntılarla cevap veren Şa'rânî, Gazâlî ve Ebû Süleyman'ın şeriatı İbnü'l-Cevzî'den daha iyi bildiğini[737] söylemiş ve onun bu âlimlerin kastettiği şeyleri anlayamadığını belirtmiştir.

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî, Gazâlî'yi Cüneyd'in; "Helal şehvetin cezası çocuk olduğuna göre haram şehvetin cezasını siz düşünün." sözünü onaylaması sebebiyle de eleştirerek; "Cüneyd ve onu onaylayan Gazâlî hata etmiştir. Zira (helal yollu) cima, sünnet veya mübahtır. Bir kimsenin şeriatın kurallarına uyarak sünnet veya mübah olan bir fiili işlemesi bir ceza değildir." demiştir.[738]

Cevap: Şa'rânî'ye göre Cüneyd, zorunlu olarak meydana gelen cezayla bizzat çocuğun kendisini kastetmemiş, çocukla imtihan edilmeyi kastetmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Mallarınız ve evlatlarınız fitnedir.*"[739] Şu ayet de aynı şeye işaret etmektedir: "*Şüphesiz eşlerinizden ve evlatlarınızdan* (sizi Allah yolundan alıkoymakla) *size düşmanlık etmiş olanlar da vardır. Onlardan sakının.*"[740] Allah Teâlâ kendisinde günah kokusu bulunmayan şeyden sakındırmaz.[741]

Şa'rânî, sûfîliğin adabından örnekler vererek sûfîlerin haram ve şüpheli şeyler bir tarafa maslahata binaen çoğu kez mübahlardan da sakındıklarını anlatmaktadır. Zira işlediği mübah sebebiyle mürîdin azarlanması veya yükselmesine engel olmasından dolayı bu mübah sebebiyle cezalandırılması sûfîlerin geleneklerindendir.[742]

Atiyye es-Sa'dî'den (ra) rivayetle, Resulullah (s.a) şöyle buyurmuştur: "*Kul mahzurlu olan şeye düşmekten korkarak, mahzurlu olmayan şeyi bırakmadıkça hakiki muttakiler derecesine ulaşamaz.*"[743] Sûfîler, "Eğer yersem beşerî hissiyatım artıp günaha düşerim." korkusuyla çoğu kez mübah yiyeceklerden uzak dururlar.

Bir keresinde sûfîlerden birinin (Ebû Turab Nahşebî) seferdeyken canı yağ ve yumurta çekmişti. Bu amaçla yolunu değiştirip bir köye yöneldi. Yolda giderken aniden

---

[736] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 173b.
[737] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 173b.
[738] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 371; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 173b 174a.
[739] Enfal, 8/28.
[740] Teğâbün, 64/14.
[741] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 174a.
[742] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 174a.
[743] Tirmizî, "Kıyamet", 19.

bir adam üzerine atlayıp onu hırsızlıkla suçladı. Bu yüzden ona yetmiş kırbaç vurdular. Sonra onu tanıdılar ve ondan özür dileyerek yağ ve yumurta ikram ettiler. Kendi kendine dedi ki: "Yetmiş sopadan sonra arzuladığın şeyi ye bakalım." Aynı şekilde *Kuşeyrî Risâlesi*'nde yer alan şeyhlerden biri olan Şeyh Ebü'l-Hayr Tînâtî'nin (ö. 340/952) de eli, daha önce yememeğe azmettiği mübah bir yiyeceği yerken kesildi. Zira her makamın, o makamın gereklerini yerine getiren, bir şeyhi vardır.[744]

3.3.8. Allah'la Ahitleşme

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî, Gazâlî'yi Ebü'l-Hayr Aktâ'nın (Tînâtî) elinin kesilmesiyle ilgili anlattığı şu hikâye sebebiyle eleştirmiştir: "Ben arzuladığım hiçbir şeyi yememek üzere Allah'a söz vermiştim. Derken bir ormanda ikamet etmeye başladım. Bir gün gezerken meyvesi hoşuma giden bir ağaç gördüm. Ahdimi unutup meyveye elimi uzattım. Tam onu çiğnerken sözümü hatırlayarak hemen ağzımdan çıkardım. Çevremi atlılar sararak bana 'Kalk!' dediler ve beni İskenderiye sahiline götürdüler. O sırada bir komutan, etrafında süvariler ve askerlerle çıkageldi. 'Sen bir hırsızsın.' dediler. Yanlarında bir grup zenci hırsız vardı. Onlara beni sordular. Zenciler: 'Biz onu tanımıyoruz.' dediler. Komutan onları yalanlayarak bana sıra gelene kadar teker teker öne çıkarıp ellerini kesti. Bana gelince, 'Elini uzat.' dedi. Elimi uzattım böylece elim kesildi."[745]

İbnü'l Cevzî, Ebü'l-Hayr'a şu sözlerle itiraz etmiştir: "Şu büyük cehalete bakın, sahibine neler yaptırıyor? Tînâtî'nin yanında ilmin kokusu kalsaydı, yaptığı şeyin haram olduğunu bilirdi. İblise âbidler ve zâhidlere karşı cehaletten daha fazla yardım eden bir şey yoktur."[746]

Cevap: Gazâlî ve Ebü'l-Hayr'ın bu konularda müçtehit olduğunu söyleyen Şa'rânî'ye göre yapılan itiraz gereksizdir. Çünkü ahdi bozmanın büyüklere göre çeyrek dinarı çalmaktan daha büyük bir günah olması sebebiyle; Gazâlî ve Ebü'l-Hayr da Allah'la olan ahdi bozmayı, el kesilmesini gerektiren bir günah olarak görmüştür. Bunların hepsi, Hızır'ın (as.) ilmi ve O'nun gemiyi delmesi ve çocuğu katletmeye[747] yeltenmesi türünden şeylerdir. Havvasın bu görüşü de Hızır'ın yaptığı şeyler gibi, ilahi takdir sonucu gerçekleşmiştir. Zira onlar kesmeyi takdir eden Allah'la beraber olup, eli

[744] Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi,* 104-105,152; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 174a.
[745] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 385-387; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 176b-177a.
[746] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 387; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 177a.
[747] Kehf, 18/65-82.

kesen cellatla beraber değildirler. Gazâlî'nin sözleri büyükler için, İbnü'l-Cevzî'nin sözleri ise küçükler için geçerlidir. Avamdan biri ahdi bozduğunda, karşılık olarak tövbe ve istiğfar etmesi yeterlidir. Şer'i olarak cellada bunu yapması emredilmediği için, celladın onun elini kesmesi mümkün değildir.[748]

3.3.9. Semâ ve Çalgı Dinleme

Sözlükte, "işitmek, dinlemek" anlamına gelen semâ, tasavvufta farklı şekillerde tanımlanmıştır. Semâ; Bidayette, sâlikin nefsini tezkiye etmiş, yumuşak sesli bir vaizden va'd ve va'îdi işitmesidir. Muamelatta, Kur'an ve sünnette yer alanlara kulak vermek ve bunları şeriata uygun bir şekilde yerine getirmektir. Usulde, kalbin ilâhî hitabı işitmesi ve Allah'a yaklaşması, nihayette ise sâlikin işitmesinin telbîsten ibaret olduğunu bilmesidir.[749] İlâhi ve dini musiki dinleme, bunun etkisiyle coşup deveran etme hareketlerine de semâ denilmektedir.[750]

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî, Ebû Tâlib Mekkî'yi *Kût'ul Kulub* kitabında; Kadı Mervan'ın yanına gelen sûfî arkadaşlarına şarkı söyleyen cariyeleri olduğunu zikretmesi, ayrıca Mervan ve sûfîlerin şarkı dinlemesini reddetmesi gerekirken onları onaylaması sebebiyle eleştirerek şunları söylemiştir: "Mervan hakkında yapılan rivayet doğruysa bu Mervan'ın fâsık olduğunu gösterir. Bunlar şeriat bilgisinden mahrum kalmışlar heva ve heveslerine uymuşlardır." İbnü'l-Cevzî, Beyhakî'den (ö. 458/1066) rivayetle Ebû Abdullah Hâkim en-Nisâbûrî'nin (ö. 405/1014) şu sözlerini nakletmiştir: "Nice defalar sûfî Faris b. İsâ (ö. 340/951 [?]) ile beraber Ebû Bekir İbrâmî'nin evinde bir araya gelip Hezâra isimli cariyenin şarkılarını dinlerdik. Hezâra; iffetli ozan ve müzisyen hanımlardandı." İbnü'l-Cevzî'ye göre bu sözleri söyleyen sûfîler, şeriatta cahildirler. Hâkim el-Hafız'ın bahsettiği şekilde; yabancı bir kadından şarkı dinlemek şer'an mübah değildir. Üstelik Hâkim bunu, *Târîhu Nîsâbûr* kitabında zikretmiştir ki, bu onun tanıklığını kabul etmemek için yeterli bir sebeptir.[751]

Cevap: Sa'rânî, bu konuda da İbnü'l-Cevzî'ye itiraz etmektedir, zira çalgı dinlemek şu sebeple caiz olabilir: İmam Şafii'nin ve Buhârî'nin şeyhi Müslim b. Halid ez-Zencî'den (ö. 180/796) nakledildiğine göre; o ellerinin arasından misk ve amber kokusu yayılıp ud sesi dinleyene kadar, Resulullah'tan (as.) bir hadis yazdırmaz, ancak

---

[748] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 177ab.
[749] Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, 289-290.
[750] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri sözlüğü*, 312.
[751] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 310; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 197ab,198a.

yanındakilerin kalpleri hazır olup kulakları coştuğunda ve sevindiklerinde hadis yazdırırdı. Şâzelî demiştir ki: "Eğer bu günah idiyse, İmam Şafîi ve Buhârî, Müslim b. Halid'den niçin hadis rivayet ettiler?" Müslim'in, dinleyenlerin kalplerini hadis yazmaya hazırlamak için bunu yapmayı caiz görmesi gibi, zulmün altında bir zulüm[752] işleyen Mervan ve diğer sûfîler de çalgı ve beraberinde güzel sesi, kalplerinin Allah'la birlikte olmasına sebep olarak görmüşlerdir. Bu ise gereksiz yere talep edilen bir şey değildir.[753]

Rivayet edildiğine göre; Ömer b. Farız (ö. 632/1235), güzel nağmeler söyleyen şarkıcı kadınlar satın almış ve onlara kalbi katılaştığında şarkı söylemelerini, huzur bulduğunda ise susmalarını emretmiştir. Sonuç olarak çalgı konusu, âlimlerin hakkında ihtilaf ettiği bir meseledir. Haram olduğu söylenmedikçe, çalgı sebebiyle günaha girilmez. Bununla birlikte bazı kişiler dışında sûfîler, çalgının mübah olduğunu söylememiştir. Hatta sûfîlerin çoğu bu şekilde çalgı eşliğinde şarkı söylemeye karşı gelmiştir. Çalgı eşliğinde şarkı dinlemek, fakihler arasında olduğu gibi sufiler nezdinde de ihtilaflı bir mesele olmuştur.[754]

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî, Gazâlî'nin semâ hakkındaki şu sözlerine itiraz etmiştir: "Sopayla vurmak ve el çırpmak suretiyle ahenkli sesleri dinlemenin haram olduğu şeklinde bir görüş doğru değildir. Bunların her biri ayrı ayrı helaldir. Aynı şekilde bir araya geldiklerinde de mübah olurlar. Nas ve kıyas yoluyla semânın haram oluşunun herhangi bir delili yoktur. Sesler ölçülü olursa haram edilemezler. Ancak başka bir arızî dış illetten dolayı haram olurlar." İbnü'l-Cevzî şöyle söylemiştir: "Ben böyle sözlere hayret ediyorum. Şarkı ve semâyı helal kabul edenler için Ebû Hamid birtakım şeylerle delil getirmiş ancak bununla kendi anlayış eksikliğini ortaya koymuştur."[755]

Cevap: Şa'rânî, İbnü'l-Cevzî'nin Kadı Mervan'a ve Hâkim en-Nîsâbûrî'ye yaptığı itiraza, konuyla ilgili kanaatini bildiren açıklayıcı bir cevap verdiğinden, Gazâlî'yle ilgili itiraza kısa bir cevap vermekle yetinmiş ve şöyle söylemiştir: "Gazâlî

---

[752] Bu ifade fıkıhtaki "zarar-ı eşedd, zarar-ı ehaff ile izâle olunur" (Mecelle, 27) kaidesine karşılık gelmektedir. Zira sûfîlere göre kalbin Allah'tan uzaklaşması çalgı dinlemekten daha şiddetli bir zarardır ve bu zararı gidermek maksadıyla çalgı dinlemek caizdir. Şa'rânî bu durumu eserinin birçok yerinde, dini ifsat eden kalp hastalıklarına karşılık dünyayı ifsat eden bu tür fiilleri işlemenin caiz olacağı şeklinde açıklamıştır. Ona göre bu fiillerin geçerliliği maksada tâbidir. Kişi ancak Allah'a yakınlaşmak, kalbini ıslah etmek ve nefsini terbiye etmek gibi geçerli sebeplerle bu ve benzeri fiilleri işleyebilir, aksi takdirde bunları işlemesi caiz olmaz. Buhârî, "İman" kitabının içinde bu isimde bir bab başlığı açmıştır. Bkz. Buhârî, "İman", 23. Ayrıca bkz. Sindî, Muhammed Abid b. Ahmed b. Ali Ensârî, *Minhatü'l-bârî fi cem'i rivâyâti Sahihi'l-Buhârî*, thk. Süleyman b. Deri el-Azimî, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2005, I, 189.

[753] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 197b.

[754] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 198a.

[755] Gazâlî, *İhyâ,* II, 617,621; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 313; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 207a.

bu meselelerde müçtehittir. Bu şeylerin bir araya gelmesinin mübah oluşu ile ilgili sözleri sebebiyle onu kınamak gereksizdir."[756].

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî, İbn Tahir Makdisî'nin (ö. 507/1113) şu sözlerine itiraz etmiştir: "Şeyhlerimiz; semâ hâlindeyken yırtılan hırkalar ve sağlam hırkalardan düşen parçalar hakkındaki hükmün semâ şeyhlerine ait olduğu ve bunların şeyhin uygun gördüğü şekilde dağıtılmaları gerektiği hususlarında icma ettiler. Buna da Hz. Ömer'in 'Ganimet savaşa katılanlara aittir' sözünü delil olarak getirdiler. Ancak şeyhimiz Ebû İsmail, diğer sûfîlere muhalefet ederek hırkayı iki kısma ayırmıştır.' Parçalanmış olan herkese taksim edilir, sağlam olan ise şarkıcıya verilir.' demiş ve buna Seleme b. Ekvâ'dan rivayet edilen şu hadisi delil getirmiştir: "*Kim savaşta birini öldürürse, o kimsenin malını ganimet olarak alma hakkı vardır.*"[757] Ölme yani kendinden geçme şarkıcı sebebiyle vuku bulduğuna göre ganimet de onundur."[758]

İbnü'l-Cevzî, bu ifadeleri sert bir şekilde eleştirerek şöyle söylemiştir: "Bakın kardeşlerim! Allah bizi de sizi de İblisin ayak oyunlarından korusun. Bakın şu cahillerin şeriatla oynamalarına, bir hayvanın tersi kadar değer taşımayan şeyhlerinin anlamsız icmalarını delil saymalarına! Elbisenin şarkıcının üzerine atılması mülkiyetinin ona geçmesine yol açmaz. Mülk edinme ancak şer'i bir akitle olur, atmak ise akit değildir. Fakihlerin önde gelenleri, hibe edilen şeyin yırtık veya sağlam olsun, hibe edilen kimsenin malı olduğu, başkasının onda tasarruf hakkı bulunmadığı hususunda icma etmişlerdir."[759]

Cevap: Şeyhlerin, başkalarının malı hakkında onların izni ve gönül rızası olmadığı halde hüküm vermeleri hariç, kınanamayacağını belirten Şa'rânî'ye göre, cemaat ve şeyhlerin bu konudaki görüşleri birbiriyle aynı olduğu taktirde, şeyhler müridlerin malları hakkında diledikleri şeyi yapabilirler. Bunda bir sakınca yoktur. İbnü'l-Cevzî, sûfilerin işlediği fiilleri ve onların kastettiği manaları anlamaktan çok uzaktır. Sûfîler ancak müridlerinin kıyafetlerini gasp etmek şeklinde hüküm verirlerse kınanırlar. Oysaki bu durum şeyhlerde görülmemiştir. İbnü'l-Cevzî'nin, şeyhlerin icmasının bir hayvanın tersi kadar bile değerli olmadığı şeklindeki sözlerine gelince; bu sözle evliyaullaha karşı edepsizliğini ortaya koymuştur.[760]

---

[756] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 207ab.
[757] Buhârî, "Hums", 18.
[758] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 331-332; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 208ab.
[759] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 331-332, Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 208b.
[760] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 208b-209a.

3.3.10. Cezbe ve Galebe Hâli

Sözlükte "çekmek" anlamına gelen cezbe, tasavvufta; "Hakk'ın kulu kendine çekmesi ve aniden yüce huzuruna yükseltmesi" demektir. Allah'ın bir ihsanı olan cezbe esnasında, Hak Teâlâ kulunun kalbinden perdeyi kaldırıp çalışma ve gayreti olmadan onu yakîn nuru ile birdenbire manevî makamlara yükseltir. Böylece kul, ruhuyla hakikatin kaynağına ulaşır, Allah'ın dışında her şeyi unutarak kendinden geçer ve kulluğundan habersiz hale gelerek vecd ve istiğrak haline girer. [761]

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî, Şiblî'den nakledilen şu fiillere de itiraz etmiştir: Ebû Abbas Bağdâdî şöyle anlattı: "Bir keresinde Şiblî'nin evini ziyaret etmiştik. Gece vakti parmaklarının arasında mum yakıp çıkageldi. 'Bana şarkı söyleyin.' dedi. Ben de ona istediği şarkıyı söyledim. Sonra bağırarak çıkıp gitti." Yine Hüseyin b. Ahmed anlattı: "Şiblî, bir bayram günü kaşları ve kirpikleri tıraşlı ve başı örtülü halde dışarı çıktı. Sonra şu şiiri okudu":[762]

İnsanların iftarı var, bayramı var.
Ben ise tek ve yalnızım.

Ebû Sabır Dellal anlattı: "Şiblî'yi gördüm. Güzel yüzlü bir gence bakarak: 'Eti Adn'ın iki tepesi üzerindeki şahinlere attılar. Sonra iplerini sökünce şahinleri ayıpladılar. Bizim iyiliğimizi isteselerdi, onun güzel yüzünü bize göstermezlerdi.' şiirini okuyordu." Şiblî'nin oğlu vefat etmişti. Annesi acısından saçlarını yoldu. O sırada Şiblî'nin uzun bir sakalı vardı. Berbere gidip tüm sakalını tıraş ettirdi. Ona "Ey üstad, seni bunu yapmaya zorlayan şey nedir?" diye sordular. Şiblî dedi ki: "Bu (hanımı), saçını çocuğunun yokluğu sebebiyle tıraş etti. Ben ne diye var olan biri için tıraş etmeyeyim?"[763]

Abdullah b. Ali Serrâc şöyle söylemiştir: "Bu Şiblî'nin hallerindendir. Eğer değerli bir elbisesi hoşuna giderse, onu sarmalar, fırının ateşine atarak yakardı. Çoğunlukla bir parça amber alarak bununla eşeğinin kuyruğunu tütsülerdi. Yine ateşte badem ve şekeri yakar; 'Bunu yediğim zaman beni meşgul edip Allah'tan uzaklaştırıyor, bu şekilde benden başkalarını da meşgul ediyor.' derdi." Onun bir mülkünü satıp parasını denize atarak aile efradına hiçbir şey vermediği rivayet

[761] Yılmaz, Hasan Kâmil, "Cezbe", *DİA,* İstanbul 1993, VII, 504.
[762] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 438; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 209b-210a.
[763] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 438-439; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 210a.

edilmiştir. Şiblî, "*Allah cehennemdekilere şöyle der: Adi ve aşağılık kimseler olarak orada alçalın*!"[764] ayetini okuyan birini işitince: "Keşke ben de onlardan biri olsaydım." demiştir.[765]

Cevap: Şiblî'nin parmakları arasında mum yakmasının, şarkı dinlemesinin, kaşlarını ve sakalını tıraş etmesinin ve bundan sonra işlediği fiillerin tamamının, özellikle de galebe halinde caiz olduğunu belirten Şa'rânî'ye göre Şiblî, bu fiilleri tasavvuf yoluna girenlerin bildiği üzere, tekliften uzaklaşacak şekilde cezbeye kapıldığı için işlemiştir. Onun elbiselerini yakması ve mallarını denize atmasına gelince; sûfîler ancak gerçekten denizden veya fırından attıkları şeyleri geri getirmeye güçleri yettiği takdirde veya nefisleriyle cihat edebilmek için bu gibi davranışları sergilerler. Bunda bir kusur yoktur. "Keşke onlardan biri de ben olsaydım." sözüne gelince; bunu reddetmek gereksizdir. Çünkü o bu sözü, gerçekten kâfirlerden olup azap edilmesi niyetiyle söylememiş, ancak bunu Allah'ın kendisine "Alçal!" diyerek hitap etmesi ve onunla konuşmasının tadına varmak için istemiştir. Başka bir vakit şöyle demesi de bunun göstergesidir:

"Tüm insanlar Allah Teâlâ'nın zebânîlere 'Şu kulumu ateşe atın.' demesinden korkuyorlar. Ben ise O'nun kelamının tadına varmak için bunu istiyorum, öyle ki bu zevk ile sonsuza kadar hiçbir acı hissetmem."[766]

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî, sûfîlerin kendilerinden geçerek cezbeye kapılıp kıyafetlerini yırtıp fırlatmalarına karşı çıkar ve bu durumun sahabede görülmediğini söyler.[767] Vecde kapılan kişi samimi olsa bile, kendini tutamadığı ve sahabe ile tabiinin yoluna aykırı davrandığı için hatalıdır. Cezbeye kapılanların abdesti bozulmuştur ve namazları geçerli değildir.[768]

Cevap: Cezbenin sadece kusurlu kimselerde gerçekleşeceğini belirten Şa'rânî'ye göre, sahabe ise tamamen mükemmel insanlar olduğundan, onlardan biri Allah'ın huzurunda bulunmaktan asla gafil olamaz. Bu sebeple cezbeye ihtiyaçları yoktur. Sahabe dışında, kendi arzularına âşık olan ve kuvvetli bir cezbe olmadan içinde bulunduğu hali ve nefsani arzularını terk edemeyecek olanların aksine sahabe, Allah'tan aldığı kuvvetle nefsin arzularından kendini alıkoyabilir. Eğer sahabe dışındaki kişilerde

---

[764] Mü'minûn, 23/108.
[765] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 439; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 210ab.
[766] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 210b-211a.
[767] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 319-322.
[768] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 325,329; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 212ab.

kuvvetli ve ağır bir cezbe olmazsa, içinde bulundukları nefsani arzulardan kurtulamazlar.[769]

Şeyh Ali el-Havvas şöyle söylemiştir: "Cezbeye kapılan meczuplar, varlıklardan herhangi bir şeye âşık olmalarına karşı, Allah'ın kalplerini kuşattığı bir topluluktur. Allah onları, yalnızca kendisini müşahede edecekleri şekilde, kendisine düşkün bir topluluk haline getirmiştir. Eğer Allah dilerse onlara teklifî aklı geri vererek teklifî hükümlerden sorumlu tutar, dilerse de onların akıllarını kendi yanında saklar."[770]

Ali el-Havvas şunları da söylemiştir: "Meczup ve mecnunlar arasındaki fark şudur: Mecnunların akıllarının gitmesinin sebebi, mizaçlarına uygun olmayan kozmik yiyecekler yemeleri veya gaflet halindeyken büyük bir çığlık duymaları sebebiyle korkmaları vb. şeylerdir. Meczuplara gelince onların akıllarının gitmesinin sebebi ise, Rablerinin azametinden kalplerine tecelli eden şeyin büyüklüğüdür. Böylece hallerini ve bedenlerini düzeltmeyi gözden kaçırırlar."[771]

3.3.11. Elbiseyi Kısaltma

Eleştiri: İbnü'l-Cevzî, sûfîleri sadece mahrem yerlerini örtecek şekilde giyindikleri için eleştirmiş ve bunun sünnete[772] aykırı olduğunu söylemiştir. Ona göre sûfîler şöhrete ulaşmak için elbiselerini kısaltmıştır.[773]

Cevap: Sühreverdî'nin bahsettiği şekilde[774] Hz. Peygamberin hadisi[775] gereği, bazı sahabîlerin elbiselerini kısalttıkları sabittir. Özellikle de "ehl-i Suffa" böyle giyinmiştir. Onlar dört yüz kişi olup, zayıf düşmüş bedenlerinin sadece mahrem kısımlarını örtmüşler veya yamalı elbiseler giymişlerdir. Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir de Hz. Peygamber ve ehli beyti gibi elbiselerini yamalamışlar böylece Hz. Peygamber'in

---

[769] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye*, vr, 212b.
[770] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 212b.
[771] Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 212b-213a.
[772] Müslim, "Libâs", 45-50; Nesâi, "Zînet", 104.
[773] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 268; Şa'rânî*, el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 212a.
[774] Bkz. Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif,* 456.
[775] "*Mü'minin giydiği izârın uzunluğu, dizinin yarısına kadar olmalıdır. Topukla dizin yarısı arasında da olmasında bir sakınca yoktur. Elbisesini insanlara çalım atmak için topuklarından aşağıya kadar uzatan ateştedir. İnsanlara çalım atmak için elbise giyenlere Allah kıyamet günü rahmet nazarıyla bakmaz. Sizden öncekilerden bir adama, bu şekilde giyinip çalım atarak yürümesi hoşuna gitti. Bunun üzerine Allah onu yerin dibine batırdı. Artık o kıyamete kadar orada çırpınıp duracaktır*." Bkz. Müslim, "Libâs", 45-50; Nesâi, "Zînet", 104. Aynı hadisi İbnü'l-Cevzî, elbiselerin uzun tutulması, Şa'rânî ise elbiselerin kısaltılması için delil olarak göstermiştir.

hadisi gereği elbiseyi kısaltma sünneti kesinleşmiş ve bu sünnet günümüze kadar gelmiştir. Bunları ancak cahil kimseler inkâr ederler.[776]

Ali el-Mursafî konuyla ilgili şöyle söylemiştir: "Bir mü'minin, Allah'a muhabbet konusunda kendini paralayan sûfîlerleri inkâr etmesi caiz değildir. Zira sûfîler yalınayak, gömleği kapüşonsuz, sarıksız, başları açık ve çıplak kimselerdir."[777]

Gömleği çıkarmak, Hz. Peygamberin sünnetidir. Tirmizî'nin (ö. 279/892) rivayet ettiğine göre; Hz. Peygamber; ashâbı ile birlikte terliksiz, ayakkabısız, sarıksız ve gömleksiz bir şekilde, şehrin dışındaki hastaları ziyaret etmek için yola çıkmıştır.[778]

İbnü'l-Cevzî'nin sûfîlerin amellerine yönelik eleştirileri teferruatla ilgilidir. Daha önce de belirtildiği gibi sûfîler haram fiilleri işlemek bir yana şüphelileri ve kimi mübah fiileri işlemekten dahi sakınan kimselerdir. İbnü'l-Cevzî ise sûfîlerin kalplerini ıslah etmek için mübahlardan sakınmalarını şeriata aykırı görmüştür.

Allah ve kulları hakkında kötü zanda bulunmanın cezasının "kırk sopa" olduğunu belirten Şa'rânî'ye göre, ancak insaflı kimseler diğer müslümanlara karşı suizanda bulunmazlar.[779] Şa'rânî, İbnü'l-Cevzî'nin eleştirilerine cevap verdiği, kitabının dokuzuncu bölümünün son kısmında, sûfîleri eleştirenlerin durumu ile ilgili: "Bu bölümde ehlullah hakkında verdiğimiz cevapların tamamı faydalıdır. Bahsettiğimiz şeyleri kavrayan kimseler, haksız olarak evliyaullah hakkında dilini bozmaktan sakınırlar. Ancak aksine davranıp, evliyaullaha dil uzatanlar Allah'ın gözetiminden düşerler."[780] demiş ve konuyla ilgili bazı sûfîlerin görüşlerini nakletmiştir.

Ebû Turab Nahşebî şöyle söylemiştir: "Allah'ın huzurundan kovulmuş kimselerden başkası evliyaullahı inkâr etmez. Kalp, Allah'tan uzaklaşmaya alıştırıldığı vakit, evliyaullaha olan dostluğu da biter."[781]

Ebû Abdullah Kuraşî şöyle demiştir: "Kim evliyaullahın değerini düşürürse, kalbine zehirli bir ok saplanır ve o kişi; Allah, Allah Resulü ve Allah dostları hakkında akidesi bozulmadan ölmez. Böylece o kişi, Allah Teâlâ, Resulü ve evliyası hakkında iyi bir zanda bulunamaz. Bu yüzden Allah'tan lütuf istediğimiz kıyamet gününde, hiç kimse onun elini tutmaz."[782]

---

[776] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 212a.
[777] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 214b.
[778] Kaynaklarda böyle bir rivayete ulaşılamamıştır.
[779] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 213a.
[780] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 213ab.
[781] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 213b.
[782] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 213b.

Yâfiî'ye göre, Allah Teâlâ'nın kulundan hoşlanmamasının ve ona kötü bir son hazırlamasının alameti, kulun bir topluluk hakkında, onların gizli yönlerini keşfetmeye yönelerek, batını hallerini araştırmak suretiyle itikadının zayıflaması ve bu topluluğa kusur nispet ederek onlarla alay etmesidir.[783]

Abdülkadir Cîlî ise şöyle söylemiştir: "Kim fakîrlerin onurunu düşürürse, Allah Teâlâ o kişiyi kalbini öldürmek suretiyle imtihan eder. Ta ki o kişi hayırlı fiilleri özlemeye başlar. Bununla birlikte Allah onu, insanların elindeki şeylere tamah etmekle cezalandırır ve onun kalbini kendisine karşı katılaştırır."[784]

Çalışmamızın bu bölümünde sadece Şa'rânî'nin cevap verdiği eleştirilere yer verilmiştir. Ancak İbnü'l-Cevzî'nin sûfîlere ve tasavvufa yönelttiği eleştiriler bunlarla sınırlı değildir. *Telbîs* kitabında sûfîler; hadis uydurmak, "fenâ, bekâ", "kabz, bast" gibi Kur'an ve sünnette bulunmayan çok sayıda asılsız terimler üretmek [785], pejmürde kıyafetlere bürünmek[786], şer'i ilimleri terk etmek[787], tekkelerde inzivaya çekilmek[788], dünya malını terk edip tufeylî bir hayat sürmek[789], riyakâr davranmak[790], yeni vacipler türetmek, genç oğlanlarla arkadaşlık etmek[791] gibi daha birçok konuda eleştirilmiştir.

İbnü'l-Cevzî'nin eleştirilerine kendinden önceki ve sonraki dönemlerde yaşamış sûfîlerin eserlerinde çeşitli cevaplar bulmak mümkündür. Bunların tamamını araştırmak daha kapsamlı bir çalışmayı gerektirir. Örnek olarak; Fatih Sultan Mehmet'in (855-886/1451-1481) hocası Akşemseddin'in (ö. 863/1459), Hacı Bayrâm-ı Velî (ö. 833/1430) ve dervişlerini savunmak için kaleme aldığı *Risâletü'n-Nuriyye* adlı eseri verilebilir. Akşemseddin bu eserinde, İbnü'l-Cevzî'nin de eleştirdiği; eski ve yamalı elbiseler giymek, eteklerini ve yenlerini kısaltmak, cezbeye kapılmak, halktan yardım talep edip tufeyli bir yaşam sürmek, ibadette aşırıya kaçmak, halvete girmek vb. çeşitli konulara cevap vermiştir.[792] Ancak bu çalışmamız, doğrudan İbnü'l-Cevzî'nin eleştirilerine itiraz eden ve cevap veren sûfîlerle sınırlı tutulmuştur.

---

[783] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 214b.
[784] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 215a.
[785] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 220-221.
[786] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 208,248-254.
[787] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 394.
[788] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 232-233.
[789] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 246-247.
[790] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 250-252.
[791] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 334-335.
[792] Bu konuda yapılmış bir çalışma için bkz. Yıldız, Muhammed Ali, "Akşemseddin Mehmed b. Hamza'nın Hayatı, Risaletü'n-Nuriyye ve Mâkâmâtü'l-Evliya Adlı Eserlerinin İçeriğinin İncelenmesi" (Yüksek Lisans Tezi), *Ankara Üniversitesi SBE*, Ankara 2008, 55-57.

İbnü'l-Cevzî'nin eleştirdiği sûfîlerin başında Gazâlî gelmektedir. Gazâlî dışında eleştirdiği sûfîler şunlardır: Ruveym b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân Sülemî, Ebû Nasr Serrâc, Ebû Tâlib el-Mekkî, Ebû Nuaym İsfehânî, Abdülkerîm Kuşeyrî, İbn Tahir Makdisî, Hâris el-Muhâsibî, Zünnûnu Mısrî, Ebû Süleymân Dârânî, Ahmed b. Ebi'l-Havârî, Ebû Yezîd Bestâmî, Ebû Sehl Tüsterî, Serî es-Sakatî, Ebû Hüseyin Nuri, Hallâc-ı Mansûr, İbn Atâ Ebû Muhammed Cerirî (ö. 321/933), Ebû Bekir Şiblî, Ebû Hamza Sûfî (ö. 289/901), Ebû Bekîr Dekkâk (ö. 405/1015), Cüneyd-i Bağdâdî[793], Ebû Ali Ruzbârî (ö. 322/934), Ebü'l Hasan Büşencî[794], Ebû Turab Nahşebî[795], Hakîm et-Tirmizî[796], Fetih el-Mûsılî[797], Ebû Hamza Horasanî[798], İbrahim b. Edhem[799], Ebü'l-Hayr Nisaburî (Tînâtî).[800]

İbnü'l-Cevzî'nin eleştirdiği sûfîler bunlarla sınırlı olmayıp, meşhur olan bazı sûfîler zikredilmiştir. Dikkat çeken bir husus, İbnü'l-Cevzî'nin bu sûfîlerden çoğunu *Sıfatü's-Safve* isimli eserinde Allah dostu veliler olarak vasfetmiş olmasıdır.[801] İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Hayr Tînâtî'nin elinin kesilmesi örneğinde olduğu gibi *Telbîs*'te eleştirdiği bir hikâyeyi *Sıfatü's-Safve*'de överek anlatabilmiştir.[802] Benzer şekilde *Telbîs*'te sûfîlerin tevekküle yaslanıp, sebepleri terk etmesine karşı çıkarken; *Sıfatü's-Safve*'de tabiinden Rebî' b. Huseym'in (ö. 65/685 [?]) şu hikâyesini hiç eleştirmeden nakledebilmiştir: Rebi felç olduğunda ona; "Tedavi olsaydın." dediler. O da "Tedavinin hak olduğunu biliyorum. Ancak Ad, Semud ve bu arada geçen birçok nesilleri hatırladım. Onlarda da hastalıklar ve acılar vardı, onların da doktorları vardı. Ne doktorlar kaldı ne de tedavi edilenler." dedi.[803] İbnü'l-Cevzî'nin eserleri arasındaki tenakuzlar, âlimler tarafından çok fazla eser yazdığı için, yazdıklarını kontrol edememesi ve şahsi fikirlerinde çok fazla hata etmesi şeklinde açıklanmıştır.

Bazı araştırmacılar İbnü'l-Cevzî'nin bir sûfî olup tasavvufa karşı olmadığını[804] belirtse de zühd döneminden itibaren kendi dönemine kadar gelen, çok sayıda meşhur

[793] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 218-229,407.
[794] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 266-267.
[795] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 271.
[796] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 282.
[797] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 373.
[798] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 377.
[799] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 204-206,367.
[800] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 385-387.
[801] Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 572,574,600,612,621,623,701,952,991,1024,1042,1081,1091.
[802] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 385-387; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 1124.
[803] İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve,* 703.
[804] Makdisi, George, "Hanbelî Mezhebi ve Tasavvuf", 308.

zâhid ve sûfîyi eleştirmesi, onun zühd hayatı ve tasavvufa farklı zaviyeden baktığını ortaya koymaktadır.

İbnü'l-Cevzî, tasavvuf ile ilgili olumsuz görüşlerinde Hanbelî mezhebine mensub Ebü'l-Vefâ İbn Akîl'in tesirinde kalmış, *Telbîs*'te naklettiği rivayetlerin ve öne sürdüğü görüşlerin birçoğunu İbn Akîl'den almıştır.[805] Nitekim İbn Akîl, bidatçı olarak gördüğü sûfîleri şiddetle eleştirmiştir. Ona göre kelâmcılar bidatçı sûfîlerden daha hayırlıdır. Zira kelâmcılar insanları içine düştükleri şüphelerden kurtarmaya çalışırlar, bidatçı sûfîler ise "Kalbim bana Rabbimden haber veriyor." diyerek pek çok hurafeye dalar ve çoğunlukla şatahâta dayanırlar; dinde olmayan ilkeler icat ederek hakikati şeriatın ötesinde ararlar; ölülerin kabirlerini kutsallaştırarak onlardan medet umarlar ayrıca keşif ve ilhamı bilgi kaynağı kabul etmek suretiyle kâhinler zümresine benzerlik arz ederler.[806]

İbnü'l-Cevzî, İbn Akîl dışında kendi mezhep imamı Ahmed b. Hanbel ve yine Hanbelî mezhebine mensub Ebû Mansûr Kazzâz'dan da sûfîleri eleştiren çok sayıda rivayet nakletmiştir.[807] İbnü'l-Cevzî'nin, çağdaşı Hanbelî sûfî Abdülkâdir Geylânî'yi zemmeden bir kitap yazdığı ayrıca onun Ahmed b. Hanbel'in ve bazı Hanbelî âlimlerin görüşlerine katılmadığı bilinmektedir. Buna istinaden onun görüşlerinde mezhep taassubu gözetmediği söylenmiştir.[808] Bununla birlikte *Telbîsü İblîs* adlı eserinde sûfîlerle beraber muhaddis, fakih ve kendisinin de mensup olduğu vaizler gibi çeşitli zümreleri de eleştirmesi sebebiyle özel olarak tasavvufa karşı olmadığı ileri sürülmüştür.[809] Ancak İbnü'l-Cevzî, bu zümreleri eleştirirken birkaç isim dışında isim zikretmediği halde, sûfîleri eleştirirken direk şahısları hedef almıştır.

İbnü'l-Cevzî'nin kelâmî konularda mezhep taassubu göstermediği söylenebilirse de tasavvuf söz konusu olduğunda aynı şey söylenemez. Zira Hanbelî ve Eş'ârî âlimlerin karşılıklı birbirini zemmettikleri tarihsel bir gerçektir ve bu durum İbnü'l-Cevzî'nin sûfîleri eleştirisinde açığa çıkmaktadır. *Telbîs'*te Ehl-i sünnet âlimleri tarafından "Hüccetü'l-İslam" nisbesiyle anılan Eş'ârî âlim İmam Gazâlî şiddetle eleştirilmiş, onun birçok hadis uydurduğu ve tasavvuf yoluna girmek suretiyle fıkıhtan ve şer'i ilimlerden tamamen koptuğu iddia edilmiştir. İbnü'l-Cevzî, Serrâc'ı *el-Lüma* adlı eserinde garip inançlar zikretmekle; Eş'ârî âlimlerden Kuşeyrî'yi, asılsız bir tefsir

[805] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 210,244,259,282,314,330,354,426,453,457.
[806] Yavuz, Yusuf Şevki, "İbn Akîl, Ebü'l-Vefâ", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 303.
[807] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs,* 219,221,223,245,279,375,414.
[808] Yavuz-Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", 543.
[809] Makdisi, "Hanbelî Mezhebi ve Tasavvuf", 307.

(Letâifü'l-İşârât) yazmakla ve *er-Risâle* adlı eserinde çok sayıda tasavvufî terim ihdas etmekle; Mâlikî mezhebine mensup Ebû Tâlib el-Mekkî'yi -ki Mâlikîler itikadda Eş'ârîdirler- tasavvufa dair saçma sözler söylemekle ve Allah'ın sıfatlarıyla ilgili yanlış şeyler zikretmekle; Eş'ârî sûfîlerden Ebû Nuaym İsfehânî'yi ise, tasavvufla ilgili garip ölçüler ileri sürmekle eleştirmiştir. Zahirî mezhebine mensup İbn Tahir Makdisî (İbnü'l-Kayserânî) ve Hanefî mezhebine mensup Hakîm et-Tirmizî de eleştirilen sûfîlerdendir.[810]

Buna karşılık İbnü'l-Cevzî, meşhur Hanbelî sûfî Abdurrahman el-Ensârî Herevî'ye hiçbir eleştiri yöneltmediği gibi, *el-Muntazam* adlı eserinde ondan bahsederken onun bidat ehline (Eş'arîlere) şiddetle karşı çıktığını söylemiş ancak eserlerine ve tasavvufla olan bağına hiçbir şekilde değinmemiştir.[811] Oysa ki Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn* adlı eserinde Kuşeyrî'den çok daha fazla tasavvuf terimi zikretmiş, bunlar arasında İbnü'l-Cevzî'nin şiddetle karşı çıktığı hakikat kavramına da yer vermiştir.[812] İbnü'l-Cevzî'nin reddettiği vecd, semâ ve raks, Herevî'nin yaşamının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Herevî'nin Eş'ârî oldukları gerekçesiyle, başta Kuşeyrî olmak üzere çağdaşı âlim ve sûfîlerle görüşmediği ayrıca Hanefî ve Şafiî fıkıh âlimlerini de eleştirdiği bilinmektedir.[813] Bununla birlikte Herevî'nin, "Kalem ile meydana gelen ilimden ne çıkacağı bellidir. İlim, Allah'ın kuluna verdiğidir. Bir kimse yetmiş sene ilim öğrendi fakat bir ışık yakamadı. Bir kimse de bütün ömrü boyunca bir tek harf işitti ama herkes lambasını ondan yakıp aydınlandı."[814] şeklindeki sözleri de Gazâlî'yi, âlimleri yermekle ve şeriatı terk etmekle suçlayan İbnü'l-Cevzî tarafından eleştirilmemiştir.

Elde edilen bilgiler ışığında İbnü'l-Cevzî'nin tasavvufa karşı olmadığını ve *Telbîsü İblîs*'te sûfîleri eleştirirken mezhep taassubu göstermediğini söylemek mümkün değildir. Eğer İbnü'l-Cevzî'nin tasavvufa karşı olmadığı söylenecekse; bunun kurumsal olmayan, başta hakikat kavramı olmak üzere hiçbir batıni unsur barındırmayan, kerâmeti reddeden, zühd ve tevekkül hususunda mutedil, kendi mezhebi dahilinde, nevi şahsına münhasır bir tasavvuf olduğu söylenebilir.

---

[810] İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 219-221, 282.
[811] İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, 278-279.
[812] Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, 2,72.
[813] Yazıcı, Tahsin-Uludağ, Süleyman, "Herevî, Hâce Abdullah", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 222-224.
[814] Kurt, Hüseyin, "Hâce Abdullah Ensârî'nin Tasavvuf Düşüncesi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, S: 29, 209.

Şeyh Ali el-Mursafî'ye göre, bir müslümanın; Allah dostları hakkında kötü sözler söyleyen ve sûfîlerin aklı selim mü'minler nezdinde iyilik olarak bilinen davranışlarını ve güzel hallerini eleştiren kimselere meyletmesi, onun sûfîlere karşı taassup ehli olduğunun göstergesidir.[815]

Yâfiî şöyle söylemiştir: "Haksız olarak ehlullah hakkında taassup sahibi olanlar, eğer onları katletmeye, hapsetmeye veya darp etmeye güçleri yetseydi elbette bunları yaparlardı. Ancak bunu yapmaktan aciz kaldılar. Bu yüzden de onlara iftira etme hastalığına yakalandılar."[816]

Şa'rânî de, tasavvuf karşıtı grupları şu sözlerle nitelemektedir: "Evliyayı ancak Allah'ın basiretini sildiği kişiler inkâr ederler ki, onlar bilinen ve müslümanlar için caiz olmayan bir mezhebe tâbidirler. Onlardan her biri evliyaullahı inkâr üzerinde uzlaşmıştır."[817]

[815] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 214b.
[816] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 214a.
[817] Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye,* vr. 213b.

SONUÇ

Temel İslam Bilimlerinden olan Tasavvuf ilmi, erken dönemlerden itibaren mensuplarınca İslam'ın geniş coğrafyalara yayılmasına yaptıkları büyük katkı sebebiyle, haklı bir üne sahip olmuştur. Orta Asya'dan Endülüs'e, Balkanlardan Afrika'ya uzanan İslam beldelerinin tümünde Tasavvufun etki etmediği bir yer neredeyse yoktur. Sûfîler, önceleri şifahi olarak, ardından diğer İslam Bilimleri gibi tedvin etmek suretiyle, zengin tasavvuf geleneğini günümüze kadar ulaştırmışlardır.

Bununla birlikte tasavvuf hakkında olumsuz kanaatlere sahip olan çevreler de yok değildir. Hatta tasavvufun İslami İlimler arasında en çok eleştirilen ilim olduğu söylenebilir. Sûfî gelenekte mutasavvıflar, bireysel yapılan eleştirilere sessiz kalmayı ve kendilerinden olmayan kimseler arasında rumuzlu konuşmayı tercih ederler. Tasavvuf ilmini reddeden kimselere ise, maslahata binaen cevap vermeyi uygun görürler.

Bu çalışmada İbnü'l-Cevzî'nin tasavvufa yönelttiği eleştiriler ve sûfîlerin cevapları incelenmiştir. İbnü'l-Cevzî *Telbîsü İblîs* adlı eserinde sûfîleri eleştirmeden önce, tasavvufun tanımı ve kaynağı ile ilgili görüşlerine yer ver vermiştir. Tasavvuf kelimesinin ehl-i Suffe'yle bir ilgisi bulunmadığını belirten İbnü'l-Cevzî, Hz. Peygamber ve sahabe döneminde iman ve İslam'a nispetle "mü'min" ve "müslüman" kelimelerinin kullanıldığını; "âbid" ve "zâhid", isimlerinin sonradan türetildiğini; ardından bidat ehli bazı kimselere "sûfî" dendiğini belirterek, tasavvufun İslam kaynaklı olmadığını iddia etmiştir. Kanaatimizce böyle bir yaklaşım doğru değildir. Zira bugün genel kabul gören diğer İslami ilimlerdeki birçok ıstılah da Hz. Peygamber döneminde kullanılmamış veya kullanılsa bile bu kelimeler zaman içerisinde anlam kaymasına uğramıştır. Önemli olan bahsedilen ıstılahların isim olarak değil, yaşam şekli olarak Hz. Peygamber ve sahabe döneminde örneklerinin bulunup bulunmamasıdır. Bu bağlamda her biri aynı zamanda fıkıh, hadis ve tefsir ilimlerinde yetkin olan klasik dönem sûfîleri, tasavvufun İslam kaynaklı olduğunda ittifak etmişlerdir.

Her ne kadar İslam kaynaklı oluşu teyit edilmiş olsa bile tasavvuf ve sûfîler eleştirilemez değildir. Tarihi gerçekler ve fiili durum da buna işaret etmektedir. Tasavvufu eleştirenler genel olarak iki gruba ayrılabilirler: Sûfîler ve sûfî olmayanlar. Sûfîler tasavvufta, dalalete düşüren ve vuslata engel olan itikada dair usul hatalarını, bununla birlikte dalalete düşürmeyen ancak yanlış anlamaktan kaynaklanan uygulamaya dair teferruattaki hataları eleştirmişlerdir. Sûfîlerin en çok eleştirdiği husus ise, zaman içerisinde tasavvuf yoluna girenlerin işin özünden uzaklaşıp birtakım merasimleri

uygulamak suretiyle, kendilerinin kemâl derecelerine yükseldiğini zannetmeleridir. Halk nezdinde tasavvufun yanlış tanınmasına sebep olan bu durumu eleştiren sûfîler, gerçek tasavvuf ehli ile "mış" gibi görünenlerin arasını ayırmak isterler.

"Hâl ilmi" olarak tabir edilen tasavvufu dışarıdan eleştirenlerin temel problemi, sûfîlerin önemle üzerinde durduğu hakikat kavramıdır. İbn Haldun'un "Ah bir bilsem müridler şu sülûk yolunu terk ettiklerinde ne kaybetmiş oluyorlar?"[818] sözünde ifade ettiği gibi, hakikat ilmine vasıl olamayan kimseler, şer'i ilimlerde âlim olsalar bile, tatmadıkları bir şeyi kabul etmek yerine eleştirmeyi ve reddetmeyi tercih etmişler ve bu tercihlerine hakikatin Kur'an ve sünnette bir delilinin olmadığını sebep göstermişlerdir. Bu bağlamda İbnü'l-Cevzî de hakikat kavramını reddeden İslam âlimlerindendir. İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs* adlı eserinde, hakikat ilmiyle birlikte bu ilmin sûfîler üzerindeki itikad, ibadet ve amele dair tüm yansımalarını da reddetmiş bu nedenle çoğu kez sûfîleri bidat, zındıklık ve küfre düşmekle itham etmiştir.

İbnü'l-Cevzî'nin eleştirileri ve sûfîlerin cevaplarını incelediğimiz bu çalışmada tartışmanın tarafları ve eserleriyle ilgili tespit ettiğimiz bazı hususlar şunlardır:

1. İbnü'l-Cevzî *Telbîsü İblîs* adlı eserinde, İblisin aldattığı ve bidat ehli olarak gördüğü, çeşitli felsefî ve dini inanç gruplarını; fakih, muhaddis, vaiz, dilci, edebiyatçı gibi farklı ilim dallarındaki alimleri; âbid, zâhid ve sûfîleri ve nihayetinde avam halkı ve tüm insanları eleştirmiştir.
2. İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü-İblîs* adlı eserini yazmadan evvel, Hâris el-Muhâsibî'nin *er-Ri'aye li-hukûkıllâh*, Serrâc et-Tûsî'nin *el-Lüma*, Ebû Abdurrahman Sülemî'nin *Hakâiku't-Tefsîr ve Tabekâtü's-Sûfiyye*, Ebû Nuaym İsfehânî'nin *Hilyetü'l-Evliyâ*, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kûtü'l-Kulûb*, Abdülkerim Kuşeyrî'nin *er-Risâle,* İbn Tahir Makdisî'nin *Safvetü't-Tasavvuf* ve *Gazâlî'nin İhyâu Ulûmiddin* adlı tasavvuf içerikli eserlerini mütalaa etmiştir.
3. Eleştirdiği meselelerin bir kısmını, başta Gazâli'nin *İhyâ*'sı olmak üzere yukarıda bahsettiğimiz eserlerden; bir kısmını Hanbelî âlimler Ebü'l-Vefâ İbn Akîl ve Ebû Mansur Kazzâz'dan rivayet eden İbnü'l-Cevzî; "Falancadan naklettik…" şeklinde kaynağı net olmayan nakillerde de bulunmuştur.
4. İbnü'l-Cevzî'nin, *Telbîs*'te *İhyâ*'dan naklettiği alıntılar genel olarak doğrudur. Bazı alıntılarda ifade ve isim değişikliği yapılmış, konular özetlenmiş ve farklı

[818] İbn Haldun, *Şifâu's-Sâil,* 183.

yerlerdeki ifadeler birleştirilmiştir. İfadelerde kayda değer bir hata bulunmamakla birlikte, İbnü'l-Cevzî'nin, eleştirdiği hususlarla ilgili Gazâlî'nin görüşlerini bütüncül olarak incelemediği veya kitabına nakletmediği görülmüştür. Nitekim Şa'rânî, Gazâlî'ye yönelik eleştirilerin bir kısmını, konuyla ilgili *İhyâ*'dan aldığı ifade ve delillerle savunmuştur.

Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye* adlı eserinde *Telbîs*'ten nakiller yaparken, İbnü'l-Cevzî'ye benzer şekilde, bazı ifade ve isimlerde değişiklikler yapmış, eleştirileri özetlemiş ve farklı yerlerdeki ifadeleri birleştirmiştir. Birkaç yerde eleştiri yapan kişinin ismini zikretmemiş; bununla birlikte, *Telbîs*'te yer almayan ve bazısının İbnü'l-Cevzî'ye ait olduğunu tespit ettiğimiz, birkaçının ise kime ait olduğunu tespit edemediğimiz başka eleştirilere de yer vermiştir.

5. İbnü'l-Cevzî sûfîleri genel olarak; Allah'la bir araya geldiklerini iddia etmek, her türlü dini yasağı çiğnemek, Kur'an'ı kendi anlayışlarına göre yorumlamak, hadis uydurmak ve asılsız tasavvufî terimler ihdas etmek, zühd ve tevekkülde riyakâr davranıp aşırıya kaçmak, kılık-kıyafette riyaya düşüp ölçüyü kaçırmak, dinde olmayan bidatler ve yeni vacipler türetmek, helal ve mübah şeyleri terk etmek, yeme-içme hususunda ölçüsüz olmak, vecd, semâ ve raksı mübah görmek, genç oğlanlara meyletmek, ilmi terk etmek ve şeriatın dışına çıkmak, şeriat-hakikat ayrımı yapmak, İblisin vesveselerine ve kendi hayallerine kapılmak, evlenmemek ve çocuk istememek, özel meskenler edinmek, şatah sözler söylemek, malı itlaf etmek, ölümü istemek ve keramet iddia etmek, konularında eleştirmiştir.

6. İbn Gânim Makdisî, Yafiî, Şa'rânî ve Ahmed el-Alevî; İbnü'l Cevzî'nin tasavvufa ve sûfîlere yönelttiği eleştirilere cevap veren âlim-sûfîlerdir. Bu sûfîlerden Makdisî, *Telbîsü İblîs*'e nazaran yazdığı risalesine *Teflîsü İblîs* ismini vermiş ve risalesinde şeytanla temsili bir diyaloğa girerek, onun bütün gücünü vesvese temeli üzerine inşa ederek insanlara musallat olduğunu, bu nedenle Allah'ın emir ve dilemesine sarılan veli kullarına bir etkisinin olamayacağını belirtmiştir. Ahmed el-Alevî, *Tasavvufun Hakikati* adlı eserinde İbnü'l-Cevzî'yi kaynak gösteren bir makale yazarına cevap vermek suretiyle dolaylı olarak İbnü'l-Cevzî'ye itiraz etmiştir. Alevî eserinde daha ziyade *Telbîs*'teki tutarsızlıklara ve delillendirme usullerindeki hatalara değinmiştir. Buna göre *Telbîs'*te itiraz edilecek dört husus vardır:

a. *Telbîsü İblîs,* kendisinden delil getirilebilecek ve âlimler arasında kabul görmüş bir kaynak değildir.

b. *Telbîsü İblîs*'te çok sayıda tutarsız ifade ve nakiller yer almaktadır.

c. İbnü'l-Cevzî'nin müçtehid imamlardan aktardığı bazı deliller, tasavvuf yolunun geçersiz olduğuna delalet edecek ve mutasavvıfların bidat üzere olduklarını gösterecek deliller değildir.

d. İbnü'l-Cevzî'nin iddia ettiğinin aksine mezhep imamlarından, tasavvufu zemmeden ve insanları tasavvuftan sakındıran nakiller gelmemiştir.

Konuyla ilgili Yafiî'nin eserine ulaşılamamıştır. Ancak onun İbnü'l-Cevzî'ye dair bazı itirazları Şa'rânî'nin *el-Ecvibetü'l-Mardıyye* adlı eserinde yer almaktadır. Şa'rânî, bu eserinde İbnü'l-Cevzî'nin; "Allah'la bir araya geldiklerini iddia etmek, Kur'an'ı kendi anlayışlarına göre yorumlamak, zühd ve tevekkülde aşırıya kaçmak, kılık-kıyafette ölçüyü kaçırmak, dinde olmayan bidatler türetmek, helal ve mübah şeyleri terk etmek, yeme-içme hususunda ölçüsüz olmak, vecd, semâ ve raksı mübah görmek, ilmi terk etmek ve şeriatın dışına çıkmak, şeriat-hakikat ayrımı yapmak, İblisin vesveselerine ve kendi hayallerine kapılmak, evlenmemek ve çocuk istememek, şatah sözler söylemek, malı itlaf etmek, ve keramet iddia etmek" başlıkları altında sûfilere yönelttiği eleştirilerin bir kısmına cevap vermiştir.

Telbîs'te Şa'rânî'nin cevap vermediği eleştiriler de vardır. İbnü'l-Cevzî'den önceki ve sonraki dönemlerde yazılan tasavvuf literatüründe bu eleştirilerin cevaplarını bulmak mümkündür. Ancak bu çalışma, İbnü'l-Cevzî'nin ya da eserinin ismini zikrederek ona cevap veren ve itiraz eden sûfîlerle sınırlı tutulmuştur.

7. İbnü'l-Cevzî, görüşlerini desteklemek için ayet ve hadislere başvurmakla birlikte onun eleştirileri daha çok aklî delillere dayalı izahlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla bu tür delillerin geçerliliği tartışmaya açıktır. Sûfîleri hadis uydurmakla itham eden müellifin eserinde çok sayıda mevzu ve zayıf hadis yer almaktadır. Şa'rânî de, İbnü'l-Cevzî'nin reddedip, sûfîlerin kabul ettiği iç müşahede, yakîni bilgi veya hakikat bilgisi denilen batıni unsurlar da dahil olmak üzere, yapılan eleştirilere verdiği cevaplarda ayet ve hadislerden deliller getirmiştir. Naklettiği hadislerden zayıf ve mevzu olanlar tespit edilmiştir. Şa'rânî, diğer eserlerinde olduğu gibi, bu eserinde de kendi görüşlerini, başta

Yafiî olmak üzere başka sûfîlerin görüşleriyle de desteklemiştir. Makdisî ise görüşlerini tamamıyla ayetlerle iç içe sunmuş, hadislere hiç başvurmamıştır. Alevi, *Telbîs'*teki delillendirme usullerini ve tutarsızlıkları ele aldığından, ayet ve hadislere yer vermemiş, yalnızca konuyla ilgili âlimlerin görüşlerine başvurmuştur.

8. Tarafların şer'i delilleri farklı yorumlaması görüş ayrılıklarına sebep olmuştur. Örneğin aynı hadisi delil göstererek; İbnü'l-Cevzî kıyafetlerin uzun tutulması gerektiğini, Şa'rânî ise kıyafetleri kısaltmanın sünnet olduğunu söylemiştir.[819] Şer'i delillerin yanı sıra, taraflardan İbnü'l-Cevzî'nin aklı, sûfîlerin ise kalbi ön plana çıkardıkları görülmüştür. Aklî ve kalbî delillerin doğruluğu göreceli olup, iki taraf dışında kalan üçüncü şahısların bu delilleri kabul edip etmemesi, konuyla ilgili ön kabullerine bağlıdır. Bu nedenle İbnü'l-Cevzî'nin eleştirilerinde haklılık payı bulunmakla birlikte, sûfî temayülle hazırladığımız bu çalışmada, sûfîlerin cevapları yeterince açıklayıcı ve tatmin edici bulunmuştur. Bununla birlikte sûfîlerin de şer'i delillere aykırı hususlara temkinli yaklaştığı görülmüştür.

9. Tasavvufla ilgili görüşlerinde Ebü'l-Vefâ İbn Akîl'den oldukça etkilenen İbnü'l-Cevzî, görüşleriyle Selefî âlimlerden İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'yi etkilemiştir.

10. İbnü'l-Cevzî'nin *Telbîsü İblîs* kitabında, sûfîlerle birlikte âbid, fakih, vaiz gibi çeşitli zümreleri de eleştirdiği, bu nedenle tasavvufa karşı olmadığı ileri sürülmüştür. Oysa ki o, bu eleştirileri birkaç isim dışında isim zikretmeden yapmış, zâhid ve sûfîleri eleştirirken ise kendi mezhebinden olmayan sûfîlerin isimlerini zikretmiştir. Ayrıca onun kelâmî konularda Ahmed b. Hanbel'i ve bazı Hanbelî alimleri eleştirmesi, Kelama dair mezhep taassubu içinde olmadığını gösterse de bu durum, tasavvufu ve sûfîleri eleştirirken mezhep taassubu göstermediği anlamına gelmez. Sonuç olarak İbnü'l-Cevzî'nin tasavvufa karşı olmadığı söylenecekse; bunun kurumsal olmayan, başta hakikat kavramı olmak üzere hiçbir batını unsur barındırmayan, kerâmeti reddeden, zühd ve tevekkül

---

[819] "*Mü'minin giydiği izârın uzunluğu, dizinin yarısına kadar olmalıdır. Topukla dizin yarısı arasında da olmasında bir sakınca yoktur. Elbisesini insanlara çalım atmak için topuklarından aşağıya kadar uzatan ateştedir. İnsanlara çalım atmak için elbise giyenlere Allah kıyamet günü rahmet nazarıyla bakmaz. Sizden öncekilerden bir adama, bu şekilde giyinip çalım atarak yürümesi hoşuna gitti. Bunun üzerine Allah onu yerin dibine batırdı. Artık o kıyamete kadar orada çırpınıp duracaktır*." Bkz. Müslim, "Libâs", 45-50; Nesâi, "Zînet", 104; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 268; Şa'rânî, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye*, 212a.

hususunda mutedil, kendi mezhebi dahilinde, nevi şahsına münhasır bir tasavvuf olduğu söylenebilir.

Şa'rânî'ye gelince; *el-Mîzânü'l-Kübrâ* adlı eserinde ifade ettiği üzere, onun Ehl-i sünnet'e dahil tüm mezheplere eşit mesafede olduğu, mezhep imamlarının tamamını doğruladığı ve tasavvufu mezhepler üstü bir yol olarak gördüğü açıktır. Nitekim onun mezhepleri uzlaştırma gayretinde mutasavvife hassasiyeti etkili olmuştur.

11. İbnü'l-Cevzî zâhid ve sûfîlere yönelttiği eleştirilerinde ağır bir dil kullanmış, çoğu kez onları, bidatçılık, zındıklık ve küfre düşmekle itham etmiştir. Buna mukabil, ona cevap veren sûfîler, böyle bir üsluba başvurmamış, ancak hepsi sûfîleri tekfir etmenin yanlış olduğunu söyleyerek, asıl tekfir eden kişinin kendisinin dalalete düşme tehlikesi bulunduğuna işaret etmiştir. Onlara göre İbnü'l-Cevzî, şeriatı kendi anlayışına göre savunmuş, bunu yaparken de gerçek sûfîlerle sahtelerini birbirinden ayırt etmemiştir.

İlk dönem "zühd ve rekâik" kitapları hariç tutulursa tasavvufa dair eserlerin diğer İslami ilimlere nispeten daha geç telif edilmeye başlandığı söylenebilir. Bununla birlikte günümüze kadar uzanan süreçte, zengin bir tasavvuf literatürüne sahip olduğumuz muhakkaktır. Bu eserlerin ulaşılabilir olması için kütüphanelerimizde el yazması olarak bekleyen kitapların dilimize kazandırılması ve üzerlerinde çalışmalar yapılması uygun olacaktır. Elbette ki tasavvuf hakkında sahip olduğumuz teorik bilgiler bizleri gerçek tasavvuf ehli yapmayacaktır. Ancak her dönemde olduğu gibi günümüz koşullarında da tasavvufun ne olduğunun bilinmesi ve gerçek tasavvuf ehli ile sahtesinin ayırt edilebilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda girift ve karmaşık olan araştırma konumuzla ilgili daha geniş ve kapsamlı bir çalışmanın yapılması meselenin ve tarafların daha iyi anlaşılması açısından uygun olacaktır.

Tablo 1.

Bazı konularda İbnü'l-Cevzî ve sûfilerin -araştırmanın I. Bölümünde yer alan ve otokritik yapan sûfîler dahil- karşılaştırmalı görüşleri:

KONU	İBNÜ'L-CEVZÎ:	SÛFÎLER:
Hulul ve ittihad iddiası:	Bidattir, küfre düşürür.	Usul hatasıdır, dalalete düşürür.
Şeriat-hakikat ayrımı:	Hakikat, İblisin vesvesesi veya nefsin hayalleridir. Şeriattan başka hakikat yoktur.	Hakikat şeriata dahildir ve şeriatta ulaşılmak istenen en yüksek mertebedir. Potansiyel olarak bütün kullar hakikate ulaşabilir.
Zühd ve tevekkül:	Orta yol izlenmeli, nefse eziyet edilmemelidir.	Dereceleri vardır. Avamın ve Ricalullah'ın zühdü ve tevekkülü birbirinden farklıdır.
Semâ:	Haramdır.	Semâ ihtilaflı bir konudur. Genel kanaat şudur; Semâ'ın mutlak haram olduğunu söylemek caiz değildir. Semâ, Hak ile dinleyen için helal, nefsiyle dinleyen için zındıklıktır.
Evlilik ve çocuk:	Helaldir, sünnettir.	Helaldir, ancak imtihan vesilesidir.
İlmi terk etmek, şeriatın dışına çıkmak:	Sûfîler şeriata muhalefet ederler.	Sûfîler şeriata tâbidirler.
Şathiyyât:	Bu tür sözler dinden çıkarır, küfürdür.	Kasten söylenmediği sürece küfür değildir. Bu sözler tevil edilmelidir.
Kerâmet:	Şeriata aykırıdır.	Caizdir, ancak keramet göstermek değil, şeriata tâbi olmak önemlidir.
İşârî tefsir:	Bu tür teviller hezeyandır.	Kur'an'ı tevil etmenin mutlak bir sınırı yoktur, işârî tefsir caizdir.

KAYNAKÇA

Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs amme'ştehera mine'l-ehâdîs alâ elsineti'n-nâs*, thk. Yusuf İbn Mahmud el-Hâc Ahmed, Mektebetü ilmi'l-Hadîs, Şam 2000.

Afîfî, Ebü'l-Alâ, *Tasavvuf: İslam'da Manevî Hayat*, çev. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal, İz Yayınları, İstanbul 2015.

Aktan, Hamza, "Âkıle", *DİA*, II, ss. 248-249, İstanbul 1989.

Alevî, Ahmed, *Tasavvufun Hakikati*, çev. İbrahim Doğu, İnsan Yayınları, İstanbul 2005.

Altıntaş, Ramazan, "İtikâdî Açıdan İbnü'l-Cevzî'nin Tasavvuf'a Yaklaşımı", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S: 7, ss. 117-144, 2001.

Apaydın, H. Yunus, "İctihad", *DİA*, XXI, ss. 432-445, İstanbul 2000.

---------, "İbn Kayyim el-Cevziyye", *DİA*, XX, ss. 109-123, İstanbul 1999.

Ateş, Süleyman, *İslam Tasavvufu*, Radikal Yayınları, yy. ts.

Attâr, Feridüddîn, *Evliya Tezkireleri*, çev. Süleyman Uludağ, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.

Baktır, Mustafa, "Suffe", *DİA,* XXXVII, ss. 469-470, İstanbul 1988.

Bayrakçı, Sami, "Ahmed el-Alevî, Tasavvufun Hakikati" *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, S: 2, XVII, ss. 343-345, 2017.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. El-Hüseyn, *Şuabü'l-İmân*, thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglul, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

Bozkurt, Nebî, "Mahyâ", *DİA*, XXVII, ss. 396-398, Ankara 2003.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2002.

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* Otto Yayınları, Ankara 2014.

Cerrahoğlu, İsmail, "Abdurrahman İbnü'l-Cevzî ve 'Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr' Adlı Eseri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIX, ss. 127-134, 1987.

Ceyhan, Semih, "Semâ", *DİA*, XXXVI, ss. 455-457, İstanbul 2009.

---------, "Zühd" *DİA*, XLIV, ss. 530-533, İstanbul 2013.

Cürcânî, Seyyîd Şerîf, *Ta'rîfât: Tasavvuf Istılahları*, çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, Litera Yayıncılık, İstanbul 2014.

Çelebi, İlyas, "Hızır", *DİA*, XVII, ss. 406-409, İstanbul 1998.

Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed, *Tabekâtü'l-Müfessirîn,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.

Demirci, Kürşat, "Hulûl", *DİA*, XVIII, ss. 340-341, İstanbul 1998.

Demirli, Ekrem, "Vahdet-i Vücûd", *DİA*, XLII, ss. 431-435, İstanbul 2012.

Dûrî, Abdülazîz*,* "Bağdat", *DİA*, IV, ss. 425-433, İstanbul 1991.

Ebû Dâvûd, es-Sicistânî Süleyman b. El-Eş'as b. İshâk, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsılî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selîm Esed, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Dımeşk 1989.

Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2017.

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.

Erkaya, Mahmud Esad, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, Otto Yayınları, Ankara 2017.

Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekkin Nüfus*, İpek Yayınları, İstanbul ts.

Ferğalî, Abdülhafîz, *Abdülvehhâb eş-Şa'rânî: İmâmü'l-Karni'l-Âşir*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire1985.

Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, çev. Mehmed A. Müftüoğlu, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1993.

---------, *el-Munkız Min-ad-Dalâl,* çev. Hilmi Güngör, MEB Yayınları, Ankara 1960.

Gazzî, Necmüddîn Muhammed, *el-Kevâkibü's-Sâira bi-A'yâni'l-Mieti'l-Âşira*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

Gazzûli, Abdülazîz Hâşim, *İbnü'l-Cevzî*, Dâru'l-Kalem, Dımeşk 2000.

Geylânî, Abdülkadir, *Gunyetü't-Tâlibîn*, çev. A. Fârûk Meyân, Berekât Yayınevi, İstanbul 1971.

Gökcan, M. Mansur, *Temel Ahlâkî Prensipleriyle Tasavvûf*, Harf Yayınları, Adana 2006.

Görgün, Hilal, "Mısır", *DİA*, XXIX, ss. 555-557, Ankara 2004.

Günaltay, Şemsettin, "İslam Dünyasının İnhitatı Sebebi Selçuk İstilâsı mıdır?", *Marife Dergisi*, S:2, ss. 267-280, 2008.

Gündüz, İrfan, "Tasavvufî Bir Terim Olarak Râbıta", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,* S: 19, ss. 23-53, 2007.

Hamevî, Yâkût, *Mucemü'l-Üdebâ*, thk. İhsan Abbâs, Dâru'l-Garbi'l-İslamî, Beyrut 1993.

Haririzade, Kemalüddin Muhammed, *Tibyânü Vesâili'l-Hakâik fî Beyâni Selâsili't-Tarâik*, Süleymaniye Ktp. / İbrahim Efendi Bölümü, no: 231.

Herevî, Hâce Abdullah el-Ensârî, *Menâzilü's-Sâirîn*, çev. Abdürrezzak Tek, Emin Yayınları, Bursa 2007.

Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb,* çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010.

İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2013.

---------, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, Litera Yayınları, İstanbul 2008.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *Fethü'l-bari bi-şerhi Sahihi'l-Buhârî,* thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Abdurrahman b. Baz v.dğr., Beyrut 1379.

İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime,* çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul 2004.

---------, *Şifâu's-Sâil: Tasavvufun Mahiyeti*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* Daru'l Ma'rife, Beyrut ts.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, I-II, Fiten, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, yy. ts.

İbn Manzûr, thk. Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed, *Lisânü'l-Arab*, Kahire 1979.

İbn Mübârek, Abdullah, *Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik*, thk. Habîbürrahmân el-Azamî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971.

İbn Receb, Abdurrahman, *ez-Zeyl alâ Tabekâti'l-Hanâbile,* thk. Süleyman b. Muhammed el-Useymîn, Mektebetü'l-Abîkân, Riyad 2005.

İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed, *Allah Dostları ile Şeytanın Dostları Arasındaki Fark*, çev. Harun Yıldırım, http://www.islah.de/menhec/men00025.pdf

---------, *el-Müstedrek alâ Mecmû'u'l-Fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, 1998.

---------, *Mecmû'u Fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, Mecmeu el-Melik Fahd, Medine 2004.

---------, *Tuhfetü'l-Irâkıyye fi'l-A'meli'l-Kalbiyye: Kalp amelleri*, çev. İbrahim Sarmış, Guraba Yayınları, İstanbul 2004.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec, *Ahbaru'l-Ezkiya,* thk. Abdülvehhâb Câbî, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2003.

---------, *Def'u Şübehi't-Teşbîh*, thk. Hasan Sakkâf, Dâru'l-İmâmü'n-Nevevî, yy. ts.

---------, *Fedâilü'l-Kuds,* thk. Cebrâil Süleyman Cebbûr, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut 1980.

---------, *Leftetü'l-Kebed ilâ Nesîhati'l-Veled,* thk. Eşref b. Abdülmaksûd, Mektebetü'l-İmâmi'l-Buharî, İsmâiliye 1412.

---------, *el-Mevzûât*, thk. Nureddin Şükrü Boyacılar, Edvâü's Selef, Riyad 1997.

---------, *el-Muntazam,* thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992.

---------, *Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâzir*, thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım, Müessesetü'r-Risâle, Irak 1987.

---------, *Saydü'l-Hâtır,* thk. Üsame Muhammed Übeyd, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut 1996.

---------, *es-Sebat Inde'l-Memât*, thk. Abdullâh el-Leysî el-Ensârî, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut 1986.

---------, *Sıfatü's-Safve: Allah Dostları*, çev. Abdülvehhab Öztürk, Kahraman Yayınları, İstanbul 2016.

---------, *Telbîsü İblîs*, çev. Savaş Kocabaş, Elif Yayınları, İstanbul 2018.

---------, *et-Tezkira fi'l-Va'z*, thk. Ahmed Abdülvehhab Fetih, Darü'l-Ma'rife, Beyrut 1986.

İbnü'l-Esîr, İzzeddîn, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Dâru Sâder, Beyrut 1979.

İbnü'l-İmâd, Şihâbüddîn, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnâvût, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1986.

İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî,* çev. Abdülkadir Akçiçek, Merve Yayınları, İstanbul 1977.

İsfehânî, Hâfız Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabekâtü'l Asfiyâ,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.

İpekten, Halûk, "Gazel", *DİA*, XIII, ss. 440-442, İstanbul 1996.

Kahhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993.

Kaplan, Hayri, "Şa'rânî", *DİA*, XXXVIII, ss. 347-350, İstanbul 2010.

---------, "Fakih Bir Sûfî Örneği Olarak Abdülvehhab eş-Şa'rânî", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* S: 2, II, ss. 120-154, 2002.

Kara, Mustafa, "İbn Teymiyye, Takıyyüddin", *DİA*, XX, ss. 413-414, İstanbul 1999.

---------, *İbn Teymiyye'ye Göre İbn Arabî*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017.

---------, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.

Karaca, Hayri, "Tasavvufta Sefer Kavramı", *Dokuz Eylül Üniversitesi SBE*, İzmir 2006.

Kâşânî, Abdürrezzak, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İz Yayınları, İstanbul 2015.

Kaya, M. Cüneyt, "Daha Mükemmel Bir Âlem Var Olabilir mi?: "Leyse fi'l-İmkân" Tartışmasının Kaynakları Üzerine Notlar", *Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi*, S: 16, ss. 239-249, İstanbul 2004.

Kaya, Mahmut, "Kindî", *DİA*, XXVI, ss. 42-58, Ankara 2002.

Kelâbâzî, *Ta'arruf,* çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.

Kızoğlî, Ebü'l-Muzaffer Yusuf (Sıbt İbnü'l-Cevzî), *Mirâtü'z Zamân fî Tevârihi'l-A'yân*, thk. İbrahim Zeybek, Dâru'r Risâleti'l-İlmiyye, Beyrut 2013.

Kurt, Hüseyin, "Hâce Abdullah Ensârî'nin Tasavvuf Düşüncesi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S: 29, ss. 195-225, 2013.

Kuşeyrî, Abdülkerim, *Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2017.

Kutluer, İlhan, "İbn Gânim İzzeddin", *DİA,* XIX, ss. 502, İstanbul 1999.

Lings, Martin, *A Moslem Saint of The Twentieth Century: Yirminci Yüzyılda Bir Veli*, çev. Ufuk Uyan-Bekir Şahin, İşaret Yayınları, İstanbul 1988.

Makdisi, George, "Hanbelî Mezhebi ve Tasavvuf", çev. Ramazan Özmen, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S: 18, ss. 297-310, 2007.

Makdisî, İzzeddîn Abdüsselâm b. Ahmed, *Hallü'r-Rumûz ve Mefâtihu'l-Künûz*, thk. Muhammed Buhnayfî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971.

---------, *Teflîsü İblîs*, thk. Ebû Üsame Selim b. Îd el-Hilâlî, Dâru İbni'l-Cevzî, Cidde 1992.

Mekkî, Ebû Tâlib, *Kûtü'l-Kulûb: Kalplerin Azığı*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2016.

Melîcî, Muhyiddin Muhammed, *Tezkiretü üli'l-Elbâb fî Menâkıbi'ş-Şa'rânî Seyyidî Abdilvehhâb*, thk. Cevdet Muhammed el-Mehdî, Dâru'l-Cûdiyye, Kahire 2005.

Molla Camî, *Nefahâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds, çev. Abdülkadir Akçiçek,* Huzur Yayınevi*,* İstanbul 2016.

Münâvî, Abdürraûf, *Kevâkibü'd-Dürriyye fî Terâcimi's-Sâdeti's-Sûfîyye*, thk. Abdülhamîd Sâlih Hımdân, Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, yy. ts.

Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc, el-Kuşeyrî, *Sahîhi Müslim,* Dâru Taybe*,* Riyad 2006.

Nesâi, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2001.

Nicholson, Reynold. A., *The Mystics of Islam: İslam Sûfîleri*, çev. Kemal Işık v.dğr., Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2014.

Öngören, Reşat, "Sûfî", *DİA*, XXXVII, ss. 471-472, İstanbul 1988.

---------, "Şeyh", *DİA*, XXXIX, ss. 50-52, İstanbul 2010.

---------, "Tasavvuf", *DİA,* XL, ss. 119-126, İstanbul 1988.

Sindî, Muhammed Abid b. Ahmed b. Ali Ensârî, *Minhatü'l-bârî fi cem'i rivâyâti Sahihi'l-Buhârî,* thk. Süleyman b. Deri el-Azimî, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2005.

Sâmî, Şemseddîn, *Kâmûs-i Türkî*, İstanbul 1978.

Serrâc, Ebû Nasr Tûsî, *el-Lüma*, çev. H. Kâmil Yılmaz, Erkam Yayınları, İstanbul 2016.

Schacht, J., "İbnü'l-Cevzî", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, V, ss. 848-850, İstanbul ts.

---------, "Şa'rânî", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, XI, ss. 344-345, İstanbul 1979.

Schimmel, Annemarie, *Mystical Dimensions of Islam*, The University of North Carolina Press, Carolina 1975.

Süyûtî, Celâlüddîn, *el-Habâik fî ahbâri'l-melâik,* thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglul, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.

---------, *el-Leâli'l-Masnûat fi'l-Ehâdisi'l-Mevzûat*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.

---------, *Tabekâtü'l-Müfessirîn,* thk. Alî Muhammed Ömer, Dâru'n-Nevâdir, Kuveyt 2010.

Sühreverdî, Ebû Hafs Şehabeddîn, *Avârifü'l-Maârif*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul 2016.

Sülemî, Ebû Abdurrahmân, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, thk. Nureddîn Murîbe, Mektebetü'l-Hanci, Kahire 1986.

---------, *Sülemî'nin Risâleleri: Tasavvufun Ana İlkeleri*, çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1981.

Sürûr, Tâhâ Abdülbâkî, *eş-Şa'rânî ve't-Tasavvûfü'l-İslamî*, nşr. Muhammed Abdülhâdî el-Mihnerî, yy. ts.

Şa'rânî, Abdülvehhâb, *el-Ecvibetü'l-Mardıyye ani'l-Fukahâ ve's-Sûfiyye*, Süleymaniye Ktp. / Şehid Ali Paşa Bölümü, no: 1111.

---------, *Letâifü'l-Minen ve'l-Ahlâk*, thk. Ahmed Azzu İnaye, Dâru't-Takvâ, Dımeşk 2004.

---------, *Envâru'l-Kudsiyye fî Ma'rifeti Kavâidi's-Sûfiyye: Kudsî Nurlar*, çev. Ş. Yahya el-Abbâsi-Süleyman Taş, İstanbul 2013.

---------, *el-Mîzânü'l-Hadıriyye*, Beyazıt Ktp. / Veliyyüddin Efendi Bölümü, no: 1864.

---------, *el-Mîzânü'l-Kübrâ: Dört Hak Mezhebin Büyük Fıkıh Kitâbı,* çev. A. Fârûk Meyân, Berekât Yayınevi, İstanbul 1980.

---------, *et-Tabekâtü'l-Kübrâ el-Müsemmâ Levâkıhu'l-Envâri'l-Kudsiyye,* thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sâih, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 2005.

---------, *et-Tabekâtü's-Suğrâ,* thk. Ahmed Abdürrahîm es-Sâih, Mektebetü's Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 2005.

Şentürk, Recep, "İnsan Hakları", *DİA*, XXII, ss. 327-330, İstanbul 2000.

Tansel, F. Abdullah, *İyi ve Doğru Yazma Usulleri*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1985.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâru'l-Garbi'l-İslamî, Beyrut 1996.

Tomar, Cengiz, "Mısır", *DİA*, XXIX, ss. 559-563, Ankara 2004.

Topaloğlu, Bekir, "Telbîsü İblîs", *DİA*, XL, ss. 394-396, İstanbul 2011.

Tosun, Necdet, "Râbıta", *DİA*, XXXIV, ss. 378-379, İstanbul 2007.

---------, "Silsile", *DİA,* XXXVII, ss. 206-207, İstanbul 2009.

Türer, Osman, *Tasavvuf Tarihi*, Ataç yayınları, İstanbul 2019.

Uludağ, Süleyman, "Aşk", *DİA*, IV, ss. 11-17, İstanbul 1991.

---------, "Bâtın İlmi", *DİA*, V, ss. 188-189, İstanbul 1992.

---------, "Bâyezîd-i Bistâmî", *DİA*, V, ss. 238-241, İstanbul 1992.

---------, "İşârî Tefsir", *DİA*, XXIII, ss. 424-428, İstanbul 2001.

---------, "Kerâmet", *DİA*, XXV, ss. 265-268, Ankara 2002.

---------, "Keşf", *DİA*, XXV, ss. 315-317, Ankara 2002.

---------, "Ricâlü'l-Gayb", *DİA*, ss XXXV, İstanbul 2008.

---------, "Tarihî Süreçte Selefîlik-Tasavvuf İlişkileri", *İlahiyat Akademi Dergisi*, S: 1-2, I, ss. 253-262, 2015.

---------, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2012.

---------, *Tasavvuf ve Tenkit*, Mavi Yayınları, İstanbul 2011.

Ünler, Veysel, "Telbîsü İblîs'teki Hadislerin Tahkiki ve Tahrici", *Selçuk Üniversitesi SBE*, Konya 1989.

Yavuz, Yusuf Şevki-Avcı, Casim, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *DİA*, XX, ss. 543-549, İstanbul 1999.

Yavuz, Yusuf Şevki, "İbn Akîl, Ebü'l-Vefâ", *DİA*, XIX, ss. 301-304, İstanbul 1999.

---------, "Kesb", *DİA*, XXV, ss. 304-306, Ankara 2002.

---------, "Tevessül", *DİA*, XLI, ss. 6-8, İstanbul 2012.

---------, "İbn Kayyim el-Cevziyye", *DİA*, XX, ss. 123-127, İstanbul 1999.

Yazıcı, Tahsin-Uludağ, Süleyman, "Herevî, Hâce Abdullah", *DİA*, XVII, ss. 222-226, İstanbul 1998.

Yıldırım, Enbiya, "İbnü'l-Cevzî'nin Hadisçiliğine Genel Bir Bakış", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/1, ss. 73-125, 2006.

Yıldız, Muhammed Ali, "Akşemseddin Mehmed b. Hamza'nın Hayatı, Risaletü'n-Nuriyye ve Mâkâmâtü'l-Evliya Adlı Eserlerinin İçeriğinin İncelenmesi", *Ankara Üniversitesi SBE*, Ankara 2008.

Yılmaz, H. Kâmil, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayınları, İstanbul 2017.

---------, "Cezbe", *DİA*, VII, ss. 504, İstanbul 1993.

Yiğit, İsmail, Memlükler" *DİA*, XXIX, ss. 90-97, Ankara 2004.

Yurdagür, Metin, "Hatm-i Nübüvvet" *DİA*, XVI, ss. 477-479, İstanbul 1997.

Yücesoy, Hayrettin, "Mihne", *DİA*, XXX, ss. 26-28, İstanbul 2005.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ,* thk. Şuayb el Arnaût v.dğr., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1982.

---------, *Tezkiretü'l-Huffâz,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.

Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm*, Daru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 2002.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Filiz TÜRK
Doğum Tarihi ve Yeri : 1971 / ADANA
Adres : Belediye Evleri mah. 84246 sok. No: 9/1 Çukurova /ADANA
Telefon : 0551 553 07 84
E-mail : filiztrk01@hotmail.com

EĞİTİM DURUMU	**Yükseköğretim Kurumu**			
	Üniversite	**Fakülte/Enstitü**	**Bölümü / Anabilim Dalı**	**Mezuniyet Tarihi**
Lisans	Çukurova Üniv.	Ziraat Fak.	Peyzaj Mimarlığı	27/09/1991
	Ankara Üniv.	İlahiyat Fak.	İlahiyat	12/06/2017
Yüksek Lisans	Çukurova Üniv.	Sos. Bil. Enst.	Temel İslam Bilimleri	Devam ediyor

Çalıştığı Kurum	**Şehir**	**Ünvan**	**Durum**	**Tarih**
Diyanet İşleri Başkanlığı	Adana	KKÖ	4/B	Devam ediyor

EKLER

***El-Ecvibetü'l-Mardıyye*'den Örnek Sayfalar**

من جلد الثور فما استطعت القيام به وطلبت الاقالة
انتهى ولقد انصف سيدنا ومولانا شيخ الاسلام
الشيخ مجد الدين الفيروزابادي حيث قال لا ينبغي لاهل
الفكر والنظر الاعتراض على اهل العطايا والمنح بفهم السقيم
فان علوم هؤلاء القوم فوق علوم النظر فقال وكان الشيخ
محي الدين من اكبر اهل العطايا والمنح الذين كشف لهم
عن شهود جمال وجهه تعالى الباقي فتلالات لديهم
الانوار الساطعة الى يوم التلاقي ومن تعرض لتخطئة
الشيخ وتكبيره فربما كان هو الكافر او ذلك لكثرة
جهله وحرمانه او لضعف فهمه وايمانه وعدم
مبالاته بهفوات لسانه انتهى فاعلم ذلك يا اخي واياك
والهجوم على كلام الاكابر وان لم تدخل دايرتهم والحمد
لله رب العالمين فهذه هي المسايل التي
شنوا الغارة على الشيخ محي الدين بسببها
واما ما نسبه المنكرون الى غيره
من الاوليا من ذلك قول بعض
المنكرين على ابي حمزة الخراساني احد رجال رسالة

Vr. 161a

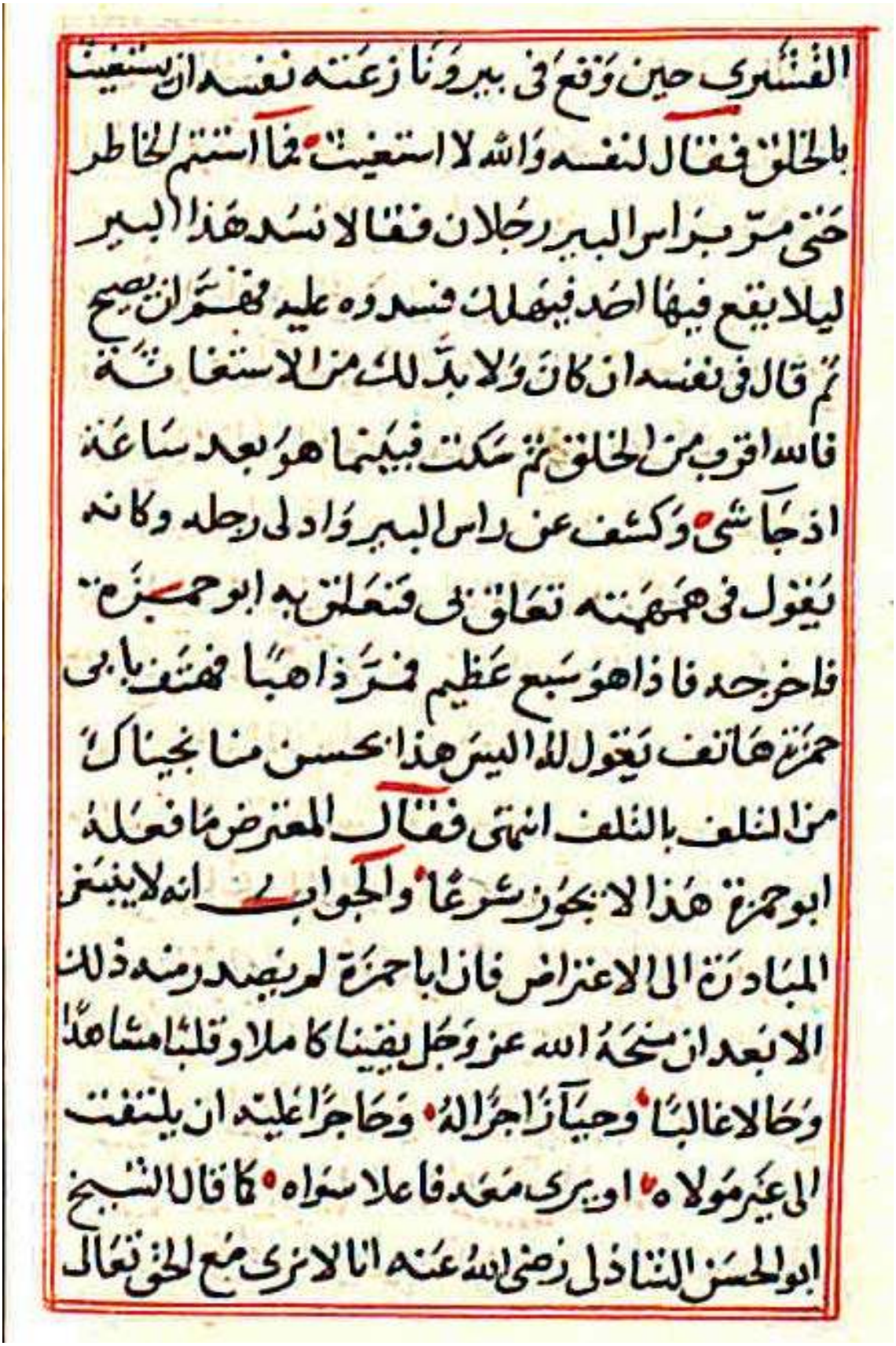

القشيري حين وقع في بير ونازعته نفسه ان يستغيث
بالخلق فقال لنفسه والله لا استغيث فما استتم الخاطر
حتى مر برأس البير رجلان فقالا نسد هذا البير
ليلا يقع فيها احد فيهلك فسدوه عليه فهم ان يصيح
ثم قال في نفسه ان كان ولا بد لك من الاستغاثة
فالله اقرب من الخلق ثم سكت فبينما هو بعد ساعة
اذ جاء شيء وكشف عن رأس البير وادلى رجله وكانه
يقول في همهمته تعالق بي فتعلق به ابو حمزة
فاخرجه فاذا هو سبع عظيم فمر ذاهبا فهتف بابي
حمزة هاتف يقول له اليس هذا احسن منا نجيناك
من التلف بالتلف انتهى فقال المعترض ما فعله
ابو حمزة هذا لا يجوز شرعا والجواب انه لا ينبغي
المبادرة الى الاعتراض فان ابا حمزة لم يصدر منه ذلك
الا بعد ان منحه الله عز وجل يقينا كاملا وقلبا مشاهدا
وحالا غالبا وحيا زاجرا له وحاجرا عليه ان يلتفت
الى غير مولاه او يرى معه فاعلا سواه كما قال الشيخ
ابو الحسن الشاذلي رضي الله عنه انا لا نرى مع الحق تعالى

Vr. 161b

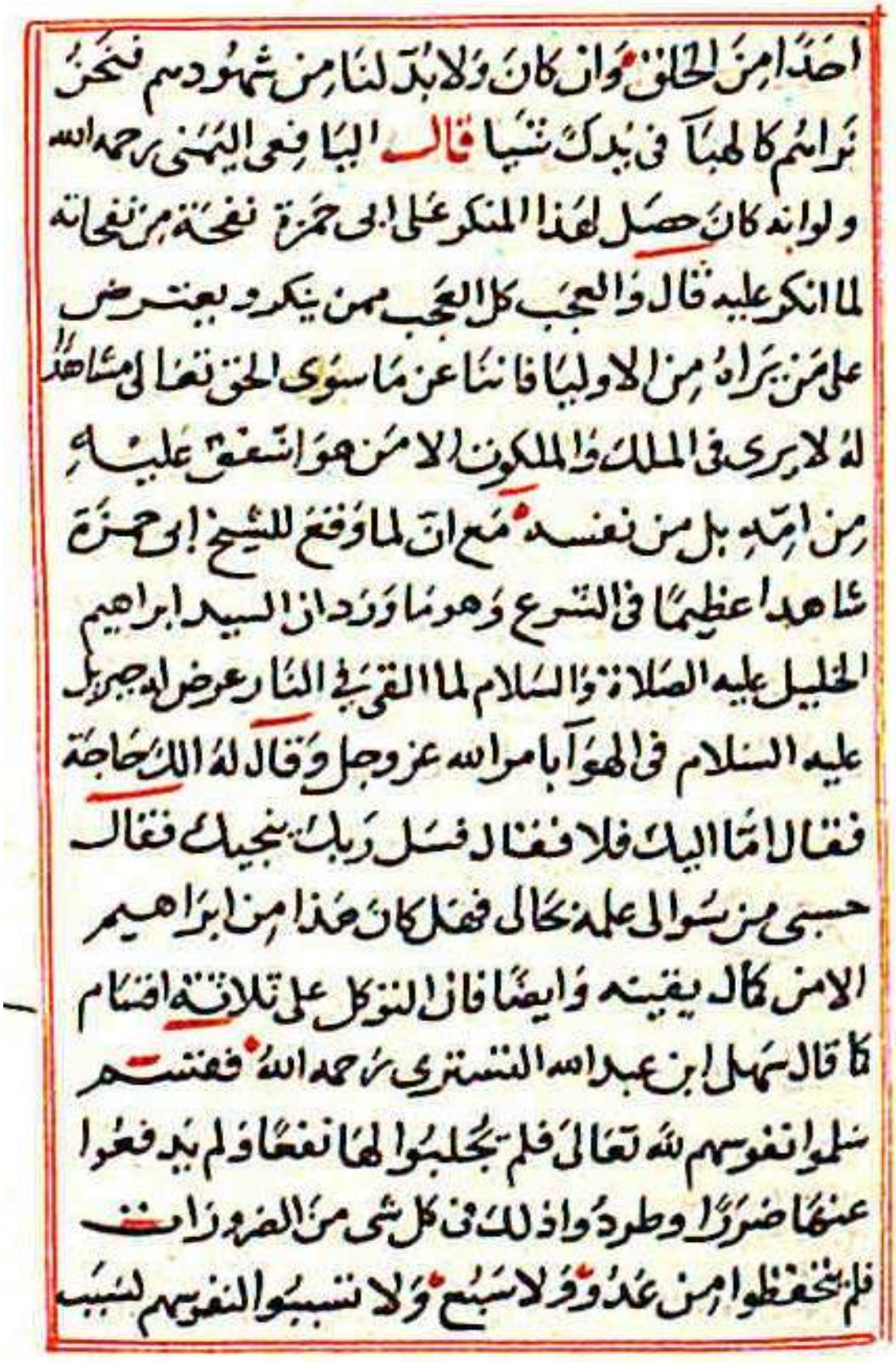

احدا من الخلق وان كان ولا بد لنا من شهودهم فنحن
نرائم كالهبا في يدك شيا قال ابا رفعي اليمني رحمه الله
ولو انه كان حصل لهذا المنكر على ابي حمزة نفحة من نفحاته
لما انكر عليه قال والعجب كل العجب ممن ينكر ويعترض
على من يراه من الاولياء فانا عن ما سوى الحق تعالى مشاهد
له لا يرى في الملك والملكوت الا من هو اشفق عليه
من امه بل من نفسه مع ان لما وقع للشيخ ابي حمزة
شاهد اعظيما في الشرع وهو ما ورد ان السيد ابراهيم
الخليل عليه الصلاة والسلام لما القي في النار عرض له جبريل
عليه السلام في الهوا بامر الله عز وجل وقال له الك حاجة
فقال اما اليك فلا فقال فسل ربك ينجيك فقال
حسبي من سوالي علمه بحالي فهل كان هذا من ابراهيم
الا من كمال يقينه وايضا فان التوكل على ثلاثة اقسام
كما قال سهل ابن عبد الله التستري رحمه الله فقسم
سلموا نفوسهم لله تعالى فلم يجلبوا لها نفعا ولم يدفعوا
عنها ضررا وطرحوا ذلك في كل شي من الضرورات
فلم يتحفظوا من عدو ولا سبع ولا تسببوا لنفوسهم لسبب

Vr. 162a

من الاسباب فهم كالميت بين يدى الغاسل وهذا
اول المقامات فى التوكل وقسم تسببوا فى الضروران
دون غيرها جلبا ودفعا ضرا ونفعا وهذه طريقة
جمهور الانبياء والاولياء الكمل فلا ينبغى للمنكران تخص
بمثل ذلك على اصحاب القسم الاول لان بعض الاولياء
كما تقدم لا تحترزون ولا يتسببون لانفسهم
فى شئ وقد يصدر منهم انبيا فى وقت غلبة حال تسلبهم
من التدبير والاختيار فلا يقاسون بغيرهم وكان
رسول الله صلى الله عليه وسلم تحترز من العدو لكن ذلك
تشريعا لضعفاء امته فانه كان بهم رؤفا رحيما ولو ان
دليل الركب سلك به طريقا وعرة يقوى عليها دون
كثير منهم لم يكن بهم رؤفا رحيما فانهم وقسم
دخلوا فى الاسباب كلها فى الضروران وغيرها لكن مع
اعتمادهم على المسبب دون السبب والله تعالى اعلم
ومما انكروه ايضا على ابراهيم الخواص فيما حكى
عنه ايام بدايته انه كان لا يقيم فى بلد الا اياما قلايل
ثم يرحل منها خوف التهمة وانه اقام فى بلد فاشتهر

Vr. 162b

فيها بالصلاح فاراد ان يزيل تلك التهمة لما راى فيها من
الضرر القلبي فدخل الحمام وغافل الحارس ولبس ثياب
امير ولبس مرقعته من فوقها وخرج يمشي رويدا
رويدا حتى لحقوه ونسبوه للصوصية وضربوه واخذوا
منه الثياب فقال بعض المنكرين ان هذا الفعل
لا يجوز في الشرع لما فيه من تعريض نفسه للتهمة ورفع
الناس يده عرضه وربما عوقب في بيت الوالي فهو فعل
محرم من وجوه كثيرة ثم قال هذا المعترض والعجب
كل العجب من ابي حامد الغزالي كيف استلبه حب
التصوف الى ان اخرجه عن دائرة الشرع وصار يمدح
ارباب هذه الامور فيا ليته لم يتصوف والجواب
انه لا يتبغي الانكار على مثل ما ذكر فان قواعد الفقه مصرحة
بانه يجوز تعاطي اخف المفسدتين كاستعمال النجاسة
في المداواة عند فقد ما يقوم مقامها من الطاهرات
ومن عرف ما ذكر سلم للصوفية مثل ذلك وعلم ان للفقيه
ان يداوي قلبه ببعض المحرمات ليدفع عنه محرما اخر
هو اشد منه واذا جاز ان يداوي الاجسام من الاسقام

Vr. 163a

شئ حرام فاحري ان تجوز مداواة القلوب التي هي محل
نظر الله عز وجل من العبد ومحل المعرفة والنور بشئ
محظور لان مرض الاجسام رحمة وحسنات ومرض
القلوب نقمة وهلكات وابن هلاك الابدان من
هلاك الاديان وقد بان لك يا اخي من هنا ان مداواة
القلوب من مرض محبة الشهرة والرياسة ونحوهما اولى
واحرى ومعلوم ان الامراض انما تداوى باضداد عللها
كالحرارة تداوى بالمبردات وعكسه فكذلك الخواص
رحمة الله داوى شهرة الصلاح بشهرة الطلاح والله اعلم

ومما انكروه ايضا على القوم

كالشبلي وغيره رميهم الدنانير في البحر وقولهم لها
ما احبك احد الا اذلك الله تعالى **فقال** المنكر
هذا اضاعة مال وقد نهى الشرع عنه واطال في ذم فاعل
ذلك ثم قال والعجب كل العجب من ابي حامد الغزالي
كيف يحكي عن الشبلي هذه الحكاية في معرض المدح
ولعمري لقد طوى ابو حامد بساط الشريعة طيا
والجواب عن ذلك من ثلاثة اوجه الاول انه

Vr. 163b